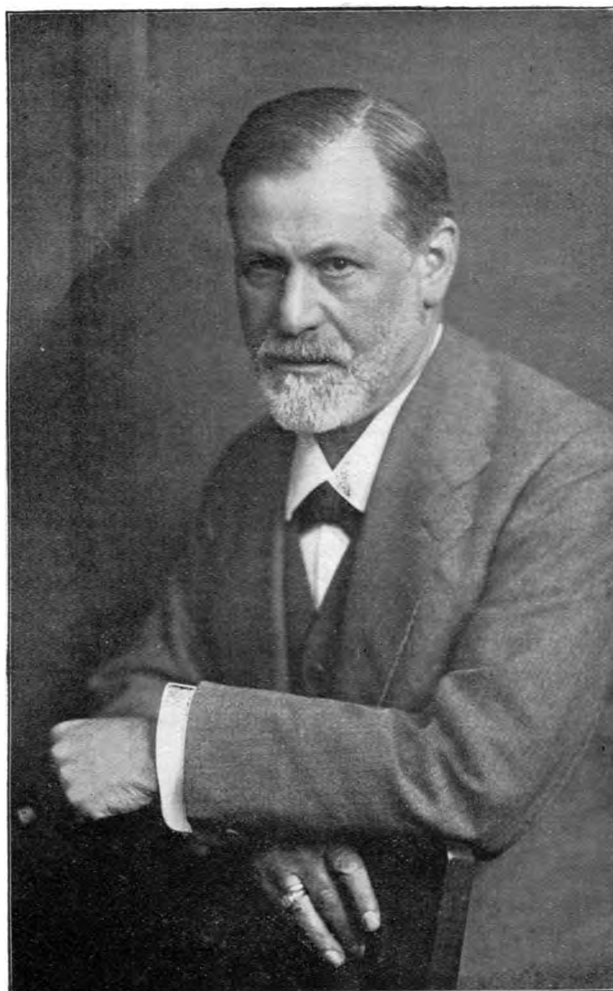
PROF. DR. SIGMUND FREUD

DE INVLOED VAN ONS ONBEWUSTE IN ONS DAGELIJKSCH LEVEN

DE INVLOED VAN ONS ONBEWUSTE IN ONS DAGELIJKSCH LEVEN

PROF. DR. SIGMUND FREUD

WETENSCHAP

PROF. DR. SIGMUND FREUD

DE INVLOED VAN ONS ONBEWUSTE IN ONS DAGELIJKSCH LEVEN

OVER VERGETEN, ZICH VERSPREKEN, ZICH VERGISSEN, ONHANDIGHEID EN BIJGELOOF

VERTAALD EN UITGEBREID DOOR

JOHAN STÄRCKE, ARTS

2e ZEER VERMEERDERDE DRUK

1921

UITGEGEVEN·DOOR·DE MAATSCHAPPIJ·VOOR GOEDE·EN·GOEDKOOPE LECTUUR—AMSTERDAM

INLEIDING VAN DEN VERTALER

AANGEZIEN ik moet veronderstellen, dat de meeste lezers zich hier op een gebied begeven, dat voor hen vrijwel geheel onbekend is, lijkt het mij gewenscht, een korte inleiding vooraf te doen gaan. Deze is echter geenszins bedoeld als een résumé van de leer van FREUD, want dit zou in een zoo kort bestek niet te geven zijn. Teneinde het geduld van den lezer niet te zeer op de proef te stellen, zal ik mij beperken tot het volstrekt onontbeerlijke, in de hoop, dat de kortheid dezer inleiding de duidelijkheid niet te zeer moge schaden.

Behalve het bewuste geestesleven, d. w. z. ons denkleven, waarvan wij zelf iets bemerken, bestaat er bij ieder mensch een onbewust geestesleven, dat buitengewoon omvangrijk en buitengewoon belangrijk is, en waarvan wij gewoonlijk niet veel bemerken, omdat het voor een groot deel verborgen blijft in de onszelf onbekende diepten van onze ziel, en, wanneer het tot uiting komt, dit dikwijls doet op een wijze, die niet zonder meer door ons kan worden verstaan.

De kennis van dit onbewuste geestesleven, van zijn wetten en verschijnselen (voor zoover die thans bekend zijn), hebben wij te danken aan Prof. FREUD te Weenen, en aan zijn leerlingen en volgelingen in verschillende landen, de z. g. „Freud'sche School."

Deze „psychologie van het Onbewuste," ook wel genoemd „diepte-psychologie" (in tegenstelling met de *gewone* psychologie, die door Freudianen wel eens wordt

genoemd „de psychologie van het masker" en die zich vrijwel uitsluitend met de *bewuste* geestesverschijnselen bezighoudt) mogen wij waarschijnlijk beschouwen als een der voornaamste resultaten, die het menschelijk denken tot nu toe heeft bereikt. Hetgeen door FREUD zelf, en door een aantal zijner leerlingen, op dit gebied aan het licht is gebracht, kan voor het individu zoowel als voor de menschheid van buitengewoon groot belang blijken, en zal ongetwijfeld op menig gebied van het wetenschappelijk denkleven een totale omwenteling teweegbrengen.

In het onbewuste, ons zelf onbekende deel van onzen geest, dat wij kortweg „het onbewuste" noemen, is veel bewaard dat wij reeds vergeten waanden, ja: van ons geheele leven, en vooral ook van onze jeugd (zelfs van onze prille jeugd, waarvan wij schijnbaar alles vergeten zijn) zijn er vele indrukken bewaard. Wij kunnen echter slechts betrekkelijk weinige indrukken in ons bewustzijn roepen. — Vele indrukken, gedachten, gevoelens, die vroeger, korter of langer geleden, in ons denkleven bewust zijn geweest, zijn daaruit verbannen, zijn daaruit *verdrongen* (zooals de term luidt) omdat ze in ons bewuste denkleven hinderlijk of onaangenaam waren, of ons pijnlijk aandeden; zij zijn „*naar het onbewuste verdrongen*," zijn „*onbewust geworden*." D. w. z. we zijn ze vergeten, en kunnen ze ons niet meer te binnen brengen, al probeeren wij dat. Ook onze gewone herinneringen zijn op zichzelf onbewust, maar kunnen bewust gemaakt worden (wanneer wij ons iets uit onzen geheugen-schat te binnen roepen), terwijl bij de *verdrongen* herinneringen iets zich tegen het bewust-maken verzet.

Die verdrongen gedachten en gevoelens zijn intusschen *niet verdwenen*, en kunnen vanuit het onbewuste nog op allerlei manieren tot uiting komen. Ze kunnen b. v. iemand zenuwziek maken; ze kunnen verschijnselen

veroorzaken, die, oppervlakkig beschouwd, vreemd, onbegrijpelijk schijnen, en die iemand ongeschikt maken voor het gewone leven. Om een enkel voorbeeld te noemen, een gevoel van walging, dat iemand vooral niet heeft willen laten merken, en dat hij daarom onderdrukt en verdrongen heeft, kan bij sommige menschen tot nerveus braken leiden.

Door de kennis van het onbewuste heeft men die onbegrijpelijke nerveuze verschijnselen leeren begrijpen, en men heeft ook geleerd, dat ze in vele gevallen te genezen zijn met behulp van een vernuftige maar zeer moeielijke methode, waardoor een deel van het verdrongene, onbewust gewordene, weer bewust wordt gemaakt, en daardoor zijn ziek-makende kracht verliest.

Die verdrongen gedachten, neigingen en gevoelens behooren voor het allergrootste deel tot het gebied der sexualiteit, van de jeugd en van het latere leven. (Aan het woord „sexualiteit" wordt hier een ruimere beteekenis gegeven dan men er gewoonlijk aan gaf; hier wordt eronder verstaan: alle liefde- en lust-gevoelens, die van de geboorte af hebben bestaan). Dit is ook begrijpelijk, omdat op geen enkel ander gebied zooveel wordt verboden en verdrongen, in den loop der opvoeding en ontwikkeling van het individu, als juist op het gebied der sexualiteit. De voortdurende wijziging, vervorming, verandering, die het liefde- en lust-leven (de sexualiteit) van de geboorte af moet doormaken om ten slotte tot de normale sexualiteit van den volwassene te komen, levert bij elke volgende trede van dezen ontwikkelings-trap het gevaar voor een struikeling, het gevaar voor een deraillement, waardoor de normale ontwikkeling der sexualiteit wordt gestoord, en vaak, inplaats van een gelukkig leven, een leven van zenuwlijden wordt bereikt.

Op deze eigenaardige wijze van ontstaan van zenuw-

lijden, en de behandeling ervan met de z.g. *psychoanalyse*, kan hier niet nader worden ingegaan.

Zoowel bij zenuwlijders als bij gezonde menschen zijn er nog andere manieren waarop het onbewuste tot uiting komt, o. a. in den *droom*. Ook daar lijken die uitingen zonderling, onbegrijpelijk, — onze droomen zijn in de meeste gevallen schijnbaar onzinnig —, maar met behulp van de kennis van het onbewuste, en van de wijze waarop het zich gewoonlijk uitdrukt, kan men den droom herleiden tot den redelijken en begrijpelijken inhoud, dien het onbewuste ermee tot uiting heeft gebracht.

Om de verdrongen gedachten, wenschen, enz. te leeren kennen, die iemand op de aangeduide wijze zenuwziek hebben gemaakt, moet de geneesheer alle uitingen van het onbewuste, die maar beschikbaar zijn, onderzoeken, en daartoe behooren in de eerste plaats de droomen van den patient. Vandaar dat de psycho-analytici, de medici die dit uiterst moeielijke specialistische vak uitoefenen, zich dikwijls moeten bezighouden met het analyseeren van de droomen van hun patienten. Dit is iets, waartoe een bepaalde opleiding noodig is, en dat door leeken evenmin gedaan kan worden als b. v. een operatie, of een scheikundige analyse.

Een andere uiting van het onbewuste vinden we in de z. g. „Psychopathologie des Alltagslebens," d. w. z. de onhandigheden en vergissingen, die ook bij normale menschen in het dagelijksch leven voorkomen, het niet-kunnen-komen op een naam, dien men toch goed weet, het zich verspreken, en dergelijke fouten, die eigenlijk geen „toevallige" vergissingen blijken te zijn, maar vanuit ons onbewuste worden bestuurd en veroorzaakt.

En verder nog: overal waar de *fantasie* aan het werk is, wordt daarbij een groote rol gespeeld door het onbewuste, dat, van de schijnbaar grillige fantasie, de diepere oorzaak is.

Bij de uitingen van het onbewuste wordt bijna steeds *symboliek* gebruikt. Zoo worden b. v. in den droom allerlei onbewuste gedachten en gevoelens voorgesteld door symbolen. Deze symbolentaal moeten we beschouwen als een primitieve manier van uiting, zooals ook bij sommige volkeren uit de verre Oudheid op hun gedenkteekenen en schrifturen wordt aangetroffen. Deze symbolentaal is in het menschelijke onbewuste een zeer algemeene en gewone uitdrukkingswijze gebleven.

Ook in de *geestigheid* speelt het onbewuste een rol; de lust, dien de geestigheid, de „ui" ons geeft, is n.l. voor een deel te danken aan een tijdelijke opheffing van een verdringingsproces.

Behalve in den droom, vinden we ook in vele *sprookjes en sagen*, en ook in de vreemd-lijkende verhalen uit de *mythologie van allerlei volken* een begrijpelijken inhoud, n.l. onbewuste gedachten, gevoelens, neigingen of wenschen, die bij alle menschen gemeenschappelijk voorkomen (omdat zij wortelen in lotgevallen, die alle menschen doormaken, met elkaar gemeen hebben), en die ook weer op bepaalde wijze uitgedrukt en symbolisch voorgesteld zijn.

En ook in de verhalen en de ritueele gebruiken van de thans nog bestaande *godsdiensten* heeft de psychoanalyse het meedoogenloos critisch ontleedmes gezet, en aangetoond, of althans waarschijnlijk gemaakt, dat die godsdienstige gebruiken, en die godsdienstige stelsels zelf, in den menschelijken geest zijn ontstaan, geheel overeenkomstig de andere scheppingen van het onbewuste. FREUD zelf heeft b. v. aangetoond, dat er een groote overeenkomst bestaat tusschen het religieus ceremonieel, waarmede vele geloovigen hun vroomheid betuigen, en de dwanghandelingen van een bepaald soort zenuwlijders. En talrijke onderzoekers van de Freud'sche School hebben uitvoerige en interessante studies gepubliceerd,

waarin verschillende verhalen uit mythologieën en godsdiensten met elkaar worden vergeleken, en bewezen dat er dezelfde grondelementen in voorkomen, die we moeten beschouwen als onbewuste gedachten, die op eigenaardige symbolische wijze geuit zijn, en die de menschen daardoor niet herkennen als producten van hun eigen onbewuste. Ze herkennen ze niet voor wat ze zijn, en houden ze voor letterlijk zóó bedoeld, — op dezelfde manier als iemand, die gedroomd heeft, zijn droom zóó navertelt als hij hem gedroomd heeft, zonder de beteekenis ervan te kennen.

Ook wanneer men er zich geheel van onthoudt, de ethische of maatschappelijke waarde van den godsdienst te bespreken, mag men er op wijzen, dat dit geheel nieuwe inzicht in het ontstaan en het wezen der godsdiensten van groot belang is voor de massa-psychologie.

Bij de bestudeering van het onbewuste hebben zoowel zij, die zich uitsluitend daarmee bezighouden, als de leeken die er slechts terloops eens iets van vernemen, aanvankelijk te kampen met een eigenaardig verschijnsel, dat een groote rol speelt, en dat tevens zeer lastig is, dat is n. l. de „*weerstand*." Als de analyticus, die bij een zenuwlijder de psychoanalyse toepast, tracht iets uit het onbewuste weer in het bewustzijn te brengen, ontmoet hij een krachtig verzet. Dezelfde krachten, dezelfde strevingen, die een gedachte uit het bewustzijn hebben verdrongen, trachten die gedachte ook verdrongen te houden, en verzetten zich krachtig tegen het bewust-maken ervan, dus ook tegen het therapeutisch werk. Dit is een van de redenen, waarom die psychoanalyse zoo iets verbazend moeielijks is.

Maar wat is nu het geval?! Ook bij gezonde menschen is er verdrongen materiaal, en ook bij hen bestaan weerstanden. En die verzetten zich tegen elk bewust-maken van het onbewuste. Als men nu tracht de menschen iets

van het onbewuste te vertellen, worden die weerstanden als het ware terstond gemobiliseerd. Die weerstand maakt dan o. a. dat menschen, die anders zeer wetenschappelijk zijn, op logische argumenten niet zelden gaan antwoorden met vijandelijkheden, met schelden, met beleedigingen of verdachtmakingen, zooals de geschiedenis der psycho-analytische beweging voldoende heeft doen zien.

Onze eigen weerstanden, die ons logisch oordeel vertroebelen, kunnen wij slechts overwinnen, en de beteekenis der psychoanalyse kunnen wij slechts leeren verstaan, wanneer wij (en naarmate wij) de methode van onderzoek der Freud'sche School nauwkeurig volgen, en deze op ons zelf toepassen. FREUD heeft daarvoor het analyseeren van eigen droomen aanbevolen, maar om verschillende redenen is dit voor ongeoefenden meestal te moeielijk. Zeer geschikt voor een kleine oefening in zelf-analyse zijn echter de versprekingen, enz., die zich ook het best leenen voor mededeeling aan een grooter publiek, dat nog weinig of niet bekend is met analyse.

Terwijl ik hen, wier studie het meebrengt, dat zij zich van psychoanalyse nauwkeuriger op de hoogte stellen, kan verwijzen naar de zeer omvangrijke (en zeer interessante, maar voor leeken niet te volgen) psychoanalytische vakliteratuur, komt het mij voor, dat er thans, nu sinds enkele tientallen jaren FREUD en zijn school den enormen invloed in het licht hebben gesteld, dien het onbewuste op allerlei gebieden van het menschelijk denken uitoefent, alle reden is, om enkele grondbegrippen van deze nieuwe wetenschap in ruimeren kring bekend te maken. Daarvoor is de „Psychopathologie des Alltagslebens," een der meest bekende werken van Freud, misschien het meest geschikt, omdat de lezer, door eigen onderzoek, de in dit boek beschreven verschijnselen van het onbewuste vrij gemakkelijk bevestigd kan vinden in zijn eigen dagelijksch leven. Dit bracht mij ertoe, een Hollandsche bewerking

van dit boek te geven, waaraan een aantal door mij verzamelde nieuwe voorbeelden zijn toegevoegd.[1])

Er is mij wel eens gevraagd: waartoe een vertaling van dit boek; zullen allen, die in dit onderwerp belangstellen, het boek niet in het oorspronkelijk lezen? Ik meen dit laatste te mogen betwijfelen. Ten eerste bereikt een Hollandsche bewerking in ons land allicht een grooter publiek dan een Duitsch werk; daarom koos ik ook een titel, die voor leeken meer begrijpelijk is dan de oorspronkelijke: „Zur Psychopathologie des Alltagslebens." Ten tweede is het voor velen, die gemakkelijk een Duitschen roman of ander boek kunnen lezen, lang niet gemakkelijk, den beknopten stijl, de gecondenseerde, tot een minimum van afmeting en een maximum van inhoud verdichte zinnen van Freud goed te begrijpen.

Hier en daar moest ik, ter wille van de duidelijkheid, wat minder beknopt zijn dan het oorspronkelijk werk. Op vele plaatsen, waar ik niet gaarne het kernachtige van de zinnen van Freud wilde verliezen, heb ik deze juist zoo nauwkeurig mogelijk weergegeven, en bij den vertaalden zin een nadere toelichting gevoegd, hetzij in een noot, hetzij in den text (tusschen [] geplaatst).

De door mij aan het werk toegevoegde nieuwe voorbeelden vindt men telkens aan het einde der desbetreffende hoofdstukken; alleen de voorbeelden van „vergeten" zijn aan het eind van Hst. III geplaatst, om den gang van het betoog der eerste hoofdstukken niet te verbreken. De Inhoud, met opgave der voorbeelden, leek mij van nut voor hen, die een bepaald voorbeeld nog eens wilden opzoeken.

Een andere vraag: Is het nu wel de tijd, de aandacht te vragen voor psychologische problemen, waarvoor het

[1]) Deze laatste zijn ten deele ook gepubliceerd in het „Internat. Zeitschrift für Ärztliche Psychoanalyse," 1916.

individu in het gewone leven komt te staan, nu de wereld voor een wonderlijk en gruwelijk Massa-probleem is gesteld, bij welks oplossing wel dringender haast schijnt te zijn? De Dood verdelgt, en de Nood zal steeds meer nijpen, wie weet hoevele jaren nog? Wat gebeurt om ons, wat is dit eigenlijk voor vreeselijk gebeuren? Vergaat de geheele hedendaagsche beschaafde wereld in zelfvertering, in zelfontbranding? Is dit een vreemde kwaal, vrijwillige zelfvernietiging, waartegen géén zich kan behoeden en waartegen geen middel baat? Is het waanzin, is het razernij, die thans volken, werelddeelen aantast inplaats van enkele geesten, en haar waanzinnig wezen verbergt onder het schijnbaar-redelijk mom van oorlogsnoodzaak? Is het waarlijk massa-waanzin, en is de oorzaak daarvan peilbaar in haar diepte? Willen de volken sterven? Of willen zij leven, en wie of wat drijft hen in den Dood?

Wellicht zal slechts de kennis van het Onbewuste in de menschelijke ziel een antwoord op vele van deze vragen kunnen geven. Het is dus niet te onpas, zoo de enkeling in dezen tijd eens kennis neemt van de onderzoekingen op dit gebied, en aan de hand van dit boek den weg leert kennen naar een dieper zelf-inzicht. Zooals Freud zegt: „Wie den raad „kent u zelven" ter harte wil nemen, die volge den weg die door de studie van zijn eigen schijnbaar toevallige handelingen en nalatigheden leidt."

Moge de enkeling dan bij deze studie de oplossing van het Massa-probleem, de genezing der menschheids-kwaal niet vinden, hij zal er wellicht toch door komen tot dien zelf-inkeer, waartoe ook de dwalende en lijdende Massa hopenlijk eenmaal zal geraken.

Amsterdam, Mei 1916. JOHAN STÄRCKE

I HET VERGETEN VAN EIGENNAMEN

IN den jaargang 1898 van het „Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie" heb ik een klein opstel gepubliceerd, [1]) waarvan ik den inhoud hier zal herhalen en als uitgangspunt gebruiken voor mijn verdere besprekingen. Ik heb daar het dikwijls voorkomende vergeten van eigennamen met een duidelijk voorbeeld uit mijn eigen ervaring toegelicht, en ben bij de psychologische analyse van dit voorbeeld tot de conclusie gekomen, dat dit zoo gewone, en voor de practijk niet zeer belangrijke gebeuren, dat een psychische functie — het herinneren — ons den dienst weigert, verklaard kan worden op een wijze, welke ons op een zeer interessant gebied voert.

Als ik mij niet vergis zou een psycholoog, als men hem een verklaring vroeg, hoe het toch komt dat men zoo dikwijls niet op een naam kan komen, zich er mede tevreden stellen te antwoorden, dat eigennamen gemakkelijker worden vergeten dan andere woorden. Hij zou eenige redenen opgeven, waardoor die voorkeur voor de eigennamen dan waarschijnlijk verklaard zou moeten worden, doch geen vermoeden hebben van een andere oorzaak van dit verschijnsel.

Ik kwam tot een nauwkeuriger onderzoek van dit verschijnsel van het tijdelijk vergeten van namen, doordat ik eenige eigenaardigheden opmerkte, die weliswaar niet in alle gevallen, maar toch in eenige gevallen duidelijk

[1]) Getiteld: „Zum psychischen Mechanismus der Vergesslichkeit."

bemerkbaar zijn. In dergelijke gevallen vergeten wij namelijk niet alleen een woord, maar er schiet ons ook een verkeerd woord te binnen. Inplaats van het woord, waar wij niet op kunnen komen, komen andere woorden er voor in de plaats in ons bewustzijn, waarvan wij wel terstond inzien dat het verkeerde woorden zijn, maar die zich toch met groote hardnekkigheid steeds weer aan ons opdringen. Het proces, dat tot de herinnering van het juiste woord moest leiden, is als het ware verschoven en heeft zoo tot een verkeerd woord geleid. Ik neem nu aan, dat deze verschuiving niet aan het toeval is overgelaten, maar aan vaste wetten gehoorzaamt en banen volgt die men kan berekenen. M. a. w. ik vermoed, dat er een verband bestaat tusschen het gezochte woord en de woorden die er voor in de plaats komen, en ik hoop dat, wanneer het mij gelukt dit verband aan te toonen, het vergeten van het woord zelf mij dan ook begrijpelijker zal worden.

In het voorbeeld, dat ik in 1898 voor de analyse had uitgekozen, was het de naam van den grooten kunstenaar die in den Dom van Orviëto de prachtige fresco's van het „einde der dagen" heeft geschilderd, dien ik mij tevergeefs trachtte te herinneren. Inplaats van den naam dien ik zocht — Signorelli — kwamen mij twee andere namen van schilders in de gedachte — Botticelli en Boltraffio —, waarvan ik terstond heel zeker wist dat zij verkeerd waren. Toen iemand anders mij den juisten naam mededeelde, wist ik terstond, zonder aarzeling, dat dit de naam was dien ik zocht. Bij het onderzoek, door welken invloed en langs welke associatie-banen de herinnering op dergelijke wijze was verschoven — van Signorelli op Botticelli en Boltraffio —, bleek het volgende:

a. De reden voor het vergeten van den naam Signorelli lag niet in een eigenaardigheid van dezen naam

zelf, noch in een psychologische eigenschap van het verband waarin dit woord voorkwam. Ik kende den vergeten naam even goed als den eenen naam die er voor in de plaats kwam — Botticelli — en veel beter dan den anderen — Boltraffio — van welken laatstgenoemden schilder ik nauwelijks iets meer wist dan dat hij tot de Milaansche school behoorde. De omstandigheden, onder welke dat vergeten van dezen naam voorviel, geven ons geen verdere verklaring ervan: ik maakte met iemand, dien ik niet kende, een reis van Ragusa, in Dalmatië, naar een plaats in Herzegowina. Het gesprek kwam op het reizen in Italië en ik vroeg aan mijn reisgezel, of hij reeds in Orviëto was geweest en daar de beroemde fresco's van.... had gezien.

b. Het vergeten van den naam wordt eerst eenigszins begrijpelijk, wanneer ik mij herinner over welk onderwerp wij even te voren hadden gesproken. Het blijkt dan, dat de oorzaak daarin was gelegen, dat het nieuw opduikende onderwerp door het vorige onderwerp werd gestoord. Kort voordat ik aan mijn reisgezel vroeg of hij reeds in Orviëto was geweest, hadden wij gesproken over de zeden der Turken die in Bosnië en Herzegowina leven. Ik had verteld, wat ik had vernomen van een collega die onder deze menschen praktiseerde, dat zij gewoonlijk den geneesheer volkomen vertrouwen en berusten in het noodlot. Wanneer men hun moet mededeelen dat er voor een zieke geen redding meer mogelijk is, dan antwoorden zij: „Heer, dan hebben wij te berusten. Ik weet, wanneer hij gered kon worden, dan hadt gij hem gered." — In deze zinnen vinden wij de woorden en namen: B o s n i ë, H e r z e g o w i n a en H e e r (H e r r), die zich in eene reeks van associaties tusschen S i g n o r e l l i, B o t t i c e l l i en B o l t r a f f i o laten inschakelen, zooals aanstonds blijken zal.

c. Ik veronderstel dat de gedachtengang over de zeden

der Turken in Bosnië dáárom in staat was een lateren gedachtengang te verstoren, omdat ik haar mijn aandacht had ontrukt eer zij nog voltooid was. Ik herinnerde mij namelijk dat ik nog een tweede anecdote wilde vertellen, die dicht bij de eerste in mijn geheugen was bewaard. Voor deze Turken is het geslachtsgenot meer waard dan al het andere, en bij stoornissen in de geslachtswerkzaamheid vervallen zij in eene vertwijfeling, die eene zonderlinge tegenstelling vormt met de gelatenheid, die zij bij doodsgevaar vertoonen. Een patiënt van mijn collega had eens tot hem gezegd: „Gij weet, H e e r, als dàt niet meer gaat, dan heeft het leven geen waarde meer." Ik onderdrukte de mededeeling van deze eigenaardige bijzonderheid, omdat ik dit gevaarlijk onderwerp niet in een gesprek met een vreemde wilde aanraken. Ik deed echter nog meer; ik leidde mijne aandacht ook af van de gedachten, die zich bij mij aan het onderwerp „dood en sexualiteit" nog verder zouden kunnen vastknoopen. Ik was destijds nog onder den indruk van een bericht, dat ik enkele weken te voren gedurende een kort verblijf in T r a f o i had ontvangen. Een patient, aan wien ik veel zorgen had besteed, had wegens een ongeneeslijke sexueele afwijking een eind aan zijn leven gemaakt. Ik weet zeker, dat deze treurige gebeurtenis, en alles wat daarmede samenhangt, op die reis in Herzegowina niet bewust tot herinnering kwam, maar de gelijkenis tusschen T r a f o i en B o l t r a f f i o dwingt mij aan te nemen dat, hoewel ik mijn aandacht opzettelijk van deze herinnering had afgewend, zij toch in mij werkzaam was.

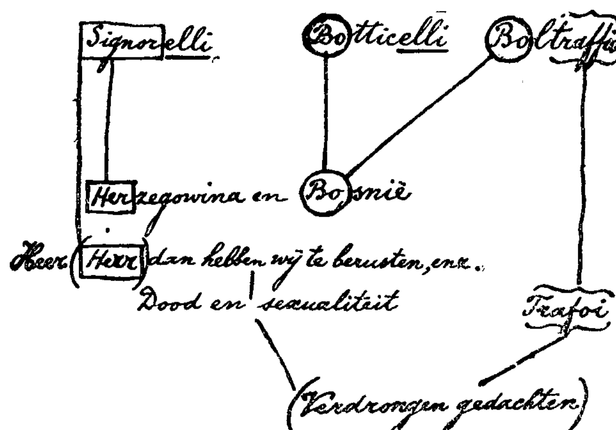
d. Ik kan het vergeten van den naam Signorelli niet meer als een toevallige gebeurtenis beschouwen. Het blijkt te duidelijk dat er een r e d e n is voor deze gebeurtenis. Er waren redenen die mij noopten, bij de mededeeling van mijn gedachten (over de zeden der Turken enz.) plotseling op te houden, en die mij verder er toe

brachten, de gedachten, welke zich hieraan vastknoopten en die naar het bericht in Trafoi zouden leiden, te beletten in mijn geest bewust te worden. Ik wilde dus iets vergeten, ik had iets verdrongen. Weliswaar wilde ik iets anders vergeten als den naam van den Meester van Orviëto, maar dat andere slaagde er in, zich met den naam van den schilder in associatief verband te brengen, zoodat mijn daad haar doel miste en ik het éene woord tegen mijn zin vergat, terwijl ik het andere woord opzettelijk vergeten wilde. De tegenzin tegen het herinneren richtte zich tegen den eenen gedachteninhoud; het geheugen-defect kwam aan een anderen gedachten-inhoud te voorschijn. Het zou eenvoudiger zijn, wanneer de tegenzin tegen het herinneren en het geheugendefect betrekking zouden hebben op denzelfden gedachteninhoud. — De namen, die voor den gezochten naam in de plaats komen, zijn mij nu ook niet meer zoo onbegrijpelijk als daar straks; zij doen mij evenzeer denken aan datgene wat ik vergeten wilde als aan datgene wat ik mij wilde herinneren, en zij toonen mij dat mijn doel, iets te vergeten, niet geheel gelukt en ook niet geheel mislukt is.

e. Zeer eigenaardig is de wijze waarop de gezochte naam en het verdrongen onderwerp (van dood en sexualiteit enz., waarin de namen Bosnië, Herzegowina en Trafoi voorkomen) door associaties (gedachtenverbindingen) met elkaar zijn verbonden. Op achterstaand schema heb ik getracht dit verband aanschouwelijk voor te stellen.

De naam Signorelli is daarbij in twee stukken verdeeld. Het laatste deel (elli) is in één van de andere schildersnamen onveranderd teruggekeerd. Het andere is door de vertaling, Signor — Heer (Herr) op verschillende manieren in verband gekomen met de namen die in het verdrongen onderwerp voorkomen. Deze eerste helft is daardoor echter voor de herinnering

verloren gegaan. Dat gedeelte is zóó door een ander vervangen alsof er een verschuiving had plaats gehad langs de verbinding der namen Herzegowina en Bosnië (zie het schema), zonder dat er rekening werd gehouden met de beteekenis en de begrenzing der afzonderlijke lettergrepen. Hierbij zijn dus de namen op een dergelijke

wijze behandeld als bij een raadsel (r e b u s) op een sigarenzakje. Van het heele proces, waardoor, in plaats van de naam Signorelli, langs dezen weg de andere schildersnamen naar voren zijn gebracht, heeft het bewustzijn niets bemerkt. V o o r l o o p i g schijnt het, alsof er tusschen het onderwerp, waarin de naam Signorelli voorkwam, en het onderwerp, dat even te voren ter sprake kwam, geen ander verband zou bestaan dan de overeenkomst der gelijke lettergrepen (of juister gezegd: op elkander volgende letters).

Het is misschien niet overbodig hier op te merken, dat wij hier niet in tegenspraak komen met hetgeen de

psychologen als voorwaarde voor het herinneren en vergeten hebben aangenomen, n.l. het bestaan van een zekere geschiktheid en van zekere betrekkingen. [1]) Wij hebben slechts voor bepaalde gevallen aan de reeds lang bekende factoren, die bij het vergeten van een naam konden samenwerken, nog een reden toegevoegd, en bovendien het mechanisme (de wijze van ontstaan) van het verkeerd-herinneren duidelijk gemaakt. Ook in ons geval moeten zekere voorwaarden vervuld zijn, een zekere geschiktheid bestaan, opdat het verdrongen element zich, door middel van associaties, van den gezochten naam kan meester maken en dezen met zich mede in de verdringing kan nemen. Met een anderen naam, waarbij de voorwaarden voor het herinneren gunstiger waren, zou dit misschien niet gebeurd zijn. Waarschijnlijk streeft een verdrongen element steeds er naar, ergens anders tot uiting te komen, doch bereikt het dit slechts daar, waar de voorwaarden hiervoor gunstig zijn. In andere gevallen gelukt de verdringing zonder functiestoornis of, zooals wij met recht kunnen zeggen, zonder symptomen. [2])

Wanneer wij dus nogmaals nagaan, welke voorwaarden er vervuld moeten zijn om het vergeten van een naam en het opduiken van een verkeerden naam mogelijk te maken, dan zijn dit:

1e. Een zekere geschiktheid van dezen naam om vergeten te worden.

2e. Een verdringingsproces dat kort te voren heeft plaats gehad.

---

[1]) N.l. geschiktheid, de eigenschappen van het woord waardoor het makkelijk onthouden of makkelijk vergeten wordt, en de betrekkingen, die er bestaan tusschen dit woord en andere min of meer belangrijke voorstellingen. (Vert.)

[2]) Symptomen = verschijnselen (voornamelijk gebruikt voor ziekteverschijnselen). (Vert.)

3e. De mogelijkheid, den bedoelden naam en het te voren verdrongen element door eene oppervlakkige associatie [1]) te verbinden.

De laatste voorwaarde moet men waarschijnlijk niet al te zwaar wegen, want bij de geringe eischen, welke aan deze associatie worden gesteld, zal dit associatief verband wel in de allermeeste gevallen tot stand gebracht kunnen worden. Een andere en dieper gaande vraag is het, of een dergelijke oppervlakkige associatie werkelijk voldoende kan zijn, om te maken dat het verdrongen element de herinnering van den gezochten naam stoort, en of er niet noodzakelijk nog een meer innerlijke samenhang tusschen de beide onderwerpen moet zijn. Bij oppervlakkige beschouwing zou men meenen, dat dit laatste niet noodig was en dat het voldoende was, wanneer twee geheel verschillende onderwerpen slechts in tijd dicht bij elkander zijn gelegen. Bij nauwkeuriger onderzoek echter vindt men zeer dikwijls dat de beide elementen, die door een oppervlakkige associatie zijn verbonden (het verdrongen onderwerp en het nieuwe), bovendien in hun inhoud een verband vertoonen, en ook in het voorbeeld Signorelli kan men een dergelijk verband aantoonen.

Het is nu de vraag, of het inzicht, dat wij bij de analyse van het voorbeeld Signorelli hebben verkregen, ook geldt voor andere gevallen, dus, of wij hier te doen hebben met een typisch geval of niet. Ik kan verklaren, dat het vergeten van namen, met het opduiken van verkeerde namen, zeer vaak zoo in zijn werk gaat als wij in het geval Signorelli hebben gezien. Bijna in alle gevallen, waarin ik dit verschijnsel bij mij zelf kon waarnemen, was ik ook in staat het op de boven beschreven manier

---

[1]) Een oppervlakkige associatie is een associatie, die alleen door een uiterlijke, oppervlakkige gelijkenis tusschen twee woorden tot stand komt. (Vert.)

door verdringing te verklaren. Nog iets anders pleit er voor, dat wij hier met een typisch geval te doen hebben. Ik geloof dat men niet het recht heeft, de gevallen van namen-vergeten met opduiken van verkeerde namen principieel te scheiden van die gevallen, waarin deze verkeerde namen niet te voorschijn komen. Deze plaatsvervangende namen komen in een aantal gevallen vanzelf; in andere gevallen, waarin zij niet vanzelf opduiken, kan men ze te voorschijn doen komen door de aandacht in te spannen, en zij vertoonen dan hetzelfde verband met het verdrongen element en met den gezochten naam, als wanneer zij vanzelf waren opgedoken. [1]) Bij het bewust-worden van de plaatsvervangende namen schijnen twee factoren in het spel te zijn, ten eerste de inspanning van de aandacht en ten tweede een voorwaarde waaraan het psychische materiaal moet voldoen. Ik zou deze laatste voorwaarde kunnen zoeken in de meerdere of mindere gemakkelijkheid, waarmede de vereischte associatie tusschen de beide elementen kan worden gevonden. Een groot deel van de gevallen van namen-vergeten zonder foutief herinneren komt dus overeen met de gevallen, waarbij wèl foutieve namen opduiken, voor welke laatste groep het mechanisme van het voorbeeld S i g n o r e l l i geldt. Ik zou echter niet willen beweren dat alle gevallen van namen-vergeten in een zelfde groep kunnen worden ondergebracht. Er zijn zonder twijfel gevallen van vergeten van namen, die op een veel eenvoudiger manier ontstaan. Wij stellen den stand van zaken voorzichtig genoeg voor wanneer wij zeggen: B e h a l v e h e t e e n v o u d i g e v e r g e t e n v a n

---

[1]) Om deze plaatsvervangende namen te krijgen, moet men, als men niet op een naam kan komen, trachten zich deze te herinneren, en dan de namen, die opwellen, „eruitflappen" zonder zich in 't minst erom te bekommeren, of deze namen geheel verkeerd zijn. (Vert.)

eigennamen bestaat er ook een vergeten dat door verdringing wordt veroorzaakt.

[De door den vertaler verzamelde voorbeelden van het vergeten van eigennamen vindt men aan het einde van het 3e Hoofdstuk.]

II HET VERGETEN VAN WOORDEN UIT ANDERE TALEN

HET schijnt dat wij, bij den gebruikelijken woordenschat van onze eigen taal, bij normale geesteswerking vrijwel tegen het vergeten beschermd zijn. Anders staat het, zooals men weet, met vreemde talen. Daarbij bestaat voor alle deelen der woorden een geschiktheid om vergeten te worden, en de eerste trap van deze functiestoornis zien wij daarin, dat wij over sommige deelen van onzen woordenschat uit een vreemde taal minder goed de beschikking hebben, wanneer wij vermoeid zijn. Dit vergeten heeft in een aantal gevallen op dezelfde wijze plaats als ik bij het voorbeeld S i g n o - r e l l i heb toegelicht. Om dit aan te toonen, zal ik nog een enkele analyse mededeelen, die voor ons waarde heeft door verschillende eigenaardigheden. Het betreft het vergeten van een woord uit een Latijnsch citaat. Het zij mij veroorloofd, deze kleine gebeurtenis uitvoerig en aanschouwelijk mede te deelen.

Verleden jaar zomer maakte ik — ook weer op een vacantiereis — kennis met een academisch onderlegd jongmensch, en, zooals ik spoedig bemerkte, was deze met eenige van mijn psychologische werken bekend. Het gesprek was, ik weet niet meer op welke manier, gekomen op de plaats die wordt ingenomen door het volk waartoe wij beiden behooren, en hij, de eerzuchtige, sprak zijn leedwezen er over uit dat zijn generatie, zooals hij zich uitdrukte, gedoemd was onder te gaan, haar talenten niet kon ontwikkelen en hare behoeften niet kon

bevredigen. Hij besloot zijn hartstochtelijke rede met de bekende versregels van Vergilius, waarin de ongelukkige Dido haar wraak op Aeneas overdraagt aan de nakomelingschap: „Exoriare....", of liever gezegd, hij *wilde* zijn rede zoo besluiten, want hij kon het citaat niet ten einde brengen en trachtte de gaping in zijn herinnering te verbergen door woorden om te zetten: „Exoriar(e) ex nostris ossibus ultor!" Ten slotte zeide hij op geërgerden toon: „Zet U nu toch als 't U blieft niet zoo'n spottend gezicht alsof U zich nog vroolijk maakt over mijn verlegenheid, en helpt U mij liever! Er ontbreekt iets aan het vers. Hoe is het vers eigenlijk precies?"

„Gaarne," gaf ik hem ten antwoord en citeerde, zooals het vers in werkelijkheid luidt:

Exoriar(e) aliquis nostris ex ossibus ultor!

[Moge er iemand voortkomen uit ons gebeente om ons te wreken.]

„Wat dom van mij, zulk een woord te vergeten. Van vergeten gesproken, men hoort van U dat men niets zonder reden vergeet. Ik zou toch wel eens graag willen weten hoe ik er toe kwam, dat onbepaalde voornaamwoord aliquis te vergeten."

Ik ging gaarne op dit verzoek in, aangezien ik een bijdrage voor mijn verzameling hoopte te krijgen. Ik zei dus: „Dat kan terstond gebeuren. Ik moet U alleen verzoeken, mij oprecht en zonder eenige critiek alles te vertellen wat U invalt, wanneer gij, zonder opzettelijk aan iets bepaalds te denken, Uw aandacht richt op het vergeten woord."[1])

„Goed, dan kom ik op den bespottelijken inval, het woord op de volgende wijze te verdeelen: a en liquis."

[1]) Dit is de manier die wij altijd toepassen om gedachten of voorstellingen, die zich verbergen, weer in het bewustzijn terug te brengen. Vergelijk mijn „Traumdeutung" bladz. 69 (4e druk bladz. 77).

Wat beteekent dat?[1]) — „Dat weet ik niet." — Wat valt U daarbij verder nog in? — „Dat gaat zóó voort: reliquiën — liquidatie — vloeistof — en fluïd.[2]) Weet U nu al iets?"

Neen, nog lang niet; maar gaat U maar voort.

„Ik denk," ging hij spottend lachend voort, „aan Simon van Triënte, wiens reliquiën ik twee jaar geleden in een kerk te Triënte heb gezien. Ik denk aan de beschuldiging van het offeren van Christenbloed, die juist nu weer tegen de Joden wordt ingebracht en aan het boek van Kleinpaul, die in al deze z. g. offers, incarnaties, als het ware nieuwe uitgaven van den Heiland wil zien."

In dezen inval is wel eenig verband te bespeuren met het onderwerp, waarover wij spraken eer gij niet op het Latijnsche woord kondt komen.

„Zeer juist. Ik denk verder aan een artikel in een Italiaansch dagblad, dat ik kort geleden heb gelezen. Ik geloof dat er boven stond: Wat de heilige Augustinus over de vrouwen zegt. — Wat kunt gij daarvan maken?"

Ik wacht.

„Maar nu komt er iets wat zeker niet in verband staat met ons onderwerp."

Onthoudt U zich nu van elke critiek en —

„Ja, dat weet ik. Ik herinner mij een alleraardigsten ouden heer, dien ik de vorige week op reis heb ontmoet; een waar origineel. Hij ziet er uit als een groote roofvogel. Hij heet, wanneer gij het weten wilt, Benedikt."

Dat is dus in elk geval een heele reeks van Heiligen en Kerkvaders: de heilige Simon, St. Augustinus

1) In de nu volgende samenspraak staat hetgeen Freud zegt niet, hetgeen zijn reisgezel zegt wel tusschen aanhalingsteekens. (Vert.)

2) Fluïd = vloeibaar.

en St. Benedictus. Een der kerkvaders hèette, als ik mij niet bedrieg, Origines. [Vergelijk: „een waar origineel."] Drie van deze namen zijn trouwens ook voornamen, evenals Paul in den naam Kleinpaul.

„Nu valt mij de heilige Januarius in, en zijn bloed-wonder. Dit schijnt verder mechanisch zoo voort te gaan."

Bekommer u daar nu maar niet om; de heilige Januarius en de heilige Augustinus hebben beiden iets met den kalender te maken. Wilt ge mij misschien nog even er aan herinneren waarin dat bloed-wonder bestond?

„Dat kent ge toch wel? In een kerk te Napels wordt in een fiool het bloed van den heiligen Januarius bewaard, welk bloed op een bepaalden feestdag door een wonder weer vloeibaar wordt. Het volk is zeer op dit wonder gesteld en wordt zeer opgewonden wanneer het niet plaats vindt, zooals eenmaal geschiedde in den tijd dat een Fransch leger de stad bezet had. Toen nam de bevelvoerende generaal — of vergis ik mij en was het Garibaldi — den geestelijke even ter zijde en gaf hem met een zeer duidelijk gebaar naar de buitenstaande soldaten te kennen, dat hij hoopte dat het wonder spoedig plaats zou vinden, en het had ook werkelijk plaats...."

Nu, en wat verder? Waarom houdt gij op?

„Nu is mij iets ingevallen.... maar dat is van te intiemen aard om het mede te deelen.... ik zie trouwens niet in dat het daarmede in verband staat en dat het noodig is het te vertellen."

Voor het verband zal ik wel zorgen. Ik kan U natuurlijk niet dwingen iets te vertellen wat U onaangenaam is; maar dan moet gij ook niet van mij verlangen dat ik U zal vertellen op welke manier gij dat woord „aliquis" hebt vergeten.

„Werkelijk? Zoudt gij dat denken? Nu dan, ik heb plotseling aan een dame gedacht, van wie ik een bericht zou kunnen krijgen dat voor ons allebei zeer onaangenaam zou zijn."

Dat haar menstruatie is weggebleven?

„Hoe kunt gij dat raden?"

Dat is niet moeilijk meer; gij hebt mij daarop voldoende voorbereid. Denk maar eens aan de kalender-heiligen, aan het vloeibaar worden van het bloed op een bepaalden dag, de opgewondenheid die ontstaat wanneer deze gebeurtenis niet plaats vindt, het duidelijke dreigement dat het wonder plaats moet vinden, anders .... Ge hebt inderdaad het wonder van den heiligen Januarius tot een prachtige toespeling op de periode van de vrouw verwerkt.

„Zonder dat ik het zelf wist. En meent ge werkelijk dat ik door deze angstige verwachting mij het woordje „aliquis" niet kon herinneren?"

Daar twijfel ik niet aan. Herinnert ge U maar eens hoe gij het woord hebt verdeeld in a-liquis en denk maar eens aan uw associaties: reliquiën, liquidatie en vloeistof. Wil ik ook nog den heiligen Simon, die als kind werd geofferd en waarop ge door de reliquiën zijt gekomen, in dat verband invlechten?

„Doet U dat maar liever niet. Ik hoop dat gij niet zult meenen dat ik deze gedachten, wanneer ik ze werkelijk heb gehad, in ernst heb gekoesterd. Ik wil U nog mededeelen dat de dame eene Italiaansche is en dat ik in haar gezelschap ook Napels heb bezocht. Kan dat alles echter niet evengoed toevallig zijn?"

Ik moet het aan Uw eigen beoordeeling overlaten of gij al deze samenhangende dingen wilt verklaren door het aannemen van een toeval. Ik zeg U echter, dat ge

bij elk dergelijk geval, dat ge gaat analyseeren, op even merkwaardige „toevallen" zult uitkomen.

Om verschillende redenen is deze kleine analyse, welke mijn toenmalige reisgenoot zoo vriendelijk was mij ter publicatie af te staan, voor mij van waarde. Ten eerste omdat het in dit geval mogelijk was uit een bron te putten, die meestal voor mij is gesloten. Ik ben meestal gedwongen, de voorbeelden van psychologische functiestoornis in het dagelijksch leven, die ik hier bijeen breng, te ontleenen aan de waarnemingen van mijzelf. Het veel rijkere materiaal, dat mijn neurotische patienten mij leveren, tracht ik te vermijden, omdat mij anders het verwijt kan treffen, dat deze verschijnselen slechts gevolgen en uitingen van de neurose zouden zijn. Het is dus voor mijn doel van bijzonder veel waarde, wanneer ik bij iemand met een gezond zenuwleven een dergelijk onderzoek kan doen. Ook in andere opzichten is deze analyse van beteekenis, omdat zij eenig licht verspreidt over een geval van vergeten van een woord, waarbij geen ander woord er voor in de plaats kwam, en waardoor bevestigd wordt dat het opduiken of wegblijven van onjuiste plaatsvervangende woorden geen wezenlijk onderscheid kan uitmaken [1]).

[1]) Bij nauwkeuriger beschouwing wordt de tegenstelling tusschen de analyse: Signorelli en die van Aliquis nog eenigszins beperkt. Ook bij dit laatste geval schijnt n.l. het vergeten vergezeld te zijn door iets anders, dat er voor in de plaats komt. Toen ik mijn reisgenoot achterna vroeg, of hem bij zijn pogingen, zich het ontbrekende woord te herinneren, niet iets er voor in de plaats was ingevallen, deelde hij mij mede, dat hij eerst een neiging gevoeld had het woord ab in het vers te brengen: nostris ab ossibus (misschien het stuk van a-liquis dat niet ergens mede in verband stond) en verder dat het woord Exoriare zich bijzonder duidelijk en hardnekkig aan hem had opgedrongen. Als scepticus voegde hij er bij, dat dit blijkbaar het geval was, omdat dit het eerste woord van het vers was. Toen ik hem verzocht toch te vertellen wat hem bij Exoriare inviel, gaf hij Exorcisme [duivelbanning] op. Ik kan mij dus zeer goed voorstellen, dat de versterking van het woord Exoriare bij het herinneren

De voornaamste beteekenis van het voorbeeld: aliquis is echter gelegen in een ander verschil dat er tusschen dit, en het geval: Signorelli bestaat. In het laatstgenoemde voorbeeld werd het reproduceeren (herinneren) van den naam gestoord door de nawerking van een gedachtengang, die kort te voren was begonnen en was afgebroken, doch waarvan de inhoud niet in duidelijk verband stond met het nieuwe onderwerp, waarin de naam Signorelli voorkwam. Tusschen het verdrongen onderwerp en den vergeten naam bestond schijnbaar geen andere betrekking dan dat zij in tijd op elkander volgden; deze betrekking was voldoende om mogelijk

---

eigenlijk dezelfde beteekenis had als een dergelijk plaatsvervangend woord. Daarbij zouden dan de associaties van de namen der Heiligen gegaan zijn over Exorcisme en daarna de versterking van het woord „exoriare" hebben bewerkt.*) Dit zijn echter fijne details, waaraan men geen groote beteekenis behoeft te hechten. Het lijkt echter zeer wel mogelijk, dat het optreden van een of ander plaatsvervangend verschijnsel een constant en misschien zelfs een karakteristiek teeken is, waardoor het vergeten in die gevallen, waarin het door verdringing is ontstaan, zich kenmerkt en zich verraadt. Ook wanneer er geen plaatsvervangende namen opduiken, bestaat er toch iets dergelijks, n.l. het versterken van een element, dat in verband staat met het vergeten woord.

In het voorbeeld: Signorelli b.v. was, zoolang ik niet op den naam van den schilder kon komen, de visueele herinnering aan de fresco's en aan zijn zelfportret in den hoek van een der schilderijen bijzonder duidelijk, in elk geval veel duidelijker dan de visueele herinneringsbeelden anders bij mij zijn. In een ander geval, dat eveneens in mijn publicatie van 1898 voorkomt, had ik van een adres in een vreemde stad, waar ik een bezoek moest brengen dat mij onaangenaam was, den straatnaam volkomen vergeten, terwijl ik daarentegen het huisnummer, als uit spotternij, bijzonder duidelijk had onthouden, terwijl het mij anders groote moeite kost getallen te onthouden.

*) Aanm. van den vertaler: Het lijkt zeer wel mogelijk, dat het woord exorcisme (duivelbannen, den duivel uitdrijven) zijn belangrijkheid voor een deel ook dááraan ontleent, dat het in associatief verband staat met de onbewuste gedachte aan vrucht-afdrijven, welke (blijkens den inval van den H. Simon, die als kind werd geofferd) bij den reisgenoot bestond.

te maken dat zij door een oppervlakkige associatie met elkaar in verband traden[1]).

In het voorbeeld: aliquis daarentegen is er van zulk een verdrongen onderwerp, dat onmiddellijk vooraf het bewuste denken had bezig gehouden en zich nu als stoornis deed bemerken, niets te bespeuren. De stoornis in de herinnering ontstaat hier van uit het onderwerp zelf, dat aan de orde is, n. l. doordat er een gedachte opkomt, die in tegenspraak is met de wensch-gedachte, die in den geciteerden versregel wordt uitgedrukt. Men moet zich een en ander op de volgende wijze voorstellen: het spijt den spreker, dat de tegenwoordige generatie van zijn volk in haar rechten wordt verkort; eene nieuwe generatie, voorspelt hij evenals Dido, zal zich belasten met de wraak op de overheerschers. Hij heeft dus den wensch naar nakomelingen uitgesproken. Op dat oogenblik komt er een gedachte tusschen beide, die hem tegenspreekt. „Wenscht gij werkelijk zoo vurig, nakomelingen te hebben? Dat is niet waar. In welk een verlegenheid zoudt gij komen, wanneer ge nu het bericht zoudt ontvangen dat ge van eene zijde, die U welbekend is, nakomelingen te verwachten zoudt hebben? Neen, geen nakomelingen, — al hebben wij ze noodig voor de wraak." Deze tegenspraak komt nu op zoodanige wijze tot uiting, dat er, evenals in het voorbeeld: Signorelli, een oppervlakkige associatie tusschen een zijner voorstellingselementen en een element van den gekoesterden wensch tot stand komt, en in dit geval geschiedt dat op een hoogst gedwongen manier langs een zeer gekunsteld lijkenden associatie-omweg.

---

[1]) Ik zou niet met volle overtuiging kunnen verzekeren, dat er in het geval Signorelli tusschen den gedachtengang der beide onderwerpen niet ook een diepere samenhang bestond. Wanneer men de verdrongen gedachten over het onderwerp Dood en Sexualiteit zorgvuldig vervolgt, komt men op een denkbeeld dat in nauw verband staat met het onderwerp der fresco's van Orviëto.

Een tweede, belangrijker overeenkomst met het voorbeeld Signorelli zien wij daarin, dat de tegenspraak afkomstig is uit verdrongen gedachten, die ten gevolge zullen hebben dat de aandacht wordt afgeleid. — Dit waren de opmerkingen, die over het verschil en over de innerlijke overeenkomst tusschen deze beide voorbeelden van het vergeten van eigennamen konden worden gemaakt. Wij hebben een tweede mechanisme leeren kennen dat tot vergeten kan leiden, het storen van een gedachte door een innerlijke tegenspraak, die afkomstig is van verdrongen gedachten. Wij zullen deze wijze van ontstaan, die ons begrijpelijker lijkt dan de eerst besprokene, in den loop van deze besprekingen nog meermalen tegenkomen.

III HET VERGETEN VAN NAMEN EN OPEENVOLGINGEN VAN WOORDEN

U wij eenig inzicht hebben gekregen in de wijze, waarop het vergeten van een gedeelte van een zin in een vreemde taal veroorzaakt kan worden, vragen wij ons af of het vergeten van een opeenvolging van woorden in onze eigen taal op dezelfde wijze kan worden verklaard. Wanneer wij een spreekwoord of een gedicht, dat wij uit het hoofd hadden geleerd, na eenigen tijd slechts onvolkomen met wijzigingen en hiaten kunnen opzeggen, verwonderen wij ons daar niet over. Daar echter bij dit vergeten niet alles, wat men toch in zijn samenhang had geleerd, gelijkmatig wordt getroffen, maar het daarentegen schijnt alsof slechts enkele stukken uit het verband worden weggebroken, zou het de moeite kunnen loonen, enkele voorbeelden van zulk gebrekkig herinneren analytisch te onderzoeken.

Een jeugdig collega, die, in een gesprek met mij, het vermoeden uitsprak, dat het vergeten van gedichten in de moedertaal wel op een dergelijke wijze veroorzaakt zou kunnen worden als het vergeten van enkele elementen in een vreemde taal, bood zich meteen als proefpersoon aan. Ik vroeg hem, met welk gedicht hij de proef wilde nemen en hij koos „Die Braut von Korinth" (de bruid van Korinthe), van welk gedicht hij veel hield en waarvan hij althans eenige coupletten uit het hoofd meende te kennen. Reeds bij het begin van het opzeggen geraakte hij in eene eigenaardige en opvallende onzekerheid. Is het nu: „V o n Korinthos n a c h Athen gezogen" („V a n

Korinthe naar Athene getrokken"), vroeg hij, of „Nach Korinthos von Athen gezogen" („Naar Korinthe van Athene getrokken"). Ook ik aarzelde een oogenblik, tot ik lachend de opmerking maakte, dat de titel van het gedicht „De Bruid van Korinthe" toch wel geen twijfel overliet, in welke richting de jongeling ging. Het opzeggen van het eerste couplet liep nu vlot of althans zonder duidelijke fout van stapel. Na den eersten regel van het tweede couplet scheen de collega een poosje te zoeken. Daarna ging hij voort en reciteerde als volgt:

„Aber wird er auch willkommen scheinen,
Jetzt, wo jeder Tag was Neues bringt?
Denn er ist noch Heide mit den Seinen
Und sie sind Christen und — getauft."

[„Maar zal hij even welkom schijnen
Nu iedre dag iets anders brengt?
Want hij is nog heiden met de zijnen
En zij zijn Christenen en — gedoopt."]

Ik had reeds terstond met bevreemding geluisterd; toen hij aan het eind van de laatste regels was gekomen, waren wij het met elkaar eens, dat hier een fout was gemaakt. [Omdat de 2e en 4e regel niet op elkaar rijmen.] Daar het ons echter niet gelukte deze te verbeteren, liepen wij ijlings naar de bibliotheek om het gedicht van Goethe op te zoeken, en vonden tot onze verrassing, dat de tweede regel van dit couplet geheel anders luidde, dat het geheugen van den collega dezen regel als het ware eruit geworpen had en hem had vervangen door iets dat er schijnbaar niets mee te maken had. Er staat in het gedicht:

„Aber wird er auch willkommen scheinen,
Wenn er teuer nicht die Gunst erkauft."
[„Maar zal hij even welkom schijnen
Als hij die gunst met geld niet koopt."]

Op „koopt" rijmt „gedoopt," en het leek mij vreemd dat de samenvoeging „heiden," „christenen" en „gedoopt" hem bij het opzeggen en herinneren van den text zoo weinig had geholpen.

„Kunt gij er mij een verklaring van geven," vroeg ik den collega, „dat ge in het gedicht, dat ge meent zoo goed te kennen, een regel zoo geheel hebt geschrapt, en hebt ge er eenig vermoeden van, uit welk verband gij den anderen regel hebt gehaald, dien gij er tusschen hebt gevoegd?"

Hij kon mij deze verklaring geven, hoewel hij het blijkbaar niet zeer gaarne deed. „De regel: „Nu iedere dag iets anders brengt," komt mij bekend voor; ik zal deze uitdrukking wel kort geleden gebruikt hebben, in verband met mijn practijk, daar ik, zooals ge weet, met de toename daarvan tegenwoordig zeer tevreden ben. Hoe deze zin echter hier te pas komt? Ik zou mij wel een verband kunnen voorstellen. De regel „als hij die gunst met geld niet koopt" was mij blijkbaar niet aangenaam. Dit staat in verband met een huwelijksaanzoek, dat den eersten keer werd afgeslagen en dat ik nu met het oog op mijn veel verbeterde positie denk te herhalen. Meer kan ik U niet zeggen, maar het kan mij, wanneer mijn aanzoek nu wordt aangenomen, toch zeker niet aangenaam zijn te bedenken, dat toen, zoowel als nu, een soort berekening den doorslag heeft gegeven."

Ook zonder dat ik de nadere omstandigheden behoefde te weten, leek mij dit heel duidelijk. Maar nu vroeg ik verder: „Hoe komt gij er nu echter toe, U zelf en Uw persoonlijk leven in den text van „De Bruid van Korinthe" te mengen? Bestaan misschien in Uw geval ook zulke geloofsverschillen als die welke in het gedicht voorkomen?"

(Keimt ein Glaube neu,
wird oft Lieb' und Treu
wie ein böses Unkraut ausgerauft.)

[Als er een nieuw geloof ontkiemt,
wordt vaak liefde en trouw
als een schadelijk onkruid uitgeroeid.]

Ik had niet goed geraden, maar het was merkwaardig om te zien hoe deze eene goed gerichte vraag den man plotseling helderziend maakte, zoodat hij mij een antwoord kon geven dat hem zelf ongetwijfeld tot nu toe onbekend was gebleven. Hij keek mij met een verdrietigen en tevens onwilligen blik aan, mompelde een ander gedeelte van het gedicht:

„Sieh' sie an genau!
Morgen ist sie grau."[1])
[Kijk ze maar goed aan
Morgen is zij grijs]

en voegde er kort aan toe: „Zij is iets ouder dan ik." Om hem niet nog meer onaangenaamheden te veroorzaken, brak ik het onderzoek af. De verklaring scheen mij zeer voldoende, maar het was zeker merkwaardig, dat bij de poging, om de oorzaak te vinden voor een onschuldige stoornis in de herinnering, er zulk een

[1]) De collega heeft deze mooie passage uit het gedicht ietwat gewijzigd, zoowel de woorden als de beteekenis. Het spook-meisje zegt tot haar bruidegom:

„Meine Kette hab' ich Dir gegeben;
Deine Locke nehm' ich mit mir fort.
Sieh sie an genau!
Morgen bist Du grau."
[„Mijn ketting heb ik u gegeven ;
In ruil neem ik een haarlok van u mee !
Kijk ze maar goed aan !
Morgen zijt gij grijs."]

D.w.z.: kijk nog maar eens goed, wat voor kleur deze haarlok heeft, want morgen zullen uw haren grijs zijn. De collega citeert echter, alsof er van iemand anders (een z ij) sprake is.

intieme en pijnlijke snaar bij den onderzochten persoon moest worden aangeroerd.

Een ander voorbeeld van het vergeten van de opeenvolging der woorden in een bekend gedicht, ontleend aan C. G. Jung[1]), herhaal ik hier met zijn eigen woorden.

„Iemand wil het bekende gedicht: „Ein Fichtenbaum steht einsam" [„Eenzaam staat een pijnboom"] opzeggen. In den regel: „hij sluimert" blijft hij hulpeloos steken. Hij heeft de woorden „onder het witte dek" totaal vergeten. Dit vergeten in een zoo bekend vers trok mijn aandacht, en ik liet hem nu vertellen, wat hem inviel bij de woorden „onder het witte dek."

Hij gaf nu de volgende reeks van invallen: „men denkt bij een wit dek aan eene lijkwade — een laken waarmede men een lijk toedekt — (pauze) — nu denk ik eensklaps aan een goed vriend van mij — zijn broer is kort geleden plotseling gestorven — ik heb gehoord dat hij aan hartverlamming is gestorven — hij was ook zeer dik — mijn vriend is ook corpulent en ik heb al eens gedacht, het kon met hem ook weleens zoo gaan — hij neemt waarschijnlijk te weinig beweging — toen ik van het sterfgeval hoorde, ben ik plotseling angstig geworden dat het mij ook wel eens kan overkomen, want in onze familie komt ook veel vetzucht voor en mijn grootvader is ook aan een hartverlamming gestorven; ik vind mijzelf ook te dik en ben daarom dezer dagen met een vermageringskuur begonnen."

Jung maakt de opmerking:

„Deze heer heeft zich dus onbewust terstond geïdentificeerd met den pijnboom, die met de witte lijkwâ is gedekt."

---

1) C. G. Jung, Über die Psychologie der Dementia praecox. 1907. blz. 64.

Het volgende voorbeeld van vergeten van een opeenvolging van woorden heb ik te danken aan mijn collega Dr. Ferenczi te Budapest, en dit voorbeeld heeft, in tegenstelling met de vorige, betrekking op een eigen gezegde, niet op een citaat uit een gedicht. Het geeft ons ook een voorbeeld van het niet alledaagsche geval, dat het vergetene zich in dienst stelt van onze bezonnenheid, wanneer deze gevaar loopt door eene voorbijgaande neiging het onderspit te delven.

Het weigeren van de geheugen-functie wordt op deze wijze tot iets nuttigs. Als we weer geheel kalm zijn geworden, zijn we het dan één̂s met die innerlijke strooming, die zich aanvankelijk slechts kon uiten door een nietgelukken, een vergeetachtigheid, een psychisch onvermogen.

„In een gezelschap zegt iemand: „alles begrijpen is alles vergeven." Ik maakte daarbij de opmerking, dat het eerste deel van deze spreuk voldoende is. Het „vergeven" is een verwaandheid, men moet dat aan God en de geestelijken overlaten. Een der aanwezigen vindt deze opmerking zeer aardig; dat maakt mij overmoedig en — waarschijnlijk om de goede meening van den welwillenden criticus te bevestigen — zeg ik dat mij onlangs iets nog beters is ingevallen; nu ik het echter vertellen wil, wil het mij niet invallen. — Terstond ga ik naar een andere kamer en schrijf mijn invallen op. Eerst komt de naam van den vriend en van de straat in Budapest, die getuigen waren van de geboorte van de (vergeten) geestigheid; daarna de naam van een anderen vriend, Max, dien wij meestal Maxi noemen. Dat brengt mij op het woord Maxime en op de herinnering dat het toen (evenals in het zooeven genoemde geval) de wijziging van een bekende Maxime [spreuk of bekend gezegde] betrof. Merkwaardigerwijze valt mij daarbij niet een spreuk in, maar wel het volgende: „God schiep den

mensch naar zijn beeld" en de wijziging daarvan: „De mensch schiep God naar zijn beeld." Daarop duikt onmiddellijk de herinnering aan het gezochte op:

Mijn vriend zeide destijds in de Andrássystraat tegen mij: „Niets menschelijks is mij vreemd," waarop ik, met een toespeling op hetgeen de psychoanalyse ons heeft geleerd, zeide: „Je moest eigenlijk nog verder gaan en toegeven dat niets dierlijks je vreemd is."

Toen ik echter eindelijk het gezochte in mijn herinnering had gevonden, was het mij eerst recht onmogelijk het te vertellen in het gezelschap, waarin ik mij toen bevond. De jonge vrouw van den vriend, dien ik aan de dierlijkheid van het onbewuste had herinnerd, was ook aanwezig en ik kon weten, dat zij in het geheel niet voorbereid was op de kennismaking met zulke op het eerste gezicht zoo onverkwikkelijk schijnende opvattingen. Door het vergeten had ik mij in dit geval een aantal onaangename vragen en tevens een vruchtelooze discussie bespaard, en juist dit moet de beweegreden geweest zijn voor het tijdelijk vergeten.

Het is interessant, dat er, inplaats van het gezochte, een inval kwam waarin de Godheid wordt verlaagd tot een uitvinding van den mensch, terwijl in den gezochten zin op het dierlijke in den mensch wordt gewezen; het gemeenschappelijke is dus gelegen in de kleineering. Het geheel is blijkbaar slechts de onbewuste voortzetting van den gedachtengang over het begrijpen en vergeven, die door het gesprek was opgewekt.

Dat in dit geval het gezochte zoo spoedig werd gevonden, had ik wellicht te danken aan de omstandigheid, dat ik mij terstond uit het gezelschap, waarin het verteld was, in een ledige kamer terugtrok."

Ik heb later nog veel andere analysen verricht in ge-

vallen van vergeten of foutieve reproductie van een opeenvolging van woorden, en ben door het overeenstemmende resultaat van dat onderzoek tot de overtuiging gekomen, dat het mechanisme van het vergeten bijna altijd hetzelfde is als dat wat wij in de voorbeelden „aliquis" en „de Bruid van Korinthe" hebben waargenomen. Het is meestal niet heel gemakkelijk, zulke analysen mede te deelen, want evenals het zooeven besprokene leiden zij steeds tot intieme bijzonderheden en zaken, die voor den geanalyseerde pijnlijk zijn; ik zal dan ook niet meer dergelijke voorbeelden geven. Bij al deze gevallen zien wij echter zonder uitzondering, dat het vergetene of foutief herinnerde op de een of andere wijze in associatief verband wordt gebracht met een onbewusten gedachteninhoud, van welken laatsten dan die werking uitgaat, die als „vergeten" merkbaar wordt.

Ik keer nu weder terug tot het vergeten van namen, waarvan wij tot nu toe nòch de voorbeelden nòch de oorzaken volledig hebben behandeld. Daar ik juist deze soort van mis-prestatie („Fehlleistung") [1]) bij mij zelf nogal eens dikwijls kan waarnemen, zou ik hiervan talrijke voorbeelden kunnen geven. De lichte aanvallen van migraine, waaraan ik nog steeds lijd, worden altijd uren van te voren aangekondigd, doordat ik namen vergeet, en op het hoogtepunt van den aanval, terwijl ik niet gedwongen ben op te houden met werken, kan ik dikwijls op geen enkelen eigennaam komen. Nu zou

[1]) Voor het woord „Fehlleistung" (dat trouwens ook in het Duitsch een nogal vreemde combinatie is) is bezwaarlijk een gelijkwaardige Hollandsche uitdrukking te vinden. Een „Leistung" is een werk, dat men goed doet, iets dat men „presteert." Een „Fehlleistung" is dus iets, dat men doet, doch dat verkeerd gaat, „mis" gaat. Aangezien de woorden „mis-daad" en „mis-handeling" reeds een geheel andere beteekenis hebben, en ook het woord „wan-prestatie" reeds een bepaalde (juridische) beteekenis heeft, vertaalde ik „Fehlleistung" door „mis-prestatie." (Vert.)

men juist bij zulke voorbeelden als de mijne, bezwaar kunnen maken tegen het analytisch onderzoek. Zou men juist uit zulke waarnemingen niet de gevolgtrekking moeten maken, dat de oorzaak van de vergeetachtigheid, en speciaal van het vergeten van namen, gelegen is in stoornissen in den bloedsomloop en dergelijke algemeene stoornissen in de hersenen, en kan men daarom zich niet de moeite besparen, psychologische verklaringen voor deze verschijnselen te zoeken? Ik meen van niet; want men zou dan *het steeds gelijksoortige mechanisme van een gebeuren* verwisselen met de *omstandigheden* die dat gebeuren *begunstigen* doch die steeds verschillend zijn. Inplaats van een nadere uiteenzetting te geven wil ik mijn bedoeling door eene vergelijking duidelijk maken.

Laten wij eens aannemen dat ik zoo onvoorzichtig geweest was, 's nachts te gaan wandelen in een eenzaam gedeelte van een groote stad, en dat ik daar werd overvallen en beroofd van mijn portemonnaie en mijn horloge. Aan de dichtstbijzijnde politiepost zou ik daarop dit aangeven met de woorden: „Ik ben in die en die straat geweest en daar hebben de eenzaamheid en de duisternis mij mijn portemonnaie en mijn horloge ontstolen." Ofschoon ik met deze woorden niets zou hebben gezegd wat niet ongeveer juist was, zou ik toch gevaar loopen dat men mij wegens deze mededeeling voor niet wel bij het hoofd zou houden. De ware toedracht der zaken kan slechts zoo worden beschreven, dat, begunstigd door de eenzaamheid van de plaats, onder bescherming van de duisternis, onbekende daders mijn kostbaarheden hebben gestolen. Welnu, de toedracht der zaken bij het vergeten van namen behoeft geen andere te zijn; begunstigd door vermoeienis, stoornissen in den bloedsomloop enz., berooft een onbekende psychische macht mij van de beschikking over de eigennamen, die in mijn herinnering worden bewaard. Deze zelfde macht

kan, in andere gevallen, bij volkomen gezondheid hetzelfde vergeten te weeg brengen.

Wanneer ik de gevallen van namen-vergeten analyseer, die ik bij mij zelf heb waargenomen, dan vind ik bijna zonder uitzondering dat de vergeten naam in verband staat met een onderwerp, dat mij persoonlijk raakt, en dat hevige, dikwijls pijnlijke aandoeningen in mij te voorschijn kan roepen. Volgens het gemakkelijke en aanbevelenswaardige gebruik van de Züricher School (Bleuler, Jung en Riklin) kan ik dat ook zóó uitdrukken: de vergeten naam heeft een persoonlijk complex in mij geraakt. Meestal bestaat er tusschen den vergeten naam en mijn persoon een onverwachte betrekking, die meestal slechts door een oppervlakkige associatie (zooals dubbele beteekenis van een woord, gelijke klanken) wordt ondersteund; in het algemeen kan men het een zijdelingsch verband noemen. Enkele voorbeelden mogen dit nog nader toelichten:

a. Een patiënt vraagt mij, hem een badplaats aan de Riviera aan te bevelen. Ik weet zulk een badplaats dicht bij Genua, herinner mij ook den naam van den Duitschen geneesheer die daar praktiseert, maar het plaatsje zelf kan ik niet noemen, al meende ik het nog zoo goed te kennen. Er blijft mij dus niets anders over, dan den patient even te laten wachten en het gauw aan de vrouwen uit mijn gezin te vragen. „Hoe heet toch dat plaatsje bij Genua, waar Dr. N. die kleine inrichting heeft? en waar die en die dame zoo lang in behandeling is geweest?" — „Natuurlijk, jij moest dien naam juist vergeten; het plaatsje heet Nervi." Met nerveusheid heb ik zeker genoeg te maken.

b. Iemand spreekt over een plaatsje in de buurt, waar hij vaak zijn vacantie doorbrengt, en beweert dat daar, behalve de twee bekende, nog een derde café bestaat, waaraan zich voor hem een zekere herinnering vast-

knoopt; hij zal mij aanstonds zeggen hoe het heet. Ik beweer, dat dit derde café niet bestaat, en beroep mij er op, dat ik reeds zeven achtereenvolgende zomers in dat plaatsje heb gewoond en het dus beter moet kennen dan hij. Door de tegenspraak geprikkeld, heeft hij zich echter den naam reeds herinnerd. Het logement heet: „Der Hochwartner" [„de schildwacht op de hoogte"] Nu moet ik inderdaad toegeven, dat ik zeven zomers heb gewoond in de onmiddellijke nabijheid van dat logement, waarvan ik het bestaan ontkende. Waarom zou ik hier den naam en het ding hebben vergeten? Ik denk, omdat de naam bijzonder duidelijk gelijkt op dien van een collega uit Weenen en dus weer het „beroeps-complex" in mij aanroeit.

c. Op een anderen keer, terwijl ik bezig ben aan het station van Reichenhall een kaartje te nemen, kan ik plotseling niet komen op den naam van het eerstvolgende groote station, waar ik toch vaak langs ben gekomen. Ik was gedwongen dien naam op de kaart op te zoeken: hij luidde Rosenheim. Nu weet ik echter terstond, door welke associatie ik dezen naam kwijt ben geraakt. Een uur te voren had ik een bezoek gebracht aan mijn zuster, die dicht bij Reichenhall woont. Mijn zuster heet Rosa, dus hier was ook een „Rosenheim" [„Rozenwoning"]. Deze naam was mij dus ontroofd door het familie-complex.

d. Hoe het familiecomplex soms op bepaald roofzuchtige wijze optreedt, kan ik met een aantal voorbeelden nog nader aantoonen.

Op zekeren dag kwam op mijn spreekuur een jonge man, de broeder van een patiente, die ik ontelbare malen had gezien en die ik gewoonlijk bij haar voornaam noemde. Toen ik nu van zijn bezoek wilde vertellen, had ik zijn voornaam, waarvan ik wist dat hij volstrekt niet ongewoon was, vergeten, en kon hem ondanks alle moeite niet

terugvinden. Ik ging toen de straat op om uithangborden te lezen, en herkende den naam den eersten keer dat ik hem las. Bij de analyse bleek mij, dat ik een vergelijking had gemaakt tusschen mijn bezoeker en mijn eigen broeder, en dat deze vergelijking neerkwam op deze vraag (welke ik echter had verdrongen): zou mijn broeder in deze omstandigheden zich net zoo of juist andersom hebben gedragen? Het oppervlakkige verband tusschen de gedachten over den vreemde en over de eigen familie werd door het toeval mogelijk gemaakt, n. l. doordat de moeders in de beide gevallen Amalia heetten. Toen begreep ik ook de namen Daniël en Franz, die mij als onjuiste surrogaten waren ingevallen, zonder dat ik mij hun herkomst aanvankelijk kon verklaren. De namen Daniël en Franz zijn, evenals Amalia, namen uit „de Roovers" van Schiller, die in een geestigheid van den bekenden Weener Daniël Spitzer voorkomen.

e. Op een anderen keer kan ik mij den naam van een patient niet herinneren, dien ik in mijn jeugd zeer goed heb gekend. De analyse voert mij langs een grooten omweg, eer zij mij den gezochten naam brengt. De patient had verteld, dat hij bang was, dat hij blind zou worden; dit riep de herinnering wakker aan een jongen man, die door een schot blind was geworden; daaraan knoopten zich weer voorbeelden vast van een anderen jongen man die op zichzelf geschoten had, en deze laatste droeg den zelfden naam als de eerste patient, ofschoon het geen familie van hem was. Ik vond den naam echter eerst nadat het mij bewust was geworden, dat ik deze angstige spanning, die in deze twee gevallen had bestaan, had overgebracht op iemand uit mijn eigen gezin.[1])

---

[1]) D.w.z. hij verkeerde in angstige onzekerheid omtrent iemand uit zijn gezin, bracht deze angstige spanning onbewust in verband met de angstige

Door mijn denken gaat dus een voortdurende stroom van „denken aan mijzelf," waarvan ik gewoonlijk niets bespeur, maar die zich verraadt door het vergeten van namen.

Het is alsof ik genoodzaakt ben, alles, wat ik over vreemde menschen hoor, met mijzelf te vergelijken, alsof mijn persoonlijke complexen telkens verlevendigd worden, wanneer ik iets omtrent anderen hoor. Dit kan onmogelijk een eigenaardigheid van mij alleen zijn. Ik heb voldoende reden om aan te nemen, dat het bij anderen net zoo plaats vindt als bij mij.

Het mooiste voorbeeld van deze soort heeft een zekere mijnheer Lederer mij medegedeeld, als iets wat hem zelf is overkomen. Hij ontmoette op zijn huwelijksreis, in Venetië, iemand dien hij oppervlakkig kende en dien hij aan zijn jonge vrouw moest voorstellen. Daar hij echter den naam van den vreemde had vergeten, behielp hij zich den eersten keer met een onverstaanbaar gemompel. Toen hij daarop dezen heer, zooals in Venetië onvermijdelijk is, een tweeden keer ontmoette, nam hij hem even ter zijde en verzocht hem, hem toch uit de verlegenheid te helpen door hem zijn naam te zeggen, dien hij tot zijn spijt had vergeten. Het antwoord van den vreemde getuigde van groote menschenkennis: „Ik wil gaarne gelooven dat U mijn naam niet hebt onthouden; ik heet net als gij: Lederer!" Men kan niet beletten dat men een ietwat onaangenaam gevoel krijgt, wanneer men bemerkt dat zijn eigen naam ook door iemand anders wordt gedragen. Ik bemerkte dat gevoel onlangs zeer duidelijk, toen iemand zich in mijn spreekuur aan mij voorstelde als S. Freud. Voor het overige neem ik nota van de verzekering van een mijner beoor-

spanning, die in de twee genoemde gevallen had bestaan, en doordat hij nu zijn eigen ongerustheid verdrong, raakte hij tevens den naam van den patient uit zijn herinnering kwijt. (Vert.)

deelaars, dat hij in dit opzicht een tegenovergesteld gevoel krijgt als ik [dus het juist prettig vindt, als iemand net zoo heet als hij].

f. De werkzaamheid van het ik-complex is duidelijk te herkennen in het volgende voorbeeld, medegedeeld door Jung:

„De heer Y. werd hopeloos verliefd op een dame, die spoedig daarop een zekeren heer X. huwde. Hoewel nu de heer Y. den heer X. reeds geruimen tijd kende, en zelfs in zaken dikwijls met hem te doen had, vergat hij telkens weer zijn naam, zoodat hij, wanneer hij met den heer X. wilde correspondeeren, meermalen bij andere menschen naar dezen naam moest informeeren.

Intusschen is de reden voor het vergeten in dit geval duidelijker als in de vorige voorbeelden waarin het vergeten door het ik-complex werd veroorzaakt. Het schijnt dat het vergeten hier een onmiddellijk gevolg is van de antipathie van den heer Y. jegens zijn gelukkiger medeminnaar; hij wil niets van hem weten.

g. Op een eenigszins andere wijze veroorzaakt het ik-complex het vergeten van een naam in het volgende, door Ferenczi medegedeelde geval, waarvan de analyse vooral leerzaam is door de uitlegging der plaatsvervangende invallen (evenals Botticelli en Boltraffio in het voorbeeld Signorelli).

„Een dame, die iets van psychoanalyse heeft gehoord, kan zich den naam van den psychiater Jung niet herinneren."

„Daarvoor in de plaats komen de volgende invallen: Kl. (een naam) — Wilde — Nietzsche — Hauptmann."

„Ik zeg haar den naam niet, en verzoek haar bij elken inval haar associaties den vrijen loop te laten."

„Bij Kl. denkt zij terstond aan Mevrouw Kl., dat deze zoo gemaakt en aanstellerig is, maar voor haar

leeftijd er heel goed uitziet; zij wordt niet oud." Als gemeenschappelijk bestanddeel van de begrippen Wilde en Nietzsche noemt zij „krankzinnigheid." Daarna zegt zij spottend: „jullie Freudianen zult net zoolang naar de oorzaak der zielsziekten zoeken, tot jullie zelf krankzinnig wordt." Daarna: „ik kan Wilde en Nietzsche niet uitstaan. Ik begrijp ze niet. Ik heb gehoord, dat ze beiden homosexueel waren; Wilde heeft zich met jongelui (jungen Leuten) afgegeven." (Ofschoon zij in dezen zin den juisten naam (Jung) reeds heeft uitgesproken, kan zij zich dezen nog steeds niet herinneren)."

„Bij Hauptmann valt haar in: Halbe,[1]) en daarna Jugend [Jeugd], en eerst nu, nadat ik haar aandacht op het woord „Jugend" heb gericht, weet zij dat zij den naam Jung heeft gezocht."

„Zeer zeker heeft deze dame, die op een leeftijd van 39 jaar haar man verloor, en niet veel kans heeft opnieuw te trouwen, voldoende reden, de herinnering aan alles wat aan jeugd of ouderdom doet denken, te ontwijken. Bij dit voorbeeld is het opvallend, dat de plaatsvervangende invallen niet door *klank*-associaties, doch uitsluitend door hun *inhoud* met den gezochten naam in verband staan, terwijl de klank-associaties geheel ontbreken. [Dit pleit er ook voor dat de *beteekenis* van den naam Jung (Jong) de oorzaak was dat zij dezen naam vergat.]

h. Nog anders en zeer fijn gemotiveerd, is een voorbeeld van namen-vergeten, dat door den persoon in quaestie zelf is uitgelegd.

„Toen ik examen moest doen in philosophie als bijvak vroeg de examinator mij naar de leer van Epicurus, en toen verder of ik wist wie deze leer in een latere eeuw

---

[1]) De schrijver van een stuk, dat „Jugend" [„Jeugd"] heet.

weer had verdedigd. Ik antwoordde met den naam Pierre Gassendi, die ik twee dagen te voren in een café had hooren noemen als een leerling van Epicurus. Toen de examinator verwonderd vroeg, hoe ik dat wist, gaf ik stoutmoedig ten antwoord, dat ik mij reeds langen tijd voor Gassendi interesseerde. Tengevolge van een en ander kwam ik cum-laude door mijn examen, maar behield helaas voor altijd een hardnekkige neiging, den naam Gassendi te vergeten. Ik geloof dat het door mijn slechte geweten komt, dat ik dezen naam, ondanks alle moeite, tegenwoordig niet kan onthouden; ik had hem immers destijds ook niet mogen weten."

Om goed te begrijpen hoezeer dit sterke verzet tegen de herinnering aan dit examen bij onzen berichtgever geheel is gemotiveerd, moet men, evenals wij, weten hoeveel waarde hij aan zijn dokterstitel hecht, en voor hoeveel andere dingen deze titel hem schadeloos moet stellen.

Ik geef hier nog een voorbeeld van het vergeten van den naam eener stad, dat misschien niet zoo eenvoudig is als de zooeven medegedeelde, maar dat toch voor iedereen, die beter met dergelijke onderzoekingen vertrouwd is, volkomen gelijkwaardig aan de vorige is.

De naam van een stad in Italië onttrok zich aan de herinnering, doordat deze naam zeer veel geleek op een vrouwelijke voornaam, waaraan herinneringen werden vastgeknoopt die allerlei aandoeningen wakker riepen, doch die in de mededeeling niet volledig zijn genoemd. Dr. S. Ferenczi te Budapest, die dit geval van vergeten bij zichzelf waarnam, heeft, en terecht, het heele verhaal op dezelfde manier geanalyseerd als een droom of een neurotisch denkbeeld.

„Ik was vandaag bij kennissen op bezoek; het gesprek kwam op steden in Italië. Iemand zegt dat men in deze

steden den invloed van Oostenrijk nog kan herkennen. Men noemt eenige van deze steden; ook ik wil er een noemen, maar de naam wil mij niet invallen, hoewel ik weet dat ik daar eens twee zeer aangename dagen heb doorgebracht, wat niet goed past in Freud's theorie van het vergeten. Inplaats van de naam van de gezochte stad, duiken de volgende invallen bij mij op: „Capua." Brescia." — „De leeuw van Brescia."

„Deze leeuw zie ik in den vorm van een marmeren beeld duidelijk voor mij staan, doch ik bemerk terstond dat het minder gelijkt op den leeuw op het vrijheidsmonument in Brescia, dat ik alleen op een plaatje heb gezien, dan wel op dien anderen marmeren leeuw dien ik in Luzern op het grafmonument van de in de Tuillerieën gesneuvelde Zwitsersche garde heb gezien, en waarvan een verkleinde reproductie op mijn boekenkast staat. Eindelijk valt de gezochte naam mij toch in: het is Verona."

„Ik weet ook terstond wat de oorzaak van dat vergeten is. Niemand anders dan een vroegere gedienstige van de familie waar ik te gast was; zij heette Veronika, op zijn Hongaarsch Verona, en ik had, wegens haar afstootend uiterlijk en wegens haar heesche, krijschende stem en haar onuitstaanbare vertrouwelijkheid (waartoe zij door haar langen diensttijd het recht meende te hebben,) een ergen hekel aan haar. Ook de tyrannieke manier, waarop zij destijds de kinderen uit dat gezin behandelde, kon ik niet uitstaan. Nu wist ik ook wat de plaatsvervangende invallen beteekenden."

„Bij Capua associeerde ik terstond caput mortuum [doodshoofd]. Ik vergeleek het hoofd van Verona zeer dikwijls met een doodshoofd. Waarschijnlijk gaf ook het Hongaarsche woord kapzoi (gierig) een tweede oorzaak voor den inval Capua. Natuurlijk vind

ik ook die meer voor de hand liggende associaties, die C a p ú a en V e r ó n a als aardrijkskundige begrippen en als Italiaansche woorden met hetzelfde rhytme met elkaar verbinden."

„Hetzelfde geldt van B r e s c i a; maar ook hier bestaan meer ingewikkelde gedachten-verbindingen welke tot dit woord voeren."

„Mijn antipathie was destijds zoo hevig, dat ik Veronika eenvoudig walgingwekkend vond en meermalen mijn verbazing erover uitsprak, dat zij toch verliefd was en iemand op haar verliefd kon zijn; „wie haar kust," zeide ik, „moet wel neiging tot braken („B r e c h r e i z") krijgen, en toch was er ongetwijfeld reeds langen tijd gemakkelijk verband te brengen tusschen V. en het denkbeeld van de g e v a l l e n („g e f a l l e n e n") Zwitsersche garde." [1])

„Brescia wordt, althans in Oostenrijk, zeer dikwijls te zamen genoemd, niet met een leeuw maar met een ander w i l d b e e s t. De meest gehate naam in dit land, evenals in Noord-Italië, is die van generaal H a y n a u, die kortaf d e h y e n a v a n B r e s c i a wordt genoemd. Van den gehaten t y r a n H a y n a u loopt dus de eene gedachtengang over Brescia naar de stad Verona, de andere over het denkbeeld van het l ij k e n-o p g r a v e n d e b e e s t m e t d e h e e s c h e s t e m (waardoor ook het opduiken [in de herinnering] van een g r a f-m o n u m e n t gedeeltelijk wordt verklaard) tot het doodshoofd en tot het onaangename stemorgaan van de door mij onbewust zoo zeer uitgescholden Veronika, die destijds in dit huis bijna even tyranniek geheerscht heeft als de Oostenrijksche generaal in de Hongaarsche en Italiaansche vrijheids-oorlogen."

„Het woord L u z e r n herinnerde mij aan de zomers

---

[1]) In het Duitsch is door de dubbele beteekenis van „gefallen" („gesneuveld" en „gevallen") makkelijk associatief verband te brengen tusschen de „gevallen" soldaten en het „gevallen" meisje. (Vert.)

die Veronika met de familie, waarbij zij diende, doorbracht bij het Vierwaldstättermeer in de nabijheid van Luzern; bij de „Zwitsersche garde" komt weer de herinnering, dat zij niet alleen de kinderen, maar ook de volwassenen in die familie wist te tyranniseeren, en de rol van garde-dame [iets als: vrouwenbewaakster] op zich nam."

„Ik moet uitdrukkelijk vermelden dat deze antipathie van mij tegen Veronika in het bewuste deel van mijn geest reeds lang is overwonnen. Veronika is intusschen, zoowel in haar uiterlijk als in haar manieren, zeer in haar voordeel veranderd en ik kan (ofschoon ik weliswaar zeer zelden daartoe in de gelegenheid ben) haar met oprechte vriendelijkheid begroeten. Mijn onbewuste houdt echter, zooals gewoonlijk, de indrukken steviger vast, het is vasthoudend en haatdragend."

„De Tuillerieën zijn een toespeling op een tweede personage, een bejaarde Fransche dame, die de meisjes in huis bij allerlei gelegenheden inderdaad heeft bewaakt („gardiert"), en die door groot en klein werd geacht — maar ook wel een beetje gevreesd. Ik was een poos haar élève (leerling) in Fransche conversatie. Bij het woord élève valt mij nog in dat ik, toen ik bij den zwager van mijn gastheer in Bohemen op bezoek was, er erg om lachen moest dat de élèven der Hoogere Landbouwschool daar door de bevolking „leeuwen" werden genoemd [n.l. „élèven", in dialect verbasterd tot „Löwen"]. Ook deze vroolijke herinnering kan hebben bijgedragen tot verschuiving van de hyena op den leeuw."

i. Ook het volgende voorbeeld (ontleend aan het „Zentralblatt für Psychoanalyse, I. 9. 1911) toont ons, hoe een ik-complex, dat iemand op zeker oogenblik beheerscht, de oorzaak kan zijn dat een naam vergeten wordt:

„Twee mannen, een oude en een jonge, die zes maanden

geleden samen in Sicilië hebben gereisd, halen herinneringen aan die heerlijke dagen op. „Hoe heette ook weer dat plaatsje," vraagt de jongste, „waar wij overnacht hebben, om het uitstapje naar Selinunt te maken? Calatafimi, niet waar?" — De oudste betwist dit: „Neen, zeker niet, maar ik ben den naam ook vergeten, hoewel ik mij alle bijzonderheden van ons verblijf zeer goed herinner. Als ik merk, dat iemand anders een naam vergeten is, dan is dit bij mij al voldoende om te maken dat ik dien naam ook vergeet. Zullen wij den naam niet samen opzoeken? Mij valt echter geen andere naam in dan Caltanisetta, en dat is toch zeker niet goed." — „Neen," zegt de jongste, „de naam begint met een w of er komt een w in voor." — „Er bestaat immers in het Italiaansch geen w," zegt de oudste. — „Ik bedoelde ook een v en heb alleen w gezegd, omdat ik dit in mijn moedertaal zoo gewend ben." — De oudste gelooft niet dat er een v in voorkomt. Hij zegt: „Ik geloof dat ik al meer Siciliaansche namen heb vergeten; het wordt tijd dat wij onderzoeken hoe dit komt. Hoe heet b.v. het hooggelegen plaatsje, dat in de oudheid Enna heette? — O, ik weet het al: Castrogiovanni." — Het volgende oogenblik heeft de jongste den verloren geganen naam teruggevonden. Hij roept uit: Castelvetrano, en is blij dat er toch inderdaad een v in voorkomt. De naam komt den oudste nog een poosje vreemd voor; nadat hij ten slotte den naam als juist heeft aanvaard, wil hij nagaan, waarom hij hem vergeten had. Hij zegt: „Dit kwam blijkbaar doordat de tweede helft vetrano lijkt op „veteraan." Ik weet, dat ik niet graag denk aan oud worden, en dat ik op zonderlinge wijze erop reageer, wanneer ik aan dat onderwerp herinnerd word. Zoo heb ik b.v. onlangs een goeden vriend in zeer eigenaardige bewoordingen toegevoegd, dat hij „de jaren der jeugd reeds lang gepasseerd was," omdat hij vroeger eens,

terwijl hij op zeer vleiende wijze over mij aan het spreken was, gezegd had dat ik „geen jonge man meer" was. Dat bij mij de weerstand speciaal tegen de tweede helft van den naam Castelvetrano was gericht, blijkt ook daaruit, dat het begin van dit woord is teruggekeerd in den anderen naam Caltanisetta." — „En de naam Caltanisetta zelf?" vraagt de jongste. — „Ik heb altijd gevonden dat dit net een lief naampje voor een jonge vrouw was," geeft de oudste toe.

Een poosje later voegt hij er nog aan toe: „De naam voor Enna kwam ook door een bepaalde oorzaak. Nu valt mij in, dat deze naam Castrogiovanni, die schijnbaar om een andere reden erbij gehaald werd, in klank evenzeer doet denken aan giovane (jong), als de vergeten naam Castelvetrano aan veteraan (oud)."

De oudste meent, dat hij op deze wijze zijn vergeten van den naam voldoende heeft gemotiveerd. Welke oorzaak het vergeten bij den jongste had gehad, werd niet onderzocht.

Naast de redenen (motieven) voor het vergeten van namen, verdient ook het mechanisme daarvan onze belangstelling. In vele gevallen wordt een naam vergeten, niet omdat die, in zichzelf, zoo'n reden tot vergeten geeft, maar omdat hij veel lijkt op een anderen naam, waarvoor zulke motieven wel bestaan. Zoo b.v. in de volgende voorbeelden:

k. Ed. Hitschmann. (Twee voorbeelden van het vergeten van namen; Int. Zeitschr. für Psychoanalyse 1913) II. Mijnheer N. wil iemand den boekhandel van Gilhofer en Ranschburg noemen. Hij kan echter ondanks alle moeite, alleen den naam Ranschburg bedenken, hoewel hem den naam dezer firma toch anders zeer vertrouwd is. Eenigszins ontevreden daarover komt hij thuis en vindt het zelfs belangrijk genoeg om zijn broer, die al slaapt, wakker te maken, om het hem te vragen. Die

zegr het dan ook terstond. Dadelijk valt mijnheer N. nu bij Gilhofer het woord Gallhof in. Naar het „Gallhof" had hij, een paar maanden tevoren, een gedenkwaardige wandeling gemaakt met een aantrekkelijk meisje. Het meisje had hem als aandenken een cadeautje gegeven waar op staat: „ter herinnering aan de aangename uren te Gallhof." Eenige dagen geleden had N. dit voorwerp, oogenschijnlijk toevallig, door het onvoorzichtig dichtschiuven van een lade, erg beschadigd, waardoor hij zich, (daar hij de beteekenis van symptoomhandelingen kent) nogal schuldig voelde. Hij was in die dagen vervuld van tweeslachtige gevoelens omtrent die dame, waarvan hij wel hield, terwijl hij toch aarzelde of hij op haar wensch, met hem te trouwen, zou ingaan.

l. Dr. Hans Sachs. „Tijdens een gesprek over Genua en de omstreken van die stad, wil een jongmensch ook het plaatsje Pegli noemen, maar kan eerst na lang nadenken daarop komen. Onder het naar huis gaan denkt hij weer aan dat vervelende vergeten van een naam dien hij toch anders zoo goed kent, en denkt dan aan het, bijna net zoo uitgesproken woord Peli. Hij weet, dat een eiland in de Zuidzee zoo heet, en dat de inboorlingen daar nog eigenaardige gebruiken hebben. Kort tevoren heeft hij dat gelezen, in een ethnologisch boek, en zich toen voorgenomen, van wat hij daar gelezen had, gebruik te maken voor een studie waar hij zelf aan bezig was. Daarna valt hem in, dat een roman, die hij met veel belangstelling en genoegen gelezen heeft, op Peli speelt, n.l. „Van Zantens gelukkigste tijd" van Laurids Bruun. Den geheelen dag waren zijn gedachten vervuld geweest van een brief, die hij dien morgen van een zeer geliefde vrouw had gekregen, en die hem deed vreezen dat een afgesproken ontmoeting niet zal plaats vinden. Dat bracht hem erg uit zijn humeur, maar 's avonds had hij zich vast voorgenomen daar nu niet meer aan te

denken om ongestoord van het gezellig samenzijn, dat hij verwachtte, te kunnen genieten. Dat voornemen nu, zou door P e g l i wel eens gestoord kunnen worden, omdat dat zooveel op P e l i lijkt; en P e l i verbeeldt voor hem niet alleen van Zantens, maar ook zijn eigen „gelukkigste tijd," en hangt daardoor samen met zijn vreezen van dien dag. Karakteristiek is het, dat deze eenvoudige oplossing eerst gevonden werd, nadat, door een tweeden brief, de twijfel in blijde zekerheid van een spoedig weerzien was veranderd." Wanneer men, met dit voorbeeld, vergelijkt, dat waarin het dorp N e r v i vergeten was, (p. 29.) dan ziet men, dat inplaats van 2 beteekenissen van één woord, ook de gelijkluidendheid van 2 woorden kan treden.

m. Toen in 1915 de oorlog met Italië uitbrak, kon ik bij mijzelf opmerken, dat ik allerlei namen van Italiaansche plaatsen vergat, die ik anders heel goed wist. Zooals veel Duitschers, was ik gewend een deel van mijn vacantie in Italië door te brengen, en betwijfel niet, dat het vergeten van zooveel namen veroorzaakt werd door de begrijpelijke vijandschap voor Italië, die in de plaats kwam van de vroegere voorliefde. Deze zelfde oorzaak had ook nog ten gevolge dat ik niet-Italiaansche namen vergat, die op een of andere manier aan Italiaansche herinnerden. Zoo kon ik b.v. op zekeren dag niet op den naam komen van de stad B i s e n z (in Moravië). Toen ik hem eindelijk bedacht had, wist ik ook meteen, dat het P a l a z z o B i s e n z i te O r v i e t o daar de oorzaak van was. In dat Palazzo is het Hotel Belle Arto, waar ik altijd, wanneer ik in Orvieto was, logeerde. De liefste herinneringen waren natuurlijk, door die veranderde gevoelens, het sterkst getroffen.

Het is ook wel goed, door eenige voorbeelden aan te toonen, hoe verschillende doeleinden de misprestatie van het vergeten van namen kan dienen.

n. A. J. Storfer. (Internat. Zeitschr. f. ärtzl. Psychoanalyse II 1914).

1. Vergeten van een naam, teneinde het vergeten van een voornemen mogelijk te maken.

„Een dame in Bazel hoort op een morgen, dat haar schoolvriendin Selma X. uit Berlijn, die op de huwelijksreis is, te Bazel is aangekomen. De Berlijnsche zal maar één dag in Bazel blijven, en de Bazelsche snelt naar het hotel. Bij het afscheid spreken de vriendinnen af, dat zij elkaar 's middags weer zullen ontmoeten, en tot het vertrek van de Berlijnsche tezamen zullen blijven.

's Middags vergeet de Baselsche dame dit rendesvous. Waarom ze dat vergat, weet ik niet, maar de situatie (het ontmoeten van een, pas getrouwde vriendin uit den kindertijd) kan allerlei gevoelens opgeroepen hebben, die zich tegen het herhalen van die ontmoeting verzetten. Het interessante van dit geval is een nieuwe vergeetachtigheid, die een onbewuste bescherming van de eerste vormt. Op den tijd n.l. waarop zij had afgesproken, haar Berlijnsche vriendin te ontmoeten, was zij ergens anders op bezoek. Daar werd o.a. gesproken over het huwelijk van de Weensche Operazangeres Kurz. De Bazelsche dame oefende kritiek (!) op dit huwelijk, maar toen zij den naam van de zangeres wou noemen kon zij, tot haar groote ergernis, niet op den voornaam komen. (Zooals bekend is, heeft men, vooral bij éénlettergrepige achternamen, meestal de gewoonte den voornaam erbij te noemen.) Zij ergerde zich daar zéér over, daar zij de zangeres Kurz vaak had hooren zingen en den (heelen) naam zeer vaak noemde. Vóórdat iemand anders den naam had gezegd, kwam het gesprek op iets anders.

's Avonds van denzelfden dag is onze Bazelsche dame te zamen met een gezelschap, dat voor een deel

uit dezelfde personen van dien middag bestaat. Toevallig komt het gesprek weer op het huwelijk van de Weensche zangeres en zonder eenige moeite zegt zij nu den naam „Selma Kurz." Maar dan roept zij ook meteen uit: „Ach, nu bedenk ik, dat ik vanmiddag heelemaal vergeten heb, dat ik met mijn vriendin Selma had afgesproken." Een blik op de klok toonde, dat haar vriendin al lang weer op reis moest zijn."

Misschien zijn wij nog niet genoeg voorbereid om dit fraaie voorbeeld geheel te waardeeren. Het volgende is eenvoudiger. Weliswaar wordt daarin niet een naam, maar een woord van een vreemde taal vergeten, door een motief dat uit de situatie duidelijk is. Wij merken hier reeds op, dat het hetzelfde is, of men nu eigennamen, voornamen, vreemde woorden of versregels vergeet.

Hier vergeet een jonge man het engelsche woord voor goud (dat met het Duitsche identiek is (gold) om daardoor een door hem gewenschte handeling uit te voeren.

o. Hans Sachs. „Een jonge man ontmoet in zijn pension een Engelsche, die hem aanstaat. Den eersten avond van hun kennismaking spreekt hij met haar in haar moedertaal, die hij vrij goed machtig is, en wil daarbij het engelsche woord voor goud gebruiken, maar hoe hij zoekt, het valt hem niet in. Daarentegen dringen zich het fransche „or," het latijnsche „aurum" en het grieksche „chrysos" zoo hardnekkig op, dat hij moeite heeft ze af te wijzen, hoewel hij zeker weet, dat zij met het woord dat hij zoekt geen overeenkomst hebben. Ten slotte weet hij er niets anders op, dan den gouden ring, dien de dame aan haar vinger heeft, even aan te raken; en is dan heel beschaamd te hooren dat het lang gezochte woord net zoo luidt als het duitsche, n.l. gold. Deze aanraking, waartoe het vergeten de mogelijkheid schiep, heeft niet alleen waarde door het voldoen

aan den aanrakingslust, zonder aanstoot te geven, maar bovendien, doordat zij het mogelijk maakt, reeds eenige conclusies te trekken omtrent het succes der vrijage. Immers onbewust zal de dame, vooral als zij haar partner sympatiek vindt, het erotische doel van dat vergeten, dat zich achter zoo'n onschuldig masker verbergt, wel raden; en de wijze, waarop zij de aanraking opneemt, kan zoodoende een, bij beide partijen onbewust, maar toch zeer beteekenisvol middel worden, om elkaar te begrijpen.

Ik zou de voorbeelden van het vergeten van namen nog wel kunnen vermeerderen en de bespreking daarvan nog veel verder kunnen voeren, maar ik wil allerlei quaesties, die hierbij ter sprake kunnen komen, en die ik in mijn latere hoofdstukken wil bespreken, voorloopig liever nog laten rusten. Toch wil ik de resultaten van de hier medegedeelde analysen in het kort aldus samenvatten:

Het mechanisme van het vergeten van namen (of juister gezegd: van het ontvallen of tijdelijk vergeten van namen) bestaat in een stoornis van de voorgenomen reproductie van den naam door een gedachtengang, die op dat oogenblik niet bewust is. Tusschen den gestoorden naam en het storende complex bestaat òf reeds vooraf verband, òf er is een samenhang tot stand gebracht door oppervlakkige associaties en dikwijls langs een schijnbaar zeer gekunstelden weg.

Onder de storende complexen blijken die, welke op het eigen Ik betrekking hebben (de persoonlijke, familiaire en beroepscomplexen) de werkzaamste te zijn.

Een naam, die tengevolge van zijn verschillende beteekenissen tot verschillende gedachtengroepen (complexen) behoort, wordt dikwijls in zijn verband met de eene gedachtengroep gestoord door zijn samenhang met het andere sterkere complex.

Als grondoorzaak van deze stoornissen vinden wij de bedoeling, het optreden van onlustgevoelens door herinneringen te vermijden.

Men kan in het algemeen twee verschillende soorten van namen-vergeten onderscheiden, n.l. wanneer de naam zelf iets onaangenaams aanroert, of wanneer hij met andere woorden in verband staat, die eene dergelijke werking hebben. Het vergeten van een naam kan dus plaats vinden terwille van den naam zelf of terwille van haar meer of minder direct associatief verband.

Wanneer wij deze algemeene regels overzien, wordt het ons begrijpelijk, dat, van alle mis-prestaties („Fehlleistungen") het tijdelijk vergeten van namen het meest voorkomt.

Intusschen hebben wij alle eigenaardigheden van dit verschijnsel nog volstrekt niet vermeld. Ik wil nog slechts erop wijzen, dat het vergeten van namen in hooge mate aanstekelijk is. Bij een gesprek van twee personen is het dikwijls reeds voldoende dat de een zegt, dat hij den een of anderen naam heeft vergeten, om dezen naam ook bij den ander terstond te doen verdwijnen. Wanneer het vergeten op deze wijze ontstaat, kan men zich den vergeten naam echter gemakkelijk weder te binnen brengen.

Er komt ook een vergeten van namen voor, waarin heele reeksen van namen uit het geheugen verdwijnen Zoekt men, om een vergeten naam terug te vinden, naar andere namen die er mede in verband staan, dan verdwijnen niet zelden ook deze nieuwe namen, die men als aanknoopingspunt wilde gebruiken, buiten het bereik. Het vergeten springt dan van den eenen naam op den anderen over, als om te bewijzen dat er een hinderpaal bestaat, dien men niet gemakkelijk uit den weg kan ruimen.

* * *

[De volgende voorbeelden zijn door den vertaler toegevoegd]:

1. Een eenvoudig voorbeeld. Iemand ziet in 't voorbijgaan ergens op een huis een naambordje, waarop staat: „Klarenbeek." Thuis gekomen, wil hij vertellen wie er tegenwoordig in dat huis woont, doch kan niet op den naam komen. Den volgenden dag komt hij er weer langs, leest den naam opnieuw, en is, thuisgekomen, opnieuw den naam kwijt. Nu is zijn nieuwsgierigheid opgewekt, hij wil weten, wat de oorzaak van dit herhaalde vergeten zou kunnen zijn. Ten derden male leest hij nu den naam: Klarenbeek. Bij het herhalen van het woord „Klarenbeek" valt hem in, dat dit woord doet denken aan een anderen naam (die in zijn gevoelsleven een rol speelt), namelijk „Blankenzee." Deze associatie is begrijpelijk: Klare(n)-beek en Blanke(n)zee komen overeen in woord-beteekenis, en bovendien is in beide namen opvallend, dat een vrouwelijk zelfstandig naamwoord (beek, zee) wordt vergezeld door een bijvoegelijk naamwoord met den mannelijken uitgang *n*. (Ook de klinkers, en klemtoon en rhytme zijn in de twee namen dezelfde). Deze beide namen waren onbewust in associatief verband met elkaar gebracht, en het verdringen van den eenen naam zou dus het vergeten van den anderen naam ten gevolge gehad kunnen hebben, maar.... de naam Blankenzee was volstrekt niet verdrongen. Waarschijnlijk is het vergeten hier echter zóó veroorzaakt: mijn zegsman had vroeger zelf in dit huis gewoond, en zijn beroep komt eenigszins overeen met het beroep van den tegenwoordigen bewoner K. Dit is voldoende reden voor hem, zich onbewust met dezen te identificeeren. In zijn (vroegere) huis woont dus iemand, dien hij min of meer met zichzelf identificeert, en wiens naam tevens een zekere gelijkenis vertoont met den naam Blankenzee. Deze naam Klarenbeek vormt dus een verbinding tusschen hem en het meisje B. — Dat in deze

richting de oorzaak van het vergeten gezocht moet worden, wordt ook waarschijnlijk door zijn volgende invallen: dat er dus in zijn (vroegere) woning iemand woont die (bijna) net zoo heet als Blankenzee — en deze gedachtengang gaat dan even, met het gevoel dat iets pijnlijks wordt aangeraakt, langs het denkbeeld: denzelfden naam dragen en in hetzelfde huis wonen, dat is dus: samenwonen als man en vrouw. De voornaamste overeenkomst, waardoor hij de beide namen met elkaar in verband bracht, was immers ook: de verbinding tusschen mannelijk en vrouwelijk, en wel een verbinding van mannelijk en vrouwelijk die niet bij elkaar hooren, een verbinding die (taalkundig) niet correct is.

Het verdrongene, dat den naam K. met zich mee uit het bewuste had gesleept, was dus niet de naam B., maar het waren zekere pijnlijke gedachten, die in verband stonden met den naam B., en die door den naam K. (dien hij op zijn vroegere woning las) waren aangeroerd.

Misschien heeft tot het vergeten ook bijgedragen, dat wij gewoonlijk een zekere antipathie-neiging gevoelen jegens iemand, die in een huis woont, waarin wij zelf gewoond hebben (mij althans gaat het zoo).

2. Op een cursusles wil ik vertellen, wie het eerst heeft gewezen op de beteekenis van de infectie met bacteriën voor het ontstaan van kraamkoorts, die onderzoeker, aan wien de wetenschap veel verschuldigd is, maar die door zijn tijdgenooten vrijwel is verguisd, en die, na veel critiek en weinig waardeering te hebben ondervonden, krankzinnig is gestorven. Dit is Semmelweis, maar ik kan op dien naam niet komen. Inplaats daarvan komen bij mij op de tong de namen: Schweinfürth, Schönefeld en Schönewald.

Bij deze drie namen kreeg ik de volgende invallen: bij Schweinfürth, Schweinfürther groen (een kleur-

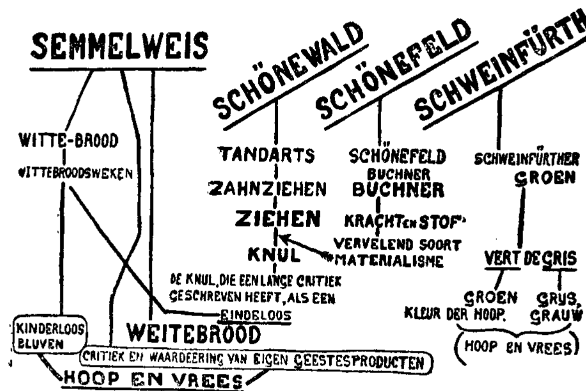
stof), dit heet ook: vert de gris. Bij Schönewald: dat is een tandarts — kiezentrekken — Zahnziehen — Ziehen — dat is die professor die dat taaie boek over physiologische psychologie heeft geschreven, dat mij jaren geleden zoo heeft teleurgesteld en geërgerd, omdat ik dacht daarin nu eens werkelijk zielkunde te vinden, terwijl het alleen maar een vervelend soort hersen-physiologie gaf, heel iets anders dan ik mij als „physiologische psychologie" had voorgesteld. —

Met Schönefeld weet ik eerst geen raad, tot mij invalt, dat een patient van mij Schönefeld—Buchner heet. Buchner is de schrijver van „Kracht en Stof," en van dat vervelende soort van materialisme. Daarmee kom ik dus weer in de buurt van Ziehen. Een collega zei eens tegen mij: „Ziehen is een knul." Nu valt mij in, dat ik van een anderen „knul" een lange critiek heb gelezen over een schrijver dien ik zeer vereer; dit was een lange en nogal taaie critiek, waaraan ik mij geërgerd heb, en toen ik na het lezen daarvan thuiskwam, zei ik: „dat is een artikel als een eindeloos weitebrood." — Nu bedenk ik plotseling: wacht eens even, weitebrood — weis — Semmelweis! Als ik nu naga, wat mij bij den gevonden naam invalt, dan is dit: Semmel (brood) en weis (wit) — wittebrood — wittebroodsweken. Ik verkeerde sinds eenige maanden in de „wittebroodsweken," en wij maakten ons bezorgd, omdat de ooievaar zijn komst nog niet had aangezegd. Wij vreesden in dien tijd wel eens, dat wij kinderloos zouden blijven (eindelooze wittebroodsweken), doch zetten die vrees weer uit het hoofd en leefden tusschen hoop en vrees. De ergernis over de critiek op den vereerden schrijver stond ook in verband met gedachten over eigen geestesproducten „(papieren kinderen"). De vraag, of deze het tot de zoo gewenschte

publicatie zouden brengen, gaf mij ook dikwijls zorgen.

Bij vert de gris viel mij nog in het woord e r g e r- n i s, en dat „vert" g r o e n en „gris" g r ij s is.

Onderstaand zijn de verschillende invallen en associaties nog eens in een schema vereenigd:

3. Dit geval heeft mij onlangs nog een nieuw voorbeeld van verspreken en verkeerd onthouden geleverd. Ik had, in gezelschap van vier joodsche kennissen, een paar van de hier vermelde voorbeelden verteld. Wij zaten in een café, en wij bestelden iets te eten. Een van de vier had overwogen, of hij brood met ham zou nemen, en ik had hem toen in scherts geplaagd, door te zeggen dat hij dat niet mocht eten. Even later had ik hun het voorbeeld S e m m e l w e i s verteld, en ook de vervang-namen S c h ö n e w a l d, S c h ö n e f e l d en S c h w e i n- f ü r t h genoemd. Een ander van het viertal, een filosoof, die op zeer scherpzinnige wijze critiek uitoefende op de beteekenis, die door Freud aan de „invallen" en aan dergelijke plaatsvervangende namen wordt toegekend, zeide daarbij: „zooals nu in het voorbeeld van dien naam

Semmelfleisch...." Wij vielen hem in de rede: „Semmelweis." — Hij excuseerde zich: „Ja, ik kom op „fleisch" doordat u zooeven die drie namen hebt genoemd, Schönewald, Schönefeld en Rindfleisch." „Ook dat is niet juist," zeide ik, „de derde naam was Schweinfürth,...." (wij keken elkander aan, allen, ook de persoon in quaestie, begonnen luid te lachen, en de derde tafelgenoot sprak van „confessioneele weerstand") ....„u hebt dus het Schwein door Rindfleisch vervangen!"

Hoewel hij later poogde, een andere explicatie voor zijn abuis te geven (dat Rindfleisch ook een denker was geweest, enz.) was zijn eerste inval, zooals uit zijn meelachen bleek en zooals hij trouwens toegaf, „rundvleesch-varkensvleesch" geweest. Ik kon op deze vergissing niet dieper ingaan, maar vond het vermakelijk, dat de criticus zelf midden in zijn critiek een nieuwe bijdrage leverde.

4. Dr. A. F. M. te den H. deelt mij het volgende staaltje mede:

„Toen ik dezer dagen met een Amsterdamsche kennis over de verlichting van zijn kamers sprak, kon hij plotseling zich den naam Kloosterhuis niet te binnen brengen, een naam, die aan Amsterdammers anders wel bekend is (een groote lampen-winkel).

Dadelijk liet ik hem zijn invallen bij Kloosterhuis mededeelen. Eerst kwam toen de herinnering dat hij, bij een vroeger verblijf in Indië, het steeds onaangenaam had gevonden dat kinderen van Protestantsche families daar Katholieke pensionaten, gewoonlijk kloosterscholen genoemd, bezochten. Vervolgens kwam de herinnering, dat op de kostschool, waar hij vele jaren had doorgebracht, een gedeelte van het gebouw, waarvoor de jongens een zekere schuwheid koesterden, het klooster werd genoemd.

Toevallig was, kort vóór het gesprek over de lampen,

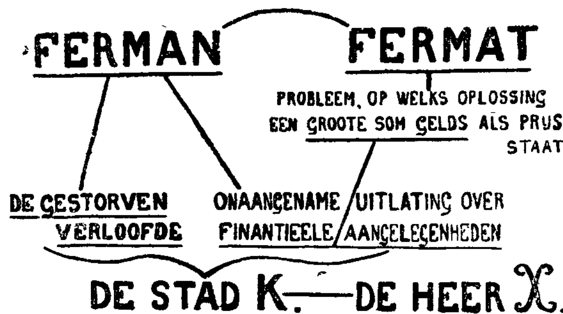
die kostschool ter sprake gekomen. De daardoor opgewekte herinnering aan het klooster was verdrongen en sleepte nu ook den naam Kloosterhuis mede."

5. Een vriend van mij vertelde mij een voorbeeld, dat dáárom merkwaardig is, omdat hij bij herhaling niet op een zekeren naam kon komen, wanneer hij in gesprek met een bepaalden persoon dezen naam wilde noemen, terwijl hij daar tusschenin tegenover andere personen wèl op dienzelfden naam kon komen. Hij is ingenieur en interesseert zich zeer voor hoogere wiskunde. Op zekeren dag is hij in gesprek met den heer X., die zich eveneens veel met hoogere wiskunde bezighoudt, en hij wil met hem spreken over het probleem van Fermat. (Een wiskundig probleem, op welks oplossing een prijs gesteld is). Hij kan echter niet op den naam Fermat komen. Den volgenden dag vertelt hij aan iemand anders, dat het zoo vreemd was, dat, terwijl hij dikwijls met verschillende personen over dit probleem heeft gesproken, hij nu plotseling niet kon komen op dien naam Fermat. En ziedaar, thans kostte het hem niet de minste moeite, en sprak hij zonder een oogenblik te aarzelen dien naam uit.

Een paar dagen later ontmoet hij opnieuw den heer X., en zegt tegen hem: „U herinnert u nog wel, dat ik eenige dagen geleden niet op dien naam kon komen van het probleem van....," en is thans dien naam weer kwijt!

Nu ging hij eens na, of er ook een reden kon zijn, waardoor hij juist in het gesprek met den heer X. den naam Fermat vergat. Daarbij bedacht hij het volgende: Hij is, eer hij zijn tegenwoordige vrouw leerde kennen, verloofd geweest met een meisje, dat aan een slepende ziekte is gestorven. De heer X. woont in de stad K., en hij heeft kort geleden vernomen, dat de verloofde van een student, dien hij kent, en die ook uit K. komt, aan dezelfde slepende ziekte is gestorven. Die student heette Ferman (slechts één letter verschil met Fermat).

Hierdoor was dus een gevoelige snaar aangeroerd, die opnieuw in trilling moest komen, wanneer hij met iemand uit de stad K. sprak, en dan den naam Fermat wilde noemen. Maar er was nog een andere reden, om den naam Ferman te verdringen. Deze student had, naar hem ter oore was gekomen, zich over de ouders van mijn zegsman betreffende een finantieele aangelegenheid uitgelaten op een wijze, die hem zeer onaangenaam had getroffen. Hier was dus een tweede pijnlijk complex, dat met den naam Ferman en de stad K. samenhing (en ook met het probleem, op welks oplossing een prijs staat). Dit alles maakt het begrijpelijk, dat de naam Fermat wèl in tegenwoordigheid van den heer X., maar niet in tegenwoordigheid van anderen tijdelijk werd vergeten. (Zie ook onderstaand schema).

6. Een bejaarde taalgeleerde, Z., verhaalt in gezelschap dat hij, in zijn studietijd in Duitschland, een student heeft gekend, die buitengewoon dom was, en omtrent wiens domheid allerlei vermakelijke anecdotes onder de studenten werden verteld. Hij kan echter niet op den naam van dien student komen, meent dat die naam met een W. begint, maar trekt dit later weer in. Hij herinnert zich dat die domme student later wijnkoopman is

geworden. Dan vertelt hij weer een anecdote omtrent de domheid van dien student, verbaast zich er nogeens over, dat hij niet op zijn naam kan komen, en zegt dan: „Het was zoo'n groote ezel, dat ik nog niet begrijp dat ik hem met repeteeren Latijn heb kunnen inpompen." Even later herinnert hij zich, dat de gezochte naam eindigt op.... m a n. Nu vragen wij hem, of hij een anderen naam kent, die op ....m a n uitgaat, en hij zegt: „E e r d-m a n." — Wie is dat? — „Dat was ook een student uit dien tijd." Iemand uit het gezelschap merkt op, dat er ook een p r o f. E e r d m a n bestaat. Bij nader navragen blijkt, dat deze prof. E. onlangs een door Z. ingezonden studie slechts verkort in een door hem geredigeerd tijdschrift heeft doen opnemen, het er ten deele niet mede eens was, enz., en dat Z. dit nogal onaangenaam heeft gevonden. (Bovendien vernam ik later, dat Z. in vroeger jaren wel eens kans had gehad, hoogleeraar te worden in hetzelfde vak, waarin thans prof. E. hoogleeraar is, en deze naam dus ook in dit opzicht wellicht een gevoelige snaar aanroert).

Nu valt hem plotseling de naam van den dommen student in: L i n d e m a n! Aangezien hij zich reeds eerder had herinnerd, dat de naam op m a n uitging, was dus „L i n d e" nog langer verdrongen gebleven. Op de vraag, wat hem bij „L i n d e" invalt, zegt hij eerst: „Daar valt mij niets bij in." Op mijn aandringen, dat hem bij dit woord toch wel iets moet invallen, zegt hij, terwijl hij omhoog ziet en met de hand een gebaar in de lucht maakt: „Nu ja, een linde, dat is een mooie boom." Verder wil hem daarbij niets invallen.

Allen zwijgen, en elk gaat voort met zijn lectuur en verdere bezigheden, totdat, eenige oogenblikken later, Z. eensklaps op droomerigen toon de volgende versregels reciteert:

„Steht er mit festen
Gefügigen Knochen
Auf der E r d e,
So reicht er nicht auf,
Nur mit der L i n d e
Oder der R e b e
Sich zu vergleichen."

(„Staat hij met stevige beenderen op de aarde, dan kan hij zich ook zelfs met de linde of den wijnstok volstrekt niet meten").

Ik gaf een triomfkreet. „Daar hebben we het Eerdman-complex," zeide ik, „die man, die „auf der Erde steht," dat is dus de „Erde-Mann" of E e r d m a n, kan niet reiken bij de L i n d e (Lindeman) of bij de R e b e [wijnstok] (wijnkoopman). Met andere woorden: die Lindeman, die domme student, die later wijnkoopman is geworden, die was een ezel, maar die Eerdman is een nog veel grootere ezel, kan zich met dien Lindeman nog niet meten, kan er niet bij reiken!" Een dergelijke in het onbewuste gehouden wraak- of hoon-rede is iets zeer gewoons, en dus leek mij de oorzaak van het niet-op-den-naam-kunnen komen (op enkele kleinigheden na, waarop ik niet nader was ingegaan) in dit geval in hoofdzaak blootgelegd. — Ik vroeg nu, uit welk gedicht de geciteerde regels afkomstig waren. — Z. zeide, dat het een gedicht van Goethe was, hij meende dat het begon:

Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!

en dat er verder ook in voorkwam:

Und hebt er sich aufwärts
So spielen mit ihm die Winde.

Den volgenden dag zocht ik dit gedicht van Goethe eens op, en nu bleek, dat het geval nog aardiger (maar

ook ingewikkelder) was, dan het eerst leek. (Zie ook het onderstaande schema).

1e. Luiden de eerste geciteerde regels:

Steht er mit festen [Staat hij met stevige
Markigen Knochen Krachtige beenderen]

Gefügigen Knochen [meegaand, buigzaam] is een nogal vreemde combinatie. Daarop wil ik echter niet nader ingaan.

2e. De volgende regels van deze strofe luiden:

Auf der wohlgegründeten
Dauernden Erde,

LINDE-MAN

„STEHT ER MIT FESTEN
GEFÜGIGEN KNOCHEN
AUF DER ERDE,
SO REICHT ER NICHT AUF,
NUR MIT DER LINDE
ODER DER REBE
SICH ZU VERGLEICHEN."

ERDE→EERDMAN
LINDE→LINDEMAN
WIJNSTOK→WIJNKOOPMAN

„STEHT ER MIT FESTEN
MARKIGEN KNOCHEN
AUF DER WOHLGEGRÜNDETEN
DAUERNDEN ERDE,
REICHT ER NICHT AUF,
NUR MIT DER EICHE
ODER DER REBE
SICH ZU VERGLEICHEN."

„GRENZEN DER MENSCHHEIT"
„DAS GÖTTLICHE"
GEDACHTEN OVER LEVEN EN DOOD,
HET TIJDELIJKE EN EEUWIGE.
?

Reicht er nicht auf,
Nur mit der Eiche
Oder der Rebe
Sich zu vergleichen.

Er komt dus in het geheele vers geen Linde voor! De verwisseling van Linde voor Eiche heeft (in zijn onbewuste) alleen maar plaats gehad om de woordspeling „Erde — Linde — Rebe" mogelijk te maken.

3e. Dit gedicht heet: „Grenzen der Menschheit," en geeft een vergelijking tusschen de almacht der goden en de geringe macht van den mensch. Het gedicht, dat begint:

Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!

is echter een ander gedicht, dat eenige bladzijden verder staat. Het heet: „Das Göttliche," en bevat eveneens gedachten over goden en menschen. Daar er op deze bijzonderheden niet verder is ingegaan, kan ik hoogstens het vermoeden uitspreken, dat ook gedachten over leven en dood een rol hebben gespeeld bij het ontstaan van dit geval. (Eigenlijk is het een combinatie van twee voorbeelden, een geval van vergeten van een eigennaam, en een geval van foutief-herinneren van een gedicht. Men zou dit geval dus ook kunnen indeelen bij Hoofdst. XI, de samengestelde mis-prestaties). Bij het opschrijven van bovenstaand schema van dit voorbeeld heb ik mij verschreven; ik schreef n.l. in het tweede vers „Recht" inplaats van „Reicht" (zooals op de reproductie nog is te zien). Deze verschrijving was waarschijnlijk een gevolg van gedachten, die bij mij bestonden gedurende het teekenen van het schema, en waarmee ik als het ware den gedachtengang van X. over den ouderdom had voortgezet.

7. Een vriend van mij deelde mij het volgende voorbeeld mede:

„Terwijl mijn vader sinds jaren eenigszins sukkelde, en de belangstelling en zorg van de huisgenooten gewoonlijk op zijn gezondheidstoestand gevestigd was, is mijn moeder den laatsten tijd ook niet al te best. De dokter heeft gezegd, dat zij meer rust moet nemen, maar daar komt niet heel veel van, en mijn vader werkt er ook niet erg toe mee; hij zegt: „dat begrijp jij zoo niet, maar je moeder heeft allerlei werkzaamheden in de huishouding, die zij toch niet uit handen kan of wil geven." Ik maak

me daar kwaad om, want ik ben overtuigd, dat als hij er evenzeer op aandrong als de dokter nu al doet, die moeilijkheden wel te overkomen zouden zijn, en mijn moeder wel meer rust zou nemen. Maar ik denk, dat het au fond wel een beetje zijn eigen egoïsme is, dat zich ertegen verzet, omdat mijn moeder al een vrij groot deel van den dag werk heeft met voor hem te zorgen. Hij mocht toch wel inzien, dat nu wel eens aan háár gezondheid wat meer zorg gewijd mag worden.

Een dezer dagen ben ik op weg naar het huis van mijn ouders, om te vragen hoe het mijn moeder gaat. Onderweg zie ik iemand met een leelijken stroohoed met verkleurd lint, en verheug mij, dat de mijne er dan tenminste nog heel wat fleuriger uitziet. Tot mijn verbazing kan ik echter niet op den naam van dit soort stroohoeden komen. Ik weet, dat het een heel bekend woord is, ik tracht er met een aanloopje op te komen, door hardop te zeggen: „zoo'n stroohoed, zoo'n matelot, zoo'n hoed van fijn stroo, die uit Indië komt," maar als ik nu er maar een slag na sla, dan komt mij niets anders voor den mond dan „Waterloo" en „Tango."

Onderwijl heb ik aangescheld en, binnen gekomen, vraag ik mijn moeder: „hoe heeten ook weer die hoeden, zooals ik er een op heb?" — Ik krijg ten antwoord: „Een Panama." — Als ik dit woord herhaal, en mij afvraag, wat de reden mag zijn dat ik er niet op kon komen, valt mij terstond in: P a - n a - m a, d. w. z. mijn moeder, en de zorg voor haar gezondheid, nu eens wat meer op den voorgrond! Later bedacht ik, dat men in de gewone slordige spreektaal niet zegt Panama, maar dit woord ongeveer uitspreekt: P a n n e m a (een Pannemahoed). P a n n e - m a: mijn moeder werkt teveel, is dikwijls in de keuken bezig, kookt het eten. Bovendien zijn er voor het dieet, dat mijn vader is voorgeschreven, allerlei schaaltjes en pannetjes noodig, en laat mijn moeder die

niet aan de dienstbode over, maar maakt ze zelf schoon, en heeft het ook daarmee nogal druk. „Panne-ma" klinkt in mijn ooren (vergelijk het woord „Assche-poes") als: die arme lieve moeder, die zich zoo moet afsloven.

Bij Panama dacht ik ook aan de landengte van Panama. Ik dacht echter niet aan het woord „landengte," maar aan het gelijkwaardige „I s t m u s." Bij I s (t) m u s valt mij in: e g o ï s m u s, hetgeen in het genoemde verband begrijpelijk is. Bij Pa-na-Ma was mij ook nog ingevallen, dat ik onlangs had overpeinsd, dat als een van mijn ouders mocht komen te overlijden, de ander wel eenzaam zou achterblijven en misschien wel spoedig zou volgen. Ook daaraan, dat ik mijn vader heb gezegd, dat ik hem voor de gevolgen verantwoordelijk stelde, als hij er niet voor zorgde dat mijn moeder meer rust nam, zooals de dokter had voorgeschreven.

Een vernauwing of hindernis („engte, landengte") in een kanaal („Panamakanaal") is de oorzaak, waardoor mijn vader sukkelt. Het kanaal is het „w a t e r"-kanaal (zie achterstaand schema).

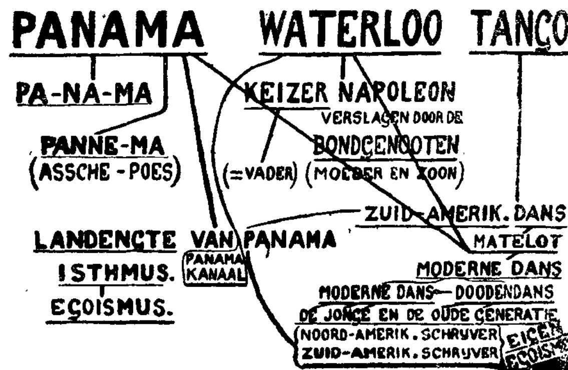
Bij W a t e r l o o denk ik: de slag bij Waterloo, waar keizer Napoleon door de bondgenooten werd verslagen. De bondgenooten: mijn moeder en ik, als ik voor haar opkom. [1])

De T a n g o is een Zuid-Amerikaansche dans. Ik meen, dat er ook zulk een moderne dans is, die de M a t e l o t heet. (Bij „moderne dans" denk ik ook aan den „doodendans." „Moderne dans" en „doodendans," de jonge generatie en de oude generatie). Zuid-Amerika en Noord-

---

[1]) En de „keizer" staat heel dikwijls (ook in den droom en in de sprookjes) symbolisch voor den vader. Wie met psychoanalyse iets meer bekend is, begrijpt dat hier het z.g. Ödipus-complex is aangeduid. Dat dit in dit voorbeeld een rol speelt, blijkt ook uit een onvermelden inval bij „Pa-na-Ma-kanaal," en uit verschillende andere invallen, die ik hier achterwege laat, om het voorbeeld niet te ingewikkeld en te moeilijk te maken. (Vert.)

Amerika worden verbonden door de landengte van Panama. Dan kom ik op een Noord-Amerikaanschen schrijver en een Zuid-Amerikaanschen schrijver; over den eersten heb ik eens een voordracht gehouden, van den tweeden heb ik een boek vertaald. Voor deze vertaling zal ik echter

niet licht een uitgever vinden, tenzij ik deze op eigen kosten of voor eigen risico zou kunnen uitgeven. Zoo geraak ik op gedachten waarop ik niet verder kan ingaan, maar die mij deden vermoeden, dat er ook nog andere roerselen in het spel waren dan de genoemde, en dat het verwijt van egoïsmus niet alleen op mijn vader, maar ook op mijzelf toepasselijk was."

IV HERINNERINGEN UIT DE JEUGD EN DEKHERINNERINGEN

IN een tweede opstel (gepubliceerd in 1899 in het „Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie") heb ik kunnen aantoonen hoe ons geheugen soms onverwachts met een bepaald doel uitstekend werkt. Ik ben uitgegaan van het opvallende feit, dat de herinneringen uit iemands prille jeugd dikwijls allerlei onverschillige bijzaken bewaard schijnen te hebben, terwijl dikwijls van belangrijke indrukken uit dezen tijd in het geheugen der volwassenen niets meer te vinden is. Daar het bekend is, dat het geheugen een keus doet uit de indrukken die het ontvangt, zou men hieruit moeten besluiten, dat deze keus in de jeugd op geheel andere wijze plaats vindt dan op volwassen leeftijd. Bij nader onderzoek blijkt echter dat dit niet juist is. De herinneringen aan onbelangrijke gebeurtenissen uit de jeugd hebben hun ontstaan te danken aan een verschuiving; [1]) zij komen in onze herinnering in de plaats voor andere indrukken, die werkelijk van groote beteekenis zijn, indrukken waarvan de herinnering bij de psychische analyse der onbelangrijke herinneringen weer voor den dag komt, terwijl de onmid-

[1]) De verschuiving is een „waardeverandering der psychische waarden," die ook bij de droomvorming plaats heeft. Freud geeft van deze „droomverschuiving" deze omschrijving: „Tijdens den droomarbeid gaat de psychische intensiteit van de gedachten en voorstellingen, waar zij rechtmatig bij behoort, op andere over, die naar ons oordeel geen aanspraak op zulk een nadruk kunnen maken." (Zie „De Droom als uiting van het onbewuste zieleleven," door Prof. S. Freud, vertaald door J. Stärcke. Leiden, S. C. v. Doesburgh.)

dellijke reproductie dier belangrijke indrukken door weerstanden werd belet. Daar de genoemde onbelangrijke herinneringen hun voortbestaan niet te danken hebben aan hun eigen inhoud, maar aan een associatieve betrekking tusschen hun inhoud en een anderen verdrongen inhoud, hebben zij recht op den naam „dekherinneringen," welke ik ze heb gegeven. [Herinneringen, die iets anders bedekken, verbergen. Vergelijk het woord „dekmantel." V.]

In het genoemde opstel heb ik er slechts terloops op gewezen, welke verschillende beteekenissen de dekherinneringen kunnen hebben, en op welke wijzen zij in verband kunnen staan met hetgeen zij verbergen. Bij het daar uitvoerig geanalyseerde voorbeeld heb ik vooral gewezen op een bijzondere eigenaardigheid van het tijds-verband [„der zeitlichen Relation"] tusschen de dekherinnering en den daarachter verborgen inhoud. De inhoud van de dekherinnering behoorde namelijk in een van de eerste kinderjaren thuis, terwijl de gebeurtenissen in het gedachtenleven, die er door werden vertegenwoordigd, en die bijna onbewust gebleven waren, in een veel lateren tijd thuis behooren. Ik noemde deze soort van verschuiving teruggrijpend of teruggaand; misschien ziet men het omgekeerde nog vaker, n.l. dat een onverschillige indruk uit den laatsten tijd zich als dekherinnering in het geheugen vastnestelt, terwijl hij deze voorkeur slechts daaraan te danken heeft, dat hij in verband wordt gebracht met een vroegere gebeurtenis, welker onmiddellijke reproductie door weerstanden wordt belet; dat zou men dus vooruitgeschoven dekherinneringen kunnen noemen. [1]) Datgene, wat voor het geheugen inderdaad belangrijk is, ligt hier in tijd achter de dekherinnering. Eindelijk komt

[1]) Iets dergelijks komt ook in den droom dikwijls voor. Gebeurtenissen en indrukken van kort geleden, die in een droom worden gereproduceerd, vertegenwoordigen dikwijls (onbewuste) gedachten aan indrukken van lang geleden. (Vert.)

ook als derde geval voor, dat de dekherinnering niet slechts door haar inhoud samenhangt met den indruk dien zij verbergt, maar ook in denzelfden tijd thuisbehoort; dit is dus een dekherinnering uit denzelfden tijd.

Hoe groot het deel van onzen geheugenschat is, dat tot de dekherinneringen behoort, en welke rol deze dekherinneringen spelen bij het denken van verschillende krankzinnigen en zenuwpatienten, met deze vraagstukken zal ik mij hier niet bezighouden. Ik wil hier slechts de overeenkomst aantoonen, welke er bestaat tusschen het vergeten van eigennamen met opduiken van foutieve namen, en de vorming van dekherinneringen.

Op het eerste gezicht schijnt er tusschen deze beide verschijnselen veel meer verschil dan overeenkomst te bestaan. Bij het éene heeft men te doen met eigennamen, bij het andere met volledige indrukken, met iets dat òf in werkelijkheid òf in gedachten is gebeurd; in het éene geval heeft men een tijdelijk ontbreken van de functie der herinnering, in het andere een werking der herinnering die ons vreemd voorkomt; dáár een tijdelijke stoornis — want men kon zich den plotseling vergeten naam te voren honderden malen herinneren en men zal hem ook morgen weer weten — hier een blijvend bezit, want de belangrijke herinneringen uit de jeugd kunnen ons een groot deel van ons leven vergezellen. Schijnbaar is het raadsel in het eene geval van heel anderen aard als in het andere. Was het in het eerst besproken geval het vergeten, dat onze wetenschappelijke nieuwsgierigheid opwekte, hier is het het herinneren. Bij nauwkeuriger toezien bemerkt men echter, dat er toch tusschen de beide verschijnselen een groote overeenkomst bestaat. In beide gevallen bestaat er een foutieve werking van de herinnering; er wordt niet door het geheugen gereproduceerd wat eigenlijk gereproduceerd mòest worden, maar iets anders, dat er

voor in de plaats komt. Bij het vergeten van namen bestaat de werking van de herinnering daarin, dat er een verkeerde naam te voorschijn wordt gebracht. Bij het ontstaan van een dekherinnering had er ook een vergeten plaats, namelijk het vergeten van andere, belangrijker indrukken. In beide gevallen bemerken wij aan iets in onze gedachten, dat er een stoornis heeft plaats gehad. Bij het vergeten van een naam weten wij, dat de plaatsvervangende namen foutief zijn; bij de dekherinneringen verwonderen wij ons, dat wij deze herinneringen bezitten. Wanneer dan uit de psychologische analyse blijkt, dat er in beide gevallen op dezelfde wijze een verschuiving langs een oppervlakkige associatie heeft plaats gehad, en dat op deze wijze de plaatsvervangende naam of herinnering te voorschijn is gekomen, dan moeten wij juist wegens het verschil, dat er overigens tusschen deze beide verschijnselen bestaat, verwachten dat wij hier iets belangrijks en algemeen geldigs hebben gevonden. Dat „algemeen geldige" zou dan zijn, dat het vergeten en het verkeerd werken van de herinnering, veel vaker dan wij vermoeden, berust op de inmenging van een partijdige macht in onzen geest, die de eene herinnering begunstigt terwijl zij een andere tegenwerkt.

Het onderwerp der herinneringen uit de jeugd lijkt mij zóó belangrijk en interessant toe, dat ik hierover nog enkele opmerkingen wil maken, die niet alleen voor dàt onderwerp van belang zijn.

Hoever rijkt de herinnering tot in de jeugd terug?

Er zijn mij eenige onderzoekingen over deze vraag bekend, o.a. van V. en C. Henri [1]) en van Potwin [2]). Daaruit blijkt dat er een groot individueel verschil bestaat en dat sommigen hun eerste herinnering laten

[1]) Enquête sur les premiers souvenirs de l'enfance. L'année psychologique, III. 1897.

[2]) Study of early memories. Psycholog. Review, 1901.

terugreiken tot in de zesde maand, terwijl anderen van hun leven tot op hun zesde, ja tot op hun achtste jaar niets weten. Maar wat is nu de oorzaak van dat verschil in de jeugdherinneringen, en welke beteekenis moeten we daaraan hechten? Het is blijkbaar niet voldoende, het materiaal voor deze vragen door enquêtes bijeen te brengen; dit materiaal moet worden bewerkt en daarbij moeten ook de betrokken personen zelf medewerken.

Ik geloof dat wij het veel te gemoedelijk als een vanzelf sprekend feit beschouwen, dat wij bijna alles vergeten wat er in onze eerste levensjaren is gebeurd, en dat we hierin eerder een buitengewoon raadselachtig feit moesten zien. Wij vergeten, dat een kind van ongeveer vier jaren reeds een zeer ontwikkeld verstand en zeer samengestelde gevoelens heeft, en wij moesten ons eigenlijk ten zeerste verwonderen, dat er in latere jaren van alles, wat er destijds in den geest heeft plaats gevonden, in het geheugen zoo weinig is bewaard gebleven. Des te meer moet het ons verbazen, omdat wij alle reden hebben om aan te nemen, dat deze zelfde vergeten gedachten en gevoelens uit de jeugd volstrekt niet zonder invloed op de ontwikkeling van het kind zijn geweest, maar daarop een grooten invloed hebben uitgeoefend, die voor ons latere leven beslissend is geweest! En ondanks deze weergalooze werkzaamheid hebben we ze vergeten! Dat wijst op eigenaardigheden van het geheugen, die tot nog toe geheel aan onze aandacht waren ontsnapt. Het is zeer wel mogelijk dat het vergeten van de indrukken uit de jeugd ons den sleutel kan geven tot het begrijpen van dát vergeten, dat volgens onze nieuwere begrippen aan het ontstaan van alle neurotische verschijnselen ten grond ligt.

Van de jeugdherinneringen, die bewaard gebleven zijn, kunnen wij sommige gemakkelijk begrijpen; andere komen ons vreemd of onbegrijpelijk voor. Wij moeten

hier wijzen op een onjuiste voorstelling die wij daaromtrent meestal hebben. Onderwerpt men de bewaard gebleven herinneringen van iemand aan een analytisch onderzoek, dan kan men gemakkelijk aantoonen dat er weinig zekerheid bestaat omtrent de juistheid van die herinneringen. Eenige van de herinneringsbeelden zijn zonder twijfel vervalscht, onvolledig, of verschoven in ruimte en tijd. De mededeelingen van de onderzochte personen, zooals b.v. deze, dat hun oudste herinnering afkomstig is ongeveer uit hun tweede levensjaar, zijn blijkbaar onbetrouwbaar. Het lijkt gemakkelijk, ook oorzaken te vinden welke tot de misvorming en verschuiving van de herinnering hebben geleid, maar waarbij tevens blijkt dat deze fout in de herinnering niet eenvoudig veroorzaakt kan zijn door gebrek aan geheugen. In een later levenstijdperk hebben sterke machten de herinneringen aan de gebeurtenissen uit de prille jeugd gewijzigd, [1]) en waarschijnlijk zijn dit dezelfde machten, die de oorzaak zijn dat wij tegenover onze kinderjaren zoo vervreemd zijn komen te staan.

Zooals men weet, geschiedt het herinneren bij de volwassenen met verschillend psychisch materiaal. De een herinnert zich in gezichtsbeelden, zijn herinneringen hebben een visueel karakter; een ander kan zich nauwelijks enkele omtrekken van hetgeen hij gezien heeft bij het herinneren voor oogen brengen; zulke menschen noemt men „Auditifs" en „Moteurs," in tegenstelling met de „Visuels," zooals Charcot heeft voorgesteld ze te noemen. In den droom verdwijnen deze verschillen; wij droomen allen voornamelijk in gezichtsbeelden. Hetzelfde is bij de herinneringen uit de jeugd het geval;

[1]) „die Erinnerungsfähigkeit der Kindheitserlebnisse gemodelt," d. i. dus: de „herinnerbaarheid" der jeugd-gebeurtenissen gewijzigd, sommige verflauwd of geheel verdrongen (doch dan in het onbewuste bewaard gebleven), andere op den voorgrond gebracht. (Vert.)

deze zijn visueel, ook bij diegenen in wier latere herinneringen het visueele element een geringe rol speelt. In het visueel herinneren is dus het type van de kinderlijke herinnering bewaard gebleven. Bij mij zijn de vroegste jeugdherinneringen de eenige die van visueelen aard zijn. Het zijn tafereelen, die ik zóó duidelijk voor mij zie, dat ik ze slechts kan vergelijken met tooneelvoorstellingen. In deze tafereelen uit de jeugd, onverschillig of deze nu waar of verdicht blijken te zijn, ziet men meestal ook zichzelf als kind. Deze omstandigheid moet ons verwonderen; volwassen Visueelen [die zich alles herinneren in gezichtsbeelden] zien in hun herinneringen aan latere gebeurtenissen zichzelf niet meer. [1]) Het is ook in strijd met onze ervaring, dat de aandacht van een kind bij de gebeurtenis, die het doormaakt, op zichzelf gericht zou zijn inplaats van op den indruk dien het van de buitenwereld krijgt. Men wordt zoo tot het vermoeden gebracht, dat wij in de zoogenaamde vroegste jeugdherinneringen niet te maken hebben met werkelijke herinneringen, maar met een latere bewerking daarvan, een bewerking, waarbij waarschijnlijk verschillende later optredende geestesmachten hun invloed hebben doen gelden. De „jeugdherinneringen" van de individuen krijgen zoo meer de beteekenis van dekherinneringen, en krijgen daardoor een merkwaardige overeenkomst met de jeugdherinneringen der volken die in sagen en mythen zijn neergelegd. Wie een aantal menschen volgens de psycho-analytische methode heeft onderzocht, heeft daarbij talrijke voorbeelden verzameld van dekherinneringen. Het mededeelen van deze voorbeelden wordt echter zeer bemoeilijkt door het reeds besproken verband tusschen de jeugdherinneringen en het latere

---

[1]) Ik zeg dit op grond van eenige mededeelingen die mij daaromtrent werden gedaan.

leven; om aan te toonen dat een jeugdherinnering een dekherinnering is, zou men dikwijls iemands geheele levensgeschiedenis moeten mededeelen. Slechts zelden is het, zooals in het volgende aardige voorbeeld, mogelijk een enkele jeugdherinnering afzonderlijk mede te deelen.

Een man van 24 jaar heeft de volgende herinnering uit zijn 5e levensjaar bewaard. Hij zit in den tuin bij een villa, op een stoeltje naast zijn tante de letters te leeren. Met het verschil tusschen m en n heeft hij nogal moeite, en hij vraagt zijn tante hem toch te zeggen hoe men nu kan zien of het een m of een n is. Zijn tante laat hem zien dat de m een heel stuk, den derden neerhaal, méér heeft dan de n. — Er was geen reden om aan de betrouwbaarheid van deze jeugdherinnering te twijfelen; deze herinnering was echter eerst later belangrijk geworden, toen het bleek dat zij, als symbool, een andere weetgierigheid van den knaap kon vertegenwoordigen. Immers, evenals hij destijds het verschil tusschen m en n wilde weten, deed hij later zijn best om te weten te komen welk verschil er tusschen jongens en meisjes bestond, en hij zou er zéker niets op tegen gehad hebben, als juist deze tante daarbij zijn leermeesteres ware geweest. Hij kwam later te weten, dat hier een dergelijk verschil bestaat, dat een jongen ook weer een heel stuk méér heeft dan een meisje, en toen hij dit vernam, werd de herinnering aan de overeenkomstige weetgierigheid uit zijn prille jeugd weer bij hem opgewekt.

Aan de hand van een enkel voorbeeld wil ik nog laten zien, hoe er bij het analytische onderzoek van een jeugdherinnering, die schijnbaar van geen beteekenis was, een beteekenis in wordt gevonden. Toen ik op 43-jarigen leeftijd begon, eens nauwkeurig na te gaan wat er van mijn eigen jeugdherinneringen nog over was, viel daarbij mijn aandacht op een tafereel, dat sinds langen tijd — naar ik meende, reeds sinds het gebeurd was — van tijd

tot tijd bij mij bewust geworden was, en dat zoo goed als zeker (zooals ik aan andere gebeurtenissen met zekerheid kon nagaan) had plaats gevonden vóór ik drie jaar oud was. Ik zag mijzelf huilend en dwingend bij een kastdeur staan, die mijn stiefbroer (die 20 jaar ouder was dan ik) open hield, en toen kwam plotseling mijn moeder, mooi en slank, de kamer binnen alsof zij net thuiskwam. Met deze woorden had ik het tafereel, dat ik duidelijk had gezien, omschreven, maar ik wist verder niet wat dit tafereel te beteekenen had. Of mijn broer deze kast open of dicht wilde doen, waarom ik daarbij stond te huilen, en wat de komst van mijn moeder daarmee te maken had, dit alles bleef mij duister; ik was geneigd het uit te leggen als een herinnering aan een plagerij van mijn ouderen broer, waaraan mijn moeder een einde maakte. Het gebeurt niet zelden, dat men op dergelijke manier een verkeerde uitlegging geeft aan de herinnering aan een tafereel uit de kinderjaren; men herinnert zich een zeker tooneel, maar men weet niet, op welk element ervan het psychisch accent moet worden gelegd. Bij analytisch onderzoek kwam ik tot een onverwachte beteekenis van dit tafereel. Ik had mijn moeder gemist, vermoedde dat zij in deze kast was opgesloten, en wilde daarom dat mijn broer die kast zou openen. Toen hij dit nu deed en ik zag, dat mijn moeder niet in die kast was, begon ik te huilen; dit is het oogenblik, dat mijn herinnering heeft bewaard, en dat spoedig werd gevolgd door het verschijnen van mijn moeder, waardoor mijn ongerustheid bedaarde. Hoe kwam het kind er nu echter toe, zijn moeder in die kast te zoeken? In droomen uit denzelfden tijd komt iets over een kindermeid voor, van wie ik mij nog andere dingen herinnerde, b.v. dat zij altijd tegen mij zei, dat ik geldstukjes, die ik cadeau had gekregen, aan haar moest geven, een bijzonderheid, die ook weer een dekherinnering bleek te zijn voor iets uit later

tijd. Ik besloot nu, mij de duiding van deze herinnering makkelijk te maken, en mijn thans bejaarde moeder eens te vragen wat zij mij van die kindermeid kon vertellen. Daarbij vernam ik o. a., dat deze slimme maar oneerlijke meid, terwijl mijn moeder in het kraambed lag, in huis allerlei diefstallen had gepleegd, en op aandringen van mijn halfbroer aan de justitie was overgeleverd. Toen ik dit verhaal hoorde, begreep ik als bij ingeving de beteekenis van het bovengenoemde jeugdtafereel. Ik had het volstrekt niet prettig gevonden, dat de kindermeid zoo plotseling was verdwenen; ik had juist aan dezen broer gevraagd waar zij gebleven was, waarschijnlijk omdat ik gemerkt had, dat hij bij die verdwijning een rol had gespeeld, en hij had, zooals ook nu nog zijn manier is, ontwijkend en met een woordspeling geantwoord: „die is in de kast gestopt.” [1]) Dit antwoord had ik letterlijk opgevat, maar had niet verder gevraagd, omdat mij verder niets verteld werd. Toen ik nu kort daarna opeens ook mijn moeder niet meer zag, verdacht ik den boozen broer ervan, dat hij met haar hetzelfde had gedaan als met de kindermeid, en stond nu te dwingen, dat hij de kast open zou doen. Ik begrijp nu ook, waarom er, bij het onder woorden brengen van het visueele herinneringsbeeld, zoo de nadruk op is gelegd dat de moeder slank was, namelijk omdat deze slankheid [door de tegenstelling met de voorafgegane zwangerschap] mij bijzonder moet zijn opgevallen. Ik ben 2½ jaar ouder dan het zusje dat toen was geboren, en toen ik 3 jaar oud was verliet mijn halfbroer het ouderlijk huis. [Daaruit blijkt dus, dat het tafereel heeft plaatsgevonden toen hij ongeveer 2½ jaar was].

---

[1]) Het woord „eingekastelt” laat zich zeer goed vertalen door „in de kast gestopt,” hetgeen ook bij ons de figuurlijke beteekenis heeft van „in de gevangenis gezet.” (Vert.)

V VERSPREKINGEN

ANNEER het gewone materiaal onzer moedertaal eenigszins tegen het vergeten beschermd schijnt te zijn, komt bij het gebruik daarvan des te vaker een andere stoornis voor, die onder den naam van „zich verspreken" bekend is. Het zich verspreken bij den normalen mensch maakt den indruk, dat men hier te doen heeft met hetzelfde verschijnsel, doch in een lichteren graad, als de zoogenaamde „paraphasieën," die bij ziekelijke toestanden voorkomen. [1])

Hier kan ik nu bij uitzondering eens een werk noemen, dat het mijne vooraf is gegaan. In het jaar 1895 hebben R. Meringer en C. Mayer een verhandeling over „verspreken en verlezen" gepubliceerd, die echter uit een heel ander gezichtspunt is geschreven als dat waarop ik sta. Een der schrijvers, die in den text het woord voert, is namelijk philoloog, en taalkundige belangstelling heeft hem er toe gebracht te onderzoeken, volgens welke regels men zich verspreekt. Hij hoopte uit deze regels te kunnen besluiten, dat er „een zeker geestesmechanisme" bestond, „waardoor de klanken van een woord, van een

[1]) O.a. na een beroerte kan paraphasie voorkomen. De patient kan dan het juiste woord niet vinden, en zegt daardoor iets heel anders dan hij bedoelt. Bij sommige vormen van paraphasie kan de zieke een voorwerp, dat men hem voorhoudt, niet bij den juisten naam noemen, hoewel hij merkt, dat hij een foutief woord zegt. Soms komt hij dan langzamerhand en met moeite tot het goede woord. Zoo zei een dergelijke patient, wien een schaartje werd voorgehouden: „dat is een schepje.... een schelletje.... een schaaltje.... een schaartje." (Vert.)

zin, en ook de woorden onderling, op zeer eigenaardige wijze met elkaar in verband staan."

Deze schrijvers rangschikken de door hen verzamelde voorbeelden van verspreken in de eerste plaats volgens zuiver beschrijvend standpunt in de volgende soorten: Verwisselingen (b.v. „de Milo van Venus" inplaats van „de Venus van Milo"), vervroegingen („Vorklänge") of anticipaties (b.v. „es war mir auf der Schwest.... auf der Brust so schwer"), postposities („Nachklänge" = na-galmen), contaminaties (verdichting, samenvoeging van niet bijeenbehoorende deelen), substituties (plaatsverwisseling van letters of lettergrepen), en dan nog eenige soorten die voor ons van minder belang zijn. Het maakt bij deze indeeling geen verschil, of de plaatsverwisseling, de verminking, versmelting enz. heeft plaats gehad bij enkele klanken van een woord, bij lettergrepen of geheele woorden van den gesproken zin.

Om de genoemde soorten van verspreken te verklaren, stelt Meringer de theorie op, dat de klanken eener taal een verschillende psychische waarde bezitten. Wanneer wij den eersten klank van een woord, het eerste woord van een zin uitspreken, houdt de bewegingstoestand in onze zenuwen zich reeds met de volgende klanken en woorden bezig, en voor zoover deze zenuwwerkingen, deze innervaties, tegelijkertijd optreden, kunnen zij door elkanders invloed gewijzigd worden. De klank, die voor onzen geest het belangrijkste is, oefent zijn invloed op ons uit, reeds vóór en ook nàdat wij hem uitspreken. Het gaat er nu maar om, uit te maken welke klanken in een woord de grootste waarde hebben. Meringer meent: „Wanneer men wil weten, welke klank in een woord de grootste intensiteit bezit, dan observeere men zichzelf als men zich een vergeten woord, b.v. een naam, tracht te herinneren. Wat het eerst weer in het

bewustzijn komt, had in elk geval vóór het vergeten de grootste intensiteit (blz. 160). De meeste waarde hebben dus de beginletter van de wortellettergreep en de beginletter van het woord en de klinker of klinkers waarop de klemtoon valt." (blz. 162).

Ik kan niet nalaten, hiertegen iets in het midden te brengen. Of de beginletter van een naam al of niet tot de voornaamste elementen van het woord behoort, in elk geval is het niet juist, dat juist de beginletter van een vergeten woord het eerst weer in het bewustzijn terugkomt; bovenstaande regel is dus onbruikbaar. Wanneer men bij het zoeken naar een vergeten naam zichzelf observeert, dan zal men betrekkelijk dikwijls de overtuiging uitspreken, dat de naam met deze of gene letter begint. Welnu, deze overtuiging blijkt minstens even dikwijls verkeerd als goed te zijn. [1]) Ja, ik zou durven beweren, dat men in het meerendeel der gevallen een verkeerde beginletter opgeeft. Ook in ons voorbeeld S i g n o r e l l i zijn bij den plaatsvervangenden naam de beginletter en ook de voornaamste lettergrepen verloren gegaan; juist de minderwaardige lettergrepen e l l i zijn in den plaatsvervangenden naam B o t t i c e l l i in het bewustzijn teruggekomen. Hoe weinig de plaatsvervangende namen zich aan de beginletter van den vergeten naam storen, blijkt b.v. uit het volgende geval: Op zekeren dag kan ik mij den naam van het kleine land, waarvan M o n t e C a r l o de hoofdstad is, niet herinneren. Inplaats daarvan komen de volgende namen bij mij op:

P i e m o n t, A l b a n i e, M o n t e v i d e o, C o l i c o.

Voor Albanie komt al gauw M o n t e n e g r o in de plaats, en dan valt het mij op, dat de lettergreep M o n t (uitgesproken M o n) in alle plaatsvervangende namen,

---

[1]) Zooals ook in het voorbeeld „Lindeman" (blz. 53 en volg.) (Vert.)

behalve in de laatste, voorkomt. Zoo wordt het nu gemakkelijker voor mij, van den naam van vorst Albert te komen op het vergeten woord Monaco. Colico lijkt eenigszins op den vergeten naam door de opeenvolging der lettergrepen en door het rhythme.

Wanneer men de mogelijkheid overweegt, dat een dergelijk mechanisme, als wij bij het vergeten van namen lieten zien, ook een rol zou kunnen spelen bij het verspreken, dan komt men tot een dieper begrip en betere beoordeeling van de gevallen van verspreken. De stoornis in het gesprokene, welke wij als verspreken bespeuren, kan ten eerste worden veroorzaakt door den invloed van een ander bestanddeel van hetgeen gesproken wordt, dus door het vooraf- of na-klinken, of door een gewijzigde zetting, een veranderde groepeering, in den zin of de zinsdeelen, die men van plan was uit te spreken; hiertoe behooren alle zooeven genoemde, aan Meringer en Mayer ontleende voorbeelden. Ten tweede kan de stoornis echter, op soortgelijke wijze als in het voorbeeld Signorelli, tot stand komen door invloeden, die afkomstig zijn van buiten het woord of den zin, van elementen, die men niet van plan was uit te spreken, en waarvan men pas door de stoornis in het spreken iets bespeurt. Het verschil tusschen deze beide soorten van versprekingen zou dan dus zijn, dat de oorzaak in of buiten den zin of het gesprokene zou liggen. Dit verschil lijkt aanvankelijk niet zoo groot, doch bij nadere bestudeering van het verspreken blijkt het toch wel een groot verschil te zijn. Het is echter duidelijk, dat men alleen in het eerste geval kans heeft, uit de verschijnselen van het verspreken gevolgtrekkingen te maken omtrent het bestaan van een mechanisme, waardoor klanken en woorden bij het uitspreken wederzijds invloed op elkaar zouden uitoefenen, dus zulke gevolgtrekkingen als de taalkenner door de studie van het verspreken hoopte te kunnen maken. In

die gevallen, waarin de oorzaak van het verspreken lag in invloeden, die van buiten den zelfden zin of het gesprokene kwamen, zou het vooral erom te doen zijn, deze storende elementen te leeren kennen, en dan zou het de vraag zijn, of ook bij deze soort van stoornissen iets zou blijken omtrent een invloed der zooeven aangeduide taalwetten, welker bestaan de genoemde schrijvers veronderstelden.

Men kan niet zeggen, dat Meringer en Mayer de mogelijkheid hebben overzien, dat ook door „samengestelde psychische invloeden," door elementen buiten het woord of den zin gelegen, een stoornis in het spreken kan ontstaan. Zij moesten wel inzien, dat de theorie van de psychische ongelijkwaardigheid der klanken feitelijk slechts opgaat voor de verklaring der klankstoornissen, van het vooraf- en naklinken. Waar de stoornis in het gesprokene niet kan worden teruggebracht op klankstoornissen, b.v. bij de substituties en contaminaties van woorden, hebben zij zonder aarzelen de oorzaak van het verspreken gezocht buiten hetgeen de spreker had willen zeggen, en dezen stand van zaken met aardige voorbeelden toegelicht. Ik citeer het volgende:

(Blz. 62): „Ru. vertelt van gebeurtenisen, die hij in zichzelf „zwijnerijen" („Schweinereien") noemt. Hij zoekt echter naar een zachtere uitdrukking, en begint: „Toen zijn er echter dingen te voorzwijn gekomen..." („zum Vorschwein") . Mayer en ik waren erbij tegenwoordig, en Ru. bevestigde, dat hij „zwijnerijen" had gedacht. Dat dit door hem gedachte woord zich bij „voorschijn" verraadt, en plotseling werkzaam wordt, wordt voldoende verklaard door de gelijkenis dezer beide woorden."

(Blz. 97) „Ook is een deraillement mogelijk, wanneer een ander woord, gelijkend op dat wat wij wilden zeggen, dicht onder den bewustzijnsdrempel ligt, zonder dat wij

van plan waren het uit te spreken. Dit is het geval bij de substituties. Ik hoop dat men, als men er de proef van neemt, de door mij gegeven regels zal moeten bevestigen. Maar daartoe is het noodig, dat men (als iemand anders zich verspreekt) zich op de hoogte stelt van alles, waaraan de spreker heeft gedacht.[1])

Nog een leerzaam voorbeeld hiervan. De klasseleeraar Li. zegt, in onze tegenwoordigheid: „Die vrouw zou mij vrees aan*l*agen." Ik was verbaasd, want die *l* leek mij onverklaarbaar. Daarom maakte ik den spreker op zijn verspreking: aàn*l*agen voor aan*j*agen, opmerkzaam, waarop hij dadelijk antwoordde: „Ja, dat komt, omdat ik dacht: Ich wäre nicht in der *L*age" (ik zou niet in de gelegenheid zijn) enz.

Een ander geval. Ik vraag R. v. S. hoe het met zijn zieke paard gaat. Hij antwoordt: „Ja, dat druurt.... duurt misschien nog wel een maand." De eerste r was mij onbegrijpelijk, daarom wees ik R. v. S. erop, waarop hij zeide, gedacht te hebben: dat is een treurige geschiedenis." De spreker had dus 2 antwoorden tegelijk in zijn gedachten, en die vermengden zich met elkaar."

Het is duidelijk, dat dit rekening-houden met voorstellingen en woorden, die onder den drempel van het bewustzijn liggen en die de spreker niet had willen uitspreken, en ook de eisch, dat men zich op de hoogte moet stellen van alles waaraan de spreker heeft gedacht, reeds eenigszins gelijkt op hetgeen bij onze „analysen" geschiedt. Ook wij zoeken naar onbewust materiaal, en wel langs denzelfden weg, doch wij hebben van de invallen af van den ondervraagden persoon tot aan het vinden van het storende element een tamelijk langen weg door een ingewikkelde reeks van associaties af te leggen.

---

[1]) Door Freud gecursiveerd.

Ik wijs nog op een ander interessant verschijnsel, dat wij in de voorbeelden van Meringer kunnen waarnemen. Volgens de meening van den schrijver zelf is het de gelijkenis, tusschen een woord in den zin dien men wilde zeggen en een ander, niet bedoeld woord, waardoor dit laatste woord gelegenheid krijgt, door middel van een vervorming, een mengvorm, vorming van een compromis (contaminatie), in het bewustzijn tot uiting te komen.

te voorschijn, ...zwijn, te voorzwijn.

Nu heb ik in mijn werk over de droomuitlegging [1]) uiteengezet, welk aandeel bij het ontstaan van den z.g. manifesten droominhoud uit de latente droomgedachten toekomt aan de verdichting. [2]) Er wordt gebruik gemaakt van de een of andere overeenkomst tusschen twee elementen uit het onbewuste, om daaruit een derde, een gemengde- of compromis-voorstelling te vormen, die in den droominhoud de beide voorstellingen vertegenwoordigt, waaruit zij is gevormd. Tengevolge van deze wijze van ontstaan is het mengproduct zoo dikwijls met onderling tegenstrijdige eigenschappen toegerust. De vorming van substituties en contaminaties bij het verspreken is dus een begin van die verdichting, die wij bij den opbouw van den droom in volle kracht werkzaam zien.

In een kort, voor een grooter publiek bestemd artikel („Hoe men zich verspreken kan," in de „Neue freie Presse" van 23 Augustus 1900) heeft Meringer gewezen op de beteekenis van bepaalde gevallen van woordverwisseling, n.l. die, waarbij men een woord vervangt door zijn tegenstelling. „Men herinnert zich nog wel op welke wijze de voorzitter van de Oostenrijksche Kamer

---

1) Die Traumdeutung. Leipzig u. Wien, 1900. 4e Auflage. 1914.

2) Zie „De Droom als uiting van het onbewuste zieleleven" door Prof. S. Freud, vertaald door J. Stärcke, Arts. (Leiden, S. C. v. Doesburgh. 1913.)

van Afgevaardigden de zitting o p e n d e: „Hoog-aanzienlijke vergadering! Ik constateer de aanwezigheid van zoo-en zooveel heeren en verklaar dus de zitting voor g e s l o t e n!" Door de algemeene vroolijkheid merkte hij pas, dat hij zich vergist had, en verbeterde deze. In dit geval zal de verklaring wel aldus luiden, dat de voorzitter bij zichzelf w e n s c h t e, dat hij de zitting, waarvan weinig goeds te wachten was, reeds kon sluiten. Zooals het wel meer gaat, deze nevengedachte kwam althans gedeeltelijk tot uiting, en het resultaat was „gesloten" voor „geopend," dus het tegenovergestelde van hetgeen hij had willen zeggen. Nu is het mij zeer vaak gebleken, dat men woorden, die twee tegenovergestelde begrippen uitdrukken, zeer vaak voor elkaar verwisselt; zij zijn in ons taalgevoel reeds nauw door associaties met elkaar verbonden, liggen als 't ware dicht bij elkaar en worden gemakkelijk voor elkaar in de plaats opgeroepen.

Niet in alle gevallen, waarin een woord bij vergissing door zijn tegenstelling wordt vervangen, is het zoo gemakkelijk als hier in het voorbeeld van den voorzitter, waarschijnlijk te maken dat de oorzaak der verspreking ligt in een innerlijke tegenspraak bij den redenaar, welke zich in het gesprokene doet hooren. In de analyse van het voorbeeld: a l i q u i s hebben wij een dergelijk mechanisme gevonden; daar kwam de innerlijke tegenspraak tot uiting doordat er een woord werd vergeten, inplaats van dat het door zijn tegenstelling werd vervangen. Dit verschil is echter niet zoo groot als het lijkt, want van het woord „aliquis" kan men eigenlijk niet een dergelijke tegenstelling geven, als „sluiten" en „openen" van elkaar zijn, en verder is het woord „openen" een zoo gewoon bestanddee van onze taal, dat men het niet vergeten kan.

Uit de laatste voorbeelden van M e r i n g e r en M a y e r hebben wij dus gezien, dat het verspreken even-

goed kan tot stand komen door vooraf- of na-klinkende klanken of woorden uit denzelfden zin, die men ook wilde uitspreken, als door de inwerking van woorden die buiten het bedoelde zinsverband staan, e n w e l k e r i n v l o e d m e n a n d e r s n i e t b e s p e u r d z o u h e b b e n. Nu willen wij wel eens weten, of er een scherpe scheiding tusschen de beide soorten van versprekingen kan gemaakt worden, en hoe men zien kan of een voorbeeld tot de eene of tot de andere groep behoort. Wij moeten hier herinneren aan een opmerking van W u n d t, die in zijn uitvoerig werk over de wetten der taalvorming (Völkerpsychologie, Band I, dl. I, blz. 371 vlg., 1900) ook het verspreken behandelt. Hetgeen bij deze verschijnselen, en andere, die ermee verwant zijn, nooit ontbreekt, dat zijn volgens W u n d t zekere psychische invloeden. „Daartoe behoort in de eerste plaats als positief werkende invloed de onbelemmerde stroom van k l a n k- en w o o r d-a s s o c i a t i e s, die door het gesprokene worden opgewekt. Als negatief werkende invloed komt hier nog het wegvallen of verminderen van die wilswerkingen bij, welke den associatie-stroom tegenhielden, alsook het minder gespannen zijn van de aandacht (welke hier ook als wils-functie optreedt). Of dat spel der associaties nu zóó tot uiting komt, dat een later komende klank reeds vroeger wordt uitgesproken of een voorafgegane klank herhaald wordt, of dat men door de kracht der gewoonte een klank tusschen andere klanken invoegt, of eindelijk zoo, dat heel andere woorden, die met de uitgesproken klanken in associatief verband staan, op deze inwerken — dit alles betreft slechts verschillen in de richting en speelruimte der plaatsvindende associaties, maar geen wezenlijk verschil in den aard ervan. Ook kan het dikwijls onzeker zijn, tot welke groep men een bepaald geval moet rekenen, en of men het niet eerder, v o l g e n s h e t b e g i n s e l d e r s a m e n w e r k e n d e

oorzaken,[1]) moet toeschrijven aan verschillende, tegelijk werkende oorzaken." (blz. 380—81).

M. i. zijn deze opmerkingen van Wundt volkomen juist en zeer leerzaam. Misschien kon men, met grootere beslistheid dan Wundt dit doet, er den nadruk op leggen, dat het element hetwelk de verspreking positief bevordert — de onbelemmerde stroom van associaties — en het negatieve moment — het verminderen van de belemmerende aandacht — steeds tegelijkertijd optreden. Met het verminderen der belemmerende aandacht treedt de onbelemmerde stroom van associaties in werking; nog nauwkeuriger uitgedrukt: door dit verminderen van de aandacht.

Bij de voorbeelden van versprekingen, die ik zelf heb verzameld, is er vrijwel geen enkel, waarbij ik de verspreking uitsluitend kon toeschrijven aan hetgeen Wundt „Contactwerking der klanken" noemt. Bijna steeds ontdekte ik bovendien een storenden invloed, die van buiten den gesproken zin afkomstig was, en het storende is òf één bepaalde, onbewust gebleven gedachte, die door de verspreking tot uiting komt, òf het is een meer algemeen psychisch streven, dat zich tegen het gesprokene als geheel verzet.

Voorbeeld *a:* Ik wil voor mijn dochter, die bij het bijten in een appel een zuur gezicht gezet heeft, citeeren:

Der Affe gar possierlich ist,
Zumal wenn er vom Apfel frisst.

[De aap is zeer potsierlijk, vooral als hij van den appel eet.]

Ik begin echter: Der Apfe.... Dit schijnt een contaminatie van „Affe" en Apfel" (compromis-vorming), of kan ook worden opgevat als een anticipatie van het gereedliggende woord „Apfel." De zaak zit echter zoo

[1]) Gecursiveerd door Freud.

in elkaar: Ik was reeds even te voren met het citaat begonnen, en had mij toen niet versproken. Ik moest echter opnieuw beginnen, omdat de aangesprokene op iets anders lette en niet luisterde, en eerst bij het herhalen versprak ik mij. Dit herhalen, het daarmee verbonden ongeduld, de haast om nu met het versje klaar te zijn, moet ik meerekenen bij de oorzaak van deze verspreking, die het resultaat eener verdichting blijkt te zijn.

b. Mijn dochter zegt: „Ik schrijf vrouw S c h r esinger..” Deze vrouw heet S c h l esinger. Men mag nu deze verspreking w e l gedeeltelijk toeschrijven aan een neiging om de uitspraak te vergemakkelijken, want het is lastig, na een paar r's (sch*r*ijf v*r*ouw) een l uit te spreken. Ik moet er echter bijvoegen, dat deze verspreking plaats vond, nadat ik enkele minuten tevoren „apfe” inplaats van „affe” voor haar geciteerd had. Nu is het verspreken in hooge mate aanstekelijk, evenals het vergeten van namen, waarbij M e r i n g e r en M a y e r deze eigenaardigheid hebben opgemerkt. Een oorzaak voor deze psychische besmettelijkheid weet ik niet aan te geven.

c. „Ich klappe zusammen wie ein T a s s e n m e s c h e r — T a s c h e n m e s s e r,” („ik sla dubbel als een zakmes”), zegt eene patiente bij het begin van het behandelingsuur. Daarbij kan zij zich ook weer verontschuldigen met een beroep op het lastige van het uitspreken van dit woord (evenals in „de kat krabt de krullen van de trap, met drie droge doeken” en dergelijke zinnen, waarmee men probeert iemand zich te laten verspreken). [1] Op haar vergissing opmerkzaam gemaakt, antwoordt zij ter-

---

[1]) Freud geeft als voorbeeld: „Wiener Weiber Wäscherinnen waschen weisse Wäsche,” en „Fischflosse.” — Soms zijn dergelijke zinnetjes zóó gekozen, dat de onbewuste neiging om onfatsoenlijke woorden te zeggen meewerkt, om de kans op verspreking nog grooter te maken, zooals b.v.: „Mijn neus jeukt. Jeukt jouw jeukerige neus ook zooals mijn jeukerige neus gejeukt heeft.” (Vert.)

stond: „Ja, dat komt nu, doordat u daarstraks „Ernscht" hebt gezegd." Ik had inderdaad toen zij binnenkwam tegen haar gezegd: „Vandaag wordt het dus ernst" (omdat het 't laatste uur vóór de vacantie zou zijn) en had daarbij schertsend het woord „ernst" uitgesproken als „ernscht" (spr. uit: ernsjt). In den loop van het uur verspreekt zij zich telkens weer opnieuw, en ik merk eindelijk, dat zij niet alleen maar mij nadoet, maar dat zij een bijzondere reden heeft, in het onbewuste bij het woord Ernst als persoonsnaam te blijven staan. [1])

d. „Ich bin so verschnupft, ich kann nicht durch die Ase natmen — Nase atmen" („ik ben zoo verkouden, ik kan niet door den neus ademen"), zegt dezelfde patiente een anderen keer. Zij weet dadelijk, hoe het komt dat zij zich zoo vergist. „Ik stap dagelijks in de Hasenauer-straat in de tram, en vandaag, terwijl ik op de tram stond te wachten, viel mij in, dat als ik een Française was, ik dit zou uitspreken Asenauer, want de Franschen laten de h als beginletter altijd weg." Daarna geeft zij een reeks van herinneringen aan Franschen, die zij gekend heeft, en komt na lange omwegen tot de herinnering, dat zij als meisje van 14 jaar in het tooneelstukje „Kurmärker und Picarde" voor Picarde heeft gespeeld en toen gebroken Duitsch heeft gesproken. De toevallige omstandigheid, dat er in het huis, waar zij op het oogenblik woont, een gast uit Parijs is gekomen, heeft deze geheele reeks herinneringen wakker geroepen. De verspreking is dus het gevolg van een stoornis door

[1]) Het bleek namelijk, dat zij onder den invloed was van onbewuste gedachten over zwangerschap en het voorkomen daarvan. Met de woorden: „dubbelgeklapt als een zakmes," welke zij bewust bezigde als klacht over haar gevoel van slapte, wilde zij tevens (onbewust) de houding van het kind in het moederlichaam beschrijven. Het woord „Ernst," in hetgeen ik tot haar zeide, had haar herinnerd aan den naam (S. Ernst) van de bekende Weener firma in de Kärthnerstrasse, welke altijd voorbehoedmiddelen tegen de zwangerschap adverteert.

een onbewuste gedachte uit een geheel verwijderd verband.

e. Een dergelijk mechanisme ligt ten grond aan de verspreking van een andere patiente, die, terwijl zij bezig is zich een lang geleden gebeurtenis uit haar kinderjaren weder voor den geest te halen en te vertellen, eensklaps door haar geheugen in den steek wordt gelaten. Aan welk gedeelte van haar lichaam de voorbarige en beluste hand van den ander destijds haar heeft beetgepakt, wil haar herinnering haar niet vertellen. Onmiddellijk daarna gaat zij op bezoek bij een vriendin en voert met haar een gesprek over zomerwoningen. Op de vraag, waar haar huisje in M. ligt, antwoordt zij: „an der B e r g l e n d e" inplaats van B e r g l e h n e (berghelling).

f. Een andere patiënte, die ik aan het eind van het uur vroeg, hoe haar oom het maakt, geeft ten antwoord: „Ik weet het niet, ik zie hem tegenwoordig alleen maar i n f l a g r a n t i" (op heeterdaad). Den volgenden dag begint zij: „Ik schaam mij erg, dat ik u zoo'n dom antwoord heb gegeven. U moet wel denken, dat ik in 't geheel geen opvoeding heb genoten, en daardoor met vreemde woorden steeds in de war ben. Ik bedoelde: „e n p a s s a n t." Wij wisten toen nog niet, hoe zij aan die verkeerd gebruikte vreemde woorden was gekomen. In dezelfde zitting bracht zij echter, als vervolg op het onderwerp van den vorigen dag, een herinnering waarin het betrapt worden i n f l a g r a n t i de hoofdrol speelde. In de verspreking van den vorigen dag had dus de toen nog niet bewuste herinnering reeds vooraf invloed op het gesprokene uitgeoefend.

g. Tegen een andere patiënte moet ik, op een zeker punt van de analyse gekomen, het vermoeden uitspreken dat zij zich, in den tijd waarover wij juist bezig zijn, over haar familie heeft geschaamd en haar vader een verwijt heeft gemaakt, waarvan wij den aard nog niet kennen. Zij herinnert het zich niet, maar houdt het voor niet

waarschijnlijk. Zij vervolgt echter het gesprek met opmerkingen over haar familie: „Dit eene moet men hun toegeven: het zijn wel bijzondere menschen,........ sie haben alle G e i z" („zij hebben allen hebzucht) — „ich wollte sagen G e i s t" („ik bedoel geest"). Dit was dan ook inderdaad het verwijt, dat zij uit haar herinnering had verdrongen. Dat in de verspreking juist die gedachte doordringt, die men terug had willen houden, komt heel dikwijls voor (verg. het voorbeeld van M e r i n g e r: te voorzwijn gekomen). Het verschil is alleen, dat in het geval van M e r i n g e r de spreker iets wil verzwijgen, wat hem bewust is, terwijl mijne patiënte het verzwegene zelf niet weet, of, anders gezegd, niet weet, d a t zij iets achterhoudt, en evenmin w a t dit is.

h. Op opzettelijk verzwijgen, berust ook het volgende voorbeeld van verspreken.

Ik ontmoet op een keer in de Dolomieten twee dames, die als toeristen gekleed zijn. Ik begeleid ze een eind en wij spreken over het genot, en ook over de moeilijkheden van de levenswijze der toeristen. Een van de dames geeft toe, dat deze wijze om den dag door te brengen, ook wel onaangenaamheden mee brengt. Het is wel waar, zegt zij, dat het niet prettig is, als je zoo den heelen dag in de zon hebt geloopen, en je blouse en je hemd heelemaal nat bezweet zijn. In dien zin stokt zij even. Dan gaat zij verder: Als men dan echter „nach Hose" (naar broek, inplaats van „nach Hause" naar huis) komt, en zich verkleeden kan.... Mij dunkt, er is geen verder onderzoek noodig, om deze verspreking te verklaren. Blijkbaar had zij eerst haar opsomming vollediger willen maken, blouse, hemd en broek, en toen, fatsoenshalve, het opnoemen van dit laatste kleedingstuk onderdrukt. Dat kwam daarop in den volgenden zin te voorschijn.

i „Wanneer u tapijten wilt koopen, moet u naar Kaufmann in de Mathäusstraat gaan. Ik kan u dien

winkel aanbevelen," zegt een dame tegen mij. Ik herhaal: „Dus bij M a t h ä u s.... bij K a u f m a n n- bedoel ik." — Dat ik den eenen naam inplaats van den andere herhaal, ziet er uit als een gevolg van verstrooidheid. Wat de dame zeide heeft mij ook werkelijk verstrooid gemaakt, want zij heeft mijn aandacht op iets anders gevestigd, dat voor mij veel belangrijker is dan tapijten. In de Mathäusstraat staat namelijk een huis, waarin mijn vrouw heeft gewoond in den tijd toen wij verloofd waren. De ingang van het huis was in een andere straat, en nu merk ik, dat ik den naam van deze straat vergeten ben, en hem eerst langs een omweg weer bewust kon maken. De naam Mathäus, die zich op een verkeerde plaats aan mij presenteerde, is voor mij een surrogaatnaam voor den vergeten straatnaam. Hij is daartoe beter geschikt dan de naam Kaufmann, want Mathäus is uitsluitend een persoonsnaam, wat Kaufmann (koopman) niet is, en de straat, waarvan ik den naam kwijt was, heet ook naar een persoonsnaam: R a d e t z k y.

k. Het volgende voorbeeld zou ik even goed kunnen indeelen bij de later te bespreken „vergissingen", maar ik vermeld het hier, omdat het hier bijzonder duidelijk is, dat de overeenkomst der klanken de verwisseling der woorden heeft veroorzaakt. Een patiente vertelt mij haar droom: Een kind heeft besloten, zich door den beet van een slang te laten dooden. Het brengt dit voornemen ten uitvoer. Zij ziet toe, hoe het kind in kramptrekkingen ligt enz. Zij moet nu nagaan, aan welke gebeurtenis van den vorigen dag deze bijzonderheden uit den droom ontleend kunnen zijn. Zij herinnert zich dadelijk, dat zij gisteravond een populaire lezing over eerste hulp bij slangenbeten heeft bijgewoond. Als een volwassene en een kind tegelijk gebeten worden, moet men eerst de wond van het kind behandelen. Zij herinnert zich ook, welke voorschriften voor de behandeling de spreker ge-

geven heeft. Hij had ook gezegd, dat het er zeer op aankwam, door welke soort men gebeten was. Hier val ik haar in de rede en vraag: „Heeft hij dan niet gezegd, dat er in deze streek slechts zeer weinig vergiftige soorten voorkomen, en welke de gevaarlijke zijn?" — „Ja, hij heeft de „Klapperschlange" (ratelslang) genoemd." Doordat ik begin te lachen, merkt zij dat zij iets verkeerds gezegd heeft. Zij verbetert nu echter dezen naam niet, maar neemt het gezegde terug. „Neen, dat is waar, die komt bij ons niet voor; hij heeft van de adder gesproken. Maar hoe kom ik aan de „Klapperschlange?" Ik denk, door de inmenging van de gedachten, die achter haar droom waren verborgen. De zelfmoord door een slangenbeet kan wel haast niets anders zijn dan een toespeling op de schoone Kleopatra. De groote overeenkomst tusschen deze beide woorden, door de letters Kl..p..r in dezelfde volgorde en door de *a* met den klemtoon, valt duidelijk in het oog. Door dit klank-verband tusschen het woord „*Klapper*schlange" en *Kleopatra* wordt haar oordeel een oogenblik zoo verduisterd, dat zij niets vreemds vindt in de bewering, dat iemand zijn toehoorders te Weenen zou hebben onderwezen in de behandeling van een ratelslangen-beet. Zij weet anders net zoo goed als ik, dat deze slang niet in de fauna van ons vaderland thuis behoort. Wij willen het haar niet kwalijk nemen, dat zij er even weinig bezwaar tegen maakte, de ratelslang (Klapperschlange) naar Egypte over te brengen, want wij zijn gewoon, al het Niet-Europeesche, Exotische in één rubriek onder te brengen, en ikzelf moest mij een oogenblik bedenken, eer ik de meening uitsprak, dat de ratelslang slechts in de nieuwe wereld thuis hoort.

Bij het voortzetten der analyse wordt de genoemde uitlegging nog verder bevestigd. De droomster heeft gisteren voor het eerst de dicht bij haar woning staande Antonius-groep van Strasser bezichtigd. Dit was

dus de tweede droomaanleiding (de eerste was de voorlezing over slangenbeten).[1] In een later gedeelte van haar droom wiegde zij een kind in haar armen, bij welk tafereel zij aan Gretchen moet denken. Verdere invallen brengen haar op herinneringen aan „A r r i a en M e s s a l i n a." Dat er in de droomgedachten zooveel namen van tooneelstukken opduiken, doet ons reeds vermoeden, dat er in vroeger jaren bij de droomster een heimelijke dweperij voor het beroep van tooneelspeelster heeft bestaan. Het begin van den droom: „Een kind heeft besloten, zich door den beet van een slang te laten dooden," beteekent in werkelijkheid niets anders dan: *Zij* heeft zich als kind voorgenomen, eenmaal een beroemde tooneelspeelster te worden. Van den naam M e s s a l i n a komen wij ten slotte op den gedachtengang, die naar den wezenlijken inhoud van dezen droom voert. Zekere gebeurtenissen uit den laatsten tijd hebben haar doen vreezen, dat haar eenige broeder een huwelijk zou aangaan met eene „Nicht—A r i e r i n" (een Niet-Arische, [m. a. w. joodsche], vrouw), een huwelijk, dat niet overeenkomstig zijn stand, een mésalliance zou zijn.

l. Een volkomen onschuldig voorbeeld, of waarvan wij misschien de diepere oorzaken niet voldoende hebben doorgrond, vermeld ik hier nog, omdat het een zoo doorzichtig mechanisme vertoont:

Een in Italië reizende Duitscher heeft een riem noodig, om zijn defect geworden koffer te omsnoeren. In het woordenboek vindt hij voor riem het Italiaansche woord c o r r e g g i a. Dat woord kan ik makkelijk onthouden, denkt hij, ik heb maar te denken aan den schilder (C o r r e g g i o). Daarna gaat hij een winkel binnen en vraagt una r i b e r a.

Het scheen hem niet gelukt te zijn, in zijn geheugen

[1]) Het verschil tusschen droomaanleiding en droomoorzaak vindt men uitvoerig besproken in „De Droom (enz.)" (zie noot 2 op blz. 77). (Vert.)

het Duitsche woord door het Italiaansche te vervangen, maar zijn moeite is toch niet geheel vruchteloos gebleven. Hij wist, dat hij aan den naam van een schilder moest denken, en zoo kwam hij niet op den schildersnaam, die op het Italiaansche woord gelijkt, maar op een anderen, die eenigszins doet denken aan het Duitsche woord „Riemen" (riem). Ik had dit voorbeeld natuurlijk even goed kunnen indeelen bij het vergeten van namen, als hier bij het verspreken.

Toen ik voor den eersten druk van dit werk gevallen van verspreking verzamelde, onderwierp ik alle gevallen, die ik waarnemen kon, aan een analyse, dus ook de minder treffende. Sindsdien hebben vele anderen zich bezig gehouden met het amusante tijdverdrijf, versprekingen te verzamelen en te analyseeren, en mij daardoor in staat gesteld, een keuze te doen uit een rijker materiaal.

m. Een jonge man zegt tegen zijn zuster: „Met de D.'s ben ik heelemaal in onmin geraakt; ik groet ze niet meer." Zijn zuster antwoordt: „Überhaupt eine saubere Lippschaft." Zij wilde zeggen: „Überhaupt eine saubere Sippschaft" („'t is heelemaal zoo'n rare familie"), maar zij condenseerde in deze verspreking nog twee andere gedachten, n.l. dat haar broeder eens zelf met de dochter uit dit gezin een flirt was begonnen (Lippe = lip [kussen]), en dat er van dit meisje werd verteld, dat zij den laatsten tijd een ernstige ongeoorloofde „Liebschaft" (vrijage, minnehandel) aan de hand had.

n. Een jonge man spreekt op straat een dame aan met de volgende woorden: Vindt u goed, juffrouw, dat ik u een eindje begelijdig? (Duitsch: Ich möchte sie begleit-digen). Hij dacht blijkbaar, dat hij haar wou begeleiden maar vreesde haar door dat voorstel te beleedigen. Die beide verschillende gevoelsrichtingen kwamen beide in dat eene woord — de verspreking — tot uiting, wat er misschien wel op

wijst, dat de bedoelingen van dien jongen man werkelijk niet geheel zuiver waren, en hem zelf ook beleedigend voor de dame voorkwamen. Terwijl hij dat voor haar verbergen wil, bakt zijn onbewuste hem de poets, dat het zijn eigenlijke bedoeling verraadt. Aan den anderen kant voorkomt het, als het ware, het konventioneele antwoord, van de dame, „mijnheer, waarvoor ziet u me aan, u beleedigt mij." (Medegedeeld door O. Rank).

o. Ik ontleen een aantal voorbeelden aan een artikel, van Dr. W. Stekel in het „Berliner Tageblatt" van 4 Januari 1904, getiteld: „Onbewuste bekentenissen."

„In het volgende geval wordt mij een onaangenaam deel van mijn onbewuste gedachten onthuld. Vooraf zij gezegd, dat ik in mijn beroep als geneesheer nooit op eigen voordeel bedacht ben, en altijd alleen aan het belang van den zieke denk, zooals vanzelf spreekt. Ik bevind mij bij een zieke, die na een zware ziekte aan de beterende hand is, en die ik als geneesheer ter zijde sta. Wij hebben moeilijke dagen en nachten doorgemaakt. Ik ben blij, dat zij iets beter is, schilder haar al de heerlijkheden van een verblijf in Abbazzia, en voeg daaraan dan nog toe: „Wanneer u, zooals ik hoop, spoedig het bed niet zult verlaten." — Klaarblijkelijk werd deze verspreking veroorzaakt door een egoïstische drijfveer in het onbewuste, door den wensch, deze gegoede patiente nog langer te kunnen behandelen, een wensch, die volkomen vreemd is aan mijn wakend bewustzijn, en die ik verontwaardigd van mij zou wijzen."

p. Een ander voorbeeld (Dr. W. Stekel). „Mijn vrouw huurt een Fransche kinderjuffrouw voor 's middags en wil, nadat zij het over het salaris eens geworden zijn, haar getuigschriften behouden. De Fransche juffrouw vraagt, ze te mogen houden, en wel om deze reden: „Je cherche encore pour les après-midis, pardon, pour les avant-midis." („Ik zoek nog een betrekking voor de

middagen, pardon, voor de ochtenden.") Blijkbaar was zij van plan, nog ergens anders te gaan solliciteeren, waar zij misschien méér zou kunnen verdienen — en dit plan heeft zij blijkbaar ook ten uitvoer gebracht."

q. „Ik moest op zekeren dag een dame flink onder handen nemen, en haar man, die mij verzocht heeft dit te doen, staat achter de deur te luisteren. Aan het eind van mijn strafpredikatie, die blijkbaar indruk had gemaakt, zeide ik: „Nu, mijnheer, tot ziens!" Een ingewijde had daaruit kunnen begrijpen, dat deze woorden tot haar man gericht waren, dat ik om hem een genoegen te doen deze woorden had gezegd.

r. Dr. Stekel vertelt van zichzelf, dat hij eens twee patiënten uit Triëst in behandeling had, die hij altijd verkeerd begroette. „Goeden morgen, meneer Peloni," zei hij tegen Askoli. — „Goeden morgen, meneer Askoli" tegen Peloni. Hij was eerst geneigd, deze verwisseling niet aan een diepere oorzaak toe te schrijven, maar de verklaring alleen te zoeken in de overeenkomst die deze beide heeren in verschillend opzicht vertoonden. Later kwam hij echter tot de overtuiging, dat de naams-verwisseling hier de beteekenis had van een soort pralerij, n.l. dat hij op deze wijze elk van zijn Italiaansche patiënten kon laten merken, dat deze niet de eenige inwoner van Triëst was, die naar Weenen was gekomen om zijn medisch advies in te winnen.

s. Dr. Stekel zelf in een stormachtige vergadering: „Wir streiten (schreiten) nun zu Punkt 4 der Tagesordnung." („Wij strijden (schrijden, gaan over) tot Punt 4 der agenda.")

t. Een hoogleeraar in zijn rede bij de aanvaarding van zijn ambt: „Ik ben niet „geneigt" (geneigd, gezind), — inplaats van „geeignet" (geschikt, de geschikte persoon) — de verdiensten van mijn zeer geachten voorganger te schilderen."

u. Dr. Stekel zegt tegen een dame, bij wie hij Basedow'sche ziekte vermoedt (bij welke ziekte vaak aan den hals een „Kropf" — kropgezwel — bestaat): „Sie sind um einen Kropf (Kopf) gröszer als Ihre Schwester." (U bent een krop (kop, hoofd) grooter dan uw zuster).

v. Dr. Stekel verhaalt: Iemand wil aanduiden hoe twee vrienden met elkaar omgaan, waarvan de eene een jood is, hetgeen hij ook nog nader wil vertellen. Hij zegt: „Zij leefden samen als Castor en Pollak" (in plaats van Pollux) [1]) Dit was volstrekt niet als geestigheid bedoeld, hij had zijn verspreking zelf niet gemerkt en moest door mij erop opmerkzaam worden gemaakt.

w. Soms komt een verspreking voor een uitvoerige typeering in de plaats. Een jonge dame, die in huis de baas is, vertelt van haar sukkelenden man, dat hij bij den dokter is geweest, om te vragen wat hij al of niet mag eten, maar dat de dokter gezegd heeft, dat dit er niets toe deed. „Hij kan eten en drinken, wat ik wil."

De beide volgende voorbeelden van Th. Reik (Intern. Z. f. Psychoan. III 1915) zijn afkomstig uit situaties waarin men zich makkelijk verspreekt, omdat men sommige dingen terugdringt die men niet kan zeggen.

x. Een heer condoleert een jonge vrouw, wier man pas overleden is, en voegt er aan toe: U zúlt uw troost vinden, door u geheel aan uw kinderen te wijdewen (witwen). De onderdrukte gedachte wees op een heel ander soort troost: zoo'n jonge mooie weduwe zal wel spoedig opnieuw trouwen.

ij. Dezelfde heer sprak eens, tegen dezelfde dame, op een soirée, over de groote voorbereidingen die in Berlijn voor het Paaschfeest gemaakt werden, en vraagt: „Hebt u de uitstalling van Wertheim al gezien? Heele-

[1]) Castor en Pollux, tweelingbroeders uit de mythologie. Pollak beteekent oorspronkelijk Pool, maar wordt meestal gebruikt voor Poolsche Jood. (Vert.)

maal gedecolleteerd (Duitsch dekolletiert, inplaats van dekoriert, versierd. Zijn bewondering van het decolleté der mooie vrouw wou hij niet uiten, en die kwam nu toch te voorschijn, waarbij het woord uitstalling ook nog onbewust dubbelzinnig gebruikt werd.

Hetzelfde geval zien we, bij een waarneming waarvan Hans Sachs uitvoerig rekenschap tracht te geven.

z. Een dame vertelt mij van een gemeenschappelijken kennis, dat hij, toen zij hem het laatst zag, zoo elegant gekleed was, en vooral zulke bijzonder mooie bruine lage schoenen (Duitsch Halbschuhe) droeg. Ik vraag, waar zij hem ontmoet heeft en zij zegt: „Hij belde bij mij aan en ik zag hem door de neergelaten jalouzieën. Maar ik heb niet opengedaan, en geen levensteeken gegeven, want ik wou niet voor hem weten, dat ik alweer in de stad was." Ik denk, onderwijl, dat zij mij iets verzwijgt, waarschijnlijk dat zij niet opendeed omdat zij niet alleen was en niet in een toilet om bezoek te ontvangen, en vraag, een beetje ironisch: „Dus, door de dichte jalouzieën heen hebt u zijn pantoffels — zijn lage schoenen (Hausschuhe-Halbschuhe) kunnen bewonderen. In die „Hausschuhe" komt de teruggedrongen gedachte aan haar „Hauskleid" (ochtendjapon) te voorschijn. Het woord „Halb" werd aan den anderen kant verdrongen omdat daarin de verdrongen gedachte: U zegt mij de halve waarheid maar, en verzwijgt dat u maar half aangekleed was, vertegenwoordigd is. Verder werd die verspreking begunstigd, doordat wij, vlak daarvoor, over het huwelijk van dien heer, over zijn „huiselijk geluk" gesproken hadden, waardoor de verschuiving naar zijn persoon mede bepaald werd. Tenslotte moet ik bekennen, dat mijn jalouzie ook wel meegewerkt heeft, toen ik die elegante meneer met pantoffels op straat liet staan; ik zelf heb nog pas kort geleden bruine lage schoenen

gekocht, en die zijn nu al volstrekt niet meer „bijzonder mooi.”

De tegenwoordige oorlogstijd veroorzaakt een aantal versprekingen, die niet moeilijk te begrijpen zijn.

α. Iemand vraagt een dame: „Bij welk wapen dient uw zoon?”

Zij antwoordt: Bij de „42er Mör*d*ern” (42 c.M. m o o r d e n a a r s) inplaats van Mör*t*ern (mortieren, kanonnen).

Zoo b.v. schrijft luitenant Henrik Haiman vanaf het front:

β. Ik word in het lezen van een boeiend boek gestoord omdat ik even den telefonist van den inlichtingsdienst moet vervangen. Er wordt vanaf de standplaats van het geschut gecontroleerd, of de geleiding nog in orde is, en ik antwoord: Contrôle in orde, r u s t, terwijl het, volgens voorschrift, moest zijn: Contrôle in orde, a f s l u i t e n. Die afwijking wordt verklaard door mijn ergernis over de storing onder het lezen.

γ. Het volgende, zeer mooie en door zijn diep-treurigen achtergrond belangrijke voorbeeld heb ik te danken aan dr. L. Czeszer, die gedurende zijn verblijf in Zwitserland in den oorlogstijd deze waarneming deed en mededeelde en uitvoerig analyseerde. Ik geef hier zijn schrijven, nagenoeg onveranderd, weer:

„Ik ben zoo vrij u een geval van verspreken mede te deelen, dat Professor M. U. te O. overkwam, tijdens een van zijn college's, in het afgeloopen zomersemester gehouden, over de Psychologie der gewaarwordingen. Deze cursus werd gehouden in de Aula der Universiteit en zeer druk bezocht, voor een groot deel door geïnterneerde Fransche krijgsgevangenen, en verder door studenten, die hier, in Fransch-Zwitserland, meestal zeer beslist pro-Entente zijn. Te O. werd, evenals in Frankrijk zelf, ter aanduiding van de Duitschers meestal het woord B o c h e gebruikt. Maar bij officieele mede-

deelingen, — en ook bij lezingen en dergel. — wordt dat woord uit neutraliteitsoverwegingen, door ambtenaren, professoren enz. natuurlijk steeds vermeden.

Prof. U. besprak dien dag het belang der aandoening en wou daarvoor een voorbeeld citeeren van doelbewust gebruikmaken van het opwekken van een aandoening om een, op zich zelf niet interessante spierarbeid met lustgevoelens te beladen, en daardoor intensiever te maken. Hij vertelde daarom, in 't Fransch natuurlijk, een verhaal, dat juist toen in de kranten hier de rondte deed, overgenomen uit een Al-duitsch blad, van een Duitschen schoolmeester, die zijn leerlingen in den tuin liet werken en, om hen tot harder werken aan te sporen, hen zeide zich voor te stellen, dat zij, inplaats van op den grond, op koppen van Franschen sloegen. Prof. U. zei natuurlijk, als hij Duitscher moest zeggen, heel correct Allemand, en niet Boche. Maar toen hij aan de pointe van de historie kwam, gaf hij de woorden van den schoolmeester als volgt weer: Imaginez-vous, qu'en chaque m o c h e vous écrazez le crâne d'un Français. Dus, inplaats van m o t t e — m o c h e!

Ziet men hier niet letterlijk, hoe de correcte geleerde al bij het begin van het verhaal, zich voorneemt, om toch vooral niet toe te geven aan de gewoonte, en misschien ook de verzoeking en niet het, door een Bondsbesluit zelfs uitdrukkelijk verboden woord van den katheder in de Aula der universiteit af te gebruiken! En juist op het oogenblik, dat hij gelukkig voor het laatst heel correct „instituteur allemand" heeft gezegd, en inwendig verlicht aan het, niet gevaarlijke slot toekomt, hangt zich dat met moeite verdrongen woord aan het, zooveel eroplijkende m o t t e en — het onheil is gebeurd. De vrees iets politiek-ontaktvols te zeggen, en misschien verdrongen lust om het gewone en door allen verwachte woord toch te gebruiken, daarbij de

tegenzin van den geboren republikein en democraat tegen beperking van het vrije woord, werken tegen elkaar in, en tegen de bedoeling, om het correct te zeggen. De storende invloed is hier den spreker bekend, men moet wel aannemen dat hij, kort voor de verspreking eraan gedacht heeft.

Prof. U. bemerkte zijn verspreking niet, altkans hij verbeterde het niet, wat men toch meestal haast automatisch doet. Daarentegen merkte het overwegend Fransche publiek den lapsus met ware vreugde op, het werkte precies als een opzettelijke woordspeling. Op mij maakte dit schijnbaar zoo onschuldig verspreken een sterken indruk. Ik kon, zooals vanzelf spreekt, den Professor geen psychoanalytische vragen stellen, maar toch was deze verspreking mij een duidelijk bewijs van de juistheid uwer leer, dat vergissingen een diepere oorzaak hebben, en dat er overeenkomst bestaat tusschen versprekingen en woordspelingen."

δ. Een bijzonder aardig en leerrijk voorbeeld van verspreken zou ik niet gaarne weglaten, ofschoon het volgens de mededeeling van mijn zegsman, ongeveer 20 jaar geleden is gebeurd. Een dame zeide eens in gezelschap — men merkt aan de bewoordingen, dat zij met eenige heftigheid en onder den invloed van allerlei heimelijke gemoedsbewegingen zijn geuit —: „Ja, een vrouw moet mooi zijn, wil zij de mannen behagen. Dan heeft een man het veel makkelijker; als die maar zijn v ij f rechte ledematen heeft („wenn er nur seine f ü n f geraden Glieder hat"), meer heeft hij niet noodig!" Dit voorbeeld vergunt ons een helderen kijk in het innerlijke mechanisme van een verspreking, die door v e r d i c h t i n g of c o n t a m i n a t i e is ontstaan. Men mag wel veronderstellen, dat hier twee spreekwijzen met elkaar versmolten zijn:

wenn er seine vier g e r a d e n G l i e d e r hat (als

hij zijn vier rechte ledematen heeft, als hij recht van lijf en leden is)

en: wenn er seine f ü n f Sinne beisammen hat (als hij zijn vijf zinnen bij elkaar heeft).

Of misschien zijn twee spreekwijzen verbonden, die beide het woord „gerade" bevatten:

wenn er nur seine g e r a d e n Glieder hat

en: alle f ü n f g e r a d e sein lassen (door de vingers zien).

Er is niets tegen, aan te nemen dat de b e i d e spreekwijzen, die van de „fünf Sinnen" en die van de „geraden fünf" hebben samengewerkt, om in den zin van de rechte ledematen ten eerste een getal in te voegen, en dan nog wel die geheimzinnige vijf inplaats van de eenvoudige vier. Deze versmelting zou echter zeker niet hebben plaats gehad, als de zin, die door de verspreking ontstond, niet een redelijke beteekenis had, n.l. die van een cynische waarheid, welke echter door een vrouw niet onomwonden zou worden uitgesproken. — Ten slotte willen wij niet verzuimen er op te wijzen, dat het gezegde van de dame evengoed een voortreffelijke geestigheid als een grappig verspreken zou kunnen zijn. Dit hangt slechts daarvan af, of zij deze woorden met bewust opzet of — met onbewust opzet heeft gezegd. In dit geval was echter de geheele manier van doen van de spreekster in strijd met de onderstelling van bewust opzet, en sloot de geestigheid uit.

De overeenkomst tusschen een verspreking en een woordspeling, kan zoover gaan, dat, zooals in het door O. Rank meegedeelde geval (Int. Zeitschr. f. Psychoanal. I 1913) degene, die zich verspreekt, er eindelijk zelf, als om een grap, om lacht.

ε. Een pas kort getrouwde jonge man, wiens vrouw er graag meisjesachtig wil blijven uitzien, en hem daarom het geslachtsverkeer niet altijd graag toestaat, vertelt mij

de volgende geschiedenis, waar hij en zijn vrouw achteraf ook zeer om lachen moesten: Na een nacht, waarin hij dat verbod van zijn vrouw weer eens overtreden had, staat hij zich 's morgens in hun slaapkamer te scheren, en gebruikt daarbij, uit gemakzucht, wat hij wel vaker doet, zijn vrouw's poederkwastje, dat nog op het nachttafeltje ligt. De dame, die zeer bezorgd is voor haar teint, heeft hem ook dat al vaak verboden, en roept hem daarom geërgerd toe: Nu poeder je m ij al weer met j o u w kwast. Door het gelach van haar man, bemerkt zij haar versprekking (zij wou zeggen poeier j ij j e al weer met m ij n kwast) en lacht zelf tenslotte hartelijk mee. (Poeieren is een uitdrukking voor coiteeren, die elke Weener kent, en dat de kwast een phallisch symbool is, is duidelijk.)"

Dr. Alf. Robitsek te Weenen, maakte mij opmerkzaam op 2 gevallen van verspreken bij een oud-fransch schrijver, die ik hier onvertaald weergeef.

ζ. Brantôme (1527-1614) Vies des Dames galantes, Discours second: „Si ay-je cogneu une très belle et honneste dame de par le monde, qui, devisant avec un honneste gentilhomme de la cour des affaires de la guerre durant ces civiles, elle luy dit: J'ay ouy dire que le roy a faiet rompre tous les c.... de ce pays là. Elle vouloit dire les ponts. Pensez que, venant de coucher d'avec son mary, ou songeant à son amant, elle avoit encor ce nom frais en la bouche; et le gentilhommes' en eschauffer en amours d'elle pour ce mot."

„Une autre dame, que j'ai cogneue, entretenant une autre grand dame plusqu'elle, et luy louant et exaltant ses beautez, elle luy dit après: „Non, madame, ce que je vous en dis, ce n'est point pour vous a d u l t é r e r; voulant dire a d u l a t e r, comme elle le rhabilla ainsi; pensez qu'elle songeoit à adultérer.

η. Wegens de overeenkomst met de bovenstaande voorbeelden vermeld ik hier nog een ander geval van ver-

spreken, waarvan de duiding minder moeite kost.

„Een professor in de anatomie geeft zich veel moeite, voor zijn gehoor den bouw van de neusholte uiteen te zetten, een moeilijk hoofdstuk. Op zijn vraag, of zijn hoorders zijn uiteenzetting begrepen hebben, hoort men van allen: „ja." Daarop zegt de hoogleeraar, die als nogal zelfbewust bekend staat: „Ik kan het haast niet gelooven, want de menschen, die den bouw van de neusholte goed begrijpen, kan men zelfs in een wereldstad als Weenen a a n é é n v i n g e r, pardon, ik bedoel aan de vingers van één hand tellen."

ι. Dezelfde anatoom een anderen keer: „Bij het vrouwelijk geslachtsdeel heeft men ondanks vele v e r z o e k i n g e n — pardon, o n d e r z o e k i n g e n. . . ." (De verspreking in het Duitsch was: „. . . . trotz vieler V e r s u c h u n g e n — pardon, V e r s u c h e. . . .")

Bij de psycho-therapeutische methode, waarvan ik mij bedien om neurotische verschijnselen tot verdwijning te brengen, staat men zeer dikwijls voor de taak, met behulp van hetgeen de patiënt toevallig zegt, en van zijn invallen, een gedachteninhoud uit te vorschen, welke weliswaar tracht verborgen te blijven, maar toch niet kan nalaten zich op allerlei manieren onopzettelijk te verraden. Daarbij bewijst het verspreken ons dikwijls onschatbare diensten, zooals ik met de meest overtuigende en tegelijk zonderlingste voorbeelden zou kunnen aantoonen. De patiënten spreken b.v. over hun tante en noemen deze telkens, zonder te merken dat zij zich verspreken, „mijn moeder," of zij spreken over hun echtgenoot als hun „broer." Op deze wijze maken zij er mij opmerkzaam op, dat zij deze personen met elkander hebben „geïdentificeerd," en ze hebben ingevoegd in een reeks, die voor hun gevoelsleven déze beteekenis heeft, dat hetzelfde type er telkens in terugkeert. [1]) Of: een jonge man van 20 jaar stelt zich

[1]) Zoo kiest ook menig man zich een vrouw, die (naar lichaam of geest)

op het spreekuur aan mij voor met deze woorden: „Ik ben de v a d e r van N. N., dien u hebt behandeld.... Pardon, ik bedoel de broer; hij is vier jaar ouder dan ik." Ik begrijp hieruit, dat hij met deze verspreking als het ware te kennen wil geven, dat hij, evenals zijn broer, door de schuld van zijn vader ziek is geworden, evenals zijn broer genezing zoekt, maar dat zijn vader de genezing het meest noodig heeft. Een andermaal is een ongewoon klinkende woordschikking, een gedwongen lijkende uitdrukking, reeds voldoende om aan het licht te brengen, welk aandeel een verdrongen gedachte heeft gehad aan hetgeen de patient zeide (en waarvoor hijzelf andere motieven opgeeft).

Zoowel in grovere als in die fijnere stoornissen in het spreken, die men nog net onder de ,,versprekingen" kan rangschikken, vind ik dus, dat het niet de invloed van de contact-werkingen der klanken is, maar wel de invloed van gedachten die men niet wilde uitspreken, welke bij het tot stand komen der versprekingen de grootste rol speelt, en een voldoende verklaring geeft voor het ontstaan ervan. Ik twijfel er volstrekt niet aan, dat de klanken volgens zekere wetten een wijzigenden invloed op elkaar uitoefenen; deze invloed schijnt mij echter op zichzelf niet krachtig genoeg, om fouten in het spreken te veroorzaken. In de gevallen, die ik van meer nabij

---

op zijn moeder gelijkt, en voor de vrouwen speelt, bij de liefde voor een man, de gelijkenis met den vader dezelfde rol. (Ook de gelijkenis met een broer of zuster of met iemand anders, waaraan men in de jeugd zeer was gehecht, kan denzelfden invloed uitoefenen.) — Wellicht was deze zelfde identificatie ook de oorzaak van een hardnekkige verspreking van een redenaar, die ik eens bijwoonde. Een Belgisch schilder-fotokunstenaar, die een lichtbeeld vertoont, voorstellende zijn vrouw in boerinne-kostuum, zegt ter verklaring van het feit, dat zij er zoo Hollandsch uitziet: „De vrouw van mijn vrouw is een Hollandsche." Door het publiek verbaasd aangekeken, herhaalt hij met nadruk: „De v r o u w van mijn vrouw is een Hollandsche," bemerkt dan pas, dat hij zich verspreekt, en verbetert het in: „De m o e d e r van mijn vrouw is een Hollandsche." (Vert.)

heb bestudeerd en doorzien, is deze invloed niets meer dan het reeds vooraf bestaande mechanisme, waarvan een verderaf gelegen psychische drijfveer zich gemakshalve bedient, zonder zich echter te hoeven beperken tot de grenzen waarbinnen deze klank-invloed bestaat. In een groot aantal gevallen van substituties (vervanging van een woord, of van een deel van een woord, door een ander), wordt bij de verspreking in het geheel geen rekening met deze klankwetten gehouden.[1]) Ik ga hier geheel accoord met Wundt,

[1]) Voor wie zich voor dit onderwerp interesseert, diene nog het volgende:

Dr. J. van der Torren, die eenige studies over verspreken enz. heeft gepubliceerd („Over verspreken," Psychiatr. en Neur. Bladen 1910; „Over verstaan," ibid.; „Over verlezen," ibid. 1912), heeft zijn aandacht uitsluitend naar de meer oppervlakkige oorzaken gewend. Hij schrijft o.a.: „Summa summarum dus hebben we als oorzaak voor het verspreken te maken met een nawerking van korter of langer geleden bestaan hebbende bewustzijns-inhouden, waarbij allerlei ook van elders bekende associatieve processen en uiterst samengestelde psychische toestanden een rol spelen." Hij heeft zich ertoe beperkt, zijn onderzoek in te stellen naar de oppervlakkige oorzaken, grammatikale, phonetische, physiologische, enz., kortom, die oorzaken welke Freud samenvat als „het reeds vooraf bestaande mechanisme, waarvan een verderaf gelegen psychische drijfveer zich gemakshalve bedient." — v. d. Torren heeft het echter versmaad, zijn eigen versprekingen ook eens volgens de door Freud aangegeven methode te onderzoeken, en heeft zich vergenoegd met het uitspreken van een zeer oppervlakkige opmerking daarover: „Freud heeft ....getracht, aan de hand van zijn psychische analyse, veel dieper in de psychologie van het verspreken in te dringen. Zijn beweren lijkt mij echter wel wat al te phantastisch." — Dan haalt hij zeer kort een enkel voorbeeld van Freud aan, en vervolgt dan: „In elk geval van verspreken zouden dan ook steeds zulke nevengedachten de voornaamste rol spelen en natuurlijk weer à la Freud, het verdrongen sexueele een allerbelangrijkste. Men zie ook Isserlin's kritiek in de Z. f. d. ges. Neur. u. Ps. 1. 52. 1910." Ten slotte vraagt hij: „Zou dat werkelijk niet wat te ver, of liever te diep gaan? Of voor de meesten van ons misschien te hoog?" — Hij geeft dus een lichten spot inplaats van de methode eens werkelijk te toetsen aan een zijner eigen voorbeelden. Deze vorm van kritiek is, als gevolg van de eigen

die eveneens vermoedt, dat het verspreken beheerscht wordt door zeer samengestelde factoren, en volstrekt niet alleen door de contact-werkingen der klanken.

Terwijl ik overtuigd ben van het bestaan der „meer verwijderde psychische invloeden," zooals W u n d t ze noemt, wil ik aan den anderen kant wel toegeven, dat, wanneer men snel spreekt en de aandacht eenigszins wordt afgeleid, de voorwaarden voor het verspreken allicht beperkt kunnen blijven tot de door M e r i n g e r en M a y e r genoemde factoren. Intusschen is bij een deel der door hen verzamelde voorbeelden een meer samengestelde oorzaak waarschijnlijker. Ik neem b.v. het reeds vermelde geval:

„Es war mir auf der S c h w e s t. . . ."
(Het was mij op de zust. . . .)
B r u s t so schwer."
(borst zoo zwaar).

[Daar deze verspreking in het Hollandsch niet gelijkwaardig is, lette men alleen op den Duitschen text ervan].

Is het hier wel zoo eenvoudig toegegaan, dat S c h w e als voorafkomend woorddeel (van Schwester) het gelijkwaardige B r u verdringt? Men kan moeilijk ontkennen, dat er waarschijnlijk bovendien nog een bijzondere reden bestaat, waardoor S c h w e in staat wordt gesteld, het andere woord aldus te verdringen. Deze reden kan dan wel haast in niets anders gelegen zijn als in de associatie: S c h w e s t e r—B r u d e r (zuster—broeder), misschien ook nog in de associatie: B r u s t der S c h w e s t e r (borst van de zuster), die naar een anderen gedachtengang leidt. Deze achter de coulissen blijvende onzichtbare

weerstanden, een zeer gewoon verschijnsel. — Al spottend spreekt hij wellicht de waarheid. „Zou dat niet wat. . . . te diep gaan?" Gewis gaat het velen „te diep," als zij bij het analyseeren van hun versprekingen aan hun eigen complexen raken! (Vert.)

helper is het, die het overigens onschuldige schwe de macht geeft, welke de verspreking ten gevolge heeft.

Bij sommige andere verspreking is het waarschijnlijk, dat de gelijkenis in klank met obscene woorden en uitdrukkingen de eigenlijke oorzaak der stoornis is. [1]) Het opzettelijk vervormen en verminken van woorden en uitdrukkingen, dat een hebbelijkheid van sommige menschen is, heeft niets anders ten doel, dan bij een onschuldige aanleiding te herinneren aan het verbodene, en dit spelletje wordt zoo vaak gespeeld, dat het niets te verwonderen zou zijn, als het ook onopzettelijk en zonder bewuste medewerking tot stand kwam. Voorbeelden zooals: Eischeissweibchen inplaats van Eiweiszscheibchen (eiwitschijfje), Apopos Fritz inplaats van Apropos (Popo = achterste) enz. behooren tot deze groep. [2]) — Als iemand zegt: „Ik noodig u uit, op het welzijn van onzen chef „aufzustossen" (op te rispen, op te boeren), inplaats van „anzustossen" (te klinken), mag men dit gerust beschouwen als een onopzettelijke bespotting die een weerklank is van een opzettelijke. Ware ik de chef, op wiens feest de feestredenaar dezen lapsus maakte, dan zou ik er zeker aan denken, hoe verstandig het van de Romeinen was, dat zij den soldaten van den triomfeerenden Imperator toestonden, het innerlijke verzet tegen den gevierden in spotliederen luidkeels te uiten. — Meringer vertelt van zichzelf, dat hij tegen iemand, die als oudste in het gezelschap werd aangesproken met den vertrouwelijken

[1]) Dergelijke versprekingen te doen plaats vinden, is het doel van het opgeven van proef-zinnetjes zooals ik er in mijn aanmerking op bladz. 81 een noemde. (Vert.)

[2]) Bij een mijner vrouwelijke patienten bleef het verspreken als verschijnsel zoolang bestaan, tot het door de analyse was teruggebracht tot de ondeugendheid uit haar jeugd, dat zij het woord ruïneeren had vervangen door urineeren.

eerenaam „Senexl" (zooiets als „oud type") of „altes Senexl," eens gezegd had: „Prost Senex altesl!" Hij schrok zelf van deze vergising. Wij kunnen zijn schrik misschien begrijpen, als wij bedenken, hoezeer „Altesl" in klank nabij komt aan het hoonende „alter Esel" (oude ezel). Oneerbiedig zijn tegen den ouderdom (d. i., op de jeugd toegepast, tegen den vader) wordt met zware innerlijke straffen bedreigd.

Ik hoop, dat de lezer verschil zal weten te maken tusschen de waarde van deze duidingen, die door niets te bewijzen zijn, en die van de voorbeelden, die ik zelf heb verzameld en door analysen toegelicht. Dat ik echter in stilte nog steeds blijf verwachten, dat ook de schijnbaar eenvoudige gevallen van verspreken terug te brengen zouden zijn tot een stoornis door een half onderdrukte gedachte b u i t e n het verband van het gesprokene, komt doordat een zeer aardige opmerking van M e r i n g e r mij daartoe verleidt. Deze schrijver zegt, het is merkwaardig, dat niemand wil toegeven, dat hij zich versproken heeft. Er zijn zeer verstandige en eerlijke menschen, die beleedigd zijn, als men tegen hun zegt dat zij zich versproken hebben. Ik zou deze bewering niet in zulk een krassen vorm durven uitspreken, als M e r i n g e r met zijn „niemand" doet. Het spoortje gemoedsaandoening, dat met het bemerken van de verspreking is verbonden, en dat klaarblijkelijk een gevoel van schaamte is, is echter niet zonder beteekenis. Dit gevoel van schaamte heeft dezelfde beteekenis als onze ergenis, wanneer wij niet op een naam kunnen komen, en onze verwondering over het lang blijven bestaan van een schijnbaar onbelangrijke herinnering, en dit alles wijst erop, dat er een bepaalde drijfveer voor het ontstaan der vergissing is geweest.

Het verdraaien van namen heeft, wanneer het opzettelijk geschiedt, de beteekenis van een beschimping, en in een

groot aantal gevallen, waarin het als onopzettelijke verspreking gebeurt, zal het wel dezelfde beteekenis hebben. Degeen, die volgens de mededeeling van Mayer den eenen keer, inplaats van „Freud," „Freuder" zeide, omdat hij kort daarop den naam „Breuer" moest zeggen, en een anderen keer van een „Freuer-Breudsche methode sprak (inplaats van „Breuer-Freudsche), zal wel een collega geweest zijn, die niet bijzonder met deze methode was ingenomen. Een geval van naams-verandering, dat ongetwijfeld op dezelfde manier moet worden verklaard, zal ik in een volgend hoofdstuk bij het verschrijven mededeelen. [1])

---

[1]) Men ziet ook, dat vooral aristocraten bijzonder dikwijls de namen van geneesheeren, die zij geconsulteerd hebben, vergeten, en men mag daaruit de gevolgtrekking maken, dat zij in hun binnenste slechts geringschatting voor hen gevoelen, ondanks de beleefdheid, waarmee zij hen meestal behandelen. — Ik haal hier eenige treffende opmerkingen aan, die Prof. E. Jones uit Toronto in zijn Engelsche bewerking van dit boek (The Psychopathology of Everyday Life, in het American Journal of Psychology, Oct. 1911) over het vergeten van namen maakt:

„Er zijn weinig menschen, die zich niet min of meer ergeren, wanneer zij merken, dat men hun naam vergeten heeft, vooral wanneer zij gehoopt of verwacht hadden, dat de persoon in quaestie hun naam onthouden zou hebben. Zij maken, zonder er lang over na te denken, terstond de conclusie, dat die persoon den naam niet vergeten zou hebben, wanneer zij meer indruk op hem hadden gemaakt; de naam is immers een deel van de persoonlijkheid. Daarentegen zijn er weinig dingen, die zoo aangenaam aandoen, als wanneer men door een hooggeplaatst persoon. van wien men het niet had verwacht, met zijn naam wordt toegesproken, Napoleon, een meester in de kunst om met menschen om te gaan, gaf tijdens den rampspoedigen veldtocht van 1814 een verwonderlijke proeve van zijn geheugen voor namen. Toen hij zich in een stad bij Raonne bevond, herinnerde hij zich, dat hij den burgemeester van die stad, De Bussy, ongeveer twintig jaar vroeger in een zeker regiment had leeren kennen; het gevolg was, dat de verrukte De Bussy zich met groote toewijding tot zijn beschikking stelde. — Er is ook geen zekerder middel, iemand te beleedigen, dan te doen alsof men zijn naam vergeten is; men geeft daarmee te kennen, dat men zoo weinig belangstelling voor hem gevoelt, dat men niet de moeite neemt, zijn naam te onthouden. Deze kunstgreep

In deze gevallen is de oorzaak der stoornis gelegen in een critiek, die op dat oogenblik niet in overeenstemming is met hetgeen de spreker bedoelt te zeggen, en daarom terzijde geduwd wordt, doch met onverwacht gevolg.

[Een vermakelijk voorbeeld hiervan kon ik onlangs zelf waarnemen. Een collega, die voor een vereeniging een lezing over Freud hield, en daarbij, hoewel critisch, zich meer waardeerend over Freud en diens werk uitliet dan hij vroeger in een publicatie had gedaan, versprak zich herhaaldelijk, en zeide dan inplaats van „F r e u d" (dat hij uitspreekt als „Fruid"): „S p r u i t." Deze zonderlinge verspreking beging hij gedurende zijn voordracht een aantal malen; soms bemerkte hij zijn verspreking en verbeterde deze, soms liet hij de verspreking onbemerkt passeeren. Bij het debat sprak hij weer van „S p r u i t" (zonder het te bemerken), en van de bestuurstafel corrigeerde men toen zijn vergissing: „Freud." — Ik kon niet nalaten even te interrumpeeren, en hem en der vergadering erop attent te maken, dat men hier nu een aardig voorbeeld had van die versprekingen, die de spreker in zijn voordracht terloops had genoemd, doch zonder er voorbeelden van te geven. De spreker antwoordde lichtelijk

---

speelt ook in de literatuur een zekere rol. Zoo komt ergens in een stuk van T u r g e n i e f voor: „Vindt U Baden nog altijd zoo amusant mijnheer — Litvinof?" Ratmirov sprak den naam Litvinov altijd pas na een zekere aarzeling uit, alsof hij zich eerst bedenken moest, hoe de naam was. Daardoor, en ook door de hoogmoedige manier, waarop hij bij het groeten zijn hoed afnam, wilde hij Litvinov in zijn trots krenken." — Op een andere plaats, in „Vaders en zonen," lezen wij bij dezen dichter: „De Gouverneur noodigde Kirsanov en Bazarov voor het bal uit, en herhaalde deze uitnoodiging eenige minuten later, waarbij hij ze voor broeders scheen aan te zien en ze als K i s a r o v aansprak." Hier zien wij in het vergeten van de eerste uitnoodiging, in de vergissing met de namen, en daarin dat hij de beide jonge mannen niet van elkaar kon onderscheiden, een opeenstapeling van krenkingen. Het verminken van namen heeft dezelfde beteekenis als het vergeten van namen, het is de eerste stap in de richting van het vergeten."

verlegen, dat deze verspreking ongetwijfeld ook wel een oorzaak zou hebben, maar dat hij toch heusch niet wist, wat die oorzaak dan wel kon zijn. Het lag intusschen voor de hand, de vermoedelijke oorzaak dáárin te zoeken, dat er, terwijl hij zoo waardeerend over Freud sprak, in zijn binnenste een meer geringschattend oordeel bestond, dat tot uiting kwam doordat hij den naam Freud telkens verminkte.

Later vernam ik dat des sprekers kapper Spruit heet. Of dit hier van invloed is geweest, en welke onbewuste gedachten hebben geleid tot de keuze van het vervang-woord „Spruit," moet ik natuurlijk geheel in het midden laten.] (Vert.)

Omgekeerd moet, wanneer men zich den naam van een ander toeëigent, deze identificeering door verspreking de beteekenis hebben van een goedkeuring en waardeering, die op dit oogenblik om de een of andere reden op den achtergrond moet blijven. Een dergelijke gebeurtenis verhaalt Dr. Ferenczi uit zijn schooljaren:

„In de eerste klas van het Gymnasium moest ik eens (voor het eerst in mijn leven) in het openbaar (d. w. z. voor de klas) een gedicht opzeggen. Ik had het goed geleerd, en was ontsteld toen ik, zoodra ik begon, door een schaterend gelach werd onderbroken. De leeraar legde mij toen uit, waaraan ik die zonderlinge ontvangst te danken had: ik had namelijk den titel van het gedicht, „Aus der Ferne," goed gezegd, maar had als schrijver niet den werkelijken dichter genoemd, maar.... mijzelf. De dichter heet Alexander (Sàndor) Petöfi. Dat hij denzelfden voornaam heeft als ik, begunstigde de verwisseling der namen; de eigenlijke oorzaak was echter ongetwijfeld, dat ik mij destijds in mijn heimelijke wenschen met den gevierden dichterheld identificeerde. Ook bewust koesterde ik voor hem een aan aanbidding grenzende vereering en hoogachting. Natuurlijk zit ook het

heele drommelsche eerzucht-complex achter deze vergissing."

Een dergelijke identificeering door middel van een naamsverwisseling werd mij medegedeeld door een jongen geneesheer, die zich aarzelend en eerbiedig aan den beroemden Virchow voorstelde met deze woorden: „Dr. Virchow." Professor V. keek hem verbaasd aan en vroeg: „Zoo, heet u ook Virchow?" Ik weet niet, hoe de eerzuchtige jonge man zijn verspreking verontschuldigde, of hij de aardige uitvlucht vond, dat hij zichzelf naast den beroemden naam zoo klein was voorgekomen, dat zijn eigen naam hem geheel was ontgaan, of dat hij den moed had te bekennen, dat hij hoopte, ook nog eens een zoo groot man als Virchow te worden, en dat de Herr Geheimrat hem daarom niet zoo geringschattend zou behandelen. Een van deze twee gedachten — of misschien beide tegelijk — heeft vermoedelijk den jongen man, toen hij zich voorstelde, in de war gebracht.

Wegens zeer persoonlijke beweegredenen moet ik in het midden laten, of een dergelijke uitlegging ook van toepassing is op het volgende geval. Op het internationale Congres, dat in 1907 te Amsterdam werd gehouden, was de door mij opgestelde theorie der Hysterie het onderwerp eener levendige discussie. Een van mijn heftigste tegenstanders heeft zich toen, naar ik vernam, in zijn toornige redevoering tegen mij herhaaldelijk zóó versproken, dat hij zich voor mij in de plaats stelde en als het ware uit mijn naam sprak. Hij zeide b.v.: „Zooals men weet hebben Breuer en ik aangetoond," terwijl hij alleen kon bedoelen: „Breuer en Freud." De naam van dezen tegenstander lijkt in het minst niet op den mijne. Zoowel dit voorbeeld als vele andere gevallen van naamsverwisseling bij versprekingen toonen ons dat het verspreken, ook zonder dat de overeenkomst in klank dit gemakkelijk

maakt, uitsluitend door de drijfkracht der verborgen innerlijke gedachten tot stand kan komen.

In andere, veel belangrijker gevallen is het zelfcritiek, een innerlijke tegenspraak tegen hetgeen men zelf zegt, welke tot verspreken leidt, soms zelfs tot het vervangen van hetgeen men bedoelde door het tegenovergestelde. Men bemerkt dan met verbazing, dat de bewoordingen, waarin men zijn gevoelens heeft geuit, lijnrecht in strijd waren met de bedoeling, die men met die uiting had, en hoe de verspreking de innerlijke onoprechtheid aan het licht heeft gebracht. Het verspreken wordt hier een uitingswijze zooals de mimiek, en dikwijls een middel waardoor men zelf iets verraadt, dat men niet had willen zeggen. Zoo b.v., wanneer een man, die in zijn omgang met de vrouwen niet het z.g. normale verkeer prefereert, zich met de volgende woorden mengt in een gesprek over een meisje, waarvan men zegt dat zij koket is: „In den omgang met mij zou zij het koetteeren wel afleeren." Er is geen twijfel mogelijk, of het kan slechts het andere woord koïteeren zijn, dat door zijn inwerking op het bedoelde woord koketteeren dezen mengvorm voortbracht.

Is het taalmateriaal daarvoor toevallig bijzonder geschikt, dan kunnen er versprekingen ontstaan, die de uitwerking eener verpletterende onthulling of het komische effect van een geestigheid teweegbrengen.

Dit is b.v. het geval bij de volgende verspreking, waargenomen en medegedeeld door Dr. Reitler:

„U hebt dezen prachtigen nieuwen hoed zeker zelf „aufgep a tzt?" (inplaats van: „aufgep u tzt" = opgemaakt, versierd) zegt de eene dame op een bewonderenden toon tegen de andere.

„Nu kon zij onmogelijk den lof van dien hoed nog verder zingen, zooals zij eerst van plan was; want de in stilte uitgeoefende kritiek, dat deze „Hutaufputz"

(hoedversiering) een „Patzerei" was (patserig stond), was in deze onaangename verspreking toch al zoo duidelijk voor den dag gekomen, dat het een of andere zinnetje van conventioneele bewondering geen geloofwaardigen indruk meer zou maken."

Of in een door Dr. Ferenczi medegedeeld geval:

„Kommen Sie geschminkt" (Komt u geschminkt) inplaats van geschwind (spoedig), zeide een van mijne patienten (eene Hongaarsche) tot haar Duitsch sprekende schoonmoeder. Zij verried door deze vergissing hetgeen zij juist voor haar verborgen wilde houden: haar ergernis over de behaagzucht van de oude vrouw.

Het komt volstrekt niet zelden voor, dat iemand, die een andere als zijn moedertaal spreekt, zijn onhandigheid gebruikt om in de voor hem vreemde taal de meest beteekenisvolle versprekingen te begaan.

Het volgende voorbeeld toont een ernstig geval van zich-zelf-verraden door verspreken. Daar dit geval eenige eigenaardige bijzonderheden vertoont, vermeld ik het hier uitvoerig, zooals het is medegedeeld door A. A. Brill (in het „Zentrallblatt für Psychoanalyse" IIe Jaarg. 1.):

„Op zekeren avond gingen Dr. Frink en ik wandelen, en spraken over eenige zaken betreffende de New-Yorksche Vereeniging voor Psychoanalyse. Wij ontmoetten een collega, Dr. R., die ik sedert jaren niet had gezien, en van wiens persoonlijk leven ik niets wist. — Wij waren zeer verheugd, elkaar weer eens te zien, en gingen op mijn voorstel in een café zitten, waar wij twee uur een druk gesprek voerden. Hij scheen omtrent mij wel eens iets te hooren, want na de gewone begroeting vroeg hij, hoe het met mijn kind ging, en vertelde, dat hij van tijd tot tijd van een gemeenschappelijken kennis wel eens iets omtrent mij hoorde, en dat hij belangstelde in mijn onderwerp van studie, nadat hij in de medische

tijdschriften het een en ander daarover had gelezen. — Op mijn vraag, of hij getrouwd was, antwoordde hij ontkennend en voegde er aan toe: „Waarvoor zou iemand zooals ik trouwen?"

Toen wij het café verlieten, wendde hij zich plotseling tot mij met de vraag: „Ik wou wel eens weten, wat gij in het volgende geval zoudt doen: ik ken een verpleegster, die als medeschuldige in een echtscheidingsproces was betrokken. De echtgenoote diende tegen haar man een eisch tot echtscheiding in, en wees de verpleegster als medeschuldige aan, en z ij n verzoek om scheiding werd ingewilligd." [1]) — Ik viel hem in de rede: „Gij bedoelt, h a a r verzoek om scheiding werd ingewilligd." — Hij verbeterde dadelijk: „Natuurlijk, h a a r verzoek om scheiding werd ingewilligd," en vertelde verder, dat de verpleegster door het proces en het schandaal in een zoo overspannen toestand was geraakt, dat zij begon te drinken, zeer nerveus werd enz., en hij vroeg mij om raad, hoe hij haar zou behandelen.

Zoodra hij de genoemde vergissing gemaakt had, vroeg ik hem hoe het kwam, dat hij deze had gemaakt, maar ik kreeg de gewone verbaasde antwoorden: of dan niet iedereen het recht had zich te verspreken, dat het maar een toeval was geweest, dat er niets achter gezocht moest worden enz. Ik gaf hem ten antwoord, dat elke vergissing bij het spreken een oorzaak moest hebben, en dat ik groote neiging zou hebben, te gelooven dat hij zelf de held van het verhaal was, wanneer hij mij niet vroeger had medegedeeld dat hij ongehuwd was. In dit geval immers kon zijn verspreking worden verklaard door den wensch, dat niet hij maar zijn vrouw het proces zou

[1]) Volgens de Amerikaansche wet kan echtscheiding slechts plaats vinden, wanneer bewezen wordt, dat de eene partij echtbreuk gepleegd heeft, en dan wordt slechts van de bedrogen partij het verzoek om scheiding ingewilligd.

hebben verloren, opdat hij niet (volgens onze wetgeving) schadevergoeding zou behoeven te betalen, en opdat hij in den Staat New-York weer zou kunnen trouwen. Hij ontkende ten stelligste dat mijn vermoeden juist zou zijn, versterkte mij evenwel in dit vermoeden, door een overdreven gevoelsreactie, duidelijke teekenen van gemoedsaandoening, en door daarna te lachen. Toen ik er bij hem op aandrong, dat hij in het belang van de wetenschap de waarheid zou zeggen, kreeg ik ten antwoord: „Wanneer gij geen leugen wilt hooren, moet ge gelooven dat ik nog jonggezel ben, en daarom is uw psycho-analytische verklaring dan ook geheel foutief." Hij voegde er nog aan toe dat iemand, die op alle kleinigheden let, bepaald gevaarlijk is. Plotseling herinnerde hij zich, dat hij nog een andere afspraak had, en nam afscheid.

Wij beiden, Dr. Frink en ik, waren nochthans overtuigd dat ik het bij het rechte eind had, en ik besloot inlichtingen in te winnen, teneinde het bewijs van de juistheid of onjuistheid van mijn veronderstelling te verkrijgen. Eenige dagen later bezocht ik een buurman van mij, een oud vriend van Dr. R., die mij volkomen kon bevestigen dat mijn vermoeden juist was. Het proces had enkele weken te voren plaats gevonden en de verpleegster was als medeschuldige gedagvaard. Dr. R. is nu vast overtuigd van de juistheid van dit deel der Freudsche leer."

Het zichzelf verraden komt even duidelijk uit in het volgende geval, medegedeeld door O. Rank:

„Een vader, die zich geenszins patriottisch voelde en zijn kinderen ook wilde opvoeden zonder deze gevoelens, die hem overbodig schenen, berispte zijn zoons omdat ze hadden deelgenomen aan een patriottisch manifest en daar zij zich er op beriepen dat hun oom net zoo had gehandeld, verwierp hij dit met de woorden: „Dien moet ge juist niet navolgen, want dat is een idioot" („Idiot").

Door het verbaasde gezicht dat de kinderen bij deze ongewone woorden van hun vader zetten, bemerkte hij dat hij zich versproken had en zeide verontschuldigend: „Ik bedoelde natuurlijk Patriot." [In het Duitsch klinkt de o van „Idiot" en „Patriot" gelijk].

Ook het volgende voorbeeld van verspreken, door Th. Reik medegedeeld, is een soort zelfverraad:

„De familie van een jong meisje wil haar verloving bewerken met een, haar onsympathieken jongeman. Om de twee jongelui elkaar nader te brengen, brengen de ouders elkaar een bezoek, waarbij ook de toekomstige bruid en bruidegom tegenwoordig zijn. Het jonge meisje had genoeg zelfbeheersching, om den aanbidder, die zich zeer galant tegen haar gedroeg, haar tegenzin niet te laten merken. Maar toen haar moeder later vroeg, hoe de jongeman haar beviel, antwoordde zij beleefd: „Goed, hij is heel „liebenswidrig" (widrig is afkeerwekkend) — inplaats van „liebenswürdig" (= beminnelijk).

En ook het volgende, door O. Rank (Int. Zeitschr. f. Psychoanalyse) als „geestige verspreking" beschreven voorbeeld :

„Aan een getrouwde vrouw, die graag anecdotes hoort, en van wie beweerd wordt dat zij ook naar buitenechtelijke liefdesbetuigingen wel luistert, als zij door behoorlijke geschenken gesteund worden, vertelt een jongmensch, die ook wel in haar gunst zou willen wezen, niet zonder bedoeling, het volgende, bekende, verhaal. Een koopman doet moeite om de gunst te verwerven van de vrouw van zijn compagnon. Deze is echter wat terughoudend, maar stemt tenslotte toe, als hij haar 1000 gulden wil geven. Toen nu de man op reis ging, leende zijn compagnon f 1000.— van hem en belooft, dat hij ze al den volgenden dag aan zijn vrouw terug zal geven. Deze f 1000 geeft hij dan ook aan de vrouw, als belooning voor haar liefdes-

bewijzen; en als dan de man weer thuiskomt, en naar het geld vraagt, meent zij ontdekt te zijn, en heeft niet alleen de schade, maar ook de schande. — Toen nu de jonge man met zijn verhaal gekomen was tot waar de verleider tegen zijn compagnon zegt: Ik zal het geld morgen aan je vrouw teruggeven, viel zijn toehoorster hem in de rede met de veelbeteekenende woorden: Hoor eens, hebt u mij dat niet al eens teruggegeven? — pardon, ik bedoel verteld? — Zij kon haar bereidwilligheid, zich onder dezelfde voorwaarden te geven, al niet duidelijker te kennen geven, zonder het direkt te zeggen."

Een aardig geval van zelfverraad deelt V. Tausk (Int. Zeitschr. f. Psychoanalyse IV 1916) mede onder den titel:

„Het geloof der Vaderen."

„Omdat mijn meisje christin was," vertelt mijnheer A, „en niet tot den joodschen godsdienst wilde overgaan, moest ik van jood, christen worden, om te kunnen trouwen. Ik had innerlijk wel iets tegen deze godsdienstverandering, maar het doel scheen mij toch wel de moeite waard om het te doen, te meer, waar ik alleen den uiterlijken samenhang met het jodendom hoefde op te geven, en geen godsdienstige overtuiging, daar ik die niet bezat. Toch ben ik mij later altijd jood blijven noemen, en slechts enkele goede kennissen weten dat ik gedoopt ben.

Ik kreeg in het huwelijk twee zoons, die gedoopt werden. Toen de jongens oud genoeg waren, heb ik ze hun joodsche afkomst medegedeeld, opdat zij niet, door antisemitische invloeden op school, zich misschien eens om die reden tegen hun vader zouden keeren.

Een paar jaar geleden waren wij in de zomervacantie met de jongens, die nog op de lagere school gingen, buiten, in D. bij een onderwijzer in huis. Op een dag, dat wij met onze, overigens heel aardige hospes en zijn vrouw aan de middagthee zaten, begon de vrouw, die niets

vermoedde van de joodsche afkomst van haar zomergasten, opeens scherp uit te vallen tegen de joden. Nu had ik eigenlijk dapper haar de situatie uit moeten leggen om mijn zoons een voorbeeld te geven van moed om voor je overtuiging uit te komen, maar ik had geen lust in de onverkwikkelijke woordenstrijd, die misschien op een dergelijke bekentenis zou volgen. Bovendien was ik bang, dat we dan misschien uit dit zeer geschikte huis weg zouden moeten, en de toch al zoo korte vacantietijd voor de kinderen en ons bedorven zou worden.

Daar ik echter kon verwachten dat mijn jongens, vrijmoedig en onbevangen, de waarheid verraden zouden, zoo zij het gesprek langer bijwoonden, wou ik hen uit het gezelschap verwijderen door ze den tuin in te zenden.

„Ga maar vast in den tuin, j o d e n," zei ik, en verbeterde snel: „jongens." Waarbij ik dus, door een verspreking, mijn „zedelijken moed" toch tot uitdrukking bracht. De anderen maakten uit deze verspreking weliswaar geen gevolgtrekkingen, daar zij er geen beteekenis aan toekenden, maar ik zelf maakte er uit op, dat het „Geloof der Vaderen" zich niet ongestraft laat verloochenen, als men zoon is, en zoons heeft."

Vermakelijk is het verspreken soms, wanneer het gebruikt wordt om, terwijl iets wordt tegengesproken, dit juist te bevestigen, hetgeen den geneesheer bij zijn psychoanalytischen arbeid zeer goed te pas kan komen. Bij een mijner patienten had ik eens een droom te duiden, waarin de naam J a u n e r voorkwam. De droomer kende iemand die zoo heette, maar het was niet te ontdekken, waarom deze persoon in het verband van den droom was opgenomen, en daarom waagde ik het, het vermoeden uit te spreken, dat het wellicht alleen geschied zou zijn wegens den naam, die eenigszins lijkt op het scheldwoord G a u n e r (schurk, bedrieger). De patient sprak dit haastig heftig tegen, versprak zich daarbij echter en

bevestigde mijn vermoeden, door opnieuw een g door een j te vervangen. Zijn antwoord luidde: Dat lijkt mij toch „zu jewagt" (zu gewagt = te gewaagd, te ver gezocht). Toen ik zijn aandacht op deze verspreking vestigde, gaf hij mij in mijn uitlegging gelijk.

Wanneer in een ernstigen woordenstrijd een der strijders zich zoodanig verspreekt, dat door deze verspreking het tegenovergestelde wordt gezegd als hetgeen de spreker bedoelde, brengt dit hem terstond in het nadeel, daar de tegenpartij zelden verzuimt, hiervan gebruik te maken om zijn positie te versterken.

Het wordt ons daarbij duidelijk, dat de menschen in het algemeen aan versprekingen en andere vergissingen dezelfde uitlegging geven, als ik in dit boek geef, ook al zijn zij het in theorie niet met mijn opvatting eens, en al zijn zij persoonlijk niet geneigd, afstand te doen van de makkelijke en geriefelijke voorstelling, dat het alleen maar vergissingen zijn. Het gelach en de spotternij, die door een verspreking worden uitgelokt, pleiten sterk tegen de algemeen gangbare meening, dat een verspreking een lapsus linguae [een abuis van de tong] zonder eenige psychologische beteekenis zou zijn. Het was niemand minder dan de Duitsche rijkskanselier, vorst Bülow, die door dit protest de situatie trachtte te redden, toen de beteekenis van zijn verdedigingsrede voor zijn keizer (Nov. 1907) door een verspreking omsloeg in het omgekeerde.

„Wat nu de tegenwoordige tijd, de nieuwe tijd van keizer Wilhelm II betreft, kan ik slechts herhalen, wat ik een jaar geleden heb gezegd, dat het onbillijk en onrechtvaardig zou zijn, van een kring van verantwoordelijke raadslieden om onzen Keizer te spreken (luide uitroepen: onverantwoordelijke), van onverantwoordelijke raadslieden te spreken. Vergeef mij den lapsus linguae." (Gelach).

Nu was deze zin van vorst Bülow door de opeenvolging van ontkenningen eenigszins ondoorzichtig uitgevallen; men had sympathie voor den spreker en hield rekening met het moeilijke van zijn positie, en daardoor werd zijn verspreking niet verder tegen hem uitgebuit. Minder goed verging het een jaar later op dezelfde plaats iemand anders, die wilde aansporen tot een „rückhaltlosen Kundgebung" (onomwonden kennisgeving) aan den keizer, en daarbij door een booze verspreking werd herinnerd aan andere gevoelens die in zijn loyale borst huisden:

„Lattmann (Duitsch—soz.): Wij stellen ons bij de quaestie van het adres op het standpunt van het reglement van orde van den rijksdag. Dit geeft den rijksdag het recht, een dergelijk adres aan den keizer te overhandigen. Wij gelooven, dat het de eensgezinde gedachte en de wensch van het Duitsche volk is, ook in deze zaak een eensgezinde boodschap te zenden, en wanneer wij dat kunnen doen in een vorm, die ten volle rekening houdt met de monarchistische gevoelens, dan moeten wij dat ook „rückgratlos" (ruggegraatloos) doen. (Stormachtig gelach, dat minutenlang duurt). Mijne Heeren, het moest niet zijn „rückgratlos," maar „rückhaltlos" (onomwonden) (Gelach), en zulk een „rückhaltlose" (onomwonden) volksuiting neemt, naar wij hopen, ook onze keizer in dezen moeilijken tijd wel aan."

De „Vorwärts" van 12 November 1908 liet de gelegenheid niet voorbijgaan, om op de psychologische beteekenis van deze verspreking te wijzen:

„Rückgratlos" (ruggegraatloos) voor den keizerskroon."

„Wel nimmer heeft in een parlement een der afgevaardigden in onvrijwillige zelfbeschuldiging zijn houding en die van de meerderheid tegenover den vorst zoo treffend gekenschetst, als het den antisemiet Lattmann gelukte, toen hij, op den tweeden dag der interpellatie, met feestelijk pathos derailleerde in de bekentenis, dat

hij en zijn vrienden den keizer „r ü c k g r a t l o s" hun meening wilden zeggen."

„Van alle kanten volgde een stormachtig gelach, en dit verdoofde de volgende woorden van den ongelukkige, die het nog noodig vond, de verontschuldiging te stamelen, dat hij eigenlijk „r ü c k h a l t l o s" bedoelde."

Een aardig voorbeeld van verspreken, dat niet zoo zeer den spreker verraadt als wel den buiten het tooneel staanden toehoorder op de hoogte brengt, komt voor in den W a l l e n s t e i n (Piccolomini, 1e Bedrijf, 5e tooneel) en wij zien daaruit, dat de dichter, die dit middel hier aanwendt, het mechanisme en de beteekenis van het verspreken wel kende. Max Piccolomini heeft in het vorige tooneel op hartstochtelijke wijze partij gekozen voor den hertog, en daarbij gedweept met de zegeningen van den vrede, welke hij had aanschouwd op zijn reis, toen hij de dochter van Wallenstein naar de legerplaats van haar vader vergezelde. Hij laat zijn vader en den gezant van het hof, Questenberg, in groote ontsteltenis achter. En nu vervolgt het vijfde tooneel:

Questenberg:
O wee ons! Staat het zoo?
Vriend, en wij laten hem in dezen waan
Van hier gaan, roepen niet onmiddellijk
Hem terug, dat wij hier aanstonds hem
De oogen openen?

Octavio (uit een diep gepeins ontwakend):
Die heeft hij m ij geopend
En meer aanschouw ik, dan mij lief is.

Questenberg: Wat is er, vriend?
Octavio: Vervloekt zij deze reis!
Questenberg: Hoezoo? Wat is er dan?

Octavio: Kom mee! Ik moet
Terstond 't noodlottige spoor vervolgen,
'k Moet met mijn oogen zien — kom mee —
(wil hem meenemen).

Questenberg: Wat wilt gij dan? Waarheen?

Octavio (haastig): Naar haar toe!

Questenberg: Naar —

Octavio: (verbetert zijn verspreking): Naar den Hertog!
Laat ons gaan! (enz.)

Deze kleine verspreking: „Naar haar toe" inplaats van „naar hem toe" moet ons verklappen, dat de vader heeft doorzien, waarom zijn zoon aldus partij gekozen heeft, terwijl de hoveling klaagt, „dat hij in louter raadsels tot hem spreekt."

Otto Rank heeft bij Shakespeare een ander voorbeeld ontdekt, waaruit blijkt dat de dichter het verspreken opzettelijk aanwendt (ik citeer uit het „Centralblatt für Psychoanalyse I. 3):

„Het blijkt ons, uit een zeer fijn gemotiveerde en technisch uitstekend toegepaste verspreking, dat de dichters het mechanisme en de beteekenis van deze vergissing zeer goed kennen en deze kennis ook bij hun toehoorders veronderstellen. Een voorbeeld daarvan vinden wij in „De koopman van Venetië" van Shakespeare (3e bedrijf, 2e tooneel). Portia, die door den wil van haar vader wordt gedwongen een echtgenoot te kiezen die haar door het lot zal worden toegewezen, is tot nog toe alle ongewenschte vrijers door een gelukkig toeval ontkomen. Daar zij eindelijk in Bassanio den aanbidder heeft gevonden, van wien zij werkelijk houdt, moet zij wel vreezen dat ook hij een verkeerd lot zal trekken. Zij zou nu het liefst hem zeggen, dat hij ook in dat geval zeker kan zijn van haar liefde, doch haar gelofte belet haar dit. Bij dezen inner-

lijken tweestrijd laat de dichter haar tot hem, die haar welkom is, zeggen:

„Ik bid u, wacht nog; toef een dag of twee,
Aleer gij 't waagt; kiest gij verkeerd, dan moet
Ik ook uw bijzijn derven; stel 't nog uit;
Een stem spreekt in mij, — neen, het is geen liefde —
Dat ik u niet wil missen, en gij weet
Het zelf wel, dat geen haat deez' raad u geeft;
Maar hoor; — ik wensch, dat gij mij goed begrijpt, —
Een maagd mag enkel met gedachten spreken, —
Zoo gaarne hield ik u een maand of twee
Terug, aleer gij 't waagt. Ik kon u wijzen,
Welk kastjen 't is, maar dan ware ik meineedig, —
Dat word ik nooit! En zoo kunt gij mij missen,
Doch doet gij dit, dan wekt ge een boozen wensch,
Dat ik meineedig waar' geweest. Uw oogen, —
O, toovermacht! — zij hebben mij gedeeld,
En de eene helft is de uwe, de andre de [uwe, —
De mijne, wilde ik zeggen, maar het mijne is ['t uwe,
En zoo is alles 't uwe."

Dus juist datgene, wat zij hem slechts vaag wou te kennen geven, omdat zij het hem eigenlijk nog geheel verzwijgen moest, namelijk dat zij reeds voor de keuze geheel de zijne was en hem liefhad, dat laat de dichter, met bewonderenswaardig fijn psychologisch gevoel, in het verspreken duidelijk te voorschijn komen, en door dezen kunstgreep weet hij de ondragelijke onzekerheid van de geliefden en tegelijk de ook bij den lezer of toeschouwer bestaande spanning en onzekerheid te doen bedaren."

Dat de groote dichters onze opvatting van het verspreken deelen, verdient ten zeerste onze belangstelling.

Daarom mag ik nog wel een dergelijk voorbeeld vermelden, dat is medegedeeld door E. Jones.[1]) Dit voorbeeld, ontleend aan „The Egoist," een werk van den Engelschen romanschrijver George Meredith, is aldus:

„De inhoud van dezen roman is in het kort als volgt: Sir Willoughby Patterne, een zeer gezien aristokraat, verlooft zich met Miss Konstantia Durham. Zij ontdekt in hem een verregaand egoïsme, dat hij echter behendig voor de wereld weet te verbergen, en, om aan het huwelijk te ontkomen, gaat zij er met een zekeren kapitein Oxford vandoor. Eenige jaren later verlooft hij zich met een zekere Miss Klara Middleton. Het grootste deel van het boek is nu gevuld met de uitvoerige beschrijving van den innerlijken strijd, die in de ziel van Klara Middleton ontstaat, als zij in haar verloofde den bovengenoemden karaktertrek ontdekt. De omstandigheden en haar eergevoel nopen haar, het gegeven woord niet te breken, ofschoon haar aanstaande haar hoe langer hoe verachtelijker toeschijnt. Gedeeltelijk neemt zij Vernon Whitford, zijn neef en secretaris (waarmee zij ten slotte ook trouwt) in haar vertrouwen. Zijn loyaliteit jegens Patterne en andere beweegredenen weerhouden hem echter.

In een alleenspraak over haar zorgen en verdriet zegt Klara het volgende: „Als een edel mensch eens kon zien in welke omstandigheden ik verkeer, en het niet beneden zich achtte, mij te helpen! O! uit dezen kerker van dorens en kreupelhout bevrijd te worden. Ik kan mijzelf geen uitweg banen. Ik ben een lafaard. Een vingerwijzing — die zou mij, geloof ik, veranderen. Ik zou in staat zijn, naar een kameraad te vluchten, tot bloedens toe gewond en omgeven door het gejouw der verachting..... Konstantia ontmoette een soldaat. Misschien heeft zij gebeden, en werd haar gebed verhoord. Het was niet goed, wat zij

[1]) Zentralblatt für Psychoanalyse I, 10.

deed. Maar, ach, hoezeer heb ik haar daarom lief. Hij heette Harry Oxford.... Zij aarzelde niet, zij verbrak haar ketenen, en liep openlijk naar den ander over. Dapper meisje, hoe denk je over mij? Ik heb echter geen Harry Whitford, ik ben alleen."....

Dat zij plotseling bemerkte, dat zij inplaats van Oxford een anderen naam had genoemd, trof haar als een vuistslag en deed haar hevig blozen.

Het verwisselen van de beide namen wordt daardoor gemakkelijk gemaakt, dat zij beide eindigen op „ford." Velen zouden dit reeds voor een voldoende oorzaak voor de verspreking houden. De ware, dieper liggende oorzaak is echter door den dichter duidelijk in het licht gesteld.

Op een andere plaats komt dezelfde verspreking nogmaals voor. Zij wordt dan gevolgd door die plotseling optredende besluiteloosheid en dat plotseling overgaan op een ander onderwerp van gesprek, waarmee wij door de psychoanalyse en door Jung's werk over de associaties vertrouwd zijn geraakt, en die alleen dàn optreden, als een halfbewust complex wordt aangeraakt. Patterne zegt op een beschermenden toon van Whitford: „Loos alarm! Die goede oude Vernon is in 't geheel niet in staat, iets ongewoons te doen." Klara antwoordt: Maar als nu Oxford — Whitford.... kijk.... daar komen uw zwanen over den vijver zwemmen; wat zijn zij prachtig, als zij kwaad zijn! Wat ik u daar juist had willen vragen, als een man ziet, dat een andere man blijkbaar bewonderd wordt, is dat zeker wel erg ontmoedigend voor hem?" Er ging Sir Willoughby plotseling een licht op, trotsch richtte hij zich op.

Nog op een andere plaats verraadt Clara door een andere verspreking haar heimelijken wensch naar een nauweren band met Vernon Whitford. Tegen een jongen sprekend, zegt zij: „Zeg vanavond tegen meneer Vernon — zeg vanavond tegen meneer Whitford.... enz."

De hier gegeven verklaring van het verspreken is ook op het eenvoudigste voorbeeld toepasselijk. Ik heb herhaaldelijk kunnen aantoonen, dat zelfs de onbeduidendste en meest voor de hand liggende gevallen van verspreken evengoed gemotiveerd zijn en op dezelfde wijze verklaard kunnen worden als de meer in 't oog loopende voorbeelden. Een patiente, die vast voornemens is een uitstapje naar Budapest te maken, hoewel ik dit zeer heb afgeraden, tracht haar plannetje te rechtvaardigen door te zeggen dat zij er slechts voor drie d a g e n heen gaat, maar zij verspreekt zich en zegt: slechts voor drie w e k e n. Zij verraadt hiermee, dat zij, mij ten spijt, liever drie weken dan drie dagen wil blijven in die omgeving, die ik ongeschikt voor haar vind. — Ik moet mij op zekeren avond verontschuldigen, dat ik mijn vrouw niet van den schouwburg heb afgehaald en zeg: „Ik was 10 minuten o v e r tienen bij den schouwburg." Iemand verbetert mij: Je bedoelt: „v ó ó r tienen." Natuurlijk bedoelde ik v ó ó r tienen. O v e r tienen zou geen verontschuldiging zijn. Ik had gehoord, dat er op het affiche stond: vóór tien uur geëindigd. Toen ik bij den schouwburg kwam, was in de vestibule het licht al uit, en de schouwburg was al uit. De voorstelling was vroeg uit geweest en mijn vrouw had niet op mij gewacht. Toen ik keek hoe laat het was, was het nog pas 5 minuten voor tienen. Ik nam mij echter voor, het geval thuis nog meer in mijn voordeel te vertellen en te zeggen, dat het nog pas 10 minuten voor tienen was. Het was jammer dat mijn verspreking dit plan in duigen wierp en mijn onoprechtheid aan het licht bracht, doordat ik in de verspreking zelfs méér bekende dan ik te bekennen had.

Zoo komen wij dan aan die spraakstoornissen, die wij niet meer versprekingen noemen, omdat daarbij niet slechts een enkel woord, maar het rhytme en de uitspraak van al het gesprokene gestoord is, zooals b.v. het stamelen

en stotteren dat uit „verlegenheid" voortkomt. Maar toch is het ook hier weer de innerlijke strijd, die ons door de spraakstoornis wordt verraden.[1]) Ik geloof werkelijk niet, dat iemand zich zou verspreken als hij bij Zijne Majesteit op audiëntie ging, bij een ernstig gemeend huwelijksaanzoek, in een rede waarin men zijn eer en goeden naam voor de gezworenen verdedigt, kortom in al die gevallen, waarin men e r g e h e e l b i j i s, zooals wij zoo teekenend zeggen. Zelfs bij het beoordeelen van den stijl van een schrijver zijn wij, en met recht, gewoon, hetzelfde beginsel toe te passen, dat wij bij de verklaring der afzonderlijke spreek-stoornissen niet konden missen. Een klare, duidelijke stijl doet ons zien, dat de schrijver het hier met zichzelf eens is, en wanneer wij een gedwongen en gedrongen uitdrukking vinden, die, zooals men zoo juist zegt, naar twee kanten tegelijk loert, kunnen wij bespeuren dat er een nog onbesliste gedachte mee in het spel is, of wij vernemen de half-verstikte stem der zelfcritiek van den schrijver.[2])

Sinds de eerste druk van dit boek is verschenen, zijn vrienden en collega's uit andere landen begonnen, hun aandacht te wijden aan de versprekingen, die zij in hun

---

[1]) Het is gebleken, dat gevallen van stamelen en stotteren, waarbij de gewone behandeling met ademhalings- en spraakoefeningen niet baatte, konden worden genezen door psychoanalyse, waardoor een eind werd gemaakt aan het innerlijk conflict, dat de diepe oorzaak van deze spraakstoornis was. (Vert.)

[2])
Ce qu'on conçoit bien
S'annonce clairement
Et les mots pour le dire
Arrivent aisément.
B o i l e a u, Art poétique.

[Hetgeen, vrij vertaald, wil zeggen:
Alles wat men goed doorvoeld heeft
Kondigt zich ook helder aan
En de woorden die het zeggen
Zijn gemakk'lijk te verstaan.]

eigen taal waarnamen. Zooals te verwachten was, hebben zij gevonden, dat de wetten der verspreking onafhankelijk zijn van het taalmateriaal, en hebben zij soortgelijke uitleggingen gegeven, als in dit boek bij de voorbeelden van Duitsch sprekende personen waren gegeven. Slechts een enkel van deze voorbeelden zij hier vermeld:

Dr. Brill (te New-York) vertelt van zich zelf: Een vriend van mij beschreef mij een zenuwpatient, en wilde van mij weten of mijn behandeling hem goed zou kunnen doen. Ik zeide toen tot hem, ik geloof dat ik wel in staat zou zijn, in eenigen tijd al zijn ziekteverschijnselen door psychoanalyse weg te nemen, want het is „a durable case" („een langdurig geval"), — terwijl ik wilde zeggen „a curable case" („een geneeslijk geval")![1])

Tenslotte, voor lezers, die zich eenige inspanning willen getroosten, en die iets van psychoanalyse weten, een voorbeeld, waaruit men kan zien tot in welke verborgen diepten der ziel het nagaan van een verspreking ons kan voeren.

L. Jekels (Int. Zeitschr. f. Psychoanalyse I 1913).

„Op 11 December zegt een met mij bevriende dame, eenigszins uitdagend en overmoedig, in het Poolsch tegen mij: „Waarom heb ik vandaag gezegd dat ik twaalf vingers heb?"

Op mijn verzoek, vertelt zij dan, in welken samenhang zij die opmerking maakte. Zij zou met haar dochter uitgaan, om een visite te maken, en had haar dochter, die lijdt aan dementia praecox, maar tijdelijk wat beter is, aangespoord een andere blouse aan te doen, wat zij dan ook, in de kamer daarnaast, deed. Toen haar dochter weer binnen kwam, vond die haar moeder bezig, haar

[1]) A contribution to the Psychopathology of Everyday Life (in: Psychotherapy vol. III. No. 1, 1909).

nagels schoon te maken; en nu ontspon zich het volgende gesprek:

De dochter: Kijk nu, nu ben ik al klaar, en u niet!"

De moeder: Maar jij hebt ook maar een blouse en ik twaalf nagels.

Dochter: Wat?

Moeder (ongeduldig): Nou, natuurlijk, ik heb toch twaalf vingers.

Op de vraag, van een andere collega, die bij het gesprek tegenwoordig was, wat haar bij twaalf inviel, antwoordde zij dadelijk en beslist: Twaalf is voor mij geen datum (van beteekenis.)

Bij vingers geeft zij, na lichte aarzeling, de associatie: In de familie van mijn man kwamen zes vingers aan de voeten voor (in 't Poolsch bestaat geen apart woord voor teenen). Onze kinderen zijn ook dadelijk na de geboorte daarop nagekeken, of zij geen zes vingers hadden." Door toevallige omstandigheden, werd de analyse dien avond niet verder voortgezet.

Den volgenden morgen, den 12en December, komt de dame bij mij, en vertelt, zichtbaar opgewonden: „Wat denkt u, wat mij nu gebeurd is; sedert zoowat 20 jaar feliciteer ik den ouden oom van mijn man met zijn verjaardag, die vandaag is, ik schrijf hem altijd den 11en een brief; en nu heb ik 't vergeten, en moest hem een telegram zenden."

Ik breng de dame en mij zelf in herinnering, hoe beslist zij gisteravond de vraag van den collega, naar de twaalf, die toch juist heel geschikt was geweest, om haar aan den verjaardag te herinneren, had beantwoord met de opmerking, dat de 12e voor haar geen datum van beteekenis was.

Nu bekent zij, dat die oom van haar man een erfoom is op wiens erfenis zij eigenlijk altijd gerekend heeft, en vooral nu, in haar tegenwoordige benarde finantieele omstandigheden.

Zoo had zij dadelijk aan hem, resp. aan zijn dood, gedacht, toen eenige dagen geleden een kennis haar uit de kaarten voorspeld had, dat zij veel geld zou krijgen. Dadelijk ging haar door het hoofd, dat die oom de eenige was van wie zij, resp. haar kinderen, geld kon verwachten; ook had zij er toen aan gedacht, dat reeds de vrouw van dien oom beloofd had, dat zij de kinderen in haar testament zou bedenken; zij is echter zonder testament na te laten, gestorven; misschien heeft zij het echter haar man opgedragen.

Blijkbaar was haar verlangen naar den dood van haar oom zeer sterk, daar zij tegen de voorspellende dame zei: „U zou iemand verleiden, een ander te vermoorden."

In de 4 of 5 dagen, tusschen de voorspelling en de verjaardag, zocht zij steeds in de locale kranten uit haar oom's woonplaats naar zijn doodsbericht.

Geen wonder, dus, waar zij zoo intens naar zijn dood verlangde, dat het feit, en de datum van zijn verjaardag, zoo sterk onderdrukt werden, dat zij niet alleen een sinds jaren steeds uitgevoerd voornemen vergat, maar ook door de vraag van den collega er nog niet aan herinnerd werd.

In de verspreking „twaalf vingers" is de onderdrukte 12 te voorschijn gekomen, en heeft aan de misprestatie m e e gewerkt.

Meegewerkt, want de opvallende associatie, bij vingers, doet ons vermoeden, dat er nog andere redenen zijn, en verklaart tevens, waarom de twaalf juist die onschuldige opmerking omtrent de tien vingers gestoord heeft.

De inval luidde: „In de familie van mijn man kwamen zes vingers aan de voeten voor."

Zes teenen zijn teekenen van een zekere abnormaliteit, dus zes vingers e e n abnormaal kind, en twaalf vingers t w e e abnormale kinderen.

En dat was hier werkelijk het geval.

Zij is op zeer jeugdigen leeftijd getrouwd, en de eenige erfenis, die haar man, die altijd excentriek en wat abnormaal was, en zich na een kortstondig huwelijk zelf van het leven beroofde, haar naliet, waren twee kinderen, die reeds dikwijls, door verschillende doktoren, abnormaal en zwaar erfelijk belast zijn genoemd.

De oudste dochter is kort geleden, nadat zij een hevigen aanval van katatonie [1]) doorgemaakt had, weer thuis gekomen; en kort daarop kreeg de jongste dochter, die zich in den puberteitsleeftijd bevindt, een zware neurose.

Dat hier de abnormaliteit van de kinderen in verband wordt gebracht met de doodswenschen tegen den oom, en zich met dit, veel sterker verdrongen, en psychisch beteekenisvoller element als het ware verdicht, doet ons vermoeden, dat als tweede determineering van deze verspreking meegewerkt hebben d o o d s w e n s c h e n t e g e n d i e a b n o r m a l e k i n d e r e n.

De overwegende beteekenis van de twaalf als doodswensch, blijkt echter ook daaruit, dat in de voorstelling van de vertelster, de verjaardag van haar oom zeer intieme verbindingen had met het doodsbegrip. Want haar man heeft zich op den 13en van het leven beroofd, dus een dag na den verjaardag van diezelfde oom, en zijn vrouw zeide toen tegen de jonge weduwe: „Gisteren is hij nog zoo hartelijk en aardig wezen feliciteeren, — en vandaag!" Verder wil ik er nog bijvoegen, dat de dame ook werkelijke redenen genoeg had, om haar kinderen dood te wenschen, daar zij nooit vreugde, maar alleen zorg, en hinderlijke vrijheidsbeperkingen door hen beleefde, en terwille van hen van alle liefdesgeluk afstand had moeten doen.

Ook dezen keer had zij zich veel moeite gegeven, om

---

[1]) Een vorm van de z.g. dementia praecox, een soort krankzinnigheid die veel op jeugdigen leeftijd voorkomt. *(Vert.)*

te zorgen dat haar dochter, met wie zij op visite zou gaan, niet uit haar humeur zou raken; en men kan wel begrijpen, hoeveel geduld en zelfverloochening dat kost, bij een lijderes van dementia praecox, en hoeveel woedeopwellingen daarbij onderdrukt moeten worden.

Zoodoende zou dus de beteekenis van de misprestatie zijn: Mijn oom moest doodgaan, en die abnormale kinderen moesten doodgaan (als het ware de heele abnormale familie), en ik moest al hun geld hebben.

Naar mijn meening vertoont deze misprestatie nog meerdere merkwaardigheden, en wel

1. Het aanwezig zijn van twee determineerende oorzaken, die tot een element verdicht zijn.

2. De twee oorzaken weerspiegelen zich in de herhaling van de verspreking (twaalf nagels, twaalf vingers).

3. Het is opmerkelijk dat de eene beteekenis van de 12, n.l. de twaalf vingers, die de abnormaliteit van de kinderen voorstellen, een indirecte voorstelling is; de psychische abnormaliteit wordt door een physieke, het bovenste door het onderste voorgesteld.

* * *

[De volgende voorbeelden zijn door den vertaler toegevoegd]:

1. Iemand, die zich in gedachten heeft beziggehouden met de vraag, of hij voorbehoedmiddelen (en speciaal gummi-preservatifs, in den volksmond „kapotjes" genoemd) zal gaan gebruiken, waarover hij met zijn geneesheer heeft gesproken, zegt kort daarna in gezelschap tegen een ouden heer, die in huis een mutsje draagt: „Zet je kapotje maar op" (inplaats van „zet je kalotje maar op").

2. In den tijd, dat mijn vrouw en ik eenigszins in ongerustheid waren omdat de ooievaar nog niet in het zicht was, liet mijn vrouw iemand een Verkade-plaatje

zien, en zei: „Heb je dat aardige plaatje gezien, met die hummel.... hommel?"

3. Hoewel ik mij wel eens een enkelen keer met den datum vergis, vergis ik mij in gewone omstandigheden nooit met de maand. Zoowel vóór de eerste als vóór de tweede bevalling van mijn vrouw is het mij echter een paar keer gebeurd dat ik, eenigen tijd vóór de bevalling, een datum noemde die een flink eind voorbij den vermoedelijken datum der bevalling viel. B.v. op 15 Maart op het ochtendspreekuur, bij het eerste recept waarop ik den datum moest zetten, zei ik: „We hebben dus vandaag 15 April," en bemerkte toen, dat ik mij vergiste en de gebeurtenis reeds achter den rug wenschte. — (Men zou dit voorbeeld ook kunnen indeelen bij de „vergissingen," Hst. X).

4. Op een avond, van een bezoek huiswaarts gaande, zeg ik: „Zullen we een trammetje nemen, om grauw (gauw) thuis te zijn?" Bij deze verspreking valt mij in de eerste plaats in, dat ik even te voren iets heb overpeinsd, dat het leven een oogenblik grauw deed lijken, n.l.: wanneer men geen onvergankelijk geesteswerk produceert, waarop kan men dan terugzien, als men oud is. Deze gedachte had ik van mij afgezet, maar de verspreking scheen aan te duiden, dat ik mij onbewust nog bezighield met die vraag:.... waarop kan men dan terugzien, als men oud is (grijs, grauw) en thuis zit. Merkwaardig vind ik het, dat mijn tweede inval bij de verspreking is: „om, grauw, thuis te zijn," d. w. z. „om, als men oud is, een gezellig tehuis te hebben." Het schijnt mij toe, dat deze verspreking min of meer als een compromis is tot stand gekomen, dat daarin de uiting ligt van de in het onbewuste nog voortgezette weemoedige gedachte, maar tevens van de gedachte waarmee ik mij kon troosten.

5. Aan een moeder, die mij vraagt of haar dochtertje niet erg mager is, geef ik ten antwoord: „ze heeft een

mager halsje, maar dat k n i p t — k n a p t wel op, als ze maar goed eet." — Mijn invallen waren: a f-k n i p-p e n en o p-knappen — een gesprek dat ik met een anderen patient over de b e s n ij d e n i s had gevoerd, waarbij ik mij had geërgerd aan de sleur en de familie-dwingelandij, waardoor menschen, die zelf aan dit gebruik geenerlei waarde hechten, feitelijk tegen hun eigen overtuiging in, hun kind deze verminking laten ondergaan. Ik had daarbij ook gezegd, dat naar mijn meening de circumcisie, afgezien van hygiënische of andere voor- of nadeelen, in elk geval in aesthetisch opzicht een beschadiging van het lichaam is. Bij kinderen, waarbij men wegens vernauwing der voorhuid deze zelfde operatie verricht, zijn dan ook de ouders dikwijls over het aesthetisch eindresultaat weinig gesticht, en is het voorzichtig ze vooruit daarvoor te waarschuwen. — Nu begrijp ik de combinatie: a f k n i p p e n en o p k n a p p e n. De besnijdenis is: iets a f k n i p p e n, waar het kind niet van o p k n a p t.

6. Een der ouders tegen kind No. 1, terwijl No. 2 verwacht wordt: „Speel maar met de o l i f a a r (olifant) — (ooievaar).

7. Op een dag, dat ik mij ongerust had gemaakt over de hooge koorts van een patiënt, vraag ik een mijner huisgenooten, naar een schram op mijn oor te zien, waar een roofje op zit, en zeg: „op mijn andere oor zit ook zoo'n k o o r s j e (korsje)."

8. Een jongmensch vertelt: „Gisteren, ergens waar we v o o r b ij k w a m e n.... waar i k v o o r b ij-k w a m, daar waren ze aan 't verhuizen, en daar werd een papegaai a f g e w e z e n.... a f g e h e s c h e n, een haak in de tralies van de kooi," enz. — Op mijn vragen deelt hij mij na eenig aandringen mede, dat hij bij de eerste, maar nog meer bij de tweede verspreking, een gevoel kreeg alsof hij iets verraadde. En inderdaad

verraadde hij iets, iets dat men haast zou kunnen raden: toen hij die papegaai zag afhijschen, liep hij met een meisje, maar dat „wilde hij niet weten" (zooals de uitdrukking treffend juist luidt), daarom maakte hij bij het vertellen van „waar we voorbijkwamen" haastig „waar ik voorbijkwam." Hij was juist bezig het meisje eens voorzichtig te polsen hoe zij eigenlijk over hem dacht, of zij al of niet iets om hem gaf, en ofschoon haar antwoord niet onvriendelijk was, hoorde hij aan den toon wel, dat haar hart „neen" zei, en dat ze de pil der afwijzing slechts wat verguldde. Op dat oogenblik keek hij opzij, en zag den kruier het touw vieren, en de kooi met de zenuwachtig schreeuwende en fladderende papegaai omlaag komen. Zoo werden het „afwijzen" en het „afhijschen" ook door de gelijktijdigheid in associatief verband gebracht. — Het is wel aardig, dat de twee verspreekingen van verschillende soort zijn. Bij de eerste verspreking zegt hij iets (dat juist is), zonder er aan te denken dat hij dit niet mocht verklappen, „hij praat zijn neus voorbij." Zoodra hij dit bemerkt, vervangt hij het door een kleine onjuistheid („waar ik voorbijkwam"). Bij de tweede verspreking verraadt zich iets, dat hemzelf nauwelijks bewust was geweest, in een vorm, waarin hij het nog niet bewust had uitgedrukt („afgewezen"), en daardoor zegt hij iets onzinnigs („een papegaai afgewezen"). Zoodra hij dit bemerkt, vervangt hij het schijnbaar onzinnige woord door het woord, dat hij bewust had willen zeggen („afgeheschen"). Zijn onbewuste heeft echter, met dat schijnbaar onzinnige woord, twee zinvolle gedachten uitgesproken, dwars door zijn bewust-bedoelden zin heen, namelijk: „toen je dat tafereel zag, was je net afgewezen," en: „hoeveel je ook tegen het meisje praat, ze wil toch niets van je weten" („een papegaai afgewezen").

In beeldspraak zou men kunnen zeggen: bij de tweede

verspreking heeft niet hij zijn neus, maar zijn onbewuste zijn bewuste voorbijgepraat.

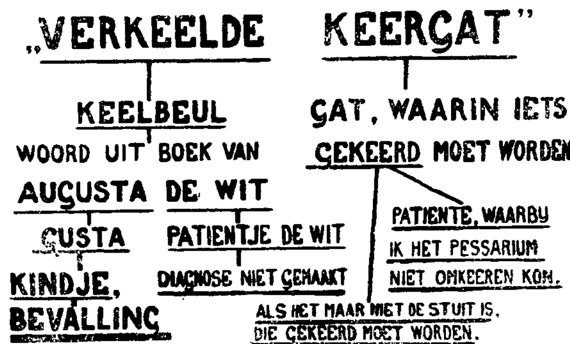
Ofschoon de eerste verspreking eigenlijk geen wezenlijke verspreking is, maakt zij voor sommigen het wezen van de eigenlijke versprekingen misschien nog weer eens begrijpelijker.

9. Op zekeren dag zeg ik tegen mijn kleine dochter, die haastig drinkt: „Pas op, anders gaat het in je v e r k e e l d e k e e r g a t" (verkeerde keelgat).

Ik heb talrijke malen, bij de voeding van dit kind, als ze zich verslikte, van het „verkeerde keelgat" gesproken zonder mij te verspreken. Als het dus alleen een eigenaardigheid van deze woorden was, waardoor het verspreken makkelijk plaats vindt, zou ik mij daarmee wel eens vroeger versproken hebben, en mag ik vermoeden dat er ook voor déze verspreking wel een positieve oorzaak te vinden is.

Mijn invallen zijn: bij v e r k e e l d e — het woord k e e l b e u l, dat ik gelezen heb in een stuk over Djokjakarta van Augusta de Wit, („de verdrukkers, uitzuigers en keelbeulen van hun volk"), dit woord was mij bij het lezen als een ongewoon woord opgevallen. Bij Augusta de Wit denk ik aan G u s t a, een van de namen die wij pas hebben gekozen voor het kindje dat eerstdaags moet komen (als het een meisje wordt), en aan D e W i t, den naam van een patientje, waarbij ik voor eenigen tijd (evenals de door mij in consult geroepen collega) de juiste diagnose heb miskend. (Heel erg behoefde ik dit mij niet aan te trekken, daar het toch een ongeneeselijke aandoening gold, waaraan niets te doen was). Bij het even zonderlinge woord k e e r g a t denk ik: een keergat zou zijn: een gat waarin iets g e k e e r d moet worden. Nu bedenk ik, dat ik enkele dagen geleden heb gedacht: als het maar niet toch een stuitligging is, die g e k e e r d moet worden. Ook is het mij vanmorgen, bij het weder

op zijn plaats brengen van een retroflexie-pessarium (steunring voor kanteling van de baarmoeder) niet gelukt dit om te keeren, zoodat ik deze patiënte naar een specialist moest verwijzen. („Gat waarin iets gekeerd moest worden" = vagina).

Ons onbewuste moge grenzenloos zelfzuchtig, of juister gezegd, genotzuchtig, zijn, het spaart onszelf ook niet als het ons verwijten maakt of ons tot voorzichtigheid maant. Zooals uit de invallen blijkt, lag in de verspreking „verkeelde keergat" duidelijk de niet-malsche waarschuwing: „Zeg, domoor, beul! pas nu maar op met de bevalling, dat je goed onderzoekt, of het soms een stuitligging is, zorg dat je geen domheden begaat en je niet vergist, zooals met dat patiëntje De Wit, waar je de diagnose niet herkende, en zooals met die patiënt waarbij je dat pessarium niet omkeeren kon!"

10. Een (vrouwelijke) tandarts heeft afgesproken, dat zij eens bij haar zuster zou nazien, of deze tusschen een paar kiezen wel contact had (d. w. z. of de kiezen met hun zijvlakken wel aan elkaar raakten, zoodat er geen voedsel-resten tusschen achterblijven). Haar zuster

beklaagt zich nu, dat ze zoo lang op dat onderzoek moet wachten, en zegt schertsend: „Nu behandelt ze wel een collega, maar haar zuster moet maar wachten." De tandarts onderzoekt haar nu, vindt inderdaad een gaatje in de eene kies, en zegt: „ik dacht niet dat het zoo erg was, ik dacht dat je alleen maar geen contant had.... geen contact had." — „Zie je nu wel," riep haar zuster midden uit haar lachen haar toe, „dat het alleen maar uit hebzucht is, dat je mij zooveel langer laat wachten dan je betalende patienten?!"

VI. VERLEZEN EN VERSCHRIJVEN

Het is niet te verwonderen, dat voor de fouten die bij het lezen en schrijven worden gemaakt hetzelfde geldt, wat wij bij de versprekingen hebben opgemerkt, want spreken, lezen en schrijven zijn ten nauwste met elkaar verwant. Ik zal mij ertoe bepalen, eenige nauwkeurig geanalyseerde voorbeelden mede te deelen, en geen poging wagen een volledige bespreking van dit onderwerp te geven.

A. Verlezen.

a. Terwijl ik in een café zit, blader ik in een nummer van de „Leipziger Illustrierte," die ik schuin voor mij heb liggen, en lees als onderschrift van een plaat die overdwars op de bladzijde staat: Eine Hochzeitsfeier i n d e r O d y s s e e (Een bruiloft in de Odyssee). Dit trekt mijn aandacht, en verbaasd leg ik de plaat recht voor mij en lees nu het onderschrift beter: Eine Hochzeitsfeier a n d e r O s t s e e (Een bruiloft aan de kust der Oostzee). Hoe kom ik nu aan die onzinnige verlezing? Mijn gedachten komen terstond op een boek van R u t h s: „Experimentaluntersuchungen über Musikphantome u. s. w.," waarmee ik mij den laatsten tijd veel heb bezig gehouden, omdat het raakt aan de door mij behandelde psychologische problemen. De schrijver belooft, binnenkort een werk te zullen publiceeren, dat „Analyse und Grundgesetze der Traumphänomene" („Analyse en wetten der droomverschijnselen") zal heeten. Het is geen wonder dat ik, die zelf een „Droomuitlegging" heb geschreven,

met spanning het verschijnen van dit boek verwacht. [Het aangekondigde boek van Ruths over den droom is intusschen nimmer verschenen.] In het boek van Ruths over muziekphantomen vond ik in de inhoudsopgave vermeld, dat in dit werk langs inductieven weg uitvoerig werd bewezen, dat de Oud-Grieksche mythen en sagen hoofdzakelijk hun ontstaan hebben te danken aan sluimeren muziekphantomen, droomverschijnselen en deliriën. Toen ik dit las, sloeg ik het boek terstond bij dit gedeelte open, om na te zien of ook hij het tafereel, waar Odysseus voor Nausikaa verschijnt,[1]) terugbracht tot den gewonen naaktheidsdroom. Een vriend van mij had mij opmerkzaam gemaakt op de aardige passage in Gottfr. Keller's „Der grüne Heinrich," waar dit gedeelte der Odyssee wordt uitgelegd als in beeld gebrachte droomen van den ver van zijn vaderland rondzwervenden schipper, en ik had gewezen op de betrekking tusschen het naaktheids-thema in deze sage en den exhibitiedroom (den droom waarin men naakt loopt) (Traumdeutung 2e dr. blz. 173, 4e dr. blz. 185). Bij Ruths vond ik hiervan niets. Klaarblijkelijk werd ik in dit geval bezig gehouden door gedachten over de prioriteit.[2])

b. Hoe kwam het, dat ik op zekeren dag in de krant las: „Im Fass durch Europa" (in een vat door Europa),

---

[1]) Odysseus wordt op zijn zwerftocht door den storm op een eiland geworpen. Terwijl hij naakt en met slik bedekt daar loopt, ontmoet hem een koningsdochter, die met haar vriendinnen daar met een bal speelde. Odysseus schaamt zich en houdt een tak met bladeren voor zijn schaamstreek. De prinses brengt Odysseus bij den Koning, waar hij een poos vertoeft. (Vert.)

[2]) Ofschoon men in de wetenschappelijke wereld gewoonlijk zijn ontdekkingen of nieuwe gedachten niet geheim houdt, maar ze zoo spoedig mogelijk ter algemeene kennisse brengt, is men over het algemeen zeer gesteld op de eer der prioriteit, en worden er vaak langdurige en heftige polemieken gevoerd over de quaestie, wie iets het eerst heeft bedacht, uitgevoerd of ontdekt. (Vert.)

inplaats van: „z u F u s s" (te voet)? Langen tijd had ik moeite met de oplossing van dit raadsel. De eerste invallen waren zoo: met dit vat zou wel het vat (de ton) van Diogenes bedoeld zijn, en in een kunstgeschiedenis had ik kort te voren iets gelezen over de kunst ten tijde van Alexander. Het lag toen voor de hand, te denken aan het bekende gezegde van Alexander: Als ik niet Alexander was, zou ik Diogenes willen zijn. Ook zweefde mij iets voor den geest van een zekeren H e r m a n n Z e i t u n g [het woord „Zeitung" = courant], die in een kist gepakt op reis was gegaan. Maar verder wilde het verband niet duidelijk worden, en het gelukte mij niet, in de kunstgeschiedenis de bladzijde terug te vinden, waarop ik de bovengenoemde opmerking had gelezen. Maanden later viel het terzijde geworpen raadsel mij pas weer in, en ditmaal tegelijk daarmede ook de oplossing. Ik herinnerde mij in een courant gelezen te hebben, welke zonderlinge „Arten der B e f ö r d e r u n g" (soorten vervoer, soorten van vervoermiddelen) de menschen thans uitzochten, om zich naar de wereldtentoonstelling te Parijs te begeven, en daarbij was ook, naar ik meen, als aardigheid verteld, dat een meneer van plan was, zich door een anderen meneer in een v a t naar Parijs te laten rollen. Natuurlijk hadden deze lieden daarmede geen ander doel, dan om door zulke dwaasheden opzien te wekken. H e r m a n n Z e i t u n g heette inderdaad degeen, die het eerst met dergelijke zonderlinge „Beförderungen" (wijzen van vervoer) was begonnen. Toen viel mij in, dat ik eens een patient had behandeld, wiens ziekelijke angst voor de courant ten slotte niets anders bleek te zijn dan een reactie tegen de ziekelijke e e r z u c h t, zichzelf in de courant gedrukt en als beroemd vermeld te zien. Alexander van Macedonië was zeker wel een der eerzuchtigste mannen, die ooit hebben bestaan. Hij beklaagde zich immers, dat er geen Homerus zou zijn, om zijn daden te bezingen.

Maar hoe was het toch mogelijk, dat ik er niet aan gedacht had, dat een andere Alexander mij nader staat, dat mijn jongere broer Alexander heet! Nu kwam ik er ook terstond op, welke gedachte (in verband met Alexander) verdrongen moest worden, en welke recente [= van kort geleden] aanleiding tevens daarmee in verband staat. Mijn broer is deskundige in zaken, die iets met tarieven en transporten te maken hebben, en zou indertijd, toen hij les gaf aan een handelshoogeschool, den titel van professor krijgen. Voor dezelfde „Beförderung" [ook: „bevordering"] stond ik aan de universiteit sedert jaren op de nominatie, zonder dat het daartoe was gekomen. Mijn moeder gaf destijds haar verwondering te kennen, dat haar jongere zoon eerder professor zou worden als haar oudere zoon. Zoo stond het er nu mee, toen ik de reden voor die verlezing niet kon vinden. Toen kwamen er ook voor mijn broer moeilijkheden; zijn kans om professor te worden werd nog geringer dan de mijne. Toen werd het mij echter eensklaps duidelijk, wat de beteekenis van die verlezing was geweest; het was alsof er, door het slechter worden van de kansen van mijn broer, een hinderpaal was weggenomen. Ik had als 't ware gedaan alsof ik de benoeming van mijn broer in de courant las, en toen bij mijzelf zei: Het is toch merkwaardig, dat men voor zulke domheden (waarvan hij zijn beroep maakt) in de courant („Zeitung") kan komen te staan, (d. w. z. tot professor benoemd kan worden)! De passage over de Grieksche kunst in den tijd van Alexander vond ik toen zonder eenige moeite terug, en kon mij tot mijn verbazing ervan overtuigen, dat ik, toen ik er de vorige maal naar zocht, meermalen op diezelfde bladzijde had gekeken, en telkens als door een negatieve hallucinatie [1]) den bewusten zin over 't hoofd

[1]) Een hallucinatie is een gezichtsbedrog, waarbij men meent iets te zien, dat er in 't geheel niet is. Een negatieve hallucinatie zou dus het om-

had gezien. Deze zin bevatte echter niets, dat mij de zaak duidelijk maakte, dat waard was vergeten te worden. Ik ben van meening, dat dit symptoom, het niet-kunnen-vinden van de passage in dit boek, slechts ten doel heeft mij op een dwaalspoor te brengen. Het moest mij ertoe brengen, het vervolg van den associatie-keten dáár te zoeken, waar mijn onderzoek op een hinderpaal stuitte, dus in de een of andere gedachte over Alexander van Macedonië, en op deze wijze moest mijn aandacht van mijn broer worden afgeleid. Dit gelukte ook volkomen; ik besteedde al mijn moeite aan de poging, de verloren geraakte passage in die kunstgeschiedenis terug te vinden.

Het woord „Beförderung" met zijn dubbele beteekenis („bevordering" en „vervoer") is in dit geval de associatiebrug, de brug die door de daarmee samenhangende associaties de beide complexen met elkaar verbindt, het onbelangrijke complex, dat door het krantenbericht wordt aangeraakt, en het meer belangrijke, maar aanstootgevende complex, dat hier beschouwd mag worden als de oorzaak der bij het lezen gemaakte fout. Men ziet uit dit voorbeeld, dat het niet altijd gemakkelijk valt, de oorzaak van zulke vergissingen als dit verkeerd lezen op te sporen. Soms is men wel gedwongen, de oplossing van het raadsel tot een gunstiger oogenblik uit te stellen. Des te moeilijker het echter is, deze oplossing te vinden, met des te meer zekerheid kan men verwachten, dat de ten slotte aan het licht gebrachte storende gedachte door ons bewuste denken zal worden beoordeeld als iets vreemds, waarmee wij het (bewust) in 't geheel niet eens zijn.

c. Op zekeren dag krijg ik een brief uit de omgeving van Weenen, die mij een aangrijpende tijding brengt. Ik roep dadelijk mijn vrouw, en verlang haar medelijden

---

gekeerde hiervan zijn, het (door psychische oorzaken) volstrekt niet bemerken van iets, dat men vóór zich heeft. (Vert.)

met de arme (m e v r o u w) Willem M.[1]) die zoo zwaar ziek is, en door de doktoren opgegeven. Blijkbaar klonken de bewoordingen, waarin ik aan mijn medelijden uiting gaf, wat onecht, althans, mijn vrouw werd wantrouwig, wou den brief zelf lezen, en gaf als haar meening te kennen, dat het er wel niet zóó zou staan, want 1e noemt niemand ooit een vrouw met den voornaam van haar man, en 2e wist de schrijfster van den brief den voornaam van de vrouw zelf heel goed. Ik verdedig mijn bewering hardnekkig, en zeg dat op visitekaartjes een vrouw zich zelf wel eens met den voornaam van haar man noemt. Eindelijk neem ik den brief weer op, en we lezen samen daarin, dat er werkelijk staat: „d e a r m e W i l l e m M., ja zelfs, wat ik geheel over het hoofd had gezien „de arme D r. W. M." Mijn verlezing is dus, als het ware, een krampachtige poging om het treurig nieuws van den man op de vrouw over te brengen. De tusschen het bijwoord en den naam ingevoegde titel paste slecht bij den eisch, dat de vrouw bedoeld moest zijn. Daarom werd die bij het lezen genegeerd. De beweegreden van deze vergissing was echter niet, dat de vrouw mij minder sympathiek was, dan de man, maar het noodlot van dezen armen man had in mij weer de bezorgdheid wakker geroepen voor een ander, die mij veel nader staat, en die een van de ziekte-oorzaken met dit geval gemeen heeft.

d. Ik erger mij vaak aan deze belachelijke verlezing: wanneer ik in mijn vacantie in een vreemde stad rondwandel, meen ik op elk uithangbord, waarvan het opschrift maar eenigszins op dit woord lijkt, het woord: A n t i q u i t e i t e n te lezen. Hierin ziet men, hoe de verzamelaar op een avontuur hoopt, dat hem een nieuwe aanwinst brengt.

e. B l e u l e r verhaalt (in zijn belangrijk werk

---

[1]) In 't Duitsch: d i e arme W. M.

„Affektivität, Suggestibilität, Paranoia." 1906, blz. 121): „Ik had bij het lezen eens plotseling een eigenaardig gevoel, een indruk alsof ik twee regels lager mijn naam zag staan. Tot mijn verbazing vind ik daar slechts het woord „Blutkörperchen" (bloedlichaampjes). Van de duizenden gevallen van verlezen met het periphere zoowel als met het centrale gezichtsveld, [1]) die ik geanalyseerd heb, is dit het sterkste staaltje. Wanneer ik eens mijn naam meende te zien staan, leek het woord, dat er werkelijk stond, meestal veel meer op mijn naam; in de meeste gevallen moesten zelfs alle letters van mijn naam in dit woord voorkomen, eer ik deze vergissing beging. In dit geval echter waren het betrekkingsidee [2]) en het gezichtsbedrog zeer begrijpelijk: Wat ik daar aan het lezen was, was het slot van een opmerking over een zeker soort slechten stijl van wetenschappelijk werk, waarvan ook ik mij niet vrij voelde."

f. H. Sachs „Aan datgene, wat de menschen opvalt, gaat hij, in zijn „Steifleinenheit" (=stijf-linnenachtigheid) voorbij." Dat woord viel mij echter op, en toen ik nog eens goed keek, zag ik, dat er „Stilfeinheit" (fijnheid van stijl) stond. Deze zin komt voor in een overdreven prijzend artikel van een, door mij zeer hoog vereerden schrijver, over een historicus die mij onsympathiek is, omdat hij te „Duitsche-professorachtig" doet.

g. Een geval van verlezen bij een beoefenaar der taalwetenschap vermeldt Dr. Marcell Eibenschütz in het „Zentralbl. f. Psychoanalyse" I, 5/6: „Ik was bezig

[1]) Het centrale gezichtsveld is dat gedeelte van het gezichtsveld waar men scherp ziet. Daaromheen ligt het periphere gedeelte; wat daar is zien wij onscherp, b.v. de woorden in een boek die iets hooger, lager, meer links of rechts staan dan het punt dat wij juist scherp zien. (Vert.)

[2]) Betrekkingsideeën zijn gedachten, waarin men ten onrechte alles met zichzelf in verband brengt. (Vert.)

met een onderzoek naar den oorsprong van het Boek der Martelaars, een middelhoogduitsch legendenboek, dat ik in de „Deutschen Texten des Mittelalters," een uitgave van de Pruisische Akademie van Wetenschappen, moet doen opnemen. Over het totnogtoe niet in druk verschenen werk was zeer weinig bekend; er bestond slechts een enkele verhandeling over, van J. Haupt, (Über das mittelhochdeutsche Buch der Märtyrer, Wiener Sitzungsberichte" 1867, 70e Bd. blz. 101) — Haupt ging in zijn verhandeling niet uit van een oud handschrift, maar van een kopie die in lateren tijd (19e eeuw) vervaardigd is naar het handschrift C (Klosterneuburg), welke kopie in de Hofbibliotheek wordt bewaard. Aan het slot van deze kopie staat het volgende naschrift:

Anno domini MDCCCL in vigilia exaltacionis sancte crucis ceptus est iste liber et in vigilia pasce anne subsequentis finitus cum adiutorio omnipotentis per me Hartmanum de Krasna tunc temporis ecclesie niwenburgensis custodem. [1])

Haupt deelt nu in zijn verhandeling dit naschrift mee, in de meening, dat het afkomstig is van den schrijver van het handschrift C zelf (terwijl het pas eraan is toegevoegd door den 19en eeuwschen kopiïst). Terwijl hij nu het in romeinsche cijfers geschreven jaartal 1850 steeds bij vergissing aanziet voor 1350, laat hij het handschrift C geschreven zijn in 1350, ofschoon hij het naschrift goed heeft overgeschreven, en ofschoon elders in zijn verhandeling het jaartal volkomen goed staat gedrukt n.l. MDCCCL).

[1]) [Hetgeen ongeveer beteekent: In het jaar MDCCCL, in de nachtwaak van de verheffing van het heilige kruis, is dit boek begonnen en in de nachtwaak van Paschen van het volgende jaar is het met de hulp van den Almachtige voltooid door mij, Hartmann van Krasna, destijds boekbewaarder van het klooster Neuburg.]

De mededeeling van Haupt bracht mij niet weinig in verlegenheid. Aanvankelijk werd ik als jong beginneling in deze geleerde wetenschap geheel geïmponeerd door de autoriteit van Haupt, en langen tijd las ik, evenals Haupt, uit het volkomen duidelijk gedrukte jaartal in het voor mij liggende naschrift 1350 inplaats van 1850. In het door mij gebruikte handschrift C was echter geen spoor van een naschrift te vinden, en verder bleek het, dat er in de heele 14e eeuw in Klosterneuburg geen monnik had bestaan die Hartmann heette. En toen mij eindelijk de sluier van de oogen viel, had ik ook reeds geheel begrepen hoe de vork in den steel zat, en mijn vermoeden werd door verder onderzoek bevestigd: het meergenoemde naschrift staat namelijk alleen in de door Haupt gebruikte kopie, en is afkomstig van den vervaardiger dezer kopie, P. Hartmann Zeibig, geboren te Krasna in Mähren, Augustijner koorheer te Klosterneuburg, die in 1850 als boekbewaarder van zijn klooster het handschrift C had overgeschreven, en die volgens middeleeuwsche gewoonte aan het eind zijner kopie zijn naam vermeldt. De middeleeuwsche wijze van schrijven en stellen van het naschrift heeft waarschijnlijk wel ertoe meegeholpen, dat Haupt door zijn wensch, over het door hem besproken werk zooveel mogelijk te kunnen meedeelen, dus ook in welk jaar het handschrift C was vervaardigd, steeds 1350 las, terwijl er 1850 stond." (De drijfveer voor het verkeerd lezen).

h. In de „Witzigen und Satirischen Einfällen" van Lichtenberg komt een opmerking voor, die wel op een waarneming gegrond zal zijn, en waarin als het ware de geheele theorie van het verlezen is samengevat: Hij had zooveel in Homerus gelezen, dat hij altijd Agamemnon las inplaats van „angenommen."

In de groote meerderheid der gevallen, is n.l. de tegemoetkoming van den lezer de oorzaak, die den text verandert,

zoodat hij er iets waarop hij is gesteld, of waar mee hij bezig is, in leest.

De text hoeft het verlezen dan alleen tegemoet te komen, doordat hij eenige overeenkomst vertoont in een woord, of woordschikking, met wat de lezer er wenscht in te leggen.

Vluchtig lezen, vooral ook met ietwat gebrekkig gezicht, werkt zonder twijfel het ontstaan van zulke vergissingen in de hand, maar is er toch niet beslist voor noodig.

i. De oorlogstijd, die ons allen bepaalde, vaste en langdurige beslommeringen bracht, heeft, geloof ik, geen andere misprestatie zoozeer in de hand gewerkt, als juist het verlezen. Ik heb een groot aantal van zulke waarnemingen gedaan, waarvan ik er helaas maar weinigen heb opgeschreven. Zoo grijp ik, b. v. op zekeren dag naar het avondblad, en zie, vet gedrukt: De vrede van Görz. Maar neen, er staat alleen: De vijand voor Görz (Duitsch: Der Friede, die Feinde). Iemand, wiens twee zoons op dit front vechten, kan zich licht zoo verlezen. Een ander stuit, in een bepaalden zin op een oude broodkaart, die hij echter, als hij beter oplet, voor oud brokaat moet ruilen. Het is echter de moeite waard, mee te deelen, dat hij zich, in een gezin waar hij veel gastvrijheid geniet, nogal eens verdienstelijk maakt, door de vrouw des huizes wat broodkaarten af te staan.

Een ingenieur, wiens uitrusting nooit lang bestand is tegen de vochtigheid in den tunnel die hij helpt bouwen, leest tot zijn verbazing, dat in een advertentie aangeprezen worden voorwerpen uit „Schundleder" („bocht"-leer) vervaardigd. Maar zoo oprecht zijn kooplui zelden; wat daar aanbevolen werd was „Seehundleder" (zeehondenleer).

Het beroep, of de situatie waarin de lezer zich juist bevindt bepalen ook vaak een verlezing mee. Een philoloog,

die, door zijn laatste, zeer verdienstelijke, werk overhoop ligt met zijn vakgenooten, leest Sprachstrategie (= taalstrategie) inplaats van Schachstrategie (schaakstrategie).

Een man, wiens verstopping genezen is, doordat hij op dokters voorschrift steeds op een bepaald uur naar de W. C. ging, loopt eens, juist op dat uur, op straat in een vreemde stad en leest op een groot bord op de eerste verdieping van een groot winkelhuis: „Het Closettenhuis." Hoewel daarover verheugd verbaast hij zich toch over deze ongewone plaats voor die weldoende instelling. Het volgend oogenblik verdwijnt zijn blijdschap, want er staat eigenlijk: „Het Corsettenhuis."

j. Bij een ander deel der gevallen, is de rol die de text zelf bij de verlezing speelt, van veel meer belang. Die bevat dan iets, wat de afwering van den lezer oproept, een mededeeling, of vordering, die hem pijnlijk is, en die dan door de verlezing wordt gecorrigeerd tot een ontkenning of wenschvervulling. Men moet dan natuurlijk wel aannemen, dat de text eerst correct werd overzien en beoordeeld, en daarna gecorrigeerd, hoewel het bewustzijn van deze eerste lezing niets weet. Tot die groep hoort voorbeeld *c*. op de voorgaande bladzijden; een ander, zeer actueel voorbeeld, geef ik hier weer, zooals het is medegedeeld door Dr. M. Eitington (toen aan een oorlogshospitaal verbonden). (Int. Zeitschr. f. Psychoanalyse II 1915).

„Luitenant X. die wegens traumatische (oorlogs)-neurose in ons hospitaal is opgenomen, leest mij op zekeren dag het laatste couplet van een gedicht van den jong gevallen dichter Walter Heyman, zichtbaar aangedaan, als volgt voor:

„Wo aber steht's geschrieben, frag ich, dasz von allen
Ich übrig bleiben soll, ein andrer für mich fallen?

Wer immer von euch fällt, der stirbt gewisz für mich;
Und ich soll übrig bleiben? warum denn nicht[1],

Ik kijk verbaasd op, en daardoor opmerkzaam gemaakt leest hij, wat verlegen, goed:

„Und ich soll übrig bleiben? Warum denn ich?"[2])

Aan het geval X. heb ik een analytischen kijk te danken op het psychische materiaal van deze „traumatische oorlogsneurosen" en kon daardoor, ondanks de, voor onzen arbeid zoo ongunstige omstandigheden van een overvuld veldhospitaal met weinig doktoren, toch een beetje verder zien dan de granaatexplosie, die als „oorzaak" overal genoemd wordt.

Ook in dit geval bestonden de sterke bevingen, waardoor alle gevallen van deze soort van neurosen zoo sterk od elkaar lijken, verder angstigheid, huilerigheid, neiging tot aanvallen van woede; en tot braken („bij de geringste opwinding").

Vooral de psychische oorzaak van dit laatste verschijnsel moest iedereen wel opvallen: De verschijning van den kommandant van het hospitaal, die af en toe eens naar de herstellende patienten komt kijken, op de afdeeling; of de opmerking van een kennis, op straat: „Wat ziet u er weer goed uit, u bent zeker haast beter?" zijn al voldoende om dadelijk een aanval van braken te veroorzaken.

„Gezond.... weer naar het front terug.... waarom ik?

Nog andere voorbeelden van oorlogsverlezingen zijn door Dr. Haus Sachs in de Int. Z.schr. f. Psychoan. IV 1916/1917 beschreven.

---

[1]) /Waar echter staat geschreven, vraag ik, dat van allen
Ik over blijven zal, een ander voor mij vallen?
Wie uwer valt, die sterft stellig voor mij.
En ik zou over blijven? Waarom dan niet?

[2]) /En ik zou over blijven? Waarom juist ik?

I.

Een goede kennis had mij herhaaldelijk verklaard, als het zijn beurt was zou hij geen gebruik van zijn diploma (voor een vakopleiding) maken, om daardoor een baantje achter het front te krijgen, maar zich eenvoudig naar het front laten zenden. Kort voordat die termijn werkelijk naderde, deelde hij mij op zekeren dag, in een paar regels, zonder nadere uitlegging, mee, dat hij de bewijzen van zijn vakopleiding aan de legerautoriteiten had ingestuurd en dientengevolge binnenkort bij een industriëele afdeeling zou ingedeeld worden. Den volgenden dag ontmoetten wij elkaar in een ambtelijk bureau. Ik stond net voor een lessenaar te schrijven; hij kwam er bij staan, keek een poos over mijn schouder, en zei toen: Och, daarbovenaan staat „Druckbogen" (vel druks) ik dacht dat er „Drückeberger" stond (uitdrukking voor hen, die zich expres aan het oorlogsgevaar weten te onttrekken.)

II.

Terwijl ik in de tram zat, dacht ik erover, dat zoovelen van mijn kennissen, die altijd voor zwak doorgingen, nu toch allerhand ontberingen en vermoeienissen verdragen konden, waar ik beslist onder bezwijken zou. Midden onder deze weinig opwekkende overdenkingen, las ik in het voorbijrijden, maar half oplettend, boven een zaak een bord met groote zwarte letters: „Eisenkonstitution" (ijzeren konstitutie.) Even later viel mij pas in, dat dat toch een vreemd opschrift was voor een zaak; ik keerde mij vlug om, kon het bord nog juist zien, en zag, dat er eigenlijk „Eisenkonstruction" stond (ijzerconstructie).

III.

In de avondbladen stond het daarna onjuist gebleken Reutertelegram dat Hughes tot President der V. S. was gekozen. In aansluiting daaraan stond er een kort over-

zicht van den levensloop van den gewaanden nieuwgekozen president, en daarin kwam ik de mededeeling tegen, dat hij in Bonn gestudeerd had. Ik verbaasde mij, dat, in de weken voor de verkiezing dit in geen der vele krantenartikelen over dit onderwerp was gememoreerd. Toen ik echter nog eens goed keek, stond er de „Brown"-Universiteit. Dit krasse voorbeeld, waarbij, om de verlezing te doen ontstaan, nogal geweld moest worden aangedaan aan den eigenlijken text, vindt zijn verklaring, behalve in de vluchtigheid waarmee ik de krant las, in het feit, dat ik de sympathie van den nieuwen president voor de Centralen en daardoor misschien in de toekomst een goede verhouding (tusschen Duitschland en Amerika) niet alleen uit politiek oogpunt gewenscht vond, maar ook nog om zeer persoonlijke redenen."

B. Verschrijven.

a. Op een blad papier, waarop allerlei korte aanteekeningen staan, die voornamelijk betrekking hebben op de uitoefening van mijn beroep, vind ik tot mijn verrassing midden tusschen de goede data van de Septembermaand den bij vergissing opgeschreven datum „Donderdag 20 October." Het is niet moeilijk te verklaren, hoe het komt dat deze datum zoo vervroegd is opgeschreven, het is n.l. de uiting van een wensch. Ik ben enkele dagen tevoren teruggekomen van de vacantiereis, en voel mij instaat tot drukke medische bezigheid, maar het aantal patienten is nog klein. Bij mijn thuiskomst vond ik een brief van een patient, waarin hij schreef, dat hij den 20en October zou komen. Toen ik hetzelfde cijfer in September opschreef, kan ik wel gedacht hebben: Was X. maar reeds hier; wat jammer dat het nog een heele maand duurt! en deze gedachte maakte, dat ik den datum een maand verschoof. In dit geval kan men haast niet zeggen, dat

de storende gedachte aanstoot geeft; dientengevolge weet ik ook bijna terstond, nadat ik de schrijffout heb bemerkt, wat er de oorzaak van was. In den herfst van het volgend jaar verschreef ik mij nogeens op dezelfde manier en door dezelfde oorzaak.

b. Ik krijg de drukproef van mijn referaat voor het „Jahresbericht für Neurologie und Psychiatrie," en moet natuurlijk zorgvuldig de namen der auteurs nazien, aangezien deze tot verschillende nationaliteiten behooren en de zetter er daardoor dikwijls groote moeite mee heeft. Talrijke vreemd klinkende namen moet ik inderdaad nog verbeteren, maar de zetter heeft één naam verbeterd, die verkeerd in mijn manuscript stond. Ik had namelijk geschreven Buckrhard, en de zetter had begrepen dat dit Burckhard moest zijn. Ik had de verhandeling van een verloskundige over den invloed der geboorte op het ontstaan van kinderverlammingen zelf verdienstelijk genoemd, had ook tegen den persoon van den schrijver niets, maar hij heet evenals iemand te Weenen, die mij heeft geërgerd door een domme kritiek over mijn „Traumdeutung." Het is nu zoo gegaan, alsof ik bij het neerschrijven van den naam Burckhard (den verloskundige) iets hatelijks heb gedacht over den anderen B., den schrijver, want zooals ik reeds bij het verspreken heb vermeld, beteekent het verminken van een naam zeer vaak dat men iemand wil hoonen. [1])

[1]) Dat de antipathie jegens iemand wordt overgebracht op iemand anders die denzelfden naam draagt, vindt men b.v. in Shakespeare's Julius Caesar, 3e Bedrijf, 3e tooneel:

Cinna: Naar waarheid, mijn naam is Cinna.

Eerste Burger: Rijt hem aan stukken! Hij is een saamgezworene

Cinna: Ik ben Cinna de dichter; ik ben Cinna de dichter.

Vierde Burger: Rijt hem in stukken voor zijn slechte verzen, in stukken voor zijn slechte verzen.

Cinna: Ik ben niet Cinna de saamgezworene.

Tweede Burger: Het doet er niet toe; zijn naam is Cinna; rijt hem alleen zijn naam uit zijn hart, en laat hem loopen.

c. Deze bewering wordt prachtig bevestigd door een voorbeeld dat A. J. Storfer bij zich zelf waarnam, en waarvan hij, met prijzenswaardige openhartigheid de redenen blootlegt, waarom hij den naam van een gewaanden concurrent zich eerst verkeerd herinnerde, en hem toen verminkt opschreef. (Int. Zeitschr. f. Psychoan. II 1914).

„Een hardnekkige naamsverminking. In December 1910 zag ik in de uitstalkast van een boekhandel te Zürich het toentertijd nieuwe boek van Dr. E d u a r d H i t s c h m a n n over de neuroseleer van Freud. Ik was zelf in dien tijd bezig met het opstellen van een voordracht, die ik in een academische vereeniging zou houden over de grondslagen van de psychoanalyse van Freud. De inleiding had ik al geschreven, en daarin gewezen op de historische ontwikkeling der Freudsche psychologie uit onderzoekingen op een gebied van toegepaste wetenschap en op de daaruit voortvloeiende moeilijkheid om een juist en kort overzicht te geven van de grondslagen der leer, vooral omdat er nog geen algemeen overzicht daarvan bestond. Toen ik nu dat boek van den (mij nog onbekenden) schrijver zag liggen, was ik eerst niet van plan het te koopen. Een paar dagen later, wilde ik dat toch maar doen. Het lag niet meer in de uitstalkast. Ik vroeg toen den boekhandelaar om dat nieuwe boek, van dr. E d u a r d H a r t m a n n. De boekhandelaar verbeterde: U bedoelt waarschijnlijk H i t s c h m a n en bracht mij het boek.

De onbewuste oorzaak van die vergissing lag voor de hand. Ik was er eenigszins trotsch op, dat ik een overzicht van de grondslagen der psychoanalyse had gemaakt, en had daarom het boek van Hitschmann, blijkbaar met nijd en ergernis aangekeken, daar het mijn verdienste verkleinde. De verandering van den naam was een uiting van onbewuste vijandigheid, zooals in „het onbewuste in ons dagelijksch leven" beschreven wordt. Met deze verklaring van het geval was ik tevreden.

Een paar weken later schreef ik die vergissing op. Bij die gelegenheid stelde ik ook de vraag, waarom ik van Ed. Hitschmann juist Ed. Hartmann maakte. Kwam het enkel door het op elkaar lijken van die namen, dat ik zoo op den naam van den bekenden filosoof kwam? Mijn eerste associatie hierbij was de herinnering aan een gezegde dat ik eens gehoord had van professor Hugo M e l t z l, die een geestdriftig vereerder is van Schopenhauer en dat ongeveer luidde: „Eduard v. Hartmann is S c h o p e n h a u e r „verhunzt" (verknoeid) over zijn linkerkant binnenste buiten gedraaid"

De gevoelstendenz, waardoor de naam, die mij inplaats van den vergeten naam inviel, bepaald werd, was dus: „Ach, die Hitschmann en zijn overzicht, dat zal wel niet veel bijzonders zijn, hij verhoudt zich waarschijnlijk tot Freud, als Hartmann tot Schopenhauer."

Zoo had ik dus dit voorbeeld van vergeten van een naam en opduiken van een verkeerden door een bepaalde oorzaak, opgeschreven.

Een half jaar later kwam mij dat papier toevallig weer eens in handen. Toen zag ik, dat ik overal inplaats van Hitschmann: H i n t s c h m a n n geschreven had."

d. Een schijnbaar ernstiger geval van verschrijven, dat ik misschien met evenveel recht bij de gevallen van „vergrijpen" kon rekenen: Ik ben van plan, van de spaarbank een bedrag van 300 Kronen te laten halen, om dit te sturen aan een mijner familieleden, die voor zijn gezondheid in een badplaats vertoeft. Daarbij bemerk ik, dat ik nog een tegoed heb van 4380 Kronen, en besluit, dit nu te brengen op de ronde som van 4000 Kr., die ik voorloopig niet behoef aan te spreken. Nadat ik het aanvraagformulier behoorlijk heb ingevuld, bemerk ik plotseling, dat ik niet, zooals mijn bedoeling was, 380 Kr., maar 438 Kr. heb aangevraagd, en schrik ervan dat ik zoo onnadenkend met mijn geld omspring. Spoedig zie ik in,

dat die schrik ongemotiveerd is; ik ben immers niet armer dan ik tevoren was. Maar ik moet een heele poos erover peinzen, welke invloed mijn eerst bestaande voornemen in de war gestuurd heeft, zonder zich aan mijn bewustzijn kenbaar te maken. Ik geraak eerst op verkeerde wegen, ik wil de twee getallen, 380 en 438, van elkaar aftrekken, maar weet dan niet, wat ik met het verschil moet aanvangen. Eindelijk wordt mij door een plotselingen inval het geheele verband duidelijk. 438 is net t i e n p r o c e n t van het geheele tegoed van 4380 Kr.! Maar 10 % korting krijgt men van den b o e k h a n d e l a a r. Ik bedenk nu, dat ik enkele dagen geleden een aantal medische boeken, die voor mij niet meer van belang zijn, heb uitgezocht, om ze den boekhandelaar voor 300 Kr. aan te bieden. Hij vond dit bedrag te hoog, en beloofde mij binnen enkele dagen een definitief antwoord op mijn voorstel. Neemt hij mijn aanbod aan, dan betaalt hij mij evenveel, als ik voor den zieke moet uitgeven. Het is duidelijk, dat het mij spijt dat ik dit geld moet uitgeven. De aandoening, die met het bemerken van mijn vergissing gepaard ging, wordt begrijpelijker, als wij deze opvatten als vrees, n.l. de vrees, dat ik door zulke uitgaven arm zal worden. Maar zoowel de spijt om de uitgave als de angst voor het arm worden zijn mijn bewust verstand geheel onbekend; toen ik die som gelds beloofde, heb ik geen spijt gevoeld, en ik zou de vrees voor arm-worden belachelijk gevonden hebben. Ik zou waarschijnlijk in 't geheel niet gelooven, dat zulke gedachten in mijn onbewuste bestonden, wanneer ik niet, door de oefening in het analyseeren bij patienten, tamelijk goed vertrouwd was geraakt met het verdrongene in het zieleleven, en wanneer ik niet, enkele dagen geleden, een droom had gehad, die tot dezelfde uitkomst leidde. [1])

---

1) Dit is de droom, dien ik als voorbeeld heb gekozen in een korte verhandeling: „Über den Traum," No. VIII van de „Grenzfragen des

e. Van Dr. W. Stekel citeer ik het volgende geval, voor de waarheid waarvan ik kan instaan: „Een haast ongelooflijk voorbeeld van verschrijven en verlezen is de redactie van een bekend weekblad overkomen. Iemand had de redactie „omkoopbaar" genoemd; nu moest er een artikel ter verdediging worden geschreven. Dit geschiedde dan ook — met veel ijver en veel vuur. De hoofdredacteur van het blad las het artikel, de schrijver las het natuurlijk meermalen in het manuscript, daarna nog in het proefvel, en allen waren er tevreden mee. Plotseling komt de corrector aanzetten, en maakt ze opmerkzaam op een kleine fout, die zij allen over 't hoofd hadden gezien. Daar stond het duidelijk: „Onze lezers zullen moeten erkennen, dat wij steeds op de meest baatzuchtige wijze zijn opgekomen voor het algemeen belang." Natuurlijk werd bedoeld: „op de meest onbaatzuchtige wijze." Maar de werkelijke gedachten braken met onweerhoudbare kracht door de gevoelvolle redevoering heen."

f. Een lezeres van de „Pester Lloyd," mevr. Kate Levy te Boedapest, merkte een dergelijke onopzettelijke oprechtheid op, in een mededeeling, die dit blad zich op 11 October 1918 uit Weenen liet telegrafeeren:

„Zonder eenigen twijfel mag men verwachten, op grond van de goede verhouding, die gedurende den geheelen oorlog tusschen ons en den Duitschen bondgenoot is blijven bestaan, dat de beide regeeringen in ieder geval tot een eensluidend besluit zullen komen. Het is overbodig er nog aan te herinneren, dat ook op het oogenblik de diplomaten der beide landen druk en „lückenhaft" (gebrekkig, onvolledig) samenwerken.

Slechts enkele weken later kon men over deze „goede verhouding" reeds openhartiger spreken, en

Nerven- und Seelenlebens," uitgegeven door Löwenfeld en Kurella, 1901. (Bergmann, Wiesbaden, 2e dr. 1911). [Vert. „De droom", enz., Leiden, v. Doesburgh 1913].

hoefde niet meer zijn toevlucht te nemen tot verschrijven (of ver-drukken).

g. Een geneesheer heeft een kind onderzocht en schrijft nu een recept, waarin a l c o h o l voorkomt. Terwijl hij daarmee bezig is, valt de moeder hem voortdurend lastig met dwaze en overbodige vragen. Hij neemt zich in stilte vast voor, zich daarover nu niet te ergeren, brengt dit voornemen ook ten uitvoer, maar heeft zich onderwijl verschreven. Op het recept staat, inplaats van a l c o h o l, a c h o l (hetgeen zoo ongeveer beteekent: geen gal).

Wegens de stoffelijke overeenkomst met dit geval vermeld ik hier nog een voorbeeld, dat E. J o n e s van A. A. B r i l l verhaalt. De laatstgenoemde had, ofschoon hij gewoonlijk in 't geheel geen alcohol gebruikte, zich door een vriend laten overhalen, een paar glazen wijn te drinken. Den volgenden morgen had hij een hevige hoofdpijn, zoodat hij alle reden had, spijt te hebben dat hij had toegegeven. Hij moest den naam van eene patiente opschrijven. Deze patiente heette E t h e l, doch inplaats daarvan schreef hij E t h y l.[1] Daarbij was het waarschijnlijk ook mee van invloed, dat de genoemde dame zelf ook meer placht te drinken dan goed voor haar was.

Daar een verschrijving van een arts bij het schrijven van een recept, van veel meer beteekenis is, dan de meeste gewone misprestaties, maak ik van deze gelegenheid gebruik, om de eenige analyse, die tot nu toe gepubliceerd is, van een dergelijke verschrijving van een dokter, uitvoerig weer te geven. (Int. Z. f. Ps. 1919).

H e r h a a l d e v e r s c h r ij v i n g b ij h e t r e c e p t e e r e n door dr. Ed. H i t s c h m a n n.

„Een collega vertelt mij, dat het hem in den loop der jaren eenige keeren gebeurd is, dat hij zich bij het voorschrijven van een bepaald medicament aan vrouwen

---

[1] De gewone alcohol is a e t h y l-alcohol.

van gevorderden leeftijd, vergiste. Twee keer schreef hij een tien keer te groote dosis voor, en moest hij, toen hem dat plotseling inviel, haastig moeite doen, om het recept terug te krijgen, in grooten angst, dat hij de patient schade gedaan zou hebben, en zelf groote onaangenaamheden erdoor zou krijgen. Deze zonderlinge symptoomhandeling verdient wel, door uitvoeriger mededeeling der gevallen, en door analyse, verduidelijkt te worden.

1e geval. De dokter schrijft een arme vrouw, die al op leeftijd begint te komen, wegens spastische obstipatie, tien maal te sterke belladonnastaafjes voor. Hij verlaat zijn polikliniek, en zoowat een uur later, terwijl hij thuis zit te ontbijten en de krant te lezen, valt hem ineens zijn vergissing in; de angst overvalt hem, hij snelt eerst naar de polikliniek terug, om het adres van de patiente op te zoeken, en dan naar haar, zeer ver verwijderde woning. Hij vindt het oude vrouwtje nog thuis, met haar recept nog bij zich, en gaat daarna heel verheugd en gerustgesteld weer naar huis. Voor zich zelf verontschuldigt hij zich, niet zonder grond, daarmede, dat de praatlustige chef der polikliniek onder het schrijven van dit recept aldoor over zijn schouder keek en hem stoorde.

2e Geval. De dokter moet, nadat hij zich met eenige moeite los heeft gemaakt van een coquette, en pikant-mooie jonge patiente, die hem op zijn spreekuur bezocht, bij een oude juffrouw een doktersvisite maken. Hij neemt een auto omdat hij niet veel tijd heeft, want op een bepaald uur heeft hij een geheime afspraak met een meisje, waar hij verliefd op is. Ook hier bestaat dezelfde indicatie voor het voorschrijven van belladonna, als in het 1e geval. Weer begaat hij de vergissing, dat hij het geneesmiddel tien keer te sterk voorschrijft. De patiente vertelt nog eenige dingen, die niets met deze zaak te maken hebben, maar de dokter toont zijn ongeduld, hoewel

hij dit met woorden tegenspreekt, en verlaat de patiente, zoo, dat hij rijkelijk vroeg op het rendez-vous verschijnt. Zoowat twaalf uur later, tegen zeven uur 's morgens, wordt de dokter wakker; de inval, dat hij zich verschreven heeft, en angst, treden bijna tegelijk ineens op, en hij zendt onmiddellijk een boodschap naar de zieke, in de hoop dat het recept nog niet naar de apotheek gezonden zal zijn, om zijn recept terug te vragen, teneinde het na te zien. Hij krijgt echter, inplaats van het recept, het al klaar gemaakte doosje, en begeeft zich met een zekere stoïcynsche berusting en het optimisme van iemand van ervaring naar de apotheek, waar de provisor hem geruststelt met de mededeeling dat hij natuurlijk (of misschien door een verlezing?) het geneesmiddel in een kleinere dosis heeft afgeleverd.

3e geval. De dokter wil zijn oude tante, een zuster van zijn moeder, een mengsel van tinct-belladonnae en tinct.-opiï, in een ongevaarlijke dosis voorschrijven. Het recept wordt dadelijk door het dienstmeisje naar de apotheek gebracht. Eventjes later valt den dokter in, dat hij inplaats van „tinctuur" „extractum" [1]) geschreven heeft, en onmiddellijk daarna belt de apotheker op, om hem over deze vergissing te interpelleeren. De dokter verontschuldigt zich, met de, gelogen, uitvlucht, dat hij nog niet klaar was met het recept, en dat het buiten zijn weten te vlug was meegenomen.

Het opvallende gemeenzame in alle 3 deze vergissingen is daarin gelegen, dat het den dokter tot nu toe alleen bij dit e e n e geneesmiddel gebeurd is, en dat het iederen keer een vrouwelijke patiente op leeftijd was, en dat de dosis aldoor te s t e r k was. Bij de korte analyse bleek, dat de oorzaak moest liggen in zijn verhouding tot zijn

---

[1]) Het extract bevat ± 50 × zoo veel van de werkzame bestanddeelen als de tinctuur.

moeder. Er viel hem n.l. in, dat hij eens, en wel waarschijnlijk v o o r deze symptoomhandelingen, zijn ook al grijze moeder hetzelfde recept had voorgeschreven en wel in de hoeveelheid van 0.03 (gr.) hoewel de gewone van 0.02 hem bekender was, om haar radicaal te helpen, had hij bij zich zelf gedacht. Zijn zwakke moeder reageerde daarop met congesties naar het hoofd, en onaangename droogheid in de keel. Zij beklaagde zich daarover, met een half schertsende toespeling op de gevaarlijke voorschriften, die een zoon soms kan geven. Ook bij andere gelegenheden heeft zijn moeder, zelf dochter van een dokter, zich tegen door haar zoon aanbevolen medicijnen verzet, en van vergiftigen gesproken.

Zoover referent de betrekking van deze zoon tot zijn moeder kan overzien, is hij wel een liefdevol kind, maar toont nu juist geen overdreven geestelijke hoogachting of persoonlijk respect voor zijn moeder. Hij woont met zijn moeder en een jongeren broer samen, en voelt dit samenwonen als een belemmering van zijn vrijheid in erotisch opzicht; waarbij echter de psychoanalytische ervaring ons geleerd heeft, dat zulke redenen dikwijls misbruikt worden als voorwendsel waar innerlijke gebondenheid bestaat. De dokter nam de analyse tamelijk bevredigd aan, en meende, glimlachend, dat het woord Belladonna = mooie vrouw, ook een erotische beteekenis kon hebben. Vroeger heeft hij het geneesmiddel ook zelf gebruikt.

Ik zou denken dat zulke ernstige misprestaties op dezelfde manier ontstaan, als de onschuldige, die wij tot nu onderzochten.

h. Zeer onschuldig lijkt wel de volgende, door S. Ferenczi beschreven verschrijving. Men kan het voor een verdichting tengevolge van ongeduld houden (verg. de verspreking: der Apfe, blz. 80) en kan die opvatting ook verdedigen, als tenminste een diepgaande analyse

van het geval niet een sterker storend moment aantoonen zou:

„Hierbij hoort de anect o d e — schrijf ik eens in mijn notitieboekje — natuurlijk bedoelde ik anecdote, en wel van een t e r d o o d (zu Tode) veroordeelde Zigeuner, die als laatste genade vroeg, zelf den boom te mogen kiezen waaraan hij opgehangen zal worden. (Trots ijverig zoeken kon hij maar geen geschikten boom vinden).

i. In tegenstelling hiermee kan soms een zeer nietige schrijffout een gevaarlijke geheime gedachte uitdrukken. Iemand vertelt:

„Ik eindig een brief met de woorden: Hartelijke groeten aan uwe vrouw „und ihren Sohn" (en haar zoon) inplaats van Ihren Sohn (uw zoon). Net voor ik den brief in de enveloppe doe bemerk ik de verkeerde beginletter van „ihren Sohn" en verbeter hem. Toen wij laatst van een bezoek bij dat echtpaar terugkeerden, zei mijn begeleidster onderweg, dat de zoon zoo sprekend op een huisvriend lijkt, en bepaald wel diens kind zal zijn."

j. Een dame schrijft aan haar zuster een briefje om haar geluk te wenschen met het betrekken van haar nieuwe en grootere woning. Een vriendin van haar, die erbij tegenwoordig is, maakt de opmerking, dat de schrijfster een verkeerd adres op den brief heeft gezet, en nog wel niet het adres van de woning waar zij pas is uitgetrokken, maar het adres van de eerste woning, waar de zuster lang geleden als pas getrouwde vrouw heeft gewoond. De schrijfster moet toegeven, dat zij zich vergist heeft, en zij zegt: „hoe kom ik daar nu bij? Waarom heb ik dat gedaan?" Haar vriendin meent: „Waarschijnlijk gun je haar de mooie groote woning niet, waar zij nu komt te wonen, terwijl jij je zelf in een kleine ruimte moet behelpen, en verplaats je haar daarom weer terug in haar eerste woning, waarin zij het ook niet beter had."

— „Neen, zeker gun ik haar de nieuwe woning niet," geeft de andere eerlijk toe. Dan laat zij erop volgen: „Wat jammer, dat men in zulke dingen altijd zoo gemeen is!"

k. E. Jones vermeldt het volgende voorbeeld van verschrijven, dat hem door Brill werd afgestaan:

Een patient schreef Dr. Brill een brief, waarin hij zijn uiterste best deed, zijn zenuwachtigheid toe te schrijven aan de opwinding en zorgen over zijn zaak gedurende een katoen-krisis. In dezen brief schreef hij: „my trouble is all due to that damned frigid wave; there is'nt even any seed" („mijn narigheid komt alleen maar door die vervloekte koele golf; er is zelfs geen zaad"). Met „wave" (golf) bedoelde hij natuurlijk een strooming op de geldmarkt; in werkelijkheid schreef hij echter niet „wave," maar „wife" (vrouw). Op den bodem van zijn hart lagen verwijten jegens zijn vrouw, wegens haar koelheid in het huwelijk en haar onvruchtbaarheid, en hij zag zelf wel zoo ongeveer in, dat de ontbering, waartoe hij was veroordeeld, een groot aandeel had aan het ontstaan van zijn zenuwachtigheid.

l. Dr. R. Wagner verhaalt in het „Zentralblatt für Psychoanalyse," 1e Jaarg. 12, van zich zelf:

Bij het doorlezen van een oud dictaatcahier zag ik dat ik, bij het haastige opschrijven op college, een kleine vergissing had begaan. Inplaats van „Epithel" (epitheel, een soort cellen) had ik namelijk geschreven „Edithel" (verkleinwoord voor Edith, zooals Lizel voor Lize). De analyse is hier eenvoudig genoeg. In den tijd, waarin de verschrijving plaats vond, kende ik het meisje, dat dien naam droeg, slechts zeer oppervlakkig, en eerst veel later leerde ik haar intiemer kennen. De verschrijving is dus een aardig bewijs voor het doorbreken van de nog onbewuste neiging op een tijdstip, dat ik deze eigenlijk zelf nog niet vermoedde, en de gekozen vorm van het verklein-

woordje is tegelijk kenmerkend voor de gevoelens die ermee gepaard gingen.

i. Mevr. Dr. Hellmuth geeft het volgende voorbeeld: [1])

Een geneesheer schrijft een patiente Levitico inplaats van Levico-water voor. Deze vergissing, die een apotheker allicht aanleiding had gegeven tot het maken van minder eerbiedige opmerkingen, wordt echter begrijpelijk en vergeefelijk, als men nagaat welke oorzaken, welke drijfveeren uit het onbewuste wellicht tot deze verspreking hebben geleid, en als men niet van te voren ontkent, dat het althans mogelijk is dat zulke oorzaken een rol spelen. [2]) Deze geneesheer had, ofschoon hij zijn patienten in tamelijk krasse bewoordingen verweet, dat zij zich op een onverstandige wijze voedden, en hij hun om zoo te zeggen de Leviten las, een drukke praktijk, zoodat zijn wachtkamer vóór en tijdens het spreekuur zeer vol zat. Daardoor was de wensch van dezen dokter begrijpelijk, dat de onderzochte patienten zich zoo gauw mogelijk, vite, vite, zouden aankleeden. Als ik mij niet zeer vergis, was zijn vrouw een Française, waardoor de veronderstelling, dat hij zich bij zijn wensch naar grootere snelheid bij zijn patienten juist van een Fransch woord zou bedienen, eenigszins minder gewaagd schijnt. Men ziet trouwens, dat vele menschen de gewoonte hebben, dergelijke kleine wenschen in een vreemde taal tot uiting te brengen. Zoo spoorde mijn vader ons, toen wij kinderen waren, op

---

[1]) Beiträge zum Kapitel „Verschreiben und Verlesen" (Zentralbl. f. Psychoanalyse II. 5).

[2]) Dr. H. maakt zelf reeds de opmerking, dat de hier gegeven uitlegging der verspreking in dit geval slechts berust op associaties van iemand anders dan degeen, die zich versproken heeft. Inderdaad heeft de uitlegging daardoor veel minder waarde, dan wanneer de verspreker zelf zijn associaties bij de verspreking geeft.. (Vert.)

wandelingen dikwijls tot haast aan door ons toe te roepen: „Avanti gioventù" of „marchez au pas," terwijl een bejaard geneesheer, bij wien ik voor een keelaandoening in behandeling was, mijn bewegingen, die hij al te haastig vond, trachtte langzamer te maken door een kalmeerend „piano, piano." Zoo lijkt het mij zeer goed denkbaar, dat ook de zooeven genoemde geneesheer deze gewoonte had; en daardoor nu Levitico — inplaats van Levicowater voorschreef.

Weglatingen bij het schrijven hebben er natuurlijk recht op, op dezelfde wijze beoordeeld te worden als verschrijvingen. In het „Zentralblatt für Psychoanalyse" I, 12 heeft Jur. Dr. B. Dattner een merkwaardig voorbeeld van een „geschiedkundige mis-prestatie" („historische Fehlleistung") medegedeeld. In een der wetsartikelen betreffende de finantieele verplichtingen der beide staten, welke door Oostenrijk en Hongarije in 1867 werden vastgesteld, is in de Hongaarsche vertaling het woord „effectief" weggevallen, en Dattner maakt het ons waarschijnlijk, dat de onbewuste neiging bij de Hongaarsche wetsopstellers, Oostenrijk zoo weinig mogelijk voordeel te gunnen, van invloed is geweest bij het tot stand komen van deze weglating.

Wij hebben ook alle reden om aan te nemen, dat de, zoo dikwijls voorkomende herhalingen van het zelfde woord bij schrijven en overschrijven — perseveraties — ook niet zonder beteekenis zijn. Wanneer de schrijver hetzelfde woord dat hij al eens geschreven heeft, nog eens een tweede maal neerschrijft, dan toont hij daarmee aan, dat hij van dat woord niet zoo makkelijk los kan komen, dat hij op die plek meer had kunnen zeggen, wat hij echter niet deed, of zooiets. De perseveratie bij het overschrijven schijnt de uiting „ook, ik ook" te vervangen. Ik heb lange gerechtelijk geneeskundige rapporten in handen gehad, waar degeen die ze had overgeschreven

perseveraties had gemaakt op bepaalde plaatsen en zou die zoo willen duiden, alsof hij daar zijn onpersoonlijke rol even verliet, om te zeggen: precies als bij mij, of net zoo gaat het bij ons.

Er is alle reden de drukfouten als „verschrijvingen" van den zetter te beschouwen, die voor het grootste deel door een bepaalde beweegreden zijn ontstaan. Jones heeft in zijn meermalen genoemde verhandeling een afzonderlijke beschouwing aan de „misprints" gewijd. Ook anderen hebben wel hier en daar op drukfouten gewezen, waaraan een zekere tendenz niet ontzegd kan worden, zoo b.v. Storfer (Zentr. bl. f. Psychoanal. III 1915):

„Een politieke drukfout kan men vinden in het nr. van 25 April van dit jaar van het blad „März." In een brief uit Argyrokastoen worden uitlatingen van Zographos, den aanvoerder der opstandige Epiroten in Albanië (of, als men wil, den president der onafhankelijke republiek Epirus) weergegeven. O.a. staat er: Gelooft u mij, een autonome staat Epirus zou juist zeer in het belang zijn van den vorst van Wied. Daarop kon hij zich „Stürzen...." Dat het aannemen van den steun (Stütze) die de Epiroten hem bieden, zijn val (Stürz) zou beduiden, weet de vorst van Albanië ook zonder deze fatale drukfout wel."

Zelf las ik voor korten tijd in een van onze Weensche kranten een artikel: „de Bukowina onder Roemeensche heerschappij" welks opschrift men minstens voorbarig zou kunnen noemen, want toentertijd waren de Roemenen voor hun vijandige gevoelens nog niet uitgekomen. Ongetwijfeld was, naar den inhoud te oordeelen, bedoeld Russische inplaats van Roemeensche, maar zelfs den censor schijnt deze samenhang zoo weinig bevreemdend te zijn voorgekomen, dat hij deze drukfout over het hoofd zag.

Wundt geeft de volgende verklaring voor het gemakkelijk te controleeren feit, dat wij ons makkelijker verschrijven dan verspreken. „Gedurende het normale spreken is de remmende werking van den wil voortdurend bezig, het op elkaar volgen der voorstellingen en de spraakbewegingen met elkaar in overeenstemming te brengen. Wordt de beweging, waardoor de voorstellingen tot uiting komen, verlangzaamd zooals bij het schrijven...., dan komen daardoor zulke anticipaties bijzonder gemakkelijk tot stand."

Het bestudeeren van de voorwaarden, waaronder het verlezen voorkomt, brengt ons aan het twijfelen omtrent de juistheid dezer verklaring. Een ieder weet, hoe dikwijls bij het voorlezen de aandacht van den voorlezer zich afwendt van het gelezene en zich met eigen gedachten bezighoudt. Het gevolg hiervan is, dat, wanneer men hem middenin onderbreekt, de voorlezer dikwijls in het geheel niet weet, wat hij gelezen heeft. Hij heeft dan automatisch gelezen, maar hij heeft bijna altijd zonder fouten voorgelezen. Ik geloof niet, dat in deze omstandigheden het aantal verlezingen merkbaar toeneemt. Van een groot aantal functies nemen wij trouwens gewoonlijk aan, dat zij het nauwkeurigst plaats vinden, als ze automatisch, dus door nauwelijks bewuste aandacht vergezeld, geschieden. Daaruit schijnt wel te volgen, dat de oorzaak der vergissingen bij het spreken, lezen en schrijven anders moet worden omschreven als Wundt heeft gedaan (wegvallen of verminderen der aandacht). De voorbeelden, die wij hebben geanalyseerd, gaven ons eigenlijk niet het recht, een quantitatieve vermindering van de aandacht aan te nemen; wij vonden, hetgeen misschien niet geheel hetzelfde is, een stoornis van de aandacht door een vreemde gedachte, die zich eensklaps doet gelden. [1])

[1]) Tusschen „verschrijven" en „vergeten" in, kan men onderbrengen het geval, dat iemand vergeet een onderteekening te zetten. Een niet

[De volgende voorbeelden zijn door den vertaler toegevoegd]:

---

geteekende chèque staat gelijk met een vergetene. Om de beteekenis van zulk een vergeten te duidelijken wil ik een plaats uit een roman aanhalen, die dr. H. Sachs opgevallen is:

„Een zeer leerrijk voorbeeld, hoe goed de dichters het mechanisme van symptoom- en toevalshandelingen, zooals de psychoanalyse die opvat, weten te gebruiken, vinden we in een roman van John Galsworthy „The Island Pharisees." De hoofdinhoud ervan is, het aarzelen van een jongen man, die totden rijken middenstand behoort, tusschen diep sociaal meegevoel, en de maatschappelijke conventies van zijn klasse. In het XXIVe hoofdstuk wordt uitgebeeld, hoe hij reageert op een brief van een jeugdigen vagebond die hij, omdat hij zich tot zijn origineele levensopvatting voelde aangetrokken, eenige keeren geholpen had. De brief bevat geen bepaald verzoek om geld, maar wel de beschrijving van een ellendigen noodtoestand, die wel niet anders op te vatten is. De ontvanger van den brief werpt eerst de gedachte van zich, nog meer geld aan zoo'n onverbeterlijk individu weg te gooien, inplaats van het aan liefdadige instellingen te besteden. „Een medeschepsel de helpende hand toesteken, het een stuk van zichzelf geven, het vriendelijk toeknikken zonder er op te letten of hij er aanspraak op kan maken, alleen maar omdat het hem juist slecht gaat, wat een sentimenteele nonsens! Ergens moet een grens getrokken worden!" Maar terwijl hij in zichzelf tot deze conclusie kwam, voelde hij, hoe zijn oprechtheid hem tegen: sprak: „Huichelaar! Je wil je geld behouden, dat is 't alleen!"

Daarop schrijft hij een vriendelijken brief terug, die eindigt: „Ik sluit hier een chèque bij in. Uw Richard Shelton."

„Voor hij de chèque geschreven had werd hij afgeleid door een mot die om zijn kaars fladderde; die ving hij, om ze buiten weer los te laten, maar vergat daardoor, dat hij de chèque niet bij den brief had ingesloten." De brief wordt dan ook zóó bezorgd.

Er is echter nog een fijnere beweegreden voor dat vergeten, dan het doorbreken van een schijnbaar overwonnen zelfzuchtige neiging om zich die uitgaaf te besparen.

Shelton voelt zich eenzaam op het landgoed van zijn aanstaande schoonouders, tusschen zijn meisje, haar familie en hun gasten; door zijn misprestatie wordt aangeduid, dat hij verlangt naar zijn beschermeling, die, door zijn verleden en zijn levensopvatting een volmaakt contrast vormt met zijn keurig nette, allen naar dezelfde conventies gelijkvormig afgestempelde omgeving. En inderdaad komt deze, die het zonder ondersteuning niet meer kan bolwerken, een paar dagen later opheldering vragen omtrent de afwezigheid van de aangekondigde chèque."

1. Een voorbeeld van verkeerd-verstaan: Terwijl ik aan het vertalen ben, zeg ik tegen mijn vrouw: „Trauer, dat is toch treuren, of r o u w?"

Zij zegt: „Welneen, dat beteekent het niet," en het blijkt nu, dat zij inplaats van „rouw" verstaan heeft „t r o u w."

Er valt haar nu het eerst in, dat ze in „De Heks van Haarlem" heeft gelezen, dat een zwangere, die aan de heks vraagt, of het een hij-tje of een zij-tje zal zijn, ten antwoord krijgt: „Geen hij-tje, en geen zij-tje, maar rouw, rouw, rouw!" (De zwangere sterft (door schrik of zelfmoord?) vóór het einde der zwangerschap). Reden genoeg, dat mijn vrouw, die zich toch nogal eens tevoren ongerust maakt over de ophanden zijnde bevalling, inplaats van het woord „rouw" liever „trouw" hoort.

2. Een voorbeeld van verschrijven: Een collega deelde mij het volgende voorbeeld mede:

„Onlangs was in het ziekenhuis te .... een hystericus opgenomen, die in een kamertje werd verpleegd. Deze patiënt vertoonde niet veel verschijnselen en daardoor werden hem allerlei vrijheden toegestaan. Voor het verplegend personeel was dit echter zeer lastig, daar de patiënt overal aanmerkingen op maakte, alles kritiseerde en voortdurend met allerlei bezwaren bij den dokter kwam.

In het kamertje naast hem lag eèn man, die, omdat hij stervende was, van de zaal daarheen was overgebracht. De naam van dezen man begon met dezelfde letter als die van den hystericus.

Toen nu de eerste gestorven was en de hoofdverpleegster mij het bewijs van overlijden ter teekening voor zou leggen, bemerkte zij tot haar schrik en ergernis plotseling dat zij, in plaats van den naam van den gestorvene, dien van den hystericus had ingevuld."

VII HET VERGETEN VAN INDRUKKEN EN VOORNEMENS

MOCHT iemand geneigd zijn, den huidigen stand van onze kennis van het zieleleven te overschatten, dan behoefde men hem slechts te herinneren aan de werkzaamheid van het geheugen, om hem tot bescheidenheid te nopen. Geen enkele psychologische theorie is er nog in geslaagd, die fundamenteele verschijnselen, het herinneren en het vergeten, in hun onderling verband te verklaren; men is zelfs nauwelijks begonnen het feitenmateriaal te rangschikken en te bestudeeren. Misschien is het vergeten voor ons tegenwoordig raadselachtiger geworden dan het herinneren, sinds immers de studie van den droom en van ziekelijke zenuwverschijnselen ons heeft geleerd, dat ook datgene, wat wij als lang vergeten beschouwden, plotseling weer in het bewustzijn kan opduiken.

Weliswaar hebben wij enkele gezichtspunten, opvattingen, waarvan wij verwachten dat ieder ze met ons zal deelen. Wij nemen aan, dat het vergeten een spontaan optredend proces is, dat aan een zeker tijdsverloop is gebonden. Wij leggen den nadruk erop, dat bij het vergeten een zekere keus uit de beschikbare indrukken plaatsvindt, en evenzoo uit de bijzonderheden van elken indruk of van elke gebeurtenis. Wij kennen eenige der factoren, welke van invloed zijn op het vergeten of behouden. In het dagelijksch leven kunnen wij echter bij tallooze gelegenheden bemerken, hoe onvolledig en onbevredigend onze kennis van die factoren is. Men moet maar eens hooren,

hoe twee menschen, die tezamen indrukken hebben ontvangen, b.v. samen een reis hebben gemaakt, een poos later hun herinneringen uitwisselen. Wat de een nauwkeurig heeft onthouden, heeft de ander vaak vergeten, alsof het niet gebeurd was, en wel zonder dat men met eenig recht zou kunnen beweren, dat de indruk voor den een psychisch van meer belang was geweest dan voor den ander. Blijkbaar zijn een groot aantal der factoren, welke bepalen wat wèl en wat niet zal worden vergeten, ons nog geheel onbekend.

Ik heb de gewoonte, teneinde onze kennis in dit opzicht een klein stapje verder te brengen, de gevallen waarin ik zelf iets vergeet, aan een psychologische analyse te onderwerpen. In den regel houd ik mij alleen met een bepaalde groep van deze gevallen bezig, n.l. met die, waarin het vergeten mij verbaast, omdat ik vond dat ik het desbetreffende weten moest. Ik wil nog opmerken, dat ik in het algemeen niet neig tot vergeten (althans voor iets wat ik beleefd, niet voor hetgeen ik geleerd heb!), en dat ik gedurende een klein deel van mijn jeugd ook wel in staat was tot buitengewone geheugenprestaties. In mijn schooltijd was het voor mij vanzelfsprekend, dat ik een bladzij uit een boek, die ik gelezen had, uit mijn hoofd kon opzeggen, en kort voor ik student werd was ik in staat, populair-wetenschappelijke voordrachten onmiddellijk na het aanhooren bijna woordelijk op te schrijven. In den tijd van spanning voor het laatste medische examen heb ik zeker nog gebruik gemaakt van een overblijfsel van dit vermogen, want ik gaf de examinatoren over eenige onderwerpen automatisch opgezegde antwoorden, die nauwkeurig overeenkwamen met den text van het leerboek, hoewel ik dien slechts éénmaal in de grootste haast was doorgevlogen.

Sinds dien tijd heb ik steeds minder de beschikking over mijn herinneringen, maar toch is het mij tot voor kort

gebleken, dat ik mij met behulp van een kunstgreep veel meer kan herinneren dan ik zelf zou denken. Wanneer b.v. een patiënt in de spreekkamer beweert, dat ik hem reeds van vroeger ken, en ik mij noch het vorig bezoek noch den datum daarvan kan herinneren, dan behelp ik mij op deze manier, dat ik ernaar raad, d.w.z. mij snel een aantal jaren, van heden af gerekend, laat invallen. Voor zoover ik door notities of door betrouwbare mededeelingen van den patiënt mijn invallen heb kunnen controleeren, bleek het dat ik mij, zelfs als het langer dan tien jaren geleden was, zelden meer dan een half jaar heb vergist.[1]) Op dezelfde wijze ga ik te werk, als ik een ver familielid spreek, en uit beleefdheid naar zijn kleine kinderen vraag. Vertelt hij mij dan van hun vorderingen, dan tracht ik mij te laten invallen, hoe oud het kind is, controleer dit door het den vader te vragen, en vergis mij hoogstens een maand, bij oudere kinderen hoogstens een verreljaar, hoewel ik niet weet, waarop die schatting van mij berust. Op het laatst ben ik zoo stoutmoedig geworden, dat ik steeds zonder vragen den geschatten leeftijd noem, en loop daarbij geen gevaar, den vader te krenken door blijk te geven van mijn onwetendheid betreffende zijn spruit. Op deze wijze breid ik mijn bewuste herinnering uit, door mijn in elk geval veel rijkere onbewuste herinnering te hulp te roepen.

Ik zal dus eenige opvallende voorbeelden van vergeten, die ik grootendeels bij mij zelf heb waargenomen, mededeelen. Ik maak verschil tusschen het vergeten van indrukken en gebeurtenissen, dus van iets dat men wist, en het vergeten van voornemens, waarbij men dus iets nalaat. Het resultaat, waartoe ik in elk waargenomen geval ben gekomen, kan ik wel vooraf mededeelen: In al de gevallen bleek de oorzaak van het vergeten te liggen in een onlustmotief.

[1]) Gewoonlijk komen dan, in den loop van het gesprek, de bijzonderheden van het eerste bezoek weder in mijn geheugen voor den dag.

A. Het vergeten van indrukken en van feitenkennis.

a. Van den zomer maakte mijn vrouw, door iets op zich zelf onschuldigs, dat ik mij hevig ergerde. Wij zaten aan de table d'hôte tegenover een heer uit Weenen, dien ik kende, en die mij ook nog wel moest kennen. Ik had echter mijn goede redenen, om de kennismaking niet te vernieuwen. Mijn vrouw, die alleen den aanzienlijken naam van haar overbuurman had gehoord, liet al te zeer blijken, dat zij luisterde naar zijn gesprek met de tafelburen, want zij keerde zich van tijd tot tijd naar mij met vragen, die een voortzetting vormden van het daar gevoerde gesprek. Ik werd ongeduldig en ten slotte boos. Een paar weken later beklaagde ik mij bij een mijner vrouwelijke verwanten over deze geschiedenis. Ik kon mij echter geen enkel woord herinneren van hetgeen de genoemde heer aan tafel gesproken had. Daar ik over 't algemeen eerder haatdragend ben, en van een gebeurtenis, die mij geërgerd heeft, geen enkele bijzonderheid vergeet, is mijn vergeetachtigheid in dit geval wel gemotiveerd door mijn gevoelens van achting jegens mijn vrouw.[1]) Iets dergelijks overkwam mij kort geleden. Ik wilde tegen een intieme kennis den spot drijven met een gezegde van mijn vrouw, en wel met iets dat zij een paar uur te voren gezegd had. Het werd mij echter daardoor onmogelijk gemaakt, dat ik het bedoelde gezegde totaal vergeten was. Ik moest eerst mijn vrouw vragen, het nog eens te herhalen. Het is makkelijk in te zien, dat dit vergeten van mij kan worden vergeleken met de typische stoornis welke ons oordeel bevangt, zoodra het onze naaste bloedverwanten betreft.

b Ik had beloofd voor een dame, die pas in Weenen was gekomen en er niet bekend was, een klein ijzeren geldkistje

---

[1]) Zijn onbewuste laat dus als het ware niet toe, dat hij zich in die mate over zijn vrouw beklaagt, als hij bewust had willen doen. (Vert.)

te koopen, waarin zij haar papieren en geldswaarden wilde bergen. Toen ik aanbood dit te doen, zag ik buitengewoon duidelijk de uitstalkast van een winkel in he centrum der stad voor mij, waar ik zulke kistjes gezien moest hebben. Ik kon mij wel niet herinneren, welke straat het was, maar ik was overtuigd, dat ik bij een wandeling door de stad dien winkel wel zou vinden, want ik herinnerde mij, dat ik tallooze malen dien winke was voorbijgekomen. Tot mijn ergernis gelukte het mij echter niet, de uitstalkast met de geldkistjes te vinden, hoewel ik het centrum der stad in alle richtingen doorkruiste. Er bleef mij, dacht ik, niets anders over dan in een adresboek of lijst van winkels de adressen op te zoeken, waar zulke kistjes te krijgen zijn, om dan bij een tweede rondwandeling de bedoelde etalage terug te vinden. Ik behoefde echter niet zooveel moeite te doen, want bij de in de adreslijst vermelde winkels was er één, die ik terstond als de vergeten winkel herkende. Het was volkomen juist, dat ik tallooze malen deze uitstalkast was voorbij gekomen, namelijk telkens wanneer ik de familie M. bezocht, die sinds vele jaren in hetzelfde huis woont. Sinds ik echter in het geheel niet meer met deze familie omging, vermeed ik, zonder dat ik mij er rekenschap van gaf waarom ik dit deed, ook het huis en de buurt waarin het stond. Op die wandeling door de stad, toen ik naar de uitstalkast met de kistjes zocht, was ik elke straat in die buurt doorgekomen; die eene straat had ik echter vermeden alsof het verboden was daar te komen. Het ligt voor de hand, dat hier een onlust-motief de oorzaak was, dat ik den winkel niet kon vinden. Het mechanisme van het vergeten is echter niet meer zoo eenvoudig als in het vorige voorbeeld. Mijn onwil is natuurlijk niet gericht tegen den winkelier, maar tegen iemand anders, van wien ik niets wil weten, en wordt van dezen persoon overgebracht op een ander voorwerp (het huis), waardoor hij de oorzaak

van het vergeten wordt. Op soortgelijke wijze had, in het geval Burckhard, de boosheid jegens den eenen B. de schrijffout in den naam van den anderen B. teweeggebracht. Hetgeen hier door de gelijkheid der namen werd bewerkt, het vervangen van een persoon (en de daarmee verbonden gedachten) door een geheel anderen, datzelfde geschiedde in het voorbeeld van de uitstalkast door de onmiddellijke nabijheid, waarin winkel en huisbewoners zich ten opzichte van elkaar bevonden. In het laatstgenoemde geval bestond nog een tweede reden om deze twee met elkaar in verband te brengen, want onder de oorzaken, waardoor ik van de familie, die in het huis woonde, vervreemd was geraakt, had ook het geld een rol gespeeld (geldkistje).

c. De firma B. & R. draagt mij op, een zijner beambten een medisch bezoek te brengen. Op weg naar den patiënt denk ik er voortdurend aan, dat ik meen reeds vroeger meermalen in het huis, waar de firma is gevestigd, geweest te zijn. Het komt mij zoo voor, alsof ik vroeger de naamplaat van deze firma op een der lagere verdiepingen van het gebouw was tegengekomen, terwijl ik op een hoogere verdieping een patiënt moest bezoeken. Ik kan mij echter niet herinneren, welk huis dit geweest is, en evenmin wien ik daar bezocht heb. Ofschoon de heele quaestie er weinig toe doet, blijf ik er toch over denken, en kom ten slotte langs den gewonen omweg, namelijk door mijn invallen erbij te verzamelen, tot de oplossing, dat een verdieping hooger dan de firma B. & R. het Pension Fischer is, waar ik dikwijls patiënten heb bezocht. Ik weet nu ook welk huis het is, waar de kantoren en het pension gevestigd zijn. Een raadsel blijft het mij, wat de oorzaak van dit vergeten kan zijn. Ik vind aan de firma zelf, of aan het pension Fischer of aan de patiënten die daar wonen, niets waaraan de herinnering aanstoot zou kunnen nemen. Ik vermoed ook, dat er wel niet iets

zeer pijnlijks in het spel zal zijn, want anders zou het mij niet zoo spoedig gelukt zijn, het vergetene langs een kleinen omweg weer meester te worden, zonder gebruik te maken van dergelijke hulpmiddelen als de in het vorige voorbeeld genoemde (het zoeken in de stad en in de adreslijst). Eindelijk valt het mij in, dat ik, even voordat ik naar den nieuwen patiënt op weg ging, op straat gegroet werd door een heer, dien ik slechts met moeite herkende. Ik had dezen man, maanden geleden, in een schijnbaar zeer ernstigen toestand gezien, en de diagnose dementia paralytica[1]) bij hem gesteld. Later had ik echter gehoord, dat hij hersteld was, zoodat mijn oordeel over zijn toestand onjuist zou zijn geweest. Als wij tenminste hier niet te doen hebben met een van die tijdelijke perioden van verbetering, die bij de dementia paralytica zoo dikwijls voorkomen, in welk geval mijn diagnose toch nog juist zou kunnen blijken! Van deze ontmoeting ging de invloed uit, waardoor ik vergeten was wie de buren van het kantoor van B. & R. waren; en de belangstelling, waarmede ik de oorzaak van dit vergeten trachtte uit te vorschen, was afkomstig van het geval der onzekere diagnose. Het associatieve verband lag hier slechts voor een klein deel in het w e z e n — de buiten verwachting genezen zieke was ook op een groot kantoor, waarvan ik vaak zieken te behandelen kreeg — doch voornamelijk in een gelijkheid van n a a m. De geneesheer, met wien ik bij den twijfelachtigen dementia-paralytica-patiënt consult had gehouden, heette ook F i s c h e r, evenals het pension, dat ik vergeten was.

[1]) Dementia paralytica, door de leeken ook wel genoemd hersenverweeking, (evenals de tabes een vrij vaak voorkomend, na jaren optredend, gevolg van syphilis), is een ziekte, waarbij verlammingen en geestesstoornissen optreden. De genoemde diagnose is dus als het ware een vonnis, dat weinig hoop overlaat. (Intusschen is de laatste jaren gebleken, dat, bij vroegtijdige herkenning dezer ziekte, een enkele wijze van behandeling met geneesmiddelen een kans op genezing biedt.) (Vert.)

d. Een voorwerp doen zoek raken[1]) beteekent eigenlijk: vergeten, waar men het heeft gelaten. Evenals de meeste andere menschen, die veel met boeken en papieren te maken hebben, weet ik op mijn schrijftafel goed den weg, en weet met een enkelen greep voor den dag te halen hetgeen ik zoek. Wat anderen een chaos lijkt, is voor mij een langzamerhand ontstane ordelijke rangschikking. Maar waarom heb ik onlangs een catalogus van boekwerken, die mij toegezonden was, zóó neergelegd, dat ik hem niet terug kon vinden? Ik was toch van plan, een boek, dat ik daarin vond genoemd, „Über die Sprache," te bestellen, omdat het van een schrijver is, wiens geestigen, levendigen stijl ik gaarne mag, en wiens psychologisch inzicht en kennis op het gebied der beschavingsgeschiedenis ik zeer waardeer. Ik ben van meening, dat ik juist daarom den catalogus heb weggemaakt. Ik leen namelijk dikwijls boeken van dezen schrijver aan mijn kennissen uit, en enkele dagen geleden zeide iemand bij het teruggeven: „De stijl herinnert mij geheel aan de uwe, en ook de manier van denken is hetzelfde." De spreker wist niet, welke herinnering hij daarmede aanroerde. Jaren geleden, toen ik nog heel wat jonger was en behoefte er aan had, mij bij iemand te kunnen aansluiten, heeft een oudere collega, wien ik de werken van een bekenden medischen schrijver had aangeprezen, ongeveer hetzelfde gezegd. „Precies uw stijl en uw manier." Onder den invloed van deze opmerking had ik dezen schrijver een brief geschreven, waarin ik trachtte in nauwere aanraking met dezen schrijver te komen, doch werd door een koel antwoord op mijn plaats teruggezet. Misschien zijn er onder deze ervaring nog vroegere afschrikkende ondervindingen verborgen,

---

[1]) Het Duitsche „verlegen" beteekent hier: iets op een dusdanige plaats (b.v. op een andere dan de gewone plaats) opbergen, dat men het daarna niet vinden kan. Kortheidshalve zullen wij „verlegen" hier vertalen door: doen zoek-raken. (Vert.)

want ik heb den weggemaakten catalogus niet teruggevonden, en dit teeken heeft mij werkelijk ervan teruggehouden, het genoemde boek te bestellen, ofschoon het verdwijnen van den catalogus daarvoor geen wezenlijk bezwaar vormde. Ik wist den naam van het boek en van den schrijver nog wel uit het hoofd.[1])

e. Een ander geval van d o e n z o e k-r a k e n verdient onze belangstelling wegens de omstandigheden, waaronder het weggeraakte weer teruggevonden werd. Een jonge man vertelt mij: Eenige jaren geleden kon ik het met mijn vrouw minder goed vinden, ik vond haar te koel, en ofschoon ik gaarne toegaf, dat zij voortreffelijke eigenschappen bezat, leefden wij als vreemden naast elkander. Op zekeren dag bracht zij van haar wandeling een boek voor mij mee, dat zij gekocht had, omdat het mij wellicht zou interesseeren. Ik dankte haar voor deze „attentie," beloofde dat ik het boek zou lezen, borg het zoolang ergens op en kon het later niet meer vinden. Maanden gingen er voorbij, waarin ik af en toe aan het verdwenen boek dacht en dan ook vergeefsche pogingen deed het terug te vinden. Ongeveer een half jaar later werd mijn geliefde moeder ziek. Mijn vrouw ging tijdelijk bij haar schoonmoeder inwonen, om haar te verplegen. De toestand der zieke werd ernstig, en mijn vrouw kreeg daardoor de gelegenheid, zich van haar besten kant te laten zien. Op zekeren avond kom ik thuis, verrukt over de wijze waarop mijn vrouw dit werk verricht en zeer dankbaar jegens haar gestemd. Ik stap op mijn schrijftafel toe, trek zonder bepaalde bedoeling, maar met een twijfellooze zekerheid een bepaalde lade open, en daarin vind ik, bovenop, het zoolang vermiste zoek-geraakte boek.

f. Het volgende voorbeeld van „doen zoek-raken"

[1]) Voor allerlei toevalligheden, die men sedert T h. V i s c h e r toeschrijft aan de „grillen der dingen," zou ik soortgelijke verklaringen willen voorstellen.

behoort tot een soort, die elken psycho-analyticus bekend geworden is. Ik mag er wel bijvoegen, dat de patiënt, wien dit overkwam, zelf de oplossing heeft gevonden:

Een patiënt, die in psychoanalytische behandeling is, en bij wien de onderbreking der behandeling (in de zomervacantie) juist valt in een periode van weerstand waarin hij zich ook minder goed gevoelt, legt 's avonds bij het naar bed gaan zijn sleutelbos, naar hij meent, op dezelfde plaats als altijd. Daarna bedenkt hij, dat hij voor zijn vertrek (den volgenden dag gaat hij op reis en moet dien dag, den laatsten behandelingsdag vóór de vacantie, ook het honorarium voldoen) nog eenige dingen uit zijn schrijftafel wil nemen, waar ook het geld in geborgen is. Maar de sleutels zijn — verdwenen. Hij begint zijn kleine woning systematisch, maar in toenemende opgewondenheid, te doorzoeken — te vergeefs. Daar hij begrijpt, dat het „wegmaken" der sleutels een symptoomhandeling is, dus met opzet is geschied, [1]) wekt hij zijn bediende, om met behulp van een „onpartijdig" helper verder te zoeken. Na een uur zoeken geeft hij het op, en vreest dat hij de sleutels verloren heeft. Den volgenden morgen bestelt hij bij den fabrikant van den schrijftafel nieuwe sleutels voor de geldlade, die in allerijl worden gemaakt. Twee kennissen, die met het rijtuig tot aan zijn huis zijn meegegaan, meenen zich te herinneren, dat er iets klinkends op den grond viel, toen hij uit het rijtuig stapte. Nu is hij overtuigd, dat de sleutels uit zijn zak gevallen zijn. 's Avonds echter hield de bediende hem triomfantelijk de sleutels voor. Hij had ze gevonden tusschen een dik boek en een dunne brochure, een geschrift van een mijner leerlingen, dat hij als reislectuur wilde meenemen. Ze lagen daar zoo netjes verstopt, dat niemand gedacht zou hebben dat ze daar lagen. Het gelukte hem achterna niet,

[1]) Wel te verstaan, met onbewust opzet. (Vert.)

de sleutels op dezelfde plaats weer even onzichtbaar weg te stoppen. De onbewuste handigheid, waarmee een voorwerp tengevolge van heimelijke maar krachtige beweegredenen verborgen wordt, komt weer geheel overeen met de schijnbaar helderziende „twijfellooze zekerheid." De beweegreden was natuurlijk misnoegen over het onderbreken der behandeling, en de heimelijke woede dat hij, terwijl hij zich volstrekt niet goed gevoelde, een hoog honorarium moest betalen.

g. A. A. Brill verhaalt: Iemand, die weinig zin had, naar een zekere bijeenkomst, die hem niets kon schelen, te gaan, besloot op aandringen van zijn vrouw ten slotte, er toch maar heen te gaan. Hij begon zijn rok-kostuum uit een koffer te halen, hield echter halverwege daarmede op, en besloot zich eerst te gaan scheren. Toen hij daarmee klaar was, kwam hij bij den koffer terug, vond dezen echter gesloten, en de sleutel was nergens te vinden. Daar het Zondagavond was, was er nergens een smid te krijgen om het slot open te steken, en zoo moesten man en vrouw met aanbieding hunner verontschuldigingen doen weten, dat zij niet konden komen. Toen de koffer den volgenden morgen werd geopend, lag de sleutel er in. De man had in verstrooidheid den sleutel in den koffer laten vallen en toen den koffer in het slot gegooid. Hij verzekerde mij wel, dat hij dit geheel zonder opzet en zonder het zelf te weten had gedaan, maar wij weten, dat hij liever niet naar die bijeenkomst wilde gaan. Voor het wegmaken van den sleutel was dus een goede beweegreden te vinden.

E. Jones deed bij zichzelf de waarneming, dat hij telkens zijn pijp deed zoekraken, wanneer hij teveel had gerookt en zich daardoor onlekker voelde. De pijp lag dan op alle mogelijke plaatsen waar hij niet hoorde, en waar hij gewoonlijk niet werd bewaard.

h. Een onschuldig voorbeeld, waarvan de motiveering

wordt toegegeven, wordt door Dora Müller verteld. (Int. Zschr. f. Ps. III. 1915.)

1. Mej. Erna W. vertelt, twee dagen voor Kerstmis: „Verbeeld je, gisteravond haalde ik mijn pak peperkoek te voorschijn, en at er van; daarbij bedacht ik, dat ik juffrouw S. (de gezelschapsjuffrouw van haar moeder), als zij goeden nacht kwam zeggen, ervan moest aanbieden; ik had er niet veel lust in, maar besloot het toch te doen. Toen zij nu kwam, en ik mijn hand uitstak naar het tafeltje, om het pak te krijgen, lag het daar niet. Ik ging het zoeken en vond het tenslotte in de gesloten kast. Zonder dat ik het zelf wist, had ik het daarin gezet."

Een analyse was hier overbodig, de vertelster begreep den samenhang zelf al. De verdrongen neiging om het gebak voor zich alleen te willen houden, had zich toch doorgezet in een automatische handeling, die weliswaar door de navolgende bewuste handeling weer ongedaan gemaakt werd.

i. H. Sachs beschrijft hoe hij door zulk een doen-zoek-raken zich eens onttrok aan de verplichting om te werken.

„Vorigen Zondagmiddag aarzelde ik een poos, of ik zou gaan werken, of een wandeling met daarna een bezoek zou gaan maken, besloot echter, na eenigen strijd, tot het eerste. Na een uur bemerkte ik, dat ik geen papier meer had. Ik wist dat ik ergens in een af andere lade al sinds jaren een voorraad papier had liggen, zocht echter tevergeefs in mijn schrijfbureau en op andere plaatsen, waar ik vermoedde dat ik het vinden kon, hoewel ik er erg mijn best voor deed en alle mogelijke oude boeken, brochures, brieven enz. overhoop haalde. Zoodoende was ik wel gedwongen op te houden met werken, en uit te gaan. Toen ik 's avonds thuis kwam, ging ik op de canapé zitten, en staarde in gedachten, half afwezig, naar de boekenkast aan den overkant. Daarbij viel mijn

oog op een lade, waarvan ik mij herinnerde dat ik die in langen tijd niet open had gehad. Ik ging er dus heen, en trok hem eens open. Bovenop lag een portefeuille, waarin onbeschreven papier. Maar eerst toen ik het er uit genomen had, en op het punt stond het in een lade van het bureau op te bergen, viel mij in, dat dit immers het papier was, dat ik 's middags tevergeefs gezocht had. Ik moet hier nog aan toevoegen, dat ik, hoewel overigens niet zuinig, met papier altijd heel voorzichtig omga, en elk bruikbaar stukje bewaar. Deze, door een aandrift gevoede gewoonte, was het blijkbaar, die mij noopte tot onmiddellijke correctie van mijn vergeten, zoodra het actueele motief ervoor verdwenen was.

Wanneer men de voorbeelden van doen-zoek-raken overziet, wordt het werkelijk moeilijk, aan te nemen, dat dit ooit anders dan onbewust opzettelijk gebeurt.

j. In den zomer van 1901 zeide ik eens tot een vriend van mij, met wien ik destijds vaak over wetenschappelijke quaesties van gedachten wisselde: Deze neurotische problemen kunnen slechts worden opgelost, wanneer wij ons geheel en al stellen op dit standpunt, dat wij bij ieder individu een oorspronkelijk bestaande bisexualiteit aannemen! Ik kreeg ten antwoord: „Dat heb ik je reeds 2½ jaar geleden in Br. gezegd, toen wij die avondwandeling deden. Toen wou je er niets van hooren." Nu doet het iemand pijnlijk aan, als hij zoo wordt verzocht de oorspronkelijkheid van een denkbeeld prijs te geven. Ik kon mij dit gesprek en deze mededeeling van mijn vriend niet herinneren. Een van ons beiden moest zich dus vergissen; volgens het beginsel der vraag c u i p r o d e s t? (wiens voordeel is het?) moest ik dat zijn. In den loop der volgende weken heb ik mij inderdaad alles zoo herinnerd, als mijn vriend het mij weder te binnen wilde brengen; ik weet zelfs, dat ik destijds antwoordde: „Daar heb ik zoo nog niet over gedacht, ik wil mij daarmee niet inlaten."

Maar sinds dien tijd ben ik heel wat verdraagzamer geworden, wanneer ik hier of daar in de medische literatuur een der weinige denkbeelden tegenkom, waaraan men mijn naam kan verbinden, en wanneer ik daarbij dan mijn naam niet genoemd vind.

Aanmerkingen op de echtgenoote — vriendschap, die in het tegenovergestelde is veranderd — vergissingen bij de medische diagnose — afwijzing door geestverwanten — ontleenen van denkbeelden aan anderen; het kan haast geen toeval zijn, dat een aantal voorbeelden van vergeten, die voor de hand weg verzameld zijn, slechts kunnen worden opgelost wanneer wij daarbij zulke pijnlijke onderwerpen aanroeren. Ik vermoed eerder, dat ieder ander, die bij zijn eigen gevallen van vergeten eens naar de oorzaak gaat zoeken, een dergelijke staalkaart van onaangenaamheden zal kunnen noteeren. De neiging, het onaangename te vergeten, schijnt bij alle menschen te bestaan; wel is de een daartoe veel beter in staat dan de ander. Het loochenen van feiten, dat wij in de geneeskundige practijk vaak ontmoeten, berust waarschijnlijk dikwijls op vergeten.[1]) Door onze opvatting

[1]) Wanneer men iemand vraagt, of hij 10 of 15 jaar geleden een luetische (syphilitische) infectie heeft doorgemaakt, vergeet men al te vaak, dat de ondervraagde psychisch geheel anders tegenover deze ziekte heeft gestaan als b.v. tegenover een acuten aanval van rheumatiek. — In de anamnese, welke ouders van hun zenuwzieke dochter geven, is haast niet te scheiden hetgeen vergeten, en hetgeen verzwegen wordt, omdat alles, wat een later huwelijk van het meisje in den weg staat, door de ouders systematisch uit den weg wordt geruimd, d.w.z. verdrongen wordt. — Een man, die kort geleden zijn geliefde vrouw aan een longaandoening heeft verloren, deelt mij het volgende geval van misleiding bij de geneeskundige ondervraging mede, die alleen door zulk vergeten verklaard kan worden: „Toen de pleuritis van mijn arme vrouw na vele weken maar niet over wilde gaan, werd Dr. P. in consult gehaald. Bij het opnemen der anamnese stelde hij de gewone vragen, o.a. ook, of in de familie van mijn vrouw soms longaandoeningen waren voorgekomen. Mijn vrouw zeide van neen, en ook ik kon mij niets van dien aard herin-

van een dergelijk vergeten zien wij tusschen het loochenen en het vergeten slechts zuiver psychologische verschillen, en kunnen wij ze beschouwen als verschillende manieren waarop eenzelfde neiging tot uiting komt. Van de talrijke voorbeelden van het loochenen van onaangename herinneringen, die ik bij bloedverwanten van patiënten heb waargenomen, heb ik één bijzonder sterk staaltje onthouden. Een moeder deelde mij het een en ander mede over de kinderjaren van haar zenuwzieken zoon, die thans in de puberteitsjaren was, en zij vertelde daarbij, dat hij evenals zijn broertjes en zusjes jarenlang aan bedwateren had geleden, hetgeen voor de ziektegeschiedenis van een zenuwpatiënt niet zonder beteekenis is. Eenige weken later, toen zij eens kwam informeeren hoe het met de behandeling ging, kwam het in het gesprek te pas, dat ik haar opmerkzaam maakte op de teekenen van konstitutioneelen ziekte-aanleg, die de jonge man vertoonde, en beriep mij daarbij op het bedwateren, waarover zij mij had gesproken. Tot mijn verbazing ont-

---

neren. Bij het weggaan van Dr. P. komt het gesprek als toevallig op uitstapjes, en mijn vrouw zegt: „Ja, tot Langersdorf, waar mijn arme broer begraven ligt, is ook een heele reis." Deze broer was ongeveer 15 jaar geleden na een jarenlang lijden aan tuberculose gestorven. Mijn vrouw had veel van hem gehouden, en dikwijls met mij over hem gesproken. Ja, het viel mij zelfs in, dat zij destijds, toen de pleuritis bij haar werd gevonden, zeer beangst was en droefgeestig zeide: „Mijn broer heeft het ook aan de longen gehad." Thans echter was de herinnering daaraan zoozeer verdrongen, dat zij ook na haar gezegde over het uitstapje naar L. geen reden vond, haar mededeeling over ziekten in haar familie te verbeteren. Mijzelf kwam het vergetene op hetzelfde oogenblik weer in de gedachten, toen zij over Langersdorf sprak."

Een geheel soortgelijk voorbeeld vertelt Jones. Een geneesheer, wiens vrouw leed aan een aandoening in het onderlijf, waarvan de diagnose niet duidelijk was, zeide als 't ware troostend tot haar: „Het is maar gelukkig, dat er in je familie geen geval van tuberculose is voorgekomen." Zijn vrouw antwoordde daarop verbaasd: „Ben je dan vergeten, dat mijn moeder aan tuberculose is gestorven, en dat mijn zuster van haar tuberculose pas is hersteld, nadat de doktoren haar al opgegeven hadden?'

kende zij het bedwateren (van vroeger) zoowel voor den patiënt als voor haar andere kinderen, vroeg mij, hoe ik dit alles wist, en vernam ten slotte van mij, dat zijzelf het mij kort geleden had verteld, hetgeen zij dus vergeten was.[1])

Men vindt dus ook bij gezonde, niet zenuwzieke menschen talrijke verschijnselen die erop wijzen, dat er een weerstand is, die zich verzet tegen de herinnering aan pijnlijke indrukken, tegen het voor-den-geest-halen van pijnlijke gedachten.[2]) De volle beteekenis van dit feit

---

[1]) In den tijd, waarin ik bezig was met het schrijven van deze bladzijden is mij het volgende, haast ongelooflijke geval van vergeten overkomen. Ik kijk den 1en Januari mijn patiëntenboek na, om mijn rekeningen te kunnen verzenden, kom daarbij in Juni den naam M....l tegen, en kan mij niet herinneren wie dit kan zijn. Mijn verbazing neemt toe, als ik bij het verder bladeren bemerk, dat ik dit geval in een sanatorium heb behandeld, en wekenlang elken dag een visite heb gemaakt. Een zieke, waarmee men zich op een dergelijke wijze bezighoudt, vergeet men als dokter niet na nauwelijks 6 maanden. Ik vraag mijzelf af: zou het een paralytiker [lijder aan dementia paralytica], een on-interessant geval geweest zijn? Eindelijk, bij de aanteekening van het ontvangen honorarium komt mij weder alles te binnen, wat zich aan de herinnering wou onttrekken. M....l was een 14-jarig meisje, het merkwaardigste geval dat ik de laatste jaren had bijgewoond, dat voor mij een les is geweest, die mij nimmer uit het geheugen zal gaan, en waarvan de afloop mij de meest pijnlijke uren heeft gebracht. Het kind werd ziek met onmiskenbare teekenen van hysterie, die onder mijn behandeling een snelle en radicale verbetering vertoonde. Na deze beterschap werd het kind door de ouders aan mijn behandeling onttrokken; het klaagde nog over pijn in het onderlijf, welke ook bij de verschijnselen der hysterie de hoofdrol had gespeeld. Twee maanden later was het gestorven aan sarcoom [een kankerachtig gezwel] van de buik-lymphklieren. De hysterie, waarvoor het kind tevens aanleg had, was door het ontstaan van het gezwel tot uitbreken gebracht, en ik had mijn aandacht voornamelijk bepaald bij de alarmeerende, maar ongevaarlijke verschijnselen der hysterie, en daardoor wellicht de eerste teekenen van de langzaam toenemende noodlottige ziekte over 't hoofd gezien.

[2]) Onlangs heeft A. Pick (Zur Psychologie des Vergessens bei Geistes- und Nervenkranken, Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik v. H. Gross) een aantal schrijvers vermeld, die den invloed der gemoedsaandoeningen op het geheugen erkennen en — meer of

wordt echter pas duidelijk, wanneer men de psychologie van neurotische menschen bestudeert. Men is dan wel gedwongen aan te nemen, dat ook de oorzaak der hysterische verschijnselen voor een groot deel ligt in een dergelijke instinctieve neiging om voorstellingen, die onlustgevoelens kunnen opwekken, af te weren, een poging dus, die slechts kan worden vergeleken met de vluchtreflex bij pijnprikkels.[1]) Nu moet men tegen de hypothese van een dergelijke afweer-neiging niet dit argument te berde brengen, dat het ons integendeel vaak genoeg onmogelijk blijkt, pijnlijke herinneringen, die ons vervolgen, kwijt te raken, en pijnlijke aandoeningen zooals berouw, zelfverwijten, te verjagen. Er wordt immers niet beweerd, dat aan deze afweer-neiging steeds gehoor wordt gegeven, dat zij in het spel der geestesmachten niet kan worden tegengewerkt door andere factoren, die een tegenovergesteld doel nastreven en dit ondanks haar bereiken. Men mag vermoeden, dat de ziel, het psychische apparaat, als het ware een laagsgewijze bouw vertoont, en verschillende strevingen er tegelijkertijd naast of boven elkaar bestaan,[2]) en het is zeer goed mogelijk, dat deze afweer-neiging tot een lagere psychologische

---

minder duidelijk — toegeven dat de neiging om onlust af te weren een rol speelt bij het vergeten. Geen van ons allen heeft echter het verschijnsel en zijn psychologische oorzaak zoo compleet en tevens zoo indrukwekkend kunnen uitbeelden als Nietzsche in een zijner Aphorismen (Jenseits von Gut und Böse, II. Hoofdst. 68): „Dat heb ik gedaan, zegt mijn „geheugen." Dat kan ik niet gedaan hebben, zegt mijn trots en blijft onverbiddelijk. Eindelijk — geeft het geheugen toe."

[1]) Zooals b.v. de reflexbeweging van het snel (en onwillekeurig) wegtrekken van de hand, als deze onverwachts met iets heets in aanraking komt. (Vert.)

[2]) Freud zegt: „Als das architektonische Prinzip des seelischen Apparates lässt sich die Schichtung, der Aufbau aus einander überlagernden Instanzen erraten." (Vert.)

streving behoort, doch door hoogere strevingen wordt tegengewerkt. Het pleit in elk geval voor het bestaan en de macht van deze afweer-neiging, dat wij datgene, wat in onze gevallen van vergeten is geschied, door deze neiging konden verklaren. Wij zien, dat veel door ons wordt vergeten, omdat het voor ons met iets onaangenaams is verbonden; is het niet mogelijk het onaangename zelf te vergeten, dan wordt deze afweer-neiging op een ander doel, op een ander voorwerp, verschoven, en bewerkt zij dat wij iets anders vergeten, iets minder belangrijks doch hetgeen in associatief verband is gekomen met het eigenlijke aanstootelijke.

De hier verdedigde opvatting, dat pijnlijke herinneringen bijzonder gemakkelijk in het vergeetboek geraken, mocht wel eens worden toegepast op menig gebied, waar men er tot heden geen of te weinig aandacht aan heeft geschonken. Zoo komt het mij voor, dat er nog steeds niet nadrukkelijk genoeg op is gewezen bij de quaestie van de waarde der gerechtelijke getuigenverklaringen. Daarbij vertrouwt men er al te zeer op, dat de eedsaflegging van den getuige een krachtigen zuiverenden invloed op het spel zijner psychische machten uitoefent. Dat men bij het ontstaan der tradities en der heldensagen van een volk rekening moet houden met diezelfde drijfveer, waardoor getracht wordt alles, wat pijnlijk is voor het nationaliteitsgevoel, uit de herinnering te schrappen, wordt algemeen toegegeven. Als men het nauwkeuriger naging, zou het misschien blijken, dat de overleveringen der volkeren op geheel overeenkomstige wijze worden gevormd als de jeugdherinneringen van het individu.

De groote Darwin heeft deze onlust-oorzaak voor het vergeten herkend, en daaruit een „gulden regel" voor den wetenschappelijken werker opgesteld.[1])

---

[1]) Darwin over het vergeten. In de autobiographie van

Evenals bij het vergeten van namen, kan ook bij het vergeten van indrukken een onjuiste herinnering er voor in de plaats opduiken, en wanneer deze voor de juiste gehouden wordt, spreekt men van foutieve herinnering. Over de pathologische vormen van foutieve herinnering — bij de Paranoïa speelt zij een groote rol bij het ontstaan van het waansysteem — bestaat een omvangrijke literatuur, waarin ik echter omtrent een motiveering voor deze foutieve herinnering nergens een woord vind vermeld. Daar ook dit onderwerp tot de psychologie der neurosen behoort, kunnen wij er hier niet verder op ingaan. In plaats daarvan zal ik een zonderling geval van foutieve herinnering mededeelen, dat mijzelf is overkomen, en waarbij de motiveering door onbewust verdrongen gedachtenmateriaal, en het verband dat daarmee bestaat, duidelijk genoeg blijken.

Toen ik de latere hoofdstukken van mijn boek over droomuitlegging schreef, was ik met vacantie ergens buiten en had geen gelegenheid om bibliotheken te bezoeken, zoodat ik genoodzaakt was, in afwachting van latere verbeteringen, in het manuscript allerlei fragmenten uit het hoofd te citeeren. Bij het hoofdstuk over het dagdroomen

---

Darwin vind men de volgende passage, waaruit zijn wetenschappelijke eerlijkheid en zijn psychologische scherpzinnigheid duidelijk blijken:

„I had, during many years, followed a golden rule, namely, that whenever a published fact, a new obervation or thought came across me, which was opposed to my general results, to make a memorandum of it without fail and at once; for I had found by experience that such facts and thoughts were fare more apt to escape from the memory than favourable ones." (Geciteerd door Ernest Jones.)

„Gedurende vele jaren volgde ik een gulden regel. Vond ik namelijk een feit, een waarneming of een denkbeeld gepubliceerd, dat in strijd was met mijn algemeene resultaten, dan maakte ik daarvan oogenblikkelijk een zoo nauwkeurig mogelijke aanteekening. De ervaring had mij namelijk geleerd, dat dergelijke feiten en waarnemingen veel gemakkelijker uit het geheugen verdwijnen dan die, welke met onze eigen theorieën goed overeenkomen."

dacht ik aan de aardige figuur van den armen boekhouder in den „N a b o b" van A l p h. D a u d e t, waarin de dichter waarschijnlijk zijn eigen droomerij heeft weergegeven. Ik meende mij een der fantasieën, die deze man — Jocelyn noemde ik hem — op zijn wandelingen door Parijs uitspint, duidelijk te herinneren, en begon deze uit het hoofd op te schrijven. Hoe Jocelyn op straat zich moedig voor een op hol geslagen paard werpt, het bij den teugel grijpt en tot staan brengt, het portier opengaat, een voornaam heer uit het rijtuig stapt, Jocelyn de hand drukt en tot hem zegt: „Gij zijt mijn redder; ik heb mijn leven aan u te danken. Wat kan ik voor u doen?"

Ik zeide bij mijzelf, dat, als ik bij het navertellen van deze fantasie eenige onnauwkeurigheden had begaan, deze thuis makkelijk te verbeteren zouden zijn, als ik het verhaal in het boek nasloeg. Toen ik nu echter den „N a b o b" ging nalezen, om het voor den druk gereedliggende deel van mijn manuscript hiermede te vergelijken, bemerkte ik tot mijn verbazing en verlegenheid, dat er in het boek niets van een dergelijke droomerij van mijnheer Jocelyn voorkwam, en dat de arme boekhouder zelfs in het geheel niet zoo heette, maar wel: mijnheer J o y e u s e. Deze tweede vergissing gaf toen spoedig de verklaring voor de eerste, de foutieve herinnering. J o y e u x (waarvan J o y e u s e de vrouwelijke vorm is), zóó en niet anders zou ik mijn eigen naam: F r e u d in het Fransch moeten vertalen. [1]) Waar kon dus de foutief herinnerde fantasie van afkomstig zijn, die ik aan D a u d e t had toegeschreven? Deze kon slechts een product van mijzelf zijn, een dagdroom, dien ik zelf had gehad, en die mij òf niet bewust was geworden, òf mij eens bewust was geweest maar later totaal was vergeten. Misschien heb ik dien dagdroom zelf wel in Parijs gehad, waar ik vaak

---

[1]) Joyeux = verheugd; Freud(e) = vreugde. (Vert.)

genoeg eenzaam en met heimwee in 't hart door de straten heb geloopen, verlangend naar iemand die mij zou beschermen en vooruit zou helpen, tot ten slotte de groote meester Charcot mij in zijn kring opnam. Later heb ik den dichter van den „Nabob" herhaaldelijk bij Charcot aan huis gezien. Het ergerlijke in deze geschiedenis is nu, dat ik nergens zoo zeer het land aan heb, als aan het denkbeeld, geprotegeerd te worden. Wat men in mijn vaderland daarvan ziet, beneemt iemand alle lust daartoe, en door mijn karakter ben ik bijzonder weinig geschikt om een beschermelingetje te zijn. Ik heb er altijd heel veel voor gevoeld, „zelf deze brave man te zijn." [1]) En juist ik moest nu herinnerd worden aan zulke dagdroomen, die trouwens nooit vervuld zijn. Verder ziet men in dit voorbeeld duidelijk, hoe de betrekking tot ons eigen Ik, die terug wordt gedrongen — en die in de Paranoïa[2]) zegevierend te voorschijn treedt — ons bij het objectief beschouwen van de dingen stoort en in de war brengt.

Een ander geval van foutieve herinnering, waarvoor een bevredigende verklaring kon worden gevonden, lijkt eenigszins op de later te bespreken „fausse reconnaissance": Ik had aan een van mijn patiënten, een eerzuchtig en zeer bekwaam man, verteld dat een jong student onlangs een interessant werkje had geschreven, getiteld: „De kunstenaar, proeve eener sexueele psychologie," [3])

---

[1]) N.l. die brave man, die mij voorthelpt. Dit is een toespeling op een versje van Heine, waarin deze vertelt van een braven man, die hem heeft voortgeholpen, en ten slotte zegt:

't Is jammer, dat ik hem niet kussen kan!
Want ik ben zelf deze brave man. (Vert.)

[2]) De lijder aan paranoïa brengt bijna alles, wat hij waarneemt, met zichzelf in verband, meent dat alles op geheimzinnige wijze met zijn persoon in verband staat, (de menschen op straat elkaar teekens geven als ze hem zien, enz.). (Vert.)

[3]) Otto Rank, Der Künstler, Ansätze zu einer Sexual-Psychologie (Wien u. Leipzig, Hugo Heller, 1907. 56 blzn.). Een bijzonder aardig

waardoor hij in den kring mijner leerlingen trad. Toen dit werkje $1\frac{1}{4}$ jaar later in druk was verschenen, beweerde mijn patiënt, dat hij zich met zekerheid herinnerde, dat hij, reeds vóór ik hem er over sprak (een maand of een half jaar vroeger), ergens, in een prospectus van een boekhandelaar, er een aankondiging van had gelezen. Hij beweerde ook, dat hij terstond aan deze aankondiging had gedacht, toen ik hem destijds van dat werkje vertelde. Door nauwkeurige informatie bij den schrijver en vergelijking der data bleek echter, dat mijn patiënt zich iets onmogelijks herinnerde. Vóór het verschijnen van het genoemde boekje was het nergens aangekondigd, en allerminst $1\frac{1}{4}$ jaar vóór het ter perse gaan. Toen ik geen poging deed, een verklaring te vinden voor deze foutieve herinnering, kwam de patiënt zelf met een nieuw, soortgelijk abuis voor den dag. Hij meende, dat hij kort geleden in de uitstalkast van een boekwinkel een boek over „Agoraphobie" [pleinvrees] had zien liggen, en zocht nu in alle uitgevers-catalogi, of hij dit boek erin vond, teneinde het te kunnen koopen. Ik kon hem toen uitleggen, waarom deze pogingen vruchteloos moesten blijven. Het boek over Agoraphobie bestond pas in zijn fantasie als onbewust voornemen, en hijzelf moest het schrijven. Zoowel de eerste als de tweede foutieve herinnering was veroorzaakt door zijn eerzucht, welke hem deed wenschen, dat hij dien jongen man zou navolgen en door zulk een wetenschappelijk werk een plaats onder de leerlingen zou mogen in-

---

boekje. Met „Sexual-Psychologie" wordt bedoeld die psychologie, waarbij ook rekening wordt gehouden met de sexualiteit, in de ruimste beteekenis van het woord. Men spreekt ook wel van „diepte-psychologie," en geeft daarmee aan, dat de Freud'sche psychologie zich ook met de onbewuste diepten der ziel bezig houdt, terwijl de gangbare psychologie zich vrijwel uitsluitend bezighield met het oppervlakkig merkbare deel, het bewuste geestesleven (hetgeen dus even onvolledig was, als een anatomie zou zijn, die zich alleen bezig hield met de huid, niet met den inwendigen mensch) (Vert.)

nemen. Hij herinnerde zich nu ook, dat de boekaankondiging, die tot dit abuis had meegewerkt, betrekking had op een boek, waarvan de titel luidde: „Genesis, Das Gesetz der Zeugung."[1])

* * *

[De volgende voorbeelden zijn door den vertaler toegevoegd:

Een paar gevallen van niet-kunnen-vinden.

1. Een jong meisje had een lapje, waarvan zij een kraagje wilde maken, verknipt, zoodat de naaister moest trachten het nog in orde te brengen. Toen de naaister er nu was, en de jonge dame het verknipte kraagje te voorschijn wilde halen uit de lade, waar zij het, naar zij meende, had opgeborgen, kon zij het niet vinden. Zij haalde de la geheel onderste boven, maar vond het niet. Toen zij nu in arren moede ter neder zat en zich afvroeg, waarom het eensklaps weg was, en of zij het misschien niet w i l d e vinden, bedacht zij, dat zij zich natuurlijk schaamde voor de naaister, dat zij zooiets eenvoudigs als een kraagje nog had verknipt. Toen zij dit bedacht had, stond zij op, ging op een andere kast toe, en haalde daaruit bij den eersten greep het verknipte kraagje te voorschijn.

2. Een verpleegster in een ziekenhuis was op zekeren avond zeer vermoeid, maar wilde nog met de naaimachine eenig werk doen. Daarbij brak de machinenaald, en nu zocht ze tevergeefs naar een nieuwe, terwijl ze wist dat ze nog één of meer machinenaalden had. Toen ze een poosje tevergeefs had gezocht, besloot zij het maar op te geven en naar bed te gaan. Toen ze nu te bed lag en reeds begon in te dutten, viel het haar in dat er een machinenaald in haar portemonnaie zat. Het tijdelijk vergeten had hier

---

[1]) „Genesis, de wet der voortteling." Dit gaf dus het associatief verband, waardoor de eerste vergissing (het abuis met het boekje over „Sexual-Psychologie) gemakkelijk werd gemaakt. (Vert.)

waarschijnlijk gediend om haar in staat te stellen van de zoozeer begeerde rust te genieten, en zoodra ze goed en wel te bed lag en er weinig kans bestond dat zij weer zou opstaan om het naaiwerk te hervatten, was het doel bereikt en was het verschijnsel van het vergeten opgeheven.

Een geval van tijdelijk vergeten.

3. Ik moest eens in een kleine plaats een lezing met lichtbeelden houden. Deze lezing was echter een week uitgesteld. Ik had den brief omtrent dit uitstel beantwoord en den veranderden datum in mijn agenda genoteerd. Ik zou gaarne reeds 's middags naar die plaats zijn gegaan, teneinde tijd te vinden voor een bezoek, dat ik iemand, die daar woont, wilde brengen. Tot mijn spijt had ik het echter deze weken overdag te druk, om een middag daarvoor vrij te maken. Slechts ongaarne zag ik van dit bezoek af. Toen nu de avond van de lezing was gekomen, begaf ik mij, met een tasch vol lantaarnplaatjes, haastig naar het station. Ik moest een taxi nemen om den trein te halen (het gebeurt mij wel eens meer, dat ik zoolang talm, dat ik een taxi moet nemen om den trein nog te halen!) In de plaats van bestemming aangekomen, was ik eenigszins verbaasd, dat er niemand aan het station was om mij af te halen (zooals met lezingen in kleine plaatsen de gewoonte is). Plotseling bedacht ik, dat de lezing een week was uitgesteld, en ik nu op den oorspronkelijk vastgestelden datum een vergeefsche reis had gemaakt. Nadat ik mijn vergeetachtigheid hartgrondig had verwenscht, overlegde ik, of ik met den eerstvolgenden trein naar huis terug zou keeren. Bij nader inzien bedacht ik echter, dat ik nu een mooie gelegenheid had, om het gewenschte bezoek te brengen, hetgeen ik dan ook deed. Eerst onderweg viel het mij in, dat mijn onvervulde wensch, voor dit bezoek behoorlijk den tijd te hebben, dit complot aardig op touw had gezet! Het sjouwen met den zwaren tasch vol lantaarn-

plaatjes, en het jachten om den trein te halen, konden uitstekend dienst doen om het onbewuste opzet des te beter te verbergen.

4. Het volgende voorbeeld van tijdelijk vergeten en daardoor een „zich verspreken" werd mij afgestaan door Dr. A. v. R. te A.:

„Dr. X. behandelt sedert een geruimen tijd de vrouw van collega Y (volgens gebruik zonder honorarium).

Y. dirigeerde onlangs als contra-prestatie een patiënt naar hem, die bij onderzoek bleek niet in aanmerking te komen voor X.'s specialistische behandeling, terwijl toevallig op denzelfden dag X. aan Y. ter behandeling toezond de vrouw van collega Z. (Zie nevenstaand schema.)

Bij het bezoek van mevr. Y. aan Dr. X. maakte eerstgenoemde de opmerking: „Hoe aardig, dat de heeren gisteren zoo elkander patiënten hebben bezorgd!"

Dr. X.: „Ja, mevrouw, heel aardig! Alleen speet het mij dat ik uw man geen goed betalenden patiënt heb kunnen toezenden!"

Waarop de dame: „Hè, waarom? het gaat hier toch niet om een geldkwestie, maar om het wetenschappelijk belang, om menschlievendheid!"

DR. X. BEHANDELT DE VROUW VAN
COLLEGA Y.
PATIENT, DIE
NIET IN AANMERKING KWAM (ETC)
DE VROUW VAN COLLEGA Z.

„Natuurlijk, mevrouw, het is maar malligheid dat ik dat zoo zeg."

[Dit voorbeeld vind ik dáárom bijzonder aardig, omdat het des te aardiger blijkt, naarmate men er langer over nadenkt. Toen ik het pas las, dacht ik: dat Dr. X. tegen mevr. Y. zegt „*Alleen speet het mij dat ik uw man geen goed betalenden patiënt heb kunnen toezenden,*" kan evengoed een bewust ironische opmerking zijn (bedoelende: „het speet mij dat uw man mij geen goed betalenden patiënt heeft gezonden").

Daarna begreep ik echter, dat, terwijl deze bewust of onbewust ironische opmerking wordt gemaakt, het onbewuste van Dr. X. gebruik maakt van de gelegenheid, dat deze ironische prestatie de aandacht bezighoudt, om zijn wrevelwraak jegens Dr. Y. door te zetten, n.l. te vergeten, er niet aan te denken, dat mevr. Y. zelf ook een gratis-patiënt is, en haar dit indirect te verwijten met behulp van het ironische gezegde, dat bewust niet zóó onvriendelijk bedoeld was. (Vert.)]

B. Het vergeten van voornemens.

Geen enkele groep van verschijnselen is beter geschikt om aan te toonen, dat de verminderde aandacht op zich zelf geen voldoende verklaring geeft voor het tot stand komen der vergissing, dan het vergeten van voornemens. Een voornemen is een aandrift of neiging tot een handeling, die reeds is goedgekeurd, maar waarvan de uitvoering nog tot een geschikt oogenblik is uitgesteld. Nu kan er in dezen tusschentijd wel een dusdanige verandering in de beweegredenen komen, dat het voornemen niet wordt uitgevoerd, maar dan wordt dit niet vergeten, doch het voornemen wordt bij nader inzien opgegeven. Het vergeten van voornemens, dat ons dagelijks en in alle mogelijke omstandigheden overkomt, wordt gewoonlijk niet verklaard door een verandering in onze beweegredenen, maar wij laten het meestal maar onverklaard, of wij

zoeken een psychologische verklaring door aan te nemen, dat op het oogenblik, waarop de handeling zou worden uitgevoerd, de daarvoor benoodigde aandacht niet meer beschikbaar was, hoewel deze aandacht een noodzakelijke voorwaarde was voor het ontstaan van het voornemen, en destijds ook voor deze handeling beschikbaar was.

Gaan wij echter na, op welke wijze wij in normale omstandigheden onze voornemens ten uitvoer brengen, dan kunnen wij deze verklaring niet aanvaarden. Wanneer ik mij 's morgens iets voorneem, dat 's avonds moet geschieden, dan kan het zijn dat ik in den loop van den dag eenige keeren eraan denk. Het voornemen behoeft echter volstrekt niet meer overdag bewust te worden. Wanneer het tijdstip nadert, waarop het voornemen moet worden uitgevoerd, dan valt het mij plotseling in, en maakt dat ik mij gereed maak om de voorgenomen handeling uit te voeren. Als ik ga wandelen en een brief meeneem om dien op de post te doen, behoef ik als normaal en niet nerveus mensch den brief volstrekt niet voortdurend in de hand te houden en steeds uit te kijken of ik een brievenbus zie, maar ik steek hem gewoon in mijn zak, ga op weg, laat mijn gedachten den vrijen loop, en ik reken erop, dat een der eerste brievenbussen, waar ik voorbij kom, mijn aandacht zal trekken, en dat ik dan in mijn zak zal grijpen en den brief te voorschijn halen. De normale wijze, waarop wij een voornemen uitvoeren, komt volkomen overeen met hetgeen personen doen, die men, bij proefnemingen, in hypnose een zoogenaamde „posthypnotische suggestie op langen termijn" heeft gegeven. Men beschrijft hetgeen dan plaats vindt gewoonlijk als volgt: Het gesuggereerde voornemen blijft bij die personen sluimerend, tot het oogenblik nadert, waarop het moet worden uitgevoerd. Dan ontwaakt het voornemen, en drijft hen aan tot het verrichten der handeling.

Er zijn in het leven tweeërlei omstandigheden, waarin

ook de leek zich er rekenschap van geeft, dat het vergeten van voornemens volstrekt niet beschouwd mag worden als een verschijnsel, waarvan men geen verklaring kan geven, doch dat men daaruit de gevolgtrekking maakt, dat er verzwegen motieven bestaan. Ik bedoel: in liefdezaken en in den militairen dienst. Een minnaar, die op het rendez-vous niet is verschenen, behoeft niet te probeeren, zich bij de vertoornde schoone te verontschuldigen door te zeggen, dat hij het tot zijn spijt heelemaal had vergeten. Zij zal dan niet nalaten hem te antwoorden: „Een jaar geleden zou je zooiets niet vergeten hebben. Het komt doordat je niets meer om me geeft." Zelfs al greep hij naar de bovengenoemde psychologische verklaring, en trachtte door zijn drukke bezigheden zijn vergeetachtigheid te verontschuldigen, dan zou hij nog niets anders bereiken, dan dat de dame — even scherpzinnig geworden als de geneesheer bij de psychoanalyse — hem ten antwoord gaf: „Het is toch wel eigenaardig, dat je vroeger nooit door zulke drukke bezigheden bent verhinderd." Ook de dame wil de mogelijkheid niet uitsluiten, dat er vergeten in het spel is geweest; zij meent echter, en niet ten onrechte, dat men uit het onopzettelijke vergeten ongeveer dezelfde conclusie mag trekken als uit de bewuste uitvluchtjes.

Ook in den militairen dienst maakt men principieel geen onderscheid tusschen een opzettelijke nalatigheid, en die welke het gevolg is van vergeetachtigheid. De soldaat m a g niets vergeten, wat de militaire dienst van hem eischt. Vergeet hij het nu toch, dan wordt dit daardoor veroorzaakt, dat de beweegredenen, welke tot vervulling der militaire dienstplichten nopen, bij hem worden tegengewerkt door andere neigingen of beweegredenen. De milicien, die zich bij het rapport zou willen verontschuldigen door te zeggen, dat hij had v e r g e t e n zijn knoopen blank te poetsen, kan er van op aan dat hij straf krijgt. Maar deze straf is licht, vergeleken met de straf

die iemand zou oploopen, wanneer hij tegen zijn superieuren en tegen zichzelf als oorzaak van zijn verzuim zou bekennen: „Dat heele beroerde dienstgezanik hangt me de keel uit." Hij gebruikt het vergeten dus als het ware als uitvlucht, om zichzelf straf te besparen, of het komt als compromis tot stand.

In den dienst der vrouw zoowel als in den militairen dienst wordt van iemand geëischt, dat hij in 't geheel niets vergeet, en men krijgt daardoor den indruk, dat het alleen bij zeer onbelangrijke dingen geoorloofd is ze te vergeten, terwijl het vergeten van belangrijke dingen een teeken is, dat men ze als onbelangrijk wil behandelen, dus dat men de belangrijkheid ervan betwist. [1]) Het is hier inderdaad niet te ontkennen, dat het vergeten afhankelijk is van de belangrijkheid, die wij aan de dingen toekennen. Geen mensch vergeet handelingen ten uitvoer te brengen, die hemzelf belangrijk toeschijnen; wie dat wel doet, loopt de kans dat men aan zijn verstand twijfelt. Ons onderzoek kan zich dus slechts bezighouden met het vergeten van min of meer onbelangrijke voornemens; wij kunnen geen enkel voornemen als geheel onbelangrijk beschouwen, want in dit geval zou men het voornemen zeker niet hebben opgevat.

Evenals bij de reeds genoemde functiestoornissen, heb ik ook de door mij zelf waargenomen gevallen van nalatigheid door vergeten verzameld, en getracht er een verklaring voor te vinden. Daarbij heb ik vrijwel steeds gevonden, dat zij berusten op de inmenging van onszelf

[1]) In „Caesar en Kleopatra" van B. Shaw wordt Caesar, als hij Aegypte gaat verlaten, een poos gekweld door de gedachte, dat hij nog iets had willen doen, maar dat hij niet meer weet wat het was. Eindelijk blijkt, wat hij nog had vergeten: afscheid van Kleopatra te nemen! Doos dit kleine trekje wil de schrijver doen uitkomen — hetgeen overigens volkomen in strijd is met hetgeen de geschiedenis leert — hoe weinig Caesar zich om de kleine Egyptische prinses bekommerde.

(Jones, l. c. blz. 488.)

onbekende en door ons niet toegegeven drijfveeren — of, zooals men zou kunnen zeggen, van een tegenstrevenden wil. In een aantal dezer gevallen verkeerde ik in omstandigheden, die eenigszins overeenkwamen met den dienst, stond ik onder een dwang, waartegen ik mij nog steeds eenigszins was blijven verzetten, zoodat ik door „vergeten" er verzet tegen aanteekende. Daartoe behoort o.a., dat ik bijzonder gemakkelijk vergeet, bij verjaardagen, jubilea, bruiloften en bevorderingen te feliciteeren. Ik neem het mij telkens weer voor, en overtuig mij er telkens weer opnieuw van, dat het mij niet wil gelukken. Ik sta nu op het punt, het maar op te geven, en de beweegredenen, die zich ertegen verzetten, bewust gelijk te geven. In een overgangsstadium heb ik tegen een vriend, die mij vroeg, op den feestdag ook voor hem een telegram van gelukwensch te verzenden, van te voren gezegd, dat ik allebei de telegrammen zou vergeten te sturen, en het was niet te verwonderen dat deze voorspelling uitkwam. Het staat namelijk in verband met pijnlijke levenservaringen, dat ik geen deelneming kan toonen, wanneer ik deze onvermijdelijk op overdreven wijze zou moeten uiten, aangezien er voor de geringe mate, waarin ik door de gebeurtenis word aangedaan, geen uitdrukking te vinden is, die bij de gelegenheid zou passen.[1] Sinds ik heb ingezien, dat ik dikwijls voorgewende sympathie voor werkelijke heb aanvaard, ben ik in verzet gekomen tegen deze conventioneele betuigingen van deelneming of belangstelling, hoewel ik aan den anderen kant het maatschappelijk nut ervan inzie. Alleen wanneer het betuigingen van deelneming bij sterfgevallen geldt, heeft deze tweestrijd niet plaats; deze vergeet ik nimmer

[1]) M.a.w.: zijn gevoelens naar waarheid uitspreken gaat niet, want dit zou bij een dergelijk feest koel en onhartelijk lijken, en zijn gevoelens op overdreven wijze uiten wil hij niet, om redenen die in den volgenden zin worden aangeduid. (Vert.)

te zenden, wanneer ik mij zulks had voorgenomen. Wanneer mijn gevoelsuitingen niets meer te maken hebben met maatschappelijke conventies, worden zij ook nooit door vergeetachtigheid belemmerd.

Ook die gevallen, waarin men vergeet een handeling ten bate van iemand anders ten uitvoer te brengen, zooals men had beloofd, vinden hun verklaring in den strijd tusschen een conventioneelen plicht en een geringe innerlijke waardeering (die men echter zichzelf niet wil bekennen) voor den persoon in quaestie. Hierbij ziet men zonder uitzondering, dat alleen de inwilliger van het verzoek meent, dat zijn verzuim met een beroep op zijn vergeetachtigheid geëxcuseerd is, terwijl degeen, die het verzoek tot hem richtte, zonder twijfel bij zichzelf de juiste conclusie maakt: „Hij stelt er geen belang in, het kan hem niets schelen, anders had hij het niet vergeten." Er zijn menschen, die men vergeetachtig noemt, en die men het daarom niet kwalijk neemt als ze iets vergeten, evenals men het een bijziende niet kwalijk neemt dat hij op straat niet groet.[1]) Deze menschen vergeten alle kleine beloften, die zij hebben gedaan, laten alle opdrachten, die men ze geeft, onuitgevoerd, blijken dus in kleinigheden onbetrouwbaar en stellen tevens den eisch, dat men hun die kleine fouten niet kwalijk zal nemen, d.w.z. dat men deze niet uit hun karakter zal verklaren, maar ze zal toeschrijven aan een eigenaardigheid in hun aanleg, waaraan zij niets kunnen doen. [2])

[1]) De vrouwen, met hun fijn gevoel voor het onbewuste psychische gebeuren, zijn, wanneer men ze op straat niet herkent, dus niet groet, meestal eerder geneigd dit als een beleediging op te vatten, dan aan de voor de hand liggende verklaringen te denken, dat de nalatige bijziend is, of in gedachten was verzonken en haar daardoor niet had opgemerkt. Zij vinden: als men achting voor haar gevoelde, dan zou men haar wel hebben opgemerkt.

[2]) Dr. Ferenczi verhaalt van zichzelf, dat hij zulk een „verstrooid mensch" geweest is, en dat hij door zijn talrijke en zonderlinge

Ikzelf behoor niet tot deze menschen, en ik ben niet in de gelegenheid geweest, de handelingen van zoo iemand te analyseeren, om na te gaan wát er vergeten wordt, en daardoor de drijfveeren van het vergeten te leeren kennen. Ik moet echter per analogie wel denken, dat hier in hooge mate geringschatting voor anderen bestaat, die de persoon in quaestie niet zou toegeven, en die gebruik maakt van den bestaanden vergeetachtigen aanleg, om tot uiting te komen. [1])

In andere gevallen is het minder makkelijk de redenen voor het vergeten te vinden, en wanneer we ze gevonden hebben wekken zij meer onze verbazing op. Zoo bemerkte ik in vroegere jaren, dat ik van mijn talrijke doktersvisites nooit andere vergat dan bij een patiënt die ik gratis behandel of bij een collega. Uit schaamte hierover heb ik mij aangewend, 's morgens nauwkeurig alle visites op te schrijven, die ik voornemens ben dien dag te maken. Ik weet niet of andere medici langs denzelfden weg tot dezelfde gewoonte zijn gekomen. Maar men gaat dan eenigszins begrijpen,

---

vergissingen en verstrooidheden de aandacht van zijn kennissen trok. De teekenen van deze „verstrooidheid" zijn echter bijna geheel verdwenen, sinds hij zich begon bezig te houden met de psychoanalytische behandeling van zenuwzieken, en hij gedwongen was ook zijn eigen Ik te analyseeren. Hij is van meening, dat men afstand doet van de verstrooidheden, wanneer men geleerd heeft, zijn eigen verantwoordelijkheid zoover uit te breiden. Daarom houdt hij, terecht, de verstrooidheid voor een toestand, die door onbewuste complexen ontstaat en door psychoanalyse genezen kan worden. Op zekeren dag had hij zichzelf het verwijt te maken, dat hij bij de psychoanalyse van een patiënt een kunstfout had begaan. Gedurende dezen dag kwamen al zijn vroegere „verstrooidheden" weer terug. Bij het loopen op straat struikelde hij meermalen (uitbeelding van die „faux pas" bij de behandeling), liet zijn portefeuille thuis liggen, wilde op de tram een kreuzer te weinig betalen, had zijn kleeren niet behoorlijk dichtgeknoopt, enz.

[1]) E. Jones merkt hieromtrent op: „Dikwijls is er een weerstand van algemeenen aard. Zoo zal een man, die het druk heeft, vergeten de brieven op de bus te doen, die zijn vrouw hem — lichtelijk tot zijn ergernis — heeft meegegeven, evenals hij misschien ook zal „vergeten" boodschappen voor haar te doen, als zij het hem vraagt."

hoe de zoogenaamde neurasthenicus ertoe komt, de bijzonderheden, die hij den dokter wil mededeelen of vragen, op het beruchte „lijstje" te schrijven. Oppervlakkig lijkt het, alsof hij dit doet omdat hij zijn geheugen niet vertrouwt. Dat is wel waar, maar meestal gaat het zoo: de zieke heeft zijn verschillende klachten en vragen op hoogst langdradige wijze te berde gebracht. Als hij daarmee klaar is, is hij even stil, dan haalt hij het lijstje voor den dag, en zegt verontschuldigend: „Ik heb maar het een en ander opgeschreven, omdat ik zoo licht iets vergeet." Meestal vindt hij dan op zijn lijstje niets nieuws meer. Hij herhaalt nog eens punt voor punt, en antwoordt dan zelf: „Ja, dat heb ik al gevraagd." Het lijstje dient hem waarschijnlijk slechts om een van zijn symptomen te demonstreeren, n.l. dat zijn voornemens zoo vaak door de inmenging van duistere beweegredenen schipbreuk lijden.

Om nu eens een kwaaltje te noemen, waaraan ook de meeste gezonde menschen, die ik ken, min of meer lijden, moet ik bekennen, dat het mij vooral in vroeger jaren heel vaak gebeurde dat ik langen tijd vergat, geleende boeken terug te geven, en dat het nogal eens gebeurde, dat ik betalingen uitstelde door ze te vergeten. Onlangs op een morgen had ik mijn dagelijkschen inkoop van sigaren gedaan, en ging den winkel uit zonder te betalen. Dit was nu nogal een onschuldig verzuim, want de winkelier kent mij, en ik kon verwachten, dat hij mij den volgenden dag aan mijn schuld zou herinneren. Maar dit kleine verzuim, deze poging om schulden te maken, staat ongetwijfeld in verband met de overpeinzingen over mijn inkomsten, waarmee ik mij den vorigen dag had beziggehouden. Wanneer het geld en bezit betreft, kan men ook bij de meeste zoogenaamd fatsoenlijke menschen gemakkelijk aantoonen dat er in hun ziel min of meer strijd wordt gevoerd tusschen onderling tegenstrijdige neigingen. Het

zal wellicht blijken, dat de oorspronkelijke hebzucht van den zuigeling, die zich van alles wil meester maken (om het in den mond te steken), bij de meeste menschen slechts ten deele door de beschaving en de opvoeding is overwonnen.[1])

Ik vrees, dat ik met al deze voorbeelden niets dan algemeen bekende dingen heb verteld. Het kan mij echter niet anders dan welkom zijn, dat ik op feiten kan wijzen, die iedereen kent, en die iedereen op dezelfde manier uitlegt, aangezien het immers slechts mijn doel is, het alle-

---

[1]) Ik kan hieraan nog toevoegen, dat in geldzaken het geheugen van de menschen een bijzondere partijdigheid vertoont. Zooals ik ook uit eigen ervaring weet, meent men dikwijls abusievelijk, zich te herinneren dat men iets betaald heeft, en deze foutieve herinnering is dikwijls zeer hardnekkig. Zoodra men, buiten de ernstige bezigheden om, meer voor de aardigheid, de gewinzucht vrijen loop laat, zooals bij het kaartspel, hebben de eerlijkste menschen een neiging om vergissingen te begaan, kleine herinnerings- en rekenfoutjes te maken, en raken zij, zonder recht te weten hoe, in kleine bedriegerijtjes betrokken. Op een dergelijk zich-laten-gaan berust voor een niet gering deel de psychisch verfrisschende werking van het spel. Het spreekwoord, dat men bij het spel het karakter van de menschen leert kennen, bevat waarheid, als men er aan toevoegt: het onderdrukte karakter. — Mocht het waar zijn, dat er bij kellners ook nog wel eens opzettelijke rekenfouten voorkomen, dan moeten wij deze opgetwijfeld op dezelfde wijze beoordeelen. — Bij kooplieden kan men dikwijls waarnemen, dat zij bij het uitgeven van een aanzienlijk bedrag, bij het betalen van rekeningen en dergelijke, een zekere weifeling vertoonen, die hun geen voordeel aanbrengt, maar die men psychologisch moet opvatten als een uiting van een tegenstrevenden wil, van een neiging die zich verzet tegen het geld-uit-handen-geve. Brill zegt hierover: „We are more apt to mislay letters containing bills, than checks" (wij zullen allicht eerder brieven met rekeningen erin, doen zoek raken dan met chèques). — Het staat in verband met de intiemste en nog het minst duidelijke niegingen, dat juist vrouwen een bijzonderen tegenzin tegen het betalen van den dokter vertoonen. Gewoonlijk hebben ze hun portemonnaie vergeten, ze kunnen daarom op het spreekuur niet betalen, vergeten dan heel dikwijls, het verschuldigde honorarium later te sturen, en trachten zoo de fantaisie te verwezenlijken, dat men ze voor niets — „voor hun mooie gezicht" zooals men wel eens zegt — heeft behandeld. Zij betalen als het ware met het schoone schouwspel, dat zij zijn.

daagsche te verzamelen en het voor de wetenschap te gebruiken. Ik zie niet in, waarom de wijsheid, die een resultaat van de algemeene levenservaring is, niet in den kring der wetenschappen zou mogen worden toegelaten. Het wezenlijke kenmerk van wetenschappelijken arbeid ligt niet in de verscheidenheid der objecten, maar in de strenge methode, die bij het waarnemen der feiten is gevolgd, en in het zoeken naar een vèrstrekkend verband tusschen de feiten.

Wij hebben gezien, dat de nog eenigszins belangrijke voornemens vergeten kunnen worden, wanneer onbewuste beweegredenen zich daartegen verzetten. Bij nog onbelangrijker voornemens ziet men, dat het vergeten nog op een andere wijze tot stand kan komen, n.l. zóó, dat een tegenstrevende neiging van iets anders op het voornemen wordt overgebracht, nadat er tusschen dit andere en het voorgenomene een o p p e r v l a k k i g associatief verband is tot stand gebracht. Ter toelichting hiervan diene het volgende voorbeeld: Ik gebruik graag schoon vloeipapier, en neem mij voor, vanmiddag in de stad wat nieuw vloei mee te brengen. Maar vier dagen achtereen vergeet ik dit, tot ik mijzelf afvraag, welke reden ik hiervoor heb. Ik kom er dan spoedig achter, want ik bedenk terstond, dat ik wel meestal schrijf „Löschpapier," maar dat ik zeg „Fliesspapier" [beteekent allebei „vloeipapier." V.] „Fliess" is de naam van een vriend van mij in Berlijn, die mij in dezen zelfden tijd een pijnlijke en verontrustende gedachte bezorgd had. Deze gedachte kan ik niet kwijtraken, maar de afweerneiging wordt dáárdoor merkbaar, dat zij met behulp van de woordovereenkomst wordt overgebracht op het indifferente voornemen, dat, juist omdat het indifferent is, minder weerstand biedt.

In het volgende geval van „uitstel" bestond een combinatie van een regelrecht tegenwerkenden wil en een motiveering die in verband stond met vroegere gebeurte-

nissen. In de serie „Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens" had ik een korte verhandeling over den droom geschreven, waarin de inhoud van mijn „Traumdeutung" beknopt is weergegeven.[1]) De uitgever Bergmann te Wiesbaden zendt mij een drukproef en verzoekt deze per omgaande gecorrigeerd terug te zenden, daar hij het boekje nog vóór Kerstmis wil uitgeven. Ik corrigeer de proef nog 's nachts en leg ze op mijn schrijftafel, om ze den volgenden morgen mee te nemen. 's Morgens vergeet ik dit, eerst 's middags bij het zien van den kruisband op mijn schrijftafel denk ik er weer aan. Ik vergeet het opnieuw 's middags, 's avonds en den volgenden ochtend, tot ik den tweeden dag 's middags mijzelf dwing de drukproef mee te nemen en in een brievenbus te gooien, terwijl ik mij verwonderd afvraag, wat de reden van dit herhaalde uitstel kan zijn. Het is duidelijk dat ik de drukproef niet wilde afzenden, maar ik kan niet uitvinden waarom. Op deze zelfde wandeling stap ik echter bij mijn Weener uitgever, die ook de „Traumdeutung" heeft uitgegeven, naar binnen, bestel een paar boeken en zeg daarna, als door een plotselingen inval gedreven: „U weet toch, dat ik den „Droom" opnieuw heb geschreven?" — „Neen, dat kunt u toch niet meenen?!" — „Maak u maar niet ongerust, het is maar een korte brochure voor de Löwenfeld-Kurella-serie." Hij was er echter toch niet recht gesticht over; hij was bang dat het nadeelig zou zijn voor den verkoop van het boek (de „Traumdeutung"). Ik sprak dit tegen, en vroeg ten slotte: „Als ik mij eerder hiermee tot u had gewend, zoudt u mij dan verboden hebben dit te doen uitgeven?" — „Neen, dat vol trekt niet." Ik zelf geloof, dat ik in mijn volle recht was en dat ik niets anders heb gedaan dan wat algemeen de gewoonte is; toch schijnt het mij zeker, dat een dergelijk bezwaar, als de uitgever noemde, de reden was dat ik zoo aarzelde, de

[1]) Zie de aanm. op blz. (V.)

drukproef weg te sturen. Bij een vroegere gelegenheid had een uitgever namelijk bezwaren geopperd, toen ik mij gedwongen had gezien, eenige bladzijden text uit een vroeger, bij een anderen uitgever verschenen werk (van mijn hand) over cerebrale kinderverlamming onveranderd over te nemen in mijn bewerking van ditzelfde onderwerp in het Handboek van N o t h n a g e l. Ook toen echter had ik de aanmerking voor niet gegrond verklaard; ik had ook toen mijn eersten uitgever (denzelfden die de „Traumdeutung" uitgeeft) eerlijk van mijn voornemen op de hoogte gebracht. Ga ik echter in deze reeks van herinneringen nog verder terug, dan kom ik aan een nog vroegere soortgelijke gebeurtenis, toen ik, bij de vertaling van een Fransch werk, werkelijk het eigendomsrecht, waarmede men bij een uitgave rekening moet houden, heb geschonden. Ik had den vertaalden text van aanteekeningen voorzien, zonder voor deze aanteekeningen de toestemming van den schrijver gevraagd te hebben, en eenige jaren later had ik redenen om aan te nemen, dat de schrijver met mijn eigenmachtigheid niet was ingenomen.

Er is een spreekwoord, hetwelk uitdrukt dat men wel weet, dat het vergeten van voornemens niet iets toevalligs is. „Wat men éénmaal heeft vergeten, dat vergeet men nog wel vaker."

Ja, men krijgt soms zoo den indruk, dat alles, wat men over het vergeten en allerlei vergissingen kan zeggen, den menschen reeds bekend is als iets dat van zelf spreekt. Des te wonderlijker is het, dat het toch noodig is, hun dit zoo bekende in het bewustzijn te brengen! Hoe dikwijls heb ik hooren zeggen: „Vraag mij maar niet om dat te doen, want dat vergeet ik toch vast." Dat deze voorspelling dan uitkwam was waarlijk geen wonder. Degeen, die dit zeide, bemerkte in zichzelf het voornemen, het hem gevraagde niet te doen, en wilde zichzelf slechts het bestaan van dit voornemen niet toegeven.

Op het vergeten van voornemens wordt ook wel een helder licht geworpen door hetgeen men zou kunnen betitelen als het „opvatten van niet ernstig gemeende voornemens." Ik had eens een jongen schrijver beloofd, een boekbespreking over zijn werkje te schrijven, stelde dit echter wegens innerlijke, mij niet onbekende weerstanden telkens uit, tot ik op zekeren dag op zijn aandringen beloofde, dat het nog denzelfden avond zou gebeuren. Ik was ook ernstig van plan het te doen, maar ik had vergeten, dat die avond reeds was bestemd voor het opstellen van een geneeskundig rapport, dat geen uitstel kon lijden. Nadat ik op deze wijze had bespeurd dat mijn voornemen niet ernstig gemeend was geweest, gaf ik den strijd tegen mijn weerstanden op en stuurde den schrijver een briefje waarin ik mijn belofte herriep.

* * *

[Het volgende voorbeeld is door den vertaler toegevoegd: Dr. A. G. te O. deelde mij mede, dat hij eenigen tijd geleden 2 exemplaren van een zeker proefschrift had ontvangen om hiervan een referaat te schrijven. De schrijfster is gepromoveerd bij denzelfden hoogleeraar die zijn leermeester is. Dr. G. denkt over dit proefschrift nogal geringschattend, en hij zou het niet anders kunnen refereeren dan het zeer neer te halen. Terwijl hij één exemplaar in zijn laboratorium en een ander exemplaar op zijn bureau had liggen, en hij zich telkens voornam het referaat te schrijven, kwam hij er telkens niet toe, hoewel hij intusschen talrijke andere referaten had geschreven.]

VIII HET MISGRIJPEN

AN het reeds meermalen genoemde werk van M e r i n g e r en M a y e r ontleen ik nog het volgende:

„De versprekingen staan niet op zichzelf. Zij zijn verwant met de vergissingen en verzuimen, die bij andere bezigheden dikwijls worden begaan, en die men ten onrechte beschouwt als gevolgen van „vergeetachtigheid."

Ik schijn dus niet de eerste te zijn, die vermoedt dat er achter de kleine vergissingen, die in het dagelijksch leven der gezonde menschen voorkomen, een beteekenis en een doel schuilt. [1])

Wanneer men voor de vergissingen bij het spreken tot een dergelijke opvatting is kunnen komen, dan ligt het voor de hand, dat men eens ziet of deze verklaring ook voor onze andere bewegingsverrichtingen opgaat. Ik heb hier de gevallen in twee groepen gerangschikt; de gevallen, waarin de hoofdzaak schijnt te zijn, dat de handeling een niet-bedoeld gevolg heeft, dus dat het beoogde doel niet bereikt wordt, betitel ik als „m i s g r ij p e n;" de andere gevallen, waarin de geheele handeling ondoelmatig schijnt te zijn, noem ik „s y m p t o o m h a n d e l i n g e n e n t o e v a l s h a n d e l i n g e n." Deze verdeeling kan men weer niet streng doorvoeren; het wordt ons wel duidelijk, dat alle indeelingen, die wij in deze

[1]) Uit een tweede publicatie van M e r i n g e r is mij later gebleken, hoezeer ik dezen schrijver onrecht deed, door bij hem zooveel inzicht in deze zaak te veronderstellen.

verhandeling hebben gemaakt, slechts waarde hebben zoover ze de beschrijving der verschijnselen overzichtelijker maken, doch dat ze in strijd zijn met de innerlijke eenheid der verschillende vormen.

Het is duidelijk, dat de psychologie van het misgrijpen ons niet veel begrijpelijker wordt, wanneer wij het rangschikken bij de ataxie en speciaal bij de „corticale ataxie." [1]) Laat ons liever probeeren, in elk der gevallen uit te vorschen welke omstandigheden ertoe geleid hebben. Ik geef daarvoor weer zelf-waarnemingen, hoewel het bedoelde verschijnsel zich bij mij nu niet zoo bijzonder dikwijls voordoet.

a. Jaren geleden, toen ik nog vaker patienten aan huis bezocht dan tegenwoordig, gebeurde het mij dikwijls dat ik, als ik voor de deur was gekomen waar ik moest aankloppen of aanschellen, mijn eigen huissleutel voor den dag haalde, om dezen dan — haast beschaamd weer in mijn zak te steken. Als ik eens naga, bij welke patienten dit geschiedde, dan moet ik wel aannemen, dat deze vergissing — den sleutel te voorschijn halen inplaats van aan te bellen — bedoelde, hulde te brengen aan het huis, waar ik deze vergissing beging. Deze vergissing beteekende hetzelfde als de gedachte: „Hier voel ik mij heelemaal thuis," want zij vond slechts plaats waar ik van den zieke was gaan houden. (Aan mijn eigen huisdeur bel ik natuurlijk nooit aan.) Deze vergissing was dus een symbolische uitbeelding van een gedachte, die toch eigenlijk niet bestemd was om bewust als ernstig gemeend te worden aanvaard, want in werkelijkheid weet de

---

[1]) Ataxie is een bewegingsstoornis (die bij verschillende zenuwziekten voorkomt), waarbij onvoldoende samenwerking tusschen de verschillende spieren bestaat; daardoor worden de bewegingen, vooral eenigszins samengestelde bewegingen, gebrekkig uitgevoerd, wél krachtig, maar in verkeerde richting. Als de oorzaak der ataxie in de hersenschors ligt (schors = cortex) spreekt men van „corticale ataxie." (Vert.)

zenuwarts zeer goed, dat de zieke hem slechts aanhankelijkheid betoont, zoolang hij denkt dat dit in zijn voordeel is, en dat hijzelf die bijzonder groote belangstelling voor zijn patient slechts laat bestaan omdat dit voor de psychische behandeling nuttig en noodig is.

Dat het beteekenisvolle verkeerd manoeuvreeren met den sleutel volstrekt geen bijzondere eigenaardigheid van mij is, blijkt uit talrijke zelf-waarnemingen van anderen.

Bijna eene herhaling van mijn ervaring beschrijft A. Maeder (Contrib. à la psychopath. de la vie quotidienne, Arch. de Psychol. VI, 1906): „Het gebeurt iedereen wel eens, dat hij, wanneer hij voor de huisdeur van een goed vriend staat, zijn sleutelbos voor den dag haalt, en tot zijn verrassing bemerkt dat hij bezig is te probeeren met zijn eigen huissleutel de deur te openen. Dit veroorzaakt hem een oponthoud, want hij moet toch aanschellen, maar het is een bewijs dat men zich bij dien vriend thuis gevoelt of er zich graag thuis zou willen gevoelen.

E. Jones (l. c. pag. 509): „Het gebruiken van twee sleutels is een rijke bron van dergelijke vergissingen, waarvan ik hier twee voorbeelden wil geven:

Wanneer ik thuis bezig ben met werk dat mij zeer in beslag neemt en ik moet mij dan plotseling naar het ziekenhuis begeven om het een of andere mechanische werk te doen, gebeurt het dikwijls dat ik de deur van mijn laboratorium tracht te openen met den sleutel van mijn schrijfbureau thuis, hoewel de twee sleutels volstrekt niet op elkaar gelijken. Deze vergissing toont aan, waar ik op dat oogenblik het liefst zou willen zijn.

Eenige jaren geleden was ik in een ondergeschikte betrekking aan een zekere inrichting verbonden. De deur van dat gebouw was gewoonlijk gesloten, zoodat men moest bellen om binnen te komen. Het gebeurde eenige malen dat ik ernstige pogingen deed om deze deur met mijn huissleutel open te maken; de doktoren die tot den

gewonen staf van geneeskundigen van dit gebouw behoorden, en waarvan ik ook spoedig deel hoopte uit te maken, bezaten elk een sleutel, zoodat zij niet aan de deur behoefden te wachten. Mijn vergissing gaf dus uiting aan mijn verlangen, ook op denzelfden voet behandeld te worden, zoodat ik mij daar geheel „thuis" kon gevoelen."

Iets dergelijks vermeldt Dr. Hanns Sachs (Weenen): „Ik draag altijd twee sleutels bij mij, waarvan de een van de deur der kanselarij (griffie), de andere van mijn huisdeur is. Ik kan niet gemakkelijk den eenen sleutel voor den anderen aanzien, want de kanselarij-sleutel is minstens driemaal zoo groot als de sleutel van mijn woning. Bovendien draag ik den eersten in mijn broekzak, den tweeden in mijn vest. Desniettegenstaande gebeurde het dikwijls dat ik, wanneer ik voor de deur stond, bemerkte dat ik op de trap den verkeerden sleutel in de hand had genomen. Ik besloot het eens statistisch te onderzoeken; daar ik dagelijks in ongeveer dezelfde gemoedsstemming voor de beide deuren kwam te staan, moest ook het verwisselen van de beide sleutels, wanneer dit een psychische oorzaak had, aan een bepaalden regel gebonden zijn. Toen ik bij de latere gevallen nauwkeurig oplette, bleek het dat ik steeds den sleutel van mijn woning voor den dag haalde, wanneer ik den sleutel der kanselarij moest hebben; slechts een enkelen keer had het tegenovergestelde plaats, n.l. toen ik eens vermoeid naar huis kwam, waar, zooals ik wist, een gast op mij wachtte. Voor de huisdeur gekomen, deed ik toen een poging, om deze met den kanselarijsleutel, die natuurlijk veel te groot was, open te maken."

b. In een zeker huis, waar ik sedert zes jaren tweemaal daags op vastgestelden tijd ergens op de tweede verdieping moet zijn, is het mij in dezen langen tijd tweemaal gebeurd (kort na elkander), dat ik een verdieping te hoog ben gegaan. Den eenen keer was ik verdiept in een eer-

zuchtigen dagdroom, waarin ik in gedachten „hooger en steeds hooger" steeg. Daardoor had ik niet eens gehoord, dat de deur van het vertrek, waar ik moest zijn, werd geopend, terwijl ik de eerste treden van de trap naar de derde verdieping opging. Den anderen keer ging ik ook weer te ver, terwijl ik „in gedachten verzonken" was; toen ik het bemerkte, mij omkeerde en trachtte mijzelf te betrappen op de fantasie die mij zoozeer bezighield, bespeurde ik dat ik mij ergerde aan een (denkbeeldige) kritiek over mijn geschriften, waarin mij werd verweten, dat ik altijd „te ver ging." [In het oorspronkelijke wordt het associatief verband tusschen de fantasie en de daad ook nog uitgedrukt in het woord „(sich) v e r s t e i g e n," dat zoowel „te hoog klimmen" als „hoog vliegen," „vermetel worden," „zich vergaloppeeren" beteekent. Vert.]

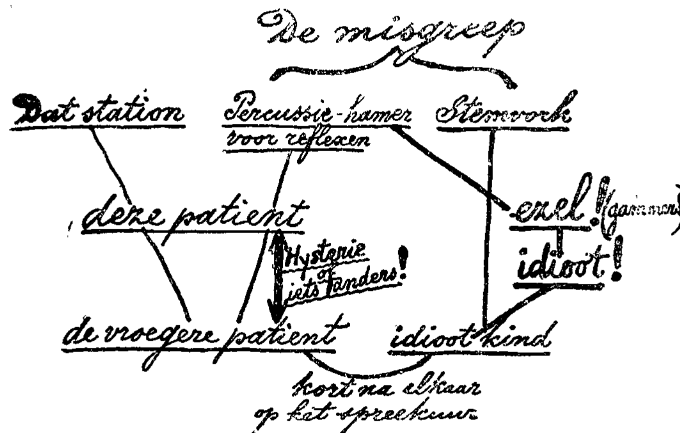
c. Op mijn schrijfbureau liggen sinds vele jaren een metalen percussiehamer (reflexen-hamer) en een stemvork naast elkaar. Op zekeren dag ga ik na afloop van het spreekuur haastig weg, omdat ik een bepaalden trein van de stadsspoor wil halen. In het volle daglicht steek ik, inplaats van den percussiehamer, de stemvork in mijn jaszak, en bemerk mijn vergissing door het gewicht van dit zware voorwerp, dat mijn jaszak sterk omlaag trekt. Wie niet gewend is, over dergelijke kleine gebeurtenissen te gaan nadenken, zal ongetwijfeld in mijn groote haast een verklaring en verontschuldiging voor mijn misgreep vinden. Toch gaf ik er de voorkeur aan, mijzelf af te vragen, waarom ik eigenlijk de stemvork inplaats van den percussiehamer heb gepakt. Mijn groote haast had evengoed een reden kunnen zijn, om het goede voorwerp te grijpen, teneinde geen tijd te hoeven verliezen om mijn vergissing te verbeteren.

De eerste vraag, die zich aan mij opdringt, luidt: wie heeft het laatst naar de stemvork gegrepen? Dat heeft, enkele dagen geleden, een idioot kind gedaan, waarbij

ik het opmerkingsvermogen voor zintuigelijke indrukken onderzocht, en dat de stemvork zoo mooi vond, dat ik deze slechts met moeite weer uit zijn handen kon krijgen. Moet dat nu beteekenen, dat ik een idioot ben? Dat lijkt tenminste wel, want de eerstvolgende inval, dien ik bij „hamer" (Duitsch: Hammer) krijg, luidt „C h a m e r" (spreek uit „gammer." Het hebreeuwsche woord voor „ezel").

Wat heeft al dit gescheld nu te beteekenen? Wij moeten nu eens de situatie nagaan, waarin ik op dit oogenblik was. Ik ga in haast naar een consult, ergens aan de Wester-spoorbaan, bij een zieke, die volgens de schriftelijke mededeeling voor eenige maanden van een balkon is gevallen, en sinds dien tijd niet loopen kan. De arts, die mij vroeg te komen, schrijft, dat hij toch niet weet, of het een kwetsuur van het ruggemerg of een traumatische neurose — hysterie — is. Dat moet ik nu uitmaken. Het was dus niet overbodig, dat ik bij een dergelijke lastige differentieeldiagnose mijzelf nog eens speciaal aanmaande om voorzichtig te zijn. De medici zijn trouwens toch al dikwijls van meening, dat men veel te gauw ertoe overgaat, de diagnose hysterie te stellen, waar men met ernstiger toestanden te doen heeft. Maar voor de beschimping hebben wij nog geen reden gevonden! Ja, er komt nog bij, dat ik jaren geleden aan dezelfde treinhalte ben afgestapt, om naar een jongen man te gaan zien, die na een heftige gemoedsaandoening niet goed meer loopen kon. Ik maakte toen de diagnose hysterie, en nam den zieke later in psychische behandeling, en toen bleek het, dat mijn diagnose wel niet verkeerd was, maar toch ook niet heelemaal goed. Een groot aantal van de verschijnselen van dezen patient berustte op hysterie, en deze verschijnselen verdwenen dan ook prompt in den loop der behandeling. Maar op de verschijnselen die er thans nog overbleven had de behandeling geen invloed,

en deze verschijnselen konden slechts berusten op een multiple sclerose.[1]) Zij, die den zieke na mij zagen, konden zonder moeite de organische aandoening herkennen; ik echter had moeilijk anders kunnen oordeelen of anders handelen, maar toch werd de indruk gewekt, alsof ik een ernstige vergissing had begaan; de belofte dat hij beter zou worden, die ik hem had gegeven, kon natuurlijk niet worden nagekomen. De misgreep naar de stemvork inplaats van naar den hamer kon dus als volgt in woorden worden uitgedrukt: „Zeg, idioot! zeg, ezel! let nu goed op, dat je niet weer een hysterie diagnosticeert, waar een ongeneeselijke ziekte bestaat, zooals jaren geleden bij dien armen man in datzelfde plaatsje!" En het was gelukkig voor deze kleine analyse, al was het dan ook ongelukkig voor mijn stemming, dat deze zelfde man met zijn ernstige verlamming enkele dagen te voren en

1) Een (meestal langzaam toenemende) aandoening van hersenen en ruggemerg, waartegen de behandeling meestal niet veel vermag. (Vert.)

één dag na het idiote kind op mijn spreekuur was geweest.[1])

Zooals men ziet, is het ditmaal de stem der zelfkritiek, die zich in dezen misgreep doet vernemen. Een misgreep is bijzonder geschikt om als zelfverwijt te dienen. De misgreep is hier als het ware een uitbeelding, een aanduiding van den misgreep dien men elders heeft begaan.

d. Zooals vanzelf spreekt, kan het misgrijpen ook tot allerlei andere verborgen doeleinden worden aangewend. Ziehier een voorbeeld daarvan: Het gebeurt mij zeer zelden, dat ik per ongeluk iets breek. Ik ben niet bijzonder handig, maar, daar het apparaat mijner zenuwen en spieren intact is, bestaan er bij mij blijkbaar geen andere redenen om zulke onhandige bewegingen met ongewenscht gevolg te maken. Ik weet dan ook in mijn huis geen enkel voorwerp te noemen, waarvan ik een vorig exemplaar zou hebben gebroken of stukgegooid. Door de weinige vrije ruimte in mijn studeerkamer was ik dikwijls genoodzaakt, in de lastigste houdingen te manoeuvreeren te midden van de antieke leemen- en steenen voorwerpen, waarvan ik een kleine verzameling bezit, zoodat de toeschouwers bezorgd waren dat ik iets op den grond gooien en breken zou. Dit is echter nooit gebeurd. Waarom heb ik dan op zekeren dag het marmeren deksel van mijn eenvoudigen inktkoker op den grond gegooid, zoodat het brak?

Mijn inktstel bestaat uit een plaat van Untersberger

[1]) Hoewel Freud er niet nadrukkelijk op wijst, mag men wel aannemen, dat, bij het associatief verband tusschen den patient van nu en den vroegeren patient, ook de percussiehamer een rol speelt. Immers Freud heeft den „reflex-hamer" (zooals hij hem noemt), den percussiehamer waarmee de kniepees-reflex en andere reflexen worden onderzocht, noodig bij het onderzoek van den patient van nu (die van het balkon is gevallen), en hij heeft hem (hoogstwaarschijnlijk) ook gebruikt toen de patient van vroeger, met zijn „spastische verlamming" (waarbij de reflexen verhoogd zijn), hem op zijn spreekuur bezocht. Ter wille der overzichtelijkheid geef ik hier het associatief verband nog even weer in vorenstaand schema. (Vert.)

marmer, die een uitholling vertoont, waarin het glazen inktpotje rust; de inktkoker heeft een deksel met knop van denzelfden steen. Achter het inktstel staat een kring van bronzen beeldjes en terracotta-figuurtjes. Ik ga aan mijn bureau zitten om te schrijven, maak met de hand, waarin ik den pennehouder heb, een merkwaardig onhandige zwaaiende beweging, en gooi daardoor het deksel van den inktkoker, dat reeds op het bureau lag, op den grond. De verklaring hiervoor is niet moeilijk te vinden. Eenige uren tevoren was mijn zuster in de kamer geweest, om eenige nieuwe aanwinsten van mijn collectie te bekijken. Zij vond deze zeer mooi, en zeide toen: „Nu ziet je schrijfbureau er werkelijk aardig uit, alleen dat inktstel past er niet goed bij. Je moet eens een mooier hebben." Ik bracht mijn zuster weg en kwam eerst uren later weer thuis. Toen heb ik echter, naar het schijnt, aan het veroordeelde inktstel het doodvonnis voltrokken. Had ik misschien uit de woorden van mijn zuster begrepen, dat zij van plan was, mij bij de eerstvolgende feestelijke gelegenheid een mooier inktstel cadeau te doen, en sloeg ik het leelijke oude inktstel stuk, om haar te dwingen haar plan, waarop zij zinspeelde, ten uitvoer te brengen? In dat geval was de beweging, waarmee ik het deksel op den grond slingerde, slechts schijnbaar onhandig; in werkelijkheid was deze bijzonder handig, ging regelrecht op haar doel af, en slaagde er tevens in, alle meer waardevolle voorwerpen, die in de buurt stonden, te ontwijken en ze ongedeerd te laten.

Ik geloof werkelijk, dat men een geheele categorie van schijnbaar toevallig onhandige bewegingen op deze manier moet beoordeelen. Het is waar, dat deze iets gewelddadigs hebben, dat de manier waarop met dingen gesmeten wordt, doet denken aan spastisch-atactische bewegingen, [1]) maar

[1]) Daarbij worden de bewegingen op heftige, slingerende manier

het blijkt dat zij op een bepaald doel afgaan, en hun doel ook treffen met een zekerheid, waarop de bewuste, willekeurige bewegingen lang niet altijd kunnen bogen.

Deze beide eigenschappen, het gewelddadige en de zekerheid waarmee zij doel treffen, vinden wij ook bij de bewegings-uitingen van de hysterische neurose en gedeeltelijk ook bij de bewegings-verschijnselen van het slaapwandelen, hetgeen er voor pleit dat ook deze verschijnselen op een soortgelijke wijze ontstaan.

Ook een waarneming van mevr. Lou Andreas-Salomé bij zichzelf, kan overtuigend het bewijs leveren, hoe een hardnekkig vastgehouden „onhandigheid" op zeer handige wijze een verborgen doel dient.

„Juist sinds de melk zoo duur en schaarsch is geworden, gebeurde het mij, tot mijn voortdurenden schrik en ergernis, telkens, dat ik ze liet overkoken. Tevergeefs probeerde ik, het niet te doen, hoewel ik anders nooit verstrooid of slordig ben. Daar zou anders nog eerder reden voor geweest zijn, na den dood van mijn lieven witten terrier, (die zoo terecht als ooit een mensch „vriend" [russisch Drujok heette). Maar — zie hier — daarna is er nooit meer een druppel melk overgekookt. Mijn eerste gedachte daarbij was: „dat is maar goed ook, want nu zou wat zoodoende op den grond gemorst wordt, heelemaal niet meer gebruikt kunnen worden." En tegelijk zag ik mijn „Vriend" voor mij, zooals hij vol verwachting naar het koken zat te kijken; zijn kop een beetje opzij, en al met zijn staart kwispelend, — met voldane zekerheid zich van het gebeurende heerlijke ongeluk bewust. En meteen begreep ik alles en ook: dat ik nog m e e r van hem gehouden had dan ik wel wist".

---

gemaakt, en tevens gaan, door gebrekkige samenwerking tusschen verschillende spieren en onvoldoende contrôle erover, deze slingerende of stootsgewijze bewegingen verder (of in andere richting) dan de bedoeling was. Zie ook de noot op blz. (Vert.).

Het is mij de laatste jaren, sinds ik zulke waarnemingen verzamel, nog eenige malen gebeurd, dat ik min of meer waardevolle voorwerpen gebroken of stukgegooid heb, maar het onderzoek van deze gevallen heeft mij overtuigd, dat het nimmer een gevolg was van het toeval of van mijn doellooze onhandigheid. Zoo heb ik op zekeren morgen, toen ik in badcostuum, met strooien pantoffels aan, door een kamer liep, gehoor gevend aan een plotselinge ingeving, een der pantoffels van mijn voet afgeschopt, zoodat hij tegen een mooi marmeren Venusbeeldje aan vloog, en dit van de console deed tuimelen. Terwijl het op den grond aan stukken viel, citeerde ik doodbedaard deze versregels van Busch:

Ach! Die Venus ist perdü —
Klickeradoms! — von Medici!

Dat ik mij zoo dol aanstelde, en zoo kalm bleef bij de aangerichte schade, vindt zijn verklaring in de toenmalige omstandigheden. Wij hadden een ernstige zieke in de familie en in stilte had ik de hoop op haar genezing al opgegeven. Dien morgen had ik vernomen dat zij veel beter was; ik weet nog, dat ik bij mijzelf gezegd hebt: dus blijft zij toch leven. Mijn aanval van vernielzucht diende om uiting te geven aan mijn dankbaarheid jegens het lot, en maakte het mij mogelijk, een „offerhandeling" te volbrengen, net alsof ik een gelofte had gedaan, dat ik, wanneer zij weer gezond werd, het een of ander ten offer zou brengen! Dat ik voor dit offer de Venus van Medici uitzocht, was waarschijnlijk niets anders dan een galante hulde aan de herstellende zieke. Het blijft mij echter ook thans weer onbegrijpelijk, dat mijn besluit zoo spoedig was genomen, en dat ik zoo handig had gemikt en van de voorwerpen, die er zoo dicht bij stonden, er geen enkel had geraakt.

In een ander geval, waarin ik weer een zwaai met de steel van den pennehouder maakte en daardoor iets brak, beduidde dit ook weer een offer, maar ditmaal een zoen-offer, dat ten doel had iets af te wenden. Ik had op zekeren dag een trouwen en beproefden vriend een verwijt gemaakt, dat alléén gegrond was op de uitlegging van zekere teekenen die zijn onbewuste vertoonde. Hij was daar nogal boos om, en schreef mij een brief, waarin hij mij verzocht, mijn vrienden niet psychoanalytisch te behandelen. Ik moest hem gelijk geven, en stelde hem door mijn brief tevreden. Terwijl ik dezen brief schreef, had ik de nieuwste aanwinst van mijn verzameling, een prachtig geglazuurd egyptisch beeldje, voor mij staan. Ik gooide het op de beschreven manier stuk, en wist toen dadelijk, dat ik dit onheil had aangericht, om een grooter onheil af te wenden. Gelukkig konden zoowel de vriendschap als het beeldje zóó worden gelijmd, dat men den barst niet merkte.

Een derde brekerij stond met iets minder ernstigs in verband; het was slechts een vermomde „executie" (om de uitdrukking van Th. Vischer („Auch Einer") te gebruiken) van een voorwerp, dat bij mij uit de gunst was geraakt. Ik had een tijd lang een wandelstok met zilveren knop gehad; op een keer was de dunne zilverplaat buiten mijn schuld beschadigd en werd slecht gerepareerd. Kort nadat de stok teruggebracht was, gebruikte ik, in een overmoedige bui, den haak ervan om naar het been van een van mijn kleine kinderen te hengelen. Daarbij brak hij natuurlijk in tweeën, en ik was ervan bevrijd.

De gelatenheid, waarmee men in al deze gevallen de aangerichte schade opneemt, mag wel als bewijs gelden voor het bestaan van een onbewust doel van de verrichte handeling.

Soms stuit men, wanneer men de redenen voor een zoo onbeteekenende misprestatie nagaat, als het breken

van een voorwerp, op dingen, die diep in de voorgeschiedenis van een mensch doordringen, en bovendien met zijn tegenwoordige situatie in verband staan. De hier volgende analyse van L. Jekel geeft een voorbeeld daarvan.

„Een dokter bezit een vaas van aardewerk, wel niet kostbaar, maar zeer mooi. Die heeft hij eens gekregen, tegelijk met een aantal andere voorwerpen, waaronder ook kostbare, van een (getrouwde) patiente. Toen het duidelijk werd, dat zij een psychose had, had hij al haar geschenken aan haar familie teruggegeven, behalve die eene, veel minder dure vaas, waarvan hij geen afstand kon doen, omdat zij zoo mooi was.

Toch kostte dit verdonkeremanen den scrupuleuzen man eenigen strijd, was hij zich bewust, dat het eigenlijk niet volkomen in den haak was, maar suste zijn geweten daarmede, dat de vaas eigenlijk geen waarde had, en zoo moeilijk in te pakken was, enz.

Een paar maanden later, toen hij zich tot een advocaat had gewend om een deel van het geld, dat hem nog voor de behandeling van die patiente toekwam, en dat de familie hem niet wou betalen, in te vorderen, kwamen zijn zelfverwijten weer terug; even overviel hem ook de angst, dat de familie die „verduistering" ontdekt kon hebben, en bij het proces daarvan tegen hem gebruik zou kunnen maken.

Maar vooral de eerste gedachte was een tijdlang zoo sterk, dat hij er zelfs over dacht, de ongeveer honderd maal grootere vordering te laten loopen, — quasi als vergoeding voor het verduisterde voorwerp — maar hij overwon die gedachte toch spoedig, en zette ze als absurd opzij.

In deze stemming evenwel gebeurt het hem, dat hij, die anders zeer zelden iets breekt en zijn spieren goed in bedwang heeft, terwijl hij in deze vaas versch water wil doen, door een zonderling onhandige en geheel onnoodige beweging haar van de tafel gooit, zoodat zij in vijf

of zes groote stukken breekt. En dat nog wel, nadat hij den avond te voren eerst na lang aarzelen had kunnen besluiten, juist deze vaas met bloemen gevuld voor zijn gasten op tafel te zetten en nadat hij kort voor het breken aan haar gedacht, en ze met schrik uit zijn kamer gemist had, en haar toen eigenhandig uit de andere kamer haalde! Toen hij nu, na de eerste schrik, de stukken had opgeraapt, en toen hij door ze in elkaar te passen, gezien had, dat hij de vaas nog uitstekend zou kunnen lijmen, toen — glijden hem ineens de 2 of 3 grootste stukken uit de hand en vallen in duizend-splinters — en daarmee is alle hoop op het behoud der vaas verloren. Zonder twijfel is de actueele beteekenis van deze misprestatie, het den dokter mogelijk te maken, zijn recht te vervolgen, door het verwijderen van wat hij gehouden had, en wat hem eenigszins hinderde bij het verlangen van dat wat men hem onthield.

Maar behalve deze direkte beteekenis, is er, voor iederen psychoanalyticus, nog een andere, veel belangrijkere en diepere symbolische beteekenis; de vaas toch is een ontwijfelbaar symbool voor de vrouw.

De held van deze geschiedenis had zijn mooie, jonge, teergeliefde vrouw op een tragische manier verloren; hij kreeg daarna een neurose, waarvan de hoofdtoon was, dat het ongeluk zijn schuld was („dat hij een mooie vaas gebroken had").

Ook kon hij daarna geen goede verhouding meer vinden tot de vrouwen in het algemeen, had een afkeer van het huwelijk en van duurzame liefdesbetrekkingen, onbewust omdat hij dat als ontrouw jegens zijn overleden vrouw voelde, maar die hij bewust zóó beredeneerde: dat hij de vrouwen ongeluk aanbracht, dat zich wel eens eene terwille van hem van 't leven zou kunnen berooven, enz. (Dan mocht hij natuurlijk de vaas niet voor goed houden!)

Bij zijn sterke libido is het nu niet te verwonderen

dat hem nog als het geschiktste voorzweefde, een, van nature allicht tijdelijke, verhouding tot een getrouwde vrouw (daarom het behouden van een vaas die een ander toebehoort.)

Een duidelijke bevestiging van deze symboliek vinden we in het volgende. Voor zijn neurose stelde hij zich onder psychoanalytische behandeling. In een behandelingsuur, waarin hij van het breken van die „aarden" vaas vertelde, kwam hij een heelen tijd later weer op zijn verhouding tot de vrouwen terug en zei, dat hij onzinnig veeleischend was; zoo b. v. verlangde hij „bovenaardsche schoonheid." Toch wel een duidelijke aanwijzing dat hij nog aan zijn „gestorven (dus boven (on) aardsche) vrouw hing, en van „aardsche schoonheid" niet wou weten; daarom het breken van de „aardsche" (aardewerk) vaas.

En in den tijd, toen hij in de „Ubertragung"[1] (overdracht) de fantasie had, met de dochter van zijn dokter te willen trouwen — toen gaf hij haar — een vaas, a. h. w. als aanduiding, in welke richting hij een revanche zou wenschen.

Waarschijnlijk kan de symbolische beteekenis nog verder vervolgd worden, b. v. het niet willen vullen van de vaas, enz. Maar van meer belang schijnt het mij, dat de aanwezigheid van meerdere, minstens twee, waarschijnlijk afzonderlijk uit het voor- en het onbewuste afkomstige motieven, zich weerspiegelen in de herhaling van de onhandigheid — omgooien van de vaas, en vallen laten van de stukken.

e. Het laten vallen, omgooien of stukbreken van voorwerpen schijnt zeer dikwijls te worden gebruikt om onbewuste gedachten tot uiting te brengen, zooals men

[1]) N.l. van gevoelens van genegenheid op den geneesheer, een regelmatig voorkomend en weer voorbijgaand stadium van elke psychoanalytische behandeling.

somtijds door analyse kan aantoonen. Veel vaker ziet men echter, dat hetzij uit bijgeloof, hetzij in scherts, er door de menschen een bepaalde uitlegging aan wordt gegeven. Men denke b.v. aan de uitleggingen en voorspellingen, die het volk geeft wanneer er zout wordt gemorst, als er een wijnglas wordt omgegooid, als een mes, dat op den grond valt, met de punt in den vloer blijft steken, enz. Welke beteekenis wij aan die bijgeloovige duidingen moeten hechten, zal ik eerst later bespreken; thans wil ik er slechts op wijzen, dat een bepaalde onhandige beweging of handeling volstrekt niet altijd dezelfde beteekenis heeft, maar al naar de omstandigheden dienst doet om verschillende onbewuste strevingen tot uiting te brengen.

Kort geleden werd er in mijn huis een poos lang ongewoon veel porselein en glaswerk gebroken; ikzelf droeg niet weinig tot die schade bij. Deze kleine psychische endemie [1]) was echter makkelijk te verklaren; het was in de dagen die het huwelijk van mijn oudste dochter voorafgingen. Bij dergelijke feesten placht men vroeger opzettelijk een stuk huisraad te breken, onder het uitspreken van een zegenwensch. Deze gewoonte moet waarschijnlijk worden opgevat als het brengen van een offer, en zal daarnaast nog wel een andere symbolische beteekenis hebben. [2])

---

[1]) Men spreekt van een endemie, als een besmettelijke ziekte ergens plaatselijk heerscht, van een epidemie, als zij zich over een grooter gebied uitbreidt. (Vert.)

[2]) Als er bij ongeluk iets breekt, zegt men dikwijls bij wijze van troost: „Scherven brengen geluk". Bij de Joodsche kerkelijke huwelijksplechtigheid moet de bruidegom een wijnglas stuktrappen. (Tegenwoordig, wellicht omdat deze gewelddaad den bruidegom niet altijd even handig afging, en men hem op dezen dag een échec wilde besparen, of misschien omdat hij zich wel eens aan de scherven bezeerde, wordt het stuktrappen van het glas door iemand anders gedaan.) Hoogstwaarschijnlijk bevat deze gewelddaad een symbolische aanduiding van een handeling, die (meestal) kort na de

Wanneer het dienstpersoneel breekbare voorwerpen stuk laat vallen, zal men hiervoor zeker niet in de eerste plaats een psychologische verklaring zoeken, en toch is het ook hierbij niet onwaarschijnlijk, dat onbewuste motieven een rol spelen. Voor niets heeft de onontwikkelde zoo weinig waardeering als voor kunst en kunstwerken. [Deze stelling, die geheel voor rekening van den schrijver blijft, beschouwe men in verband met het volgende. Vert.] Een redelooze wrok tegen kunstvoorwerpen vervult onze dienstboden, vooral wanneer deze voorwerpen, waarvan zij de waarde niet begrijpen, hun meer werk bezorgen. Daarentegen onderscheiden menschen van dezelfde afkomst en ontwikkeling zich in wetenschappelijke inrichtingen dikwijls door hun groote handigheid en betrouwbaarheid bij het omgaan met teere of breekbare voorwerpen, zoodra zij zich maar eenmaal met hun chef identificeeren en

huwelijksplechtigheid volgt (het verscheuren van het hymen). Dit gebruik zou dan (evenals het strooien van rijst, onder het zeggen van de spreuk: weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u) door zijn onbewust symbolische beteekenis in verband staan met den wensch naar nakomelingschap, die bij het Joodsche volk zulk een groote rol speelt. De *bewuste* verklaring, die men ervan geeft, is echter een geheel andere, en luidt: Vrij kort na de verwoesting van den tempel van Jerusalem werd ergens door Joden een groot feest gevierd, waarbij alle gasten vroolijk waren en blijkbaar niet veel meer dachten aan de ramp, die hun volk had getroffen. Midden onder het feest brak er een kostbare beker, hetgeen een algemeene verslagenheid teweegbracht. Toen sprak een schriftgeleerde tot de gasten: „Gij die hier zoo treurt om het breken van een glaswerk, hebt gij dan in uw vreugde den tempel geheel vergeten?" — Sindsdien geldt voor de Joden het voorschrift, dat zij, in vreugde en in rouw, de verwoesting van den tempel indachtig moeten blijven. Als teeken hiervan, en als herinnering aan de genoemde gebeurtenis, zou de gewoonte van het breken van het glas zijn ontstaan. — Bij de verklaring van allerlei gebruiken, maar ook bij de verklaring van het ontstaan der mythen, is er een dergelijk verschil tusschen de bewuste verklaring, die men er totnutoe van gaf, en de onbewuste symbolische beteekenis, die erin ligt verborgen. Zie o.a. „De Droom en de Mythologie, een bijdrage tot de psychologie van de menschheid," door dr. Karl Abraham, vert. door J. Stärcke. (Leiden. G. C. van Doesburgh, 1914.) (Vert.)

zichzelf zijn gaan beschouwen als een belangrijk employé, een persoon van gewicht in de inrichting.

Ik wil hier de mededeeling van een jong technicus tusschenvoegen, die ons een inzicht geeft in het mechanisme van een beschadiging van voorwerpen:

„Eenigen tijd geleden werkte ik met eenige collega's in het laboratorium van de hoogeschool aan een reeks ingewikkelde proeven betreffende de elasticiteit, een werkje dat wij vrijwillig op ons hadden genomen, maar dat bleek meer tijd te kosten dan wij hadden verwacht. Toen ik op zekeren dag weer met mijn collega F. naar het laboratorium ging, vertelde hij, hoe onaangenaam hij het juist heden vond, zooveel tijd te verliezen, daar hij thuis zooveel andere dingen te doen had; ik kon hem slechts gelijk geven en zeide, nog half schertsend, doelend op iets dat de vorige week was gebeurd: „laat ons hopen, dat de machine weer niet werken wil, zoodat wij er mede uit moeten scheiden en vroeger kunnen weggaan!"

Bij het verdeelen van het werk komt het zóó uit, dat collega F. aan het ventiel van de pers komt te staan, d. w. z. hij moet, door voorzichtig het ventiel te openen, de drukvloeistof uit den accumulator langzaam in den cylinder van de hydraulische pers toelaten. De leider van de proef staat bij den manometer en roept, wanneer de juiste druk is bereikt, luidkeels „Halt!" Bij dit commando grijpt F. het ventiel en draait het met alle kracht — naar links! (alle ventielen worden zonder uitzondering rechtsom gesloten). Daardoor komt plotseling de volle druk van den accumulator in de pers tot werking, waarop de buisleiding niet is ingericht, zoodat terstond een buisverbinding stukspringt — een onbeteekenend defect aan de machine, dat ons intusschen dwingt voor vandaag op te houden en naar huis te gaan.

Typisch is het overigens dat, toen wij eenigen tijd later deze gebeurtenis bespraken, onze vriend F. zich absoluut

niet kon herinneren dat ik tevoren iets omtrent de machine had gezegd, terwijl ik daar toch volkomen zeker van was."

Zichzelf laten vallen, een misstap doen, uitglijden, behoeft eveneens volstrekt niet altijd te worden opgevat als de geheel toevallige mislukking van een beweging. Datgene, wat men met deze uitdrukkingen in hun figuurlijke beteekenis aanduidt, wijst er reeds op, van welken aard de verholen fantasieën zijn, die door een dergelijk laten varen van het lichaamsevenwicht kunnen worden uitgebeeld. Ik herinner mij een aantal gevallen van vrij lichte nerveuze aandoeningen bij vrouwen en meisjes, die waren opgetreden na een val waarbij zij geen letsel hadden opgeloopen, en die men had beschouwd als traumatische hysterie tengevolge van den schrik bij den val. Ik kreeg reeds destijds den indruk, alsof er een ander verband bestond, alsof het vallen reeds door de neurose was teweeggebracht, en alsof die val een uitdrukking was voor dezelfde sexueel getinte onbewuste fantasieën, waarvan men mag aannemen dat zij de drijfveeren, de veroorzakers der zenuwverschijnselen zijn. Ligt dat niet ook uitgedrukt in het spreekwoord: „Als een maagd valt, valt zij achterover?" [1])

Tot het m i s g r ij p e n kan men ook het geval rekenen, dat iemand bij vergissing een bedelaar een goudstuk

---

[1]) Vergelijk o.a. Shakespeare's Romeo en Julia, 1e Bedr. 3e tafr [waar de min der 14-jarige Julia zegt:]

„En ja, dat is elf jaren nu geleên;
Ze stond toen goed alleen, ja bij mijn ziel,
Ze liep en dribbelde door 't huis, want, ja,
Den dag te voren viel ze een buil aan 't voorhoofd;
Ja, en toen nam mijn man, — God hebb' zijn ziel, —
Hij was een grappenmaker, 't kind op de' arm;
„Wel," zei hij, „kind, wat! valt gij op 't gezicht?
„G ij v a l t w e l a c h t e r o v e r, a l s g ij g r o o t z ij t,
Niet, Juultjen?' En zoo waar ik leef, het kind
Hield op met haar geschrei en zeide: „Ja." —

geeft inplaats van een koperen of klein zilverstukje. Zulke vergissingen zijn makkelijk te verklaren, het zijn offerhandelingen, die ten doel hebben, het noodlot te vermurwen, onheil af te wenden, enz. Heeft men nu gehoord hoe de teerhartige moeder of tante, onmiddellijk vóór de wandeling waarop zij zich tegen haar zin zoo royaal toonde, haar bezorgdheid uitte over de gezondheid van een der kinderen, dan kan men aan de beteekenis van het zoogenaamd ongewenschte toeval niet meer twijfelen. Op die manier maken onze vergissingen het ons mogelijk, al die vrome en bijgeloovige gewoonten, die door het tegenstribbelen van ons ongeloovig geworden verstand het licht van het bewustzijn moeten schuwen, toch in stand te houden.

f. Dat toevallige handelingen eigenlijk met opzet worden verricht, zal men op geen enkel ander gebied eerder willen gelooven dan op sexueel gebied, waar werkelijk geen scherpe grens tusschen toevallig en opzettelijk schijnt te bestaan. Dat een schijnbaar onhandige beweging hoogst geraffineerd voor een sexueel doel kan worden gebruikt, daarvan heb ik eenige jaren geleden bij mij zelf een prachtig voorbeeld gezien. Ik ontmoette bij goede kennissen aan huis een jong meisje dat daar logeerde, en dat bij mij een welgevallen wekte, dat ik sinds lang voor uitgedoofd hield, hetgeen mij vroolijk, spraakzaam en voorkomend deed worden. (Ik heb destijds ook nagegaan, hoe dit in zijn werk ging; een jaar tevoren liet hetzelfde meisje mij koud). Toen nu de oom van het meisje, een zeer oude heer, de kamer binnenkwam, sprongen wij beiden op, om een stoel, die in een hoek stond, voor hem te halen. Zij was mij te vlug af, en waarschijnlijk ook wel dichter bij den stoel; daardoor had zij het eerst den stoel beet en droeg hem, met de rugleuning van haar af, en haar handen aan de randen van de zitting, voor zich uit. Toen ik er bij kwam en erop staan bleef

dat ik den stoel wilde dragen, stond ik op een gegeven oogenblik vlak achter haar, had mijn beide armen om haar heen geslagen, en de handen ontmoetten elkaar een oogenblik voor haar schoot. Ik maakte natuurlijk aan deze situatie even gauw een eind, als zij ontstaan was. Het scheen ook niemands aandacht te trekken, dat ik deze onhandige beweging zoo handig had geëxploiteerd.

Ook is het mij meer dan eens opgevallen, dat het ergerlijke, onhandige voor elkaar uitwijken op straat, waarbij men eenige seconden lang tegenover iemand naar links en naar rechts stapt, maar telkens allebei naar denzelfden kant, tot men ten slotte tegenover elkaar blijft staan, dat dit een soort herhaling is van de ondeugende uittartende manier, waarop men in de jongensjaren wel eens meisjes den weg belemmerde, en dat men daarbij onder het masker der onhandigheid een sexueel doel nastreeft. Uit mijn psychoanalysen van zenuwpatienten is het mij bekend, dat de zoogenaamde naïeveteit van jonge menschen en kinderen vaak slechts een dergelijk masker is, om het onfatsoenlijke te kunnen uitspreken of doen, zonder zich te behoeven geneeren.

Een soortgelijke waarneming vermeldt W. Stekel: „Ik treed een woning binnen, en reik de vrouw des huizes mijn rechterhand. Merkwaardigerwijs maak ik daarbij de strik los, die haar losse huisjapon dichthoudt. Ik ben mij van geenerlei oneerbare bedoeling bewust, en toch heb ik deze onhandige beweging met de behendigheid van een goochelaar uitgevoerd."

Reeds dikwijls heb ik er een voorbeeld van kunnen geven, dat dichters misprestaties even beteekenisvol en gemotiveerd opvatten, als wij het hier verdedigen. Het zal ons dan ook niet verbazen uit een nieuw voorbeeld te zien, hoe een dichter een onhandige beweging beteekenisvol, en een voorteeken van latere gebeurtenissen laat wezen.

In Theodor Fontanes' roman „l'Adultera" staat: (IIe deel, p. 64 der verzamelde werken, uitgave van S. Fischer)

....en Melanie sprong overeind en wierp haar man, als ter begroeting een van de groote ballen toe. Maar zij mikte niet goed, „de bal ging zigzag, en Rubehn ving hem op." Op den terugweg van het uitstapje, waarbij dit kleine voorval plaats had, hebben Melanie en Rubehn een gesprek, dat de eerste aanduiding van een ontkiemende liefde verraadt. Deze liefde groeit tot een hartstochtelijke, zoodat Melanie tenslotte haar man verlaat, om den geliefde geheel toe te behooren! (medegedeeld door H. Sachs.)

g. De gevolgen van het misgrijpen zijn bij normale menschen gewoonlijk nogal onschuldig. Juist daarom zou het van belang zijn te weten, of ook vergissingen die ernstiger gevolgen kunnen hebben, zooals b.v. vergissingen van geneesheeren of apothekers, in een of ander opzicht met de reeds genoemde overeenkomen.

Daar het mij zeer zelden gebeurt, dat ik een behandeling met geneesmiddelen moet toepassen, kan ik uit mijn eigen ervaring slechts een enkel voorbeeld van misgrijpen van den medicus mededeelen. Bij een zeer oude dame, die ik sedert jaren tweemaal daags bezoek, heb ik bij mijn ochtendvisite slechts de volgende twee medische verrichtingen uit te voeren: ik druppel haar een paar druppels oogwater in het oog, en ik geef haar een morphine-injectie. De twee fleschjes, een blauw fleschje met de oogwassching en een wit met de morphine-oplossing, staan altijd al klaar. Terwijl ik deze beide dingen doe, zijn mijn gedachten meestal met iets anders bezig; dit is iets dat ik zoo dikwijls heb gedaan, dat mijn aandacht er in 't geheel niet meer bij noodig is. Op zekeren morgen bemerkte ik, dat de automaat verkeerd had gewerkt, het oogdruppelbuisje had ik in het witte inplaats van in het blauwe fleschje gedoopt en niet het oogwater, maar morphine in het oog

gedruppeld. Ik schrok hevig, maar stelde mij gerust, door te bedenken, dat eenige druppels van een tweeprocents morphine-oplossing ook op het bindvlies van het oog geen kwaad kunnen doen. Het gevoel van schrik ontstond blijkbaar door iets anders. [1])

Bij de poging, om dezen kleinen misgreep te analyseeren, viel mij in de eerste plaats deze uitdrukking in: „zich aan de oude vrouw vergrijpen," en dit wijst ons een korten weg naar de oplossing van het vraagstuk. Ik was nog onder den indruk van een droom, dien een jonge man mij den vorigen avond had verteld, een droom die niet anders geduid kon worden dan als een uitbeelding

[1]) Men is, bij het lezen van dit verhaal, geneigd te zeggen: „N a t u u r l ij k schrikt de medicus, alleen al van het feit d a t h ij z i c h v e r g i s t. dat het mogelijk is dat hij zich op een dergelijke manier vergist." Dit kan echter de oorzaak van den schrik niet zijn, want de dokter stelde zich gerust „door te bedenken, dat eenige druppels van een tweeprocents morphineoplossing ook op het bindvlies van het oog geen kwaad kunnen doen." Deze geruststelling neemt het feit der vergissing niet weg, dus — zoo zou men willen redeneeren — niet het feit der vergissing veroorzaakte den schrik, maar de dokter schrikte, omdat hij eerst een oogenblik vreesde, de patiënte ernstig letsel te hebben toegebracht, het oog te hebben verbrand of iets dergelijks, tot hij bedacht, dat twee druppels enz., en zich daardoor geruststelde. Ook deze redeneering is echter onvoldoende om den schrik te verklaren, immers: De dokter wist, ook vóór hij dit ter geruststelling overdacht, zeer goed dat de morphine-oplossing in het oog geen kwaad kon. — Ja, maar hij dacht er zoo gauw niet aan, zegt de lezer. Hij wist het in elk geval, en had het in zijn bewuste weten onmiddellijk bij de hand. Er was ook geen enkele reden, aan gevaar te denken, aangezien er in geen van beide fleschjes bijtende of voor het oog gevaarlijke stoffen waren. H ij b e h o e f d e n i e t h e v i g t e s c h r i k k e n, er was in zijn bewuste geestesleven op dat oogenblik geen voldoende verklaring voor dien hevigen schrik te vinden. Zoo vaak echter een gemoedsaandoening (b.v. een vrees voor iets, een afkeer van iets, een verontwaardiging over iets) veel sterker is dan met de bewuste oorzaak overeenkomt, zijn er onbewuste oorzaken in het spel. Zoo gold ook hier de hevige schrik waarschijnlijk niet een gevaar in de buitenwereld, maar onbewuste machten, die een oogenblik wat meer vrij spel kregen, en de vergissing veroorzaakten. (Vert.)

van geslachtsverkeer met de moeder. [1]) Het kwam mij voor, dat het aanvankelijk vreemd lijkende feit, dat de leeftijd van koningin Jokaste in deze sage geen bezwaar vormt voor de liefde van haar zoon, goed overeenkomt met — en begrijpelijk wordt door — iets dat de ervaring ons heeft geleerd, [2]) n.l. dat de verliefdheid op de eigen moeder nooit betrekking heeft op de moeder, zooals zij tegenwoordig is, maar op haar jeugdige verschijning zooals men die in de kinderjaren heeft gezien. Wanneer een fantasie, die tusschen twee tijden zweeft, en het heden met het verleden verbindt, bewust wordt gemaakt en daardoor aan een bepaalden tijd wordt gebonden, ontstaan daardoor steeds zulke tegenstrijdigheden als de genoemde (het verschil in leeftijd). [3]) — In deze en dergelijke gedachten verzonken, kwam ik bij mijn meer dan 90 jaar oude patiente, en waarschijnlijk was ik toen bij mijzelf tot de opvatting gekomen, dat wij in den algemeen menschelijken trek, die in de Oedipus-sage ligt, het correlaat [het overeenkomstige] moeten zien van het noodlot,

---

[1]) Ik noem dezen droom gewoonlijk den Oedipus-droom, omdat deze ons de sage van koning Oedipus begrijpelijk maakt. In het Oedipusdrama van Sophocles zinspeelt de koningin, Jokaste, op een dergelijken droom. (Zie „Die Traumdeutung" 4e dr. blz. 199.) — [Deze plaats luidt vertaald:

„Want vele menschen zagen ook in droomen reeds
Met de moeder zich verbonden."]

De Oedipus-tragedie bevat de verwerkelijking van twee nauw met elkaar verbonden fantasieën uit de jeugd, respectievelijk uit den droom: de fantasie van het dooden van den vader en van de liefdesbetrekking tot de moeder. De gevolgen van deze verwerkelijking worden ons in al hun verschrikking voorgesteld. — Over Oedipus, zie o.a. „De Droom en de Mythologie" door K. Abraham, vertaald door J. S.

[2]) D.w.z. de psychoanalytici hebben dit in talrijke analysen gezien. (Vert.)

[3]) Het bewust-maken of bewust-worden van zulke onbewuste fantasieën heeft o.a. plaats wanneer ze worden omgezet in sagen (zie „De Droom en de Mythologie,") (Vert.)

dat in de orakels wordt voorspeld, want toen vergreep ik mij „bij (of aan) de oude vrouw." Dit vergrijpen was intusschen ook weer onschadelijk; van de beide vergissingen die mogelijk waren, de morphineoplossing voor het oog of het oogwater voor de injectie te gebruiken, had ik verreweg het minst schadelijke gekozen. Het blijft altijd nog de vraag, of men ook bij gevallen van misgrijpen, die ernstig nadeel kunnen teweegbrengen, op een dergelijke manier als bij de hier behandelde gevallen, de mogelijkheid van het bestaan van een onbewust oogmerk moet overwegen.

Hier laat het materiaal mij dan, zooals te verwachten was, in den steek, en ik kan slechts gissingen en vermoedens uitspreken. Het is bekend, dat bij de zware gevallen van psychoneurosen soms zelfverminkingen als ziekteverschijnselen voorkomen, en dat men er hierbij nooit zeker van is, dat het psychische conflict, de zielestrijd, niet eindigen zal in zelfmoord. Het is mij nu gebleken, en ik zal dit bij gelegenheid aan de hand van duidelijke voorbeelden aantoonen, dat vele schijnbaar toevallige kwetsuren, die zulke patienten oploopen, eigenlijk zelfverminkingen zijn, n.l. dat een voortdurend op den loer liggende neiging tot zelfkastijding, die zich anders als zelfverwijt uit, of meehelpt symptonen te vormen, thans handig gebruik maakt van een toevallig bestaande gunstige gelegenheid, of deze gelegenheid nog zoover te hulp komt, dat het gewenschte schadelijke resultaat bereikt wordt. Dit komt ook bij middelmatig zware gevallen niet zelden voor, en het aandeel dat het onbewuste opzet er aan heeft gehad, verraadt zich dan door eenige bijzondere trekjes, b.v. door de opvallende kalmte, die de patienten bij het zoogenaamde ongeval bewaren. [1])

[1]) De zelfverminking of zelfbeschadiging, die niet de totale zelfvernietiging ten doel heeft, heeft in onze tegenwoordige beschaafde maatschappij geen andere keus, dan zich te verbergen achter het voorwendsel

Uit mijn medische ervaring wil ik slechts een enkel voorbeeld uit velen uitvoerig mededeelen: Een jonge vrouw breekt, bij een ongeluk met een rijtuig, haar eene onderbeen, zoodat zij wekenlang te bed moet blijven. Het trekt daarbij de aandacht, dat zij zoo weinig over pijn klaagt, en haar lijden met groote kalmte draagt. Dit ongeval wordt gevolgd door een langdurige en ernstige zenuwziekte, waarvan zij ten slotte door psychotherapie wordt genezen. Bij de behandeling verneem ik hoe het ongeluk precies is gebeurd, en wat eraan was voorafgegaan. De jonge vrouw was met haar zeer jaloerschen echtgenoot, in gezelschap van haar talrijke broers en zusters met hun echtgenooten, op het landgoed van een getrouwde zuster. Op zekeren avond gaf zij in dezen intiemen kring een voorstelling van een van haar begaafdheden, zij danste volgens de regelen der kunst cancan, onder grooten bijval der familieleden, maar alles behalve naar den zin van haar man, die haar na afloop toesiste: „Je hebt je weer aangesteld als een hoer." Zij trok zich dit gezegde sterk aan; of dit nu alleen van wege de dansvoorstelling was, willen wij in het midden laten. Zij sliep dien nacht onrustig; den volgenden morgen wilde zij een ritje doen. Maar zij zocht zelf de paarden uit, keurde het eene stel paarden af en wilde een ander stel hebben. Haar jongste zuster wilde haar zuigeling met zijn min in het rijtuig laten meerijden; daartegen verzette zij zich krachtig. Tijdens den rit deed zij erg zenuwachtig, zeide tegen den koetsier, dat de paarden schichtig werden, en toen de onrustige beesten werkelijk een oogenblik lastig waren, sprong zij in haar angst uit het

---

der toevalligheid, of zich voor te doen als een vanzelf ontstane ziekte Eeuwen geleden was zelfverminking een gebruikelijk teeken van droefheid en rouw; ook diende zij wel eens om blijk te geven van vroomheid en verzaking van het wereldsche.

rijtuig en brak haar enkel, terwijl de anderen, die in het rijtuig waren gebleven, er goed afkwamen. Als men deze bijzonderheden weet, kan men er nauwelijks meer aan twijfelen, dat dit ongeluk eigenlijk op touw gezet was; wij kunnen niet nalaten daarbij de behendigheid te bewonderen, waarmede het toeval werd gedwongen, de straf zoo passend bij de schuld te kiezen. Want nu was het haar voor geruimen tijd onmogelijk, cancan te dansen.

Zelfverwondingen zijn mij in gewone omstandigheden zelden overkomen, maar in zeer bijzondere omstandigheden kan zooiets mij toch ook wel eens gebeuren. Als een van mijn huisgenooten zich beklaagt, dat hij of zij zich op de tong heeft gebeten, zich de vingers heeft gekneld enz., dan krijgen zij inplaats van de gehoopte deelname van mij de vraag te hooren: „Waarvoor heb je dat gedaan?" Maar ik heb mij zelf eens heel pijnlijk mijn duim gekneld, nadat een jeugdige patient onder de behandeling als zijn voornemen had te kennen gegeven (hetgeen natuurlijk niet ernstig moest worden opgevat) dat hij met mijn oudste dochter wilde trouwen, terwijl ik wist, dat zij juist toen in het sanatorium in levensgevaar verkeerde.

Een van mijn kleine jongens, die door zijn levendigen aard het wel eens moeielijk maakte, hem wanneer hij ziek was, te bed te houden, had op zekeren morgen een driftbui gehad, omdat men gewild had dat hij dien ochtend in bed zou blijven, en hij had gedreigd dat hij zelfmoord zou plegen, zooals hij dat wel in de krant gelezen had. 's Avonds liet hij mij een buil opzij van zijn borstkas zien, die hij gekregen had doordat hij zich tegen den deurknop had gestooten. Op mijn ironische vraag, waarvoor hij dat gedaan had en wat hij daarmee wou, antwoordde het elfjarige kind als bij ingeving: „Dat was mijn poging tot zelfmoord, waarmee ik vanmorgen vroeg heb gedreigd." Nu, ik geloof niet, dat mijn kinderen destijds iets van

mijn opvattingen omtrent zelfverwonding gehoord konden hebben. [1])

Wie gelooft dat er gevallen van half opzettelijke zelfverwonding — als deze minder fraaie uitdrukking geoorloofd is — voorkomen, zal er ook eerder toe komen aan te nemen, dat er behalve den bewust opzettelijken zelfmoord ook een half-opzettelijke zelfvernietiging — met onbewust opzet — bestaat, die handig gebruik maakt van een gelegenheid, waarbij het leven wordt bedreigd, en zich den schijn geeft van een toevallig ongeluk. Die neiging tot zelfvernietiging behoeft niet zoo erg zelden voor te komen. Want de neiging voor zelfvernietiging komt in meerdere of mindere mate bij véél meer menschen voor, dan alleen bij diegenen waarbij deze neiging tot zelfmoord of tot een ongeluk met doodelijken afloop leidt; de zelfverwondingen zijn in den regel een compromis tusschen déze neiging en die krachten welke zich nog daartegen verzetten, en ook in die gevallen, waarin het werkelijk tot zelfmoord komt, heeft de neiging daartoe reeds lang tevoren in geringere mate of als onderdrukte en onbewuste neiging bestaan.

Ook het *bewuste* voornemen, zelfmoord te plegen, wacht met de uitvoering tot de tijd, de middelen en de gelegenheid die daartoe het meest gunstig zijn. Het stemt daarmee geheel overeen, dat ook het *onbewuste* voornemen wacht op een a a n l e i d i n g, een gelegenheid, die een deel van de oorzaak van het ongeval voor haar rekening kan nemen, en die tevens, doordat zij de zelfverdedigingskracht van den mensch tegen die uitwendige oorzaak in het geweer roept, deze zelfverdedigingskracht minder beschikbaar laat voor den inwendigen strijd, en zoo de eigenlijke

[1]) Dit zegt Freud natuurlijk, omdat men anders het bezwaar zou kunnen opperen, dat zijn elfjarige zoon hier wel wat erg „Freudiaansche" denkbeelden had, en deze door het luisteren naar gesprekken van zijn vader kon hebben opgedaan. (Vert.)

innerlijke oorzaak (de onbewuste zelfmoord-neiging) vrij spel laat. [1]) Dit is nu volstrekt niet alleen maar getheoretiseer; ik heb meer den één geval vernomen, waarin iemand schijnbaar toevallig een ongeluk kreeg (te paard of met een rijtuig), en waarbij de nadere bijzonderheden het vermoeden rechtvaardigden, dat men hier te doen had met een onbewust toegeven aan een (eveneens onbewuste) neiging tot zelfmoord. Daar valt b.v., tijdens een hardrijderij voor officieren, een officier van zijn paard en wordt zoo zwaar gewond, dat hij eenige dagen later sterft. Nadat hij na den val bij kennis is gekomen, is zijn manier van doen in meer dan één opzicht opvallend. Nog eigenaardiger was zijn gedrag vóór het ongeluk. Hij is diep onder den indruk van het sterven van zijn geliefde moeder, krijgt, terwijl hij in gezelschap van kameraden is, huilbuien, spreekt er tegen vertrouwde vrienden over, dat hij levensmoe is, hij wil den dienst verlaten, om mee te vechten in een oorlog in Afrika, die hem overigens niets kan schelen; [2]) vroeger een flink ruiter, vermijdt hij

---

[1]) Het is dan ten slotte hetzelfde geval als dat van een vrouw, met wie door een man tegen haar zin oneerbare handelingen worden gepleegd, en die den aanval van den man niet met haar volle spierkracht kan afweren, omdat een deel van haar eigen onbewuste neigingen hem helpend tegemoet komt. Men zegt wel eens, dat de krachten der vrouw in dergelijke omstandigheden v e r l a m d zijn; maar dan moet men ook eens vertellen waardoor die verlamming veroorzaakt wordt. In dit opzicht is de geestige rechtspraak van S a n c h o P a n s a, die hij als gouverneur op zijn eiland uitspreekt, psychologisch onbillijk. (Don Quichotte II. dl. Hst. XLV.) : Een vrouw sleept een man voor het gerecht, die haar volgens haar beweren met geweld van haar eer heeft beroofd. S a n c h o geeft haar als schadeloosstelling de volle geldbeurs, die hij den beklaagde afneemt, en geeft dezen man, nadat de vrouw is weggegaan, verlof haar te achtervolgen en haar de geldbeurs weer te ontrukken. Zij komen terug, samen worstelend om de beurs, en de vrouw pocht erop, dat het den booswicht niet gelukt is, haar de beurs te ontrooven. Daarop zegt S a n c h o: „Hadt gij uw eerbaarheid half zoo ernstig verdedigd als deze beurs, dan had deze man u er niet van kunnen berooven.”

[2]) Het spreekt vanzelf, dat het slagveld een gelegenheid is, waar de

tegenwoordig het rijden zoo vaak hij maar kan. Vóór den wedren, waaraan hij zich niet onttrekken kan, laat hij merken dat hij een somber voorgevoel heeft; van ons standpunt beschouwd kan het ons niet meer verwonderen, dat dit voorgevoel uitkwam. Men zal misschien zeggen: „nu ja, het spreekt vanzelf dat iemand, die zoo neerslachtig en zenuwachtig is, zijn paard niet zoo goed meester is als in normale omstandigheden." Daarmede ben ik het geheel eens; alleen zou ik het feit, dat de zenuwachtigheid zulk een belemmering der normale bewegingen veroorzaakt, willen verklaren door den invloed der zelfmoordneiging, die in dit geval duidelijker te voorschijn treedt.

Dr. Ferenczi te Budapest heeft mij toegestaan, de analyse van een geval van een schijnbaar toevallige schotwond hier te publiceeren. Ik kan mij met zijn opvatting van dit geval ten volle vereenigen:

„J. Ad., een 22-jarige kastenmakersknecht, kwam den 18en Januari 1908 bij mij. Hij wilde weten, of de kogel, dien hij 20 Maart 1907 in den linkerslaap had gekregen, operatief verwijderd kon of moest worden. Behalve van tijd tot tijd wat niet zeer hevige hoofdpijn, voelt hij zich geheel gezond. Bij onderzoek is er, behalve het typische, door het kruit zwartgekleurde litteeken van de schotwond, niets te vinden, zoodat ik hem de operatie afraad. Toen ik hem vroeg, hoe die verwonding had plaats gehad, vertelde hij dat hij zich toevallig verwond had. Hij speelde met de revolver van zijn broer, en dacht, dat deze niet geladen was; hij hield hem met de linkerhand tegen den linker slaap (hij is niet linksch), legde

---

bewuste neiging tot zelfmoord, die toch van de daad terugschrikt, haar doel — de zelfvernietiging — kan bereiken. Verg. in den „Wallenstein," hetgeen de Zweedsche kapitein van den dood van Max Piccolomini zegt: „Men zegt, hij zocht den dood."

den vinger tegen den trekker en het schot ging af. Er waren drie patronen in de zesloops-revolver. Ik vroeg hem, hoe hij op de gedachte kwam de revolver mee te nemen. Hij gaf ten antwoord, dat het in den tijd van de keuring voor den militairen dienst was; den avond te voren had hij het wapen mee naar het café genomen, omdat hij bang was dat het op vechten uit zou draaien. Bij de keuring werd hij wegens spataderen afgekeurd, waarover hij zich zeer schaamde. Hij ging naar huis, speelde met de revolver, maar was niet van plan, zich er mee te verwonden; toen gebeurde het ongeluk. Toen ik hem nu vroeg, of hij overigens nog al tevreden geweest was met zijn lot, zuchtte hij, en vertelde mij zijn liefdesgeschiedenis, hoe hij op een meisje verliefd was, dat ook wel van hem hield, maar hem toch in den steek had gelaten; zij was uit louter gelddorst naar Amerika gegaan. Hij had haar na willen reizen, maar zijn ouders hadden hem dit belet. Het meisje was 20 Januari 1907, dus twee maanden vóór het ongeluk, vertrokken. Ondanks al deze verdachte omstandigheden hield de patient vol, dat het schot een „ongeluk" was geweest. Ik echter ben vast overtuigd, dat zoowel de nalatigheid, dat hij niet gekeken had of de revolver geladen was, éér hij ermee ging spelen, alsook de zelfverwonding, een psychische oorzaak hadden. Hij was nog zeer onder den deprimeerenden indruk van zijn ongelukkige liefde, en wilde deze blijkbaar onder dienst „vergeten." Toen ook dit hem mislukte, kwam hij tot het spelen met het vuurwapen, d. w. z. met de onbewuste poging tot zelfmoord. Dat hij de revolver niet in de rechter, maar in de linker hand hield, pleit ervoor, dat hij werkelijk alleen maar „speelde," d. w. z. niet bewust zelfmoord wilde plegen.

Een andere analyse van een schijnbaar toevallige zelfverwonding (welke analyse mij door den waarnemer werd afgestaan) geeft een toepassing van het spreekwoord:

Wie een kuil graaft voor een ander valt er zelf in. [1]

„Mevrouw X., uit den gegoeden burgerstand, heeft drie kinderen. Zij is wel nerveus maar had nooit een krachtige behandeling noodig, daar zij toch voldoende tegen het leven is opgewassen. Op zekeren dag bracht zij op de volgende wijze eene op het eerste gezicht nogal ernstig lijkende, doch vrij spoedig voorbijgaande verwonding aan haar gelaat te weeg. In een straat, die opengebroken was, struikelde zij over een steenhoop en kwam met het gelaat in aanraking met den muur van een huis. Haar geheele gelaat zat vol schrammen; de oogleden werden blauw en zwollen op, en daar zij begon te vreezen dat het haar een oog zou kunnen kosten, liet zij den dokter halen. Nadat ik haar daaromtrent gerustgesteld had, vroeg ik: „Maar waarom bent u nu eigenlijk zoo gevallen?" Zij gaf ten antwoord, dat zij juist kort te voren haar man, die sinds eenige maanden een gewrichtsaandoening had, waardoor hij slecht kon loopen, gewaarschuwd had dat hij in deze straat goed op moest passen, en zij had reeds dikwijls bemerkt, dat, merkwaardiger wijze, in dergelijke gevallen haar zelf juist datgene overkwam waarvoor zij iemand anders had gewaarschuwd. Ik was met deze verklaring van haar ongeval niet tevreden, en vroeg of zij niet misschien nog iets meer wist te vertellen. Ja, vlak voor het ongeval had zij in een winkel, aan den overkant van de straat, een mooie plaat gezien, die zij ineens graag als versiering voor de kinderkamer wilde hebben en die zij daarom dadelijk wilde koopen. Toen ging zij regelrecht op den winkel af, zonder op de straat te letten, struikelde over den hoop steenen en viel met haar gezicht tegen den muur, zonder dat zij ook maar de minste of geringste poging deed zich met haar handen tegen te houden. Haar

[1]) Zelfbestraffing wegens abortus, door Dr. J. E. G. v. Emden, Den Haag. (Zentralbl. für Psychoanalyse II. 12.)

voornemen om de plaat te koopen was meteen vergeten, en zij ging spoedig naar huis.

„Maar waarom hebt u niet beter uitgekeken?" vroeg ik.

„Ja," antwoordde zij: „het was misschien wel een s t r a f ! voor de geschiedenis die ik u reeds in vertrouwen heb verteld." — „Heeft deze geschiedenis u dan nog steeds zoo geplaagd?"

„Ja, naderhand heeft het mij zeer gespeten, heb ik mijzelf boosaardig, misdadig en onzedelijk gevonden, maar ik was destijds bijna gek van zenuwachtigheid."

Het betrof n.l. een abortus, die zij met medeweten van haar man, aangezien zij beiden wegens hun financieelen toestand van verderen kinderzegen wilden verschoond blijven, door een aborteuse (vruchtafdrijfster) had laten opwekken en door een geneeskundig specialist tot een goed einde had laten brengen.

„Dikwijls maakte ik mijzelf het verwijt: je hebt toch je kind laten dooden, en ik was bang dat zooiets toch niet ongestraft kon blijven. Thans, nu gij mij verzekerd hebt, dat er met mijn oog niets ergs zal gebeuren, ben ik geheel gerustgesteld. Ik ben nu eigenlijk toch ook g e n o e g g e s t r a ft."

Dit ongeval was dus aan den eenen kant een zelfbestraffing, om voor haar misdaad te boeten, aan den anderen kant echter, om een misschien veel grootere onbekende straf, waarvoor zij maanden lang voortdurend bevreesd was, te ontgaan. Op het oogenblik, dat zij op den winkel losstormde om de plaat te gaan koopen, had de herinnering aan de geheele beangstigende geschiedenis, die zich vanuit haar onbewuste reeds had geuit toen zij haar man waarschuwde, haar geheel overmeesterd, en had toen misschien als volgt onder woorden gebracht kunnen worden: „Maar waarvoor heb je een versiering voor de kinderkamer noodig; je hebt je kind laten om-

brengen! Je bent een moordenares! De groote straf is gewis nabij!"

Deze gedachte werd niet bewust, maar inplaats daarvan gebruikte zij in dit psychologische moment (zooals ik het zou willen noemen) de situatie waarin zij zich bevond, om den hoop steenen, die haar daartoe het geschiktste voorkwam, voor haar zelfbestraffing te gebruiken; daarom strekte zij bij het vallen ook haar handen niet uit en daarom schrok zij er ook niet hevig van. De tweede, waarschijnlijk minder belangrijke determineering van haar ongeval is vermoedelijk de zelfbestraffing wegens de onbewuste haatgedachte tegen haar man, die in deze zaak mede schuldig was. De wensch, dat haar man een ongeluk zou krijgen, had zij verraden door de volkomen overbodige waarschuwing, in de straat waar de hoop steenen lag toch vooral goed op te passen, aangezien haar man, juist omdat hij zoo slecht kon loopen, zeer voorzichtig liep."

Wanneer op deze wijze het woeden tegen het eigen lichaam en het eigen leven zoo behendig verborgen kan zijn achter schijnbaar toevallige onhandigheid en belemmering der beweging, dan behoeft men niet veel verder meer te gaan, om het ook mogelijk te achten, dat dezelfde verklaring ook opgaat voor die misgrepen, welke het leven of de gezondheid van anderen ernstig in gevaar brengen. De voorbeelden, die ik als argumenten hiervoor kan aanvoeren, hebben alle betrekking op zenuwpatienten, en hebben dus niet evenveel bewijskracht, als wanneer ik ze bij normale menschen had waargenomen. In het hieronder vermelde geval was het eigenlijk niet een misgreep, maar meer een symptoomhandeling, waardoor ik op het spoor werd gebracht en waardoor het mij mogelijk werd, het bij den patiënt bestaande conflict tot een goed einde te brengen. Ik had eens de taak op mij genomen, verbetering te brengen in de huwelijksverhouding van een

zeer intelligent man, voor wiens oneenigheid met zijne jonge vrouw, die veel van hem hield, weliswaar een zeer reëele oorzaak bestond, maar, zooals hij zelf toegaf, gaf deze er toch geen voldoende verklaring voor. Hij was in gedachten onophoudelijk met de scheiding bezig, maar verwierp dit denkbeeld dan weer, omdat hij veel van zijn twee kleine kinderen hield. Toch kwam hij telkens weer op het scheidings-plan terug, en deed daarbij geen poging, om zich met den bestaanden toestand te verzoenen. Wanneer iemand het op deze wijze met een conflict niet kan klaarspelen, is dit voor mij een bewijs, dat er onbewuste, verdrongen motieven in het spel zijn, die de met elkaar strijdende bewuste motieven hebben versterkt, en in zulke gevallen tracht ik het conflict door psychische analyse op te lossen. De bovengenoemde man vertelde mij op zekeren dag dat er iets was gebeurd, waarvan hij hevig was geschrokken. Hij stoeide met zijn oudste kind (waarvan hij verreweg het meeste hield), tilde het hoog op en liet het dan weer zakken, en tilde het eenmaal midden in de kamer zóó hoog op, dat hij het kind bijna met het hoofdje tegen de zware gaskroon had aangeslagen. B ij n a, maar toch eigenlijk niet of nog juist eventjes rakend! Er was met het kind niets gebeurd, maar het werd duizelig van den schrik. De vader bleef verschrikt met het kind in zijn armen staan, de moeder kreeg een zenuwtoeval. De bijzondere behendigheid waarmede deze onvoorzichtige beweging was gemaakt, en de hevige reactie die er bij de ouders op volgde, deden het mij wel waarschijnlijk lijken, dat men in deze toevallige gebeurtenis een symptoomhandeling moest zien, waarin vijandige gevoelens jegens het geliefde kind tot uiting kwamen. De liefde, die de vader thans voor zijn kind gevoelde, was met dergelijke gevoelens wel in strijd, maar ik kon deze tegenstrijdigheid opheffen door aan te nemen, dat de vijandelijke neiging jegens het kind afkomstig was uit

een tijd, toen dit kind nog het eenige was, en toen het nog zoo klein was, dat de vader er nog niet veel teedere liefde voor gevoelde. Het was in dit geval nogal waarschijnlijk, dat deze man, die bij zijn vrouw weinig bevrediging vond, destijds wel eens gedacht had: „Als dit kleine wezen, waarom ik nog in 't geheel niets geef, sterft, ben ik vrij en kan ik mij van mijn vrouw laten scheiden." Bij het verdringen van deze gedachte moest er dus in het onbewuste een wensch, een verlangen naar den dood van dit kind, waarvan hij nu zooveel hield, blijven bestaan. Van hier af was het makkelijk verder na te gaan, hoe het kwam dat deze onbewuste wensch zoo onverzwakt bleef voortbestaan. Het bleek inderdaad, dat een krachtige factor afkomstig was uit de jeugd van den patient; hij herinnerde zich uit zijn kinderjaren, dat er toen een broertje van hem was gestorven, dat zijn moeder dit aan de nalatigheid van zijn vader had geweten, en dat dit tot heftige oneenigheden tusschen zijn ouders had geleid, waarin zij elkander met scheiding dreigden. Het verdere verloop van het huwelijksleven van den patient bevestigde inderdaad mijn veronderstellingen en de behandeling werd dan ook met succes bekroond.

* * *

[De volgende voorbeelden zijn door den vertaler toegevoegd:

1. Ik herinner mij dat het mij in mijn schooltijd meermalen is gebeurd, dat ik, thuis gekomen, mijn schoenen uittrok, ze in de hand nam om ze in de schoenenkast te zetten, maar dan, in gedachten, en door een onaangenaam dringend gevoel gemaand, een anderen koers insloeg en, dit pas bemerkte als ik de deur der W. C. had geopend, en mijn schoenen daar op den grond wilde zetten.

2. Misschien gebeurt het ook anderen wel eens, dat zij, als zij verkouden zijn en telkens hun zakdoek moeten gebruiken, voor hun huisdeur gekomen hun zakdoek inplaats van hun huissleutel uit hun zak te voorschijn halen, zooals mij eens is gebeurd.

Een voorbeeld van een offer, om onheil af te weren:

3. Een dame, wier schoonzoon naar Duitschland moest vertrekken om daar in militairen dienst te gaan, verbrandde zich den voet, onder de volgende omstandigheden: Haar dochter verwacht over eenigen tijd een kleine, en de gedachten aan de gevaren van den oorlog stemden het geheele gezin natuurlijk niet zeer opgewekt. Den dag voor het vertrek kwamen haar schoonzoon en dochter bij haar ten eten. Zij maakte zelf het eten gereed, nadat ze eerst, zonderling genoeg, haar hooge rijglaarzen met platvoetzolen, waarop ze gemakkelijk loopt, had verwisseld voor een paar te groote, van boven open pantoffels van haar man. Bij het van het vuur nemen van een groote pan kokende soep liet ze deze vallen, waardoor ze zich den eenen voet ernstig verbrandde, voornamelijk den voetrug, die door den open pantoffel niet werd beschermd. — Natuurlijk werd dit ongeval door iedereen geweten aan haar „zenuwachtigheid." De eerste dagen na dit brandoffer was zij met heete voorwerpen bijzonder voorzichtig, hetgeen niet verhinderde, dat zij zich enkele dagen later den pols brandde door er heete jus over te morsen.

4. Een patient van mij was naar Duitschland geweest om bij de laatste levensdagen en het sterven van zijn moeder tegenwoordig te zijn. Teruggekomen, was hij koud en vermoeid van de reis, ging te bed, liet zich twee heete kruiken geven, en, ofschoon hij instrumentmaker

en zeker in het algemeen niet onhandig is, sloeg hij de twee kruiken zóó hard tegen elkaar dat ze beide braken en het kokend heete water over zijn rechterdij stroomde, waardoor hij deze deerlijk brandde.

Het leek mij niet onwaarschijnlijk, dat de diepere beweegreden voor deze hevige onhandigheid de neiging was, in smart over het verlies zichzelf ten offer te brengen. (Zooals de Hindoe-vrouwen vroeger, hetzij vrijwillig, hetzij gedwongen, na den dood van haar echtgenoot zich met zijn lijk op denzelfden brandstapel lieten verbranden).

Het volgende voorbeeld kan men evengoed tot de symptoomhandelingen rekenen:

5. Een student, (die eenigszins met de hoofdzaken der Freud'sche leer betreffende de symbolische handelingen bekend is), verhaalt mij het volgende: Hij was op zekeren dag ergens op bezoek geweest, en had naar gewoonte zijn fiets voor het huis laten staan, beveiligd door een ketting met een hangslot eraan. Toen hij weer naar buiten kwam, maakte hij het hangslot weer los, met een klein sleuteltje, dat aan zijn sleutelbos hangt. Dit is voor hem, evenals voor de meeste fietsers, een vrij gewone handeling, hij bergt dan den ketting met het hangslootje weer in zijn fietstaschje, onder een poetslap die daarin ligt, en steekt den sleutelbos weer in zijn broekzak. Ditmaal was hij ook weer werktuigelijk bezig geweest, den fietsketting los te maken, toen hij plotseling tot zijn verbazing bemerkte, dat hij op het punt stond het hangslootje met den fietsketting in zijn broekzak te steken, terwijl zijn sleutelbos verdwenen was. Hij voelde in zijn zak, maar daar waren de sleutels niet, ook op straat lagen ze niet, zoodat hij de gevolgtrekking maakte, dat hij ze in het fietstaschje moest hebben geborgen, hoewel hij zich daar niets van herinnerde. Toen hij erin keek, lag de sleutelbos inderdaad onder den doek in het fietstaschje. Hij had dus ditmaal

de beide bergplaatsen willen verwisselen, iets wat hem nog nooit gebeurd was.

Zijn eerste inval bij fietstaschje was vies tasçhje, en daarbij viel hem terstond in, dat hij sinds eenigen tijd een liaison onderhield, waarover hij zich zelfverwijten maakte, omdat hij telkens zoo toegaf aan zijn grof-sexueele neigingen, terwijl hij voelde dat zijn studie daaronder leed en zijn betere neigingen dit leven vies en verkeerd vonden. Sinds eenige weken had hij nu zich onthouden van wat zijn beter-ik afkeurde, en weerstand geboden aan de opwellingen, die hem weer in het oude hartstocht-spoor wilden drijven. Hij gaf nu zelf de uitlegging: „vies taschje (taschje = vagina). De sleutel is een bekend phallisch symbool. Den sleutel (sleutelbos met één grooten sleutel eraan) in het fietstaschje (vies taschje) steken = het verkeer, waarvan hij een afkeer heeft. De onderdrukte neiging scheen zich dus toch in deze vergissing een uitweg gebaand te hebben. Zonderling leek het hem echter, dat hij den ketting en het slot in zijn broekzak wilde steken, moest hij daar iets aan een ketting leggen?" — Mij kwam het echter voor, dat dit misgrijpen of verkeerd-opbergen beschouwd moest worden als een compromis: Den sleutel toch weer in het vies taschje, maar tevens een ketting met een hangslot in zijn broekzak, als om den opstandigen boosdoener te ketenen. Een compromis tusschen twee tegengestelden: het voldoen aan zijn neiging, en het beteugelen ervan. —

6. Jaren geleden, toen ik voor het eerst als arts de practijk in een klein dorp kwam waarnemen, beging ik de volgende onhandigheid, die een misgrijpen was doch tegelijk als symptoomhandeling moet worden beschouwd. De collega, voor wien ik waarnam, bewoonde kamers bij nogal vervelende dorpsmenschen. Den eersten middag dat ik in die woonkamer het middageten zou gebruiken, stond

mij alles evenzeer tegen: de smakelooze, aarts-burgerlijke kamer, afschuwelijke pullen op den schoorsteen, een leelijk behang; een juffrouw met een zuren gelaatstrek dekte de tafel, en het eten was niet smakelijk toebereid, speciaal de jus was ongenietbaar. Toen ik nu in mijn geërgerde eenzaamheid dit nare maal in dit leelijke milieu zat te verorberen, wilde het „toeval", dat ik, naar een schaal grijpend die dicht naast de sauskom stond, met den rand van mijn hand op den steel van den sauslepel sloeg (die buiten de kom uitstak), en wel met zulk een kracht, dat de sauslepel een eind omhoog vloog, een aanmerkelijke hoeveelheid jus tegen het plafond terecht kwam, en een groote plas jus over het tafellaken werd gemorst! Ik moest de juffrouw roepen om alles op te redderen, de stollende jus droop langzaam van het plafond en werd er later met eenige moeite geheel van verwijderd.

Toen ik, maanden later, dit oord ging verlaten, ontdekte ik nog groote spatten gestold jus-vet op het behang, op enkele meters afstand van de tafel. — Het is mij nog een raadsel, hoe ik met den wrekenden hefboom de teekenen mijner ontevredenheid zoo over de geheele kamer heb kunnen verspreiden.

7. Een voorbeeld van een symptoomhandeling, een misgrijpen, of liever gezegd een onhandig omhoog-werpen en daardoor iets doen-zoekraken vinden wij beschreven in een der „Falklandjes" van Heijermans, waar de schrijver deze symptoomhandeling als dramatisch motief aanwendt. [1]) Het is de schets „Tom en Teddie." — Van een duikerpaar, — optredend in een specialiteiten-theater, lang onder water blijvend en kunstjes vertoonend in een ijzeren bassijn met glazen wanden — is de vrouw het met een ander (een dresseur) gaan houden. De

[1]) Herman Heijermans. Schetsen van Samuel Falkland, 18e Bundel (Amsterdam, H. J. W. Becht, 1914.)

duiker-man heeft ze vlak vóór de voorstelling samen in de kleedkamer betrapt. Stille scène, dreigende blikken, en de duiker zegt: „Straks!" De voorstelling begint. De duiker zal den moeilijksten toer verrichten, blijft „twee en een halve minuut in een hermetisch gesloten kist onder water." — Ze hadden dit al meermalen gedaan, de kist werd dan gesloten, en „Teddie toonde den sleutel aan 't publiek, dat op de horloges den tijd controleerde." Ze liet ook den sleutel opzettelijk een paar maal in 't bassijn vallen, en dook er dan haastig naar, om niet te laat te zijn bij het openen van den koffer.

„Dien avond van den 31en Januari werd Tom door de kleine vingers van 't monter-frissche vrouwtje als gewoonlijk opgesloten. Hij glimlachte achter 't kijkgat — zij speelde met den sleutel, op z'n waarschuwend teeken wachtend. Tusschen de coulissen stond de dresseur met z'n smetteloozen frac, z'n witte das, z'n rijzweep. Om 'r aandacht te trekken, floot-ie even, de derde. Ze keek, lachte, met 't onhandig gebaar van iemand wier attentie afgeleid wordt, smeet ze den sleutel zoo wild in de hoogte, dat-ie, twee minuten twintig seconden, welgeteld — náást 't bassijn tusschen het 't voetstuk maskeerend vlaggedoek viel. Niemand zag 't. Niemand kon 't zien. Van uit de zaal was 't optisch bedrog zoo, dat ieder den sleutel in 't water zag glijden — en geen van de tooneelknechts lette 't op, omdat 't vlaggedoek 't geluid temperde.

Lachend, zonder aarzeling, klom Teddie over den rand van 't bassijn. Lachend — hij hield 't wel uit — kwam ze de ladder af. Lachend verdween ze onder 't voetstuk, om te zoeken, en toen ze 'm niet dadelijk vond bukte ze met 'n mimiek om te stelen, met 'n uitdrukking op 'r gelaat of ze zei; „Jeetje, wat is dat lastig!" aan de voorzij van 't vlaggedoek.

Terwijl trok Tom koddige grimassen achter 't kijkgat, of ook hij ongerust werd. Je zag 't wit van z'n valsch gebit, 't gekauw van z'n lippen onder den vlassnor, de komieke adembellen, die je ook bij 't eten van den appel gezien had. Je zag 't gegrabbel en gewroet van z'n bleeke knokelvingers en je lachte, zooals je dien avond meer had gelachen.

Twee minuten acht en vijftig seconden....

Drie minuten zeven seconden.... twaalf seconden....

Bravo! Bravo! Bravo!....

Toen kwam 'r onthutsing en geschuifel, omdat ook de knechts en de dresseur mee begonnen te zoeken, en 't scherm, vóór 't deksel op was gelicht, viel.

Zes Engelsche danseuses traden op — toen de man met de pony's, de honden en apen. En zoo voort.

Eerst den volgenden dag hoorde 't publiek, dat 'r 'n ongeluk gebeurd was, dat Teddie als weduwe op de wereld achter bleef...."

[Uit het geciteerde blijkt, hoe voortreffelijk deze kunstenaar het wezen der symptoomhandeling zelf moet hebben doorvoeld, om op zoo treffende wijze ons de diepere oorzaak der doodelijke onhandigheid te doen verstaan. (Vert.)]

IX SYMPTOOM- EN TOEVALS-HANDELINGEN

De totnutoe beschreven handelingen, waarin wij konden bemerken dat er onbewust een zeker doel werd nagestreefd, deden zich voor als stoornissen in andere, opzettelijk verrichte handelingen, en verscholen zich achter het voorwendsel van onhandigheid. De „toevallige" handelingen, waarover wij nu zullen spreken, verschillen hierin van de misgrepen, dat zij de hulp van een bewust gewilde handeling versmaden, en dus geen voorwendsel noodig hebben. Zij treden zelfstandig op en worden toegelaten, omdat men bij deze handelingen niet vermoedt, dat zij een doel zouden hebben en opzettelijk zouden worden verricht. Men verricht zulke handelingen, „zonder dat men er iets bij denkt," slechts „geheel toevallig," „alleen maar om de handen bezig te houden," en men rekent erop, dat deze mededeeling voldoende zal zijn om een einde te maken aan de navorsching naar de beteekenis der handeling. Men kan zich van de verklaring dezer handelingen alleen dán zoo bijzonder makkelijk afmaken, als die handelingen, waarvoor men zich niet meer verontschuldigt door ze aan onhandigheid te wijten, aan bepaalde voorwaarden voldoen; zij moeten niet in 't oog loopen, en zij moeten een geringe uitwerking hebben.

Ik heb een groot aantal van zulke „toevallige" handelingen van mijzelf en van anderen verzameld, en na grondig onderzoek dezer verschillende gevallen ben ik tot de meening gekomen, dat zij eerder recht hebben op den naam symptoomhandelingen. Zij geven uiting aan

iets, wat de verrichter der handeling er zelf niet in vermoedt en wat hij in den regel niet van plan is mee te deelen, maar juist vóór zich wil houden. Zij spelen dus, net als alle andere totnutoe besproken verschijnselen, de rol van symptomen.

Den rijksten buit van zulke symptoomhandelingen behaalt men alweer bij de psychoanalytische behandeling van zenuwlijders. Ik kan niet nalaten, aan twee van dergelijke voorbeelden te laten zien, hoe ver en tot in welke fijne bijzonderheden deze schijnbare beuzelingen door onbewuste gedachten zijn gedetermineerd. Tusschen de symptoomhandelingen en het misgrijpen bestaat geen scherpe grens, zoodat ik deze voorbeelden ook in het vorige hoofdstuk had kunnen opnemen.

a. Een jonge vrouw vertelde tijdens het behandelingsuur als inval, dat zij zich den vorigen avond bij het knippen van haar nagels „in haar vleesch had geknipt, terwijl zij bezig was het dunne velletje bij het nagelbed[1]) af te knippen." Dit is zoo weinig belangrijk, dat men zich verwonderd afvraagt, waarom zij zich dit eigenlijk herinnert en het vertelt, en men gaat vermoeden, dat men hier te doen heeft met een symptoomhandeling. Het was ook inderdaad de ringvinger, waarmee dit ongelukje gebeurde, de vinger waaraan men den trouwring draagt. Het was bovendien de verjaardag van haar trouwdag, waardoor de verwonding van het dunne velletje een zeer bijzondere beteekenis krijgt, die zich gemakkelijk laat raden. Zij vertelt ook tegelijkertijd een droom, waarin een toespeling op de onhandigheid van haar man en op haar ongevoeligheid als vrouw voorkomt. Maar waarom verwondde zij zich haar linker ringvinger, terwijl men den trouwring toch aan den rechter ringvinger draagt? Haar man is jurist, [Duitsch:] „Doktor der Rechte" (Meester in de rechten), en zij was

[1]) Het nagelbed is de weefsellaag waar de nagel groeit; vandaar schuift de nieuwgevormde nagel in de richting van den vingertop. (Vert.)

als meisje in stilte verliefd geweest op een doktèr (in het Duitsch wel eens schertsend genoemd „Doktor der Linke"). Een „huwelijk met de linkerhand" heeft ook een bepaalde beteekenis. [N.l. een morganatisch huwelijk, een huwelijk van een vorstelijk persoon met iemand die niet van vorstelijken bloede is.]

b. Een ongehuwde jonge dame vertelt: „Ik heb gisteren geheel zonder opzet een bankbiljet van honderd gulden in tweeën gescheurd en de eene helft aan een dame gegeven, die bij mij op bezoek was. Moet dat nu soms ook een symptoomhandeling beteekenen?" Bij nader onderzoek komen de volgende bijzonderheden aan het licht. Het bankbiljet van honderd gulden: zij besteedt een deel van haar tijd en van haar geld aan liefdadige doeleinden. Met een andere dame samen zorgt zij voor de opvoeding van een wees. De honderd gulden zijn het aandeel dat deze dame hiervan betaalt, dat zij pas van deze had ontvangen, in een enveloppe had gedaan en op haar schrijftafel had neergelegd.

De bezoekster was een aanzienlijke dame, die haar helpt bij ander liefdadig werk. Deze dame wilde eenige namen van personen opschrijven, tot wie men zich om steun kon wenden. Zij moest daarvoor een stuk papier hebben; toen greep mijne patiente de enveloppe van haar schrijftafel, scheurde deze in tweeën zonder er aan te denken wat er in zat, gaf de eene helft aan haar bezoekster, en hield de andere helft zelf, om een duplikaat van de naamlijst te kunnen behouden. Men merke wel op, hoe onschuldig deze onpractische daad is. Zooals men weet, behoudt een bankbiljet zijn waarde, als het in stukken gescheurd wordt, mits men het uit de stukken weer geheel kan samenstellen. Dat de dame het stuk papier niet zou weggooien was zeker, omdat de namen, die erop stonden, voor haar van belang waren, en het was even zeker, dat zij den waardevollen inhoud zou terugbezorgen, zoodra zij dezen had gevonden.

Welke onbewuste gedachte kwam er nu echter tot uiting in deze toevallige handeling, die eerst mogelijk werd doordat zij iets had vergeten? Er bestond een zeker verband tusschen de bezoekster en onze behandeling. Het was n.l. deze dame, die destijds het zieke meisje had aangeraden, zich onder mijne behandeling te stellen, en als ik mij niet vergis gelooft mijne patiente, dat zij haar voor dezen raad dank schuldig is. Moet het halve bankbiljet van honderd gulden soms het loon voor haar bemiddeling voorstellen? Dat zou nog erg vreemd zijn.

Er komt echter nog ander materiaal bij. Eenige dagen tevoren had een bemiddelaarster van geheel andere soort bij een familielid van haar geïnformeerd, of de juffrouw (d.w.z. zij) soms wel eens kennis met een zeker heer zou willen maken, en dezen ochtend, eenige uren voordat de dame op bezoek kwam, was de brief met het aanzoek van den huwelijkscandidaat gekomen, die nogal vroolijkheid had verwekt. Toen nu de dame het gesprek opende door te vragen hoe mijn patiente het maakte, kon deze wel gedacht hebben: „Je hebt mij nu wel den goeden dokter aanbevolen, maar als je mij nu nog aan den goeden man (en daarachter de gedachte: aan een kind) kondt helpen, dan zou ik je nog veel dankbaarder zijn." Vanuit deze gedachte, die verdrongen bleef, smolten de beide bemiddelaarsters tot een enkele samen, en zij stelde haar bezoekster het honorarium ter hand, dat zij in haar verbeelding aan de andere had willen geven. Deze verklaring wint nog aan waarschijnlijkheid, als men weet, dat ik haar juist pas den vorigen avond van deze toevallige- en symptoomhandelingen had verteld. Zij nam daarna de eerste de beste gelegenheid te baat, om iets dergelijks te produceeren.

De zeer veel voorkomende toevallige- en symptoomhandelingen kan men in verschillende groepen rangschikken, naarmate zij voortdurend als gewoonte bestaan,

of steeds onder bepaalde omstandigheden, of slechts een enkele maal optreden. De eerste (zooals het spelen met den horlogeketting, het woelen in den baard enz.) die min of meer typeerend zijn voor den betrokken persoon, zijn na verwant aan de vele soorten van tic-bewegingen, en kunnen het best in verband met deze besproken worden. Tot de tweede groep reken ik het spelen, dat men doet als men een stok in de hand heeft, het krabbelen met een potlood, het rinkelen met geldstukken in den zak, het kneden van deeg of andere kneedbare stoffen, allerlei manieren om met de handen iets aan de kleeding te verschikken en dergelijke. Gedurende de psychische behandeling is onder deze en dergelijke spelende bezigheden steeds een beteekenis verborgen, waaraan geen andere wijze van uiting geoorloofd is. Gewoonlijk weet de persoon in quaestie er niets van, dat hij zooiets doet, of dat hij zekere wijzigingen in zijn gewone spelletje heeft gebracht, en hij ziet en hoort ook vaak niets van de gevolgen van die handelingen. Hij hoort b.v. het geluid niet, dat hij maakt door met geldstukken te rammelen, en doet verbaasd en ongeloovig, als men hem daarop opmerkzaam maakt. Zoo is ook alles, wat men, vaak zonder dat men het merkt, met zijn kleeding doet, vol beteekenis en wel waard, dat de dokter er op let. Elke verandering in de kleeding die iemand gewoonlijk draagt, elke kleine slordigheid, zooals bijvoorbeeld een knoop die openstaat, elk spoor van ontblooting wil iets tot uiting brengen, dat de eigenaar der kleeding niet bepaald in woorden wil uitspreken, en meestal zelfs niet zou weten te zeggen. De verklaringen voor deze symptoomhandelingen en de bewijzen voor deze verklaringen volgen steeds met een groote mate van waarschijnlijkheid uit de omstandigheden waaronder de handeling wordt verricht, uit het onderwerp, dat wij onmiddellijk te voren (op het behandelingsuur) hebben besproken, en uit de invallen die voor den dag komen, wanneer men de aandacht van den patient op de

schijnbare toevalligheid vestigt. Met het oog op dit verband is het mij onmogelijk, het door mij beweerde nader toe te lichten door talrijke voorbeelden met de bijbehoorende analyse; [1]) ik roerde echter dit onderwerp toch aan, omdat ik geloof, dat deze verschijnselen bij normale menschen dezelfde beteekenis hebben als bij mijn patienten.

Ik kan niet nalaten, althans met één voorbeeld aan te toonen, hoe nauw een symptoomhandeling, die men gewoonlijk verricht, verbonden kan zijn met het intiemste en belangrijkste in het leven van een gezond mensch: [2])

„Zooals Professor Freud ons heeft geleerd, speelt de symboliek in de jeugd van den normalen mensch een grootere rol dan vroegere psychoanalytische ervaringen hadden doen verwachten. Met het oog daarop is de volgende korte analyse van belang:

Een dokter kwam, toen hij zijn meubelen en instrumenmenten in een nieuwe woning had overgebracht, een rechte houten stethoscoop tegen. Nadat hij een oogenblik had nagedacht, waar hij dat instrument eigenlijk zou opbergen, voelde hij zich gedrongen het op zijn schrijfbureau te zetten, en wel zóó dat het juist kwam te staan tusschen zijn stoel en den stoel waarin zijn patienten meestal zaten. Deze handeling was om twee redenen eenigszins vreemd. Ten eerste heeft hij zelden een stethoscoop noodig (hij is n.l. zenuwarts) en wanneer hij er een noodig heeft, gebruikt hij een dubbele stethoscoop voor beide ooren. Ten tweede had hij al zijn medische apparaten en instrumenten in laden geborgen, alleen met uitzondering

[1]) Omdat de meeste van dergelijke voorbeelden uit de practijk niet uitvoerig kunnen worden medegedeeld, zonder door de bijzonderheden der analyse den lezer in staat te stellen den patient uit het verhaal te herkennen, hetgeen natuurlijk zeer ongewenscht is. (Vert.)

[2]) Bijdrage tot de kennis der symboliek in het dagelijksch leven, door Ernest Jones (Toronto); uit het Engelsch vertaald door Otto Rank (Zentralbl. für Psychoanalyse I. 3, 1911.)

van dat ééne. Toch ging dit voorval hem uit de gedachte, tot op zekeren dag eene patiente, die nog nooit een „enkelvoudige" stethoscoop had gezien, hem vroeg wat dat voor een ding was. Hij vertelde het haar en zij vroeg waarom hij deze dan juist op deze plaats had gezet, waarop hij slagvaardig antwoordde, dat deze plaats even goed was als elke andere. Intusschen was hij toch eenigszins verwonderd en begon er over na te denken of er aan deze handeling niet de een of andere onbewuste motiveering ten grondslag lag, en daar hij vertrouwd was met de psychoanalytische methode, besloot hij deze zaak te onderzoeken.

Als eerste herinnering viel hem in, dat, toen hij student in de medicijnen was, het hem opgevallen was dat de dokter in het ziekenhuis, waarbij hij co-assistent was, bij zijn bezoek aan de ziekenzalen altijd een enkelvoudige stethoscoop in zijn hand hield, ofschoon hij deze nooit gebruikte. Hij had voor dezen dokter grooten eerbied en bewondering gevoeld. Later, toen hij zelf geneesheer aan een ziekenhuis was, nam hij dezelfde gewoonte aan, en voelde zich onbehagelijk wanneer hij zijn kamer was uitgegaan zonder het instrument in zijn hand mede te nemen. Het doellooze van deze gewoonte blijkt intusschen niet slechts uit het feit, dat de eenige stethoscoop die hij werkelijk gebruikte een stethoscoop voor beide ooren was, die hij in zijn zak droeg, maar ook daaruit, dat hij deze gewoonte nog behield, toen hij op de chirurgische afdeeling was en in het geheel geen stethoscoop meer noodig had. De beteekenis van deze feiten wordt terstond duidelijk, wanneer wij wijzen op het phallische [1]) karakter van deze symbolische handeling.

---

[1]) De phallus is de mannelijke roede in den opgeheven toestand. Phallus-vereering (phallus-dienst) (als vereering van vruchtbaarheid, teelkracht, enz.) heeft in vroeger eeuwen bij tal van volkeren bestaan; overblijfselen ervan treft men ook thans nog aan. In de bewuste en onbewuste symboliek speelt de phallus nog steeds een zeer belangrijke rol. (Vert.)

Als volgende inval kwam de herinnering, dat hij het als kleine jongen zoo bijzonder had gevonden, dat de huisdokter de gewoonte had, een enkelvoudige stethoscoop binnenin zijn hoed te dragen; hij vond het interessant, dat de dokter zijn voornaamste instrument altijd bij de hand had, als hij patienten ging bezoeken, en dat hij slechts zijn hoed (d.i. een deel van zijn kleeding) behoefde af te nemen en dan „het eruithalen" kon. Als klein kind was hij zeer op dezen dokter gesteld geweest, en hij had nu kort geleden door zelfanalyse aan het licht gebracht, dat hij, toen hij $3\frac{1}{2}$ jaar was, een tweevoudige fantasie omtrent de geboorte van een jonger zusje had gehad; namelijk, dat zij ten eerste het kind was van hemzelf en zijn moeder, en ten tweede van den dokter en hemzelf. In deze fantasie speelde hij dus zoowel de mannelijke als de vrouwelijke rol. Verder herinnerde hij zich, dat hij, toen hij 6 jaar was, door denzelfden dokter was onderzocht, en herinnert zich duidelijk het wellustige gevoel dat hij kreeg, toen hij het hoofd van den dokter, die hem den stethoskoop op de borst drukte, dichtbij zich voelde, en hij tegelijkertijd in- en uitademen moest. Toen hij drie jaar oud was, had hij een langdurige longaandoening gehad, en moest herhaaldelijk onderzocht worden, hoewel hij zich dat thans niet meer herinnerde.

Toen hij acht jaar was, maakte het veel indruk op hem, dat een oudere jongen hem vertelde, dat deze dokter de gewoonte had, met zijn vrouwelijke patienten naar bed te gaan. Er was waarschijnlijk wel een grond voor dit gerucht, en in elk geval hadden de vrouwen uit de buurt, zijn eigen moeder inbegrepen, veel met den knappen jongen dokter op. De geanalyseerde zelf was meer dan eens in verzoeking gekomen door sexueele neigingen jegens zijne vrouwelijke patienten, hij was tweemaal op eene patiente verliefd geweest, en had er ten slotte eene getrouwd. Het is zoo goed als zeker, dat zijn onbewuste indentifi-

ceering met den dokter de voornaamste oorzaak is geweestt waardoor hij ertoe kwam, dokter te willen worden. Ui, andere analysen wordt het waarschijnlijk, dat dezelfde beweegreden bij beroepskeuze zeer vaak de hoofdrol speelt (ofschoon het moeilijk is uit te maken, hoe vaak). In het besproken geval zijn er twee redenen, die tot de identificeering hebben geleid: ten eerste, dat bij verschillende gelegenheden bleek, dat de dokter in verschillend opzicht de meerdere was van zijn vader, waarop het zoontje zeer jaloersch was, en ten tweede doordat de dokter (zooals hij althans veronderstelde) kennis had van verboden dingen, en de gelegenheid had tot sexueele bevrediging.

Daarna kwam er een reeds elders gepubliceerde droom [1]) van klaarblijkelijk homosexueel-masochistischen [2]) aard, waarin een man (die in den droom den dokter vertegenwoordigt, d.w.z. voor hem in de plaats treedt) den droomer met een „zwaard" aanviel. Het zwaard herinnerde hem aan een geschiedenis uit de Völsung-Nibelungen-Sage, waarin Sigurd een ontbloot zwaard („Gram") tusschen zich en de slapende Brünhilde neerlegt. Dezelfde geschiedenis komt voor in de Arthus-Sage, die onze droomer eveneens goed kent.

De beteekenis der symptoomhandeling wordt nu duidelijk.De dokter had de enkelvoudige stethoskoop tusschen zich en zijn vrouwelijke patienten gezet, net zooals Sigurd zijn zwaard neerlegde tusschen zich en de vrouw, die hij

[1]) „Freud's Theory of Dreams." American Journ. of Psychol. April 1910. p. 301. Nr. 7.

[2]) Masochisme is de neiging, zich door anderen pijn te laten doen. Wie op volwassen leeftijd zich op deze wijze lustgevoelens verschaft, noemt men pervers en een masochist, maar wij weten thans (door Freud) dat alle z.g. „perverse" neigingen ook bij den normalen mensch in de jeugd hebben bestaan, maar later zijn gewijzigd, en dat die perverse neigingen dan in den droom nog in den ouden vorm tot uiting kunnen komen. (Vert.)

niet mocht aanraken. De symptoomhandeling kwam tot stand als een compromis; zij diende tot tweeërlei doeleinden: in zijn verbeelding een vervulling te brengen aan den onderdrukten wensch, met de een of andere bekoorlijke patiente sexueele betrekkingen aan te knoopen, maar tegelijk hem eraan te herinneren, dat deze wensch niet kan worden verwezenlijkt. Het was als het ware een toovermiddel, een amulet tegen de verzoeking.

Ik wil er nog aan toevoegen, dat deze passage uit Lord Lyttons Richelieu:

„Beneath the rule of men enterily great
The pen is mightier than the sword,"
[„Waar waarlijk groote mannen heerschen,
Daar heeft de pen meer macht dan 't zwaard"]

een grooten indruk op den knaap had gemaakt, dat hij een vruchtbaar schrijver is geworden en een buitengewoon grooten vulpenhouder bezit. Toen ik hem eens vroeg, waarvoor hij deze noodig had, gaf hij het kenmerkende antwoord: „Ik heb zooveel uittedrukken."

Deze analyse doet ons wederom zien, welk een diepen blik in het zieleleven de „onschuldige" en „onzinnige" handelingen ons kunnen verschaffen, en hoe vroeg in het leven de neiging tot symboliseeren reeds is ontwikkeld."

Uit mijn ervaring als psychotherapeut kan ik een geval mededeelen, waarin een hand, die met een stuk broodkruim speelde, een welsprekend getuigenis aflegde. Mijn patient was een jongen van nog geen dertien jaar, die sinds bijna twee jaar zwaar zenuwziek was, en dien ik, nadat hij geruimen tijd vruchteloos in een inrichting voor waterbehandeling was geweest, ten slotte in psychoanalytische behandeling had genomen. Ik veronderstelde dat hij, zooals op zijn leeftijd dikwijls voorkomt, in verband met een door hem opgedane ervaring geplaagd werd door onbeantwoorde

vragen op sexueel gebied.[1]) Ik paste echter wel op, dat ik hem niet met eenigerlei voorlichting te hulp kwam, want ik wilde eerst door een proefneming uitmaken, of mijn veronderstelling juist was. Ik was nogal nieuwsgierig, op welke manier er bij hem iets aan den dag zou komen van hetgeen ik zocht. Toen trok het op zekeren dag mijn aandacht, dat hij iets tusschen de vingers van zijn rechterhand heen en weer rolde, ermee in zijn zak ging, daar verder speelde, het weer voor den dag haalde enz. Ik vroeg niet, wat hij daar in zijn hand had; hij deed echter plotseling zijn hand open, en liet het mij zien. Het was een stuk broodkruim, dat hij tot een bal had samengekneed. In het volgende behandelingsuur bracht hij weer zulk een klomp deeg mee, maar nu maakte hij er, terwijl wij met elkaar spraken, en terwijl hij zijn oogen dicht had, met ongelooflijke snelheid figuurtjes van, die mijn aandacht trokken. Het waren klaarblijkelijk mannetjes, met een hoofd, twee armen, twee beenen, zooals de ruwste voorhistorische beeldjes, en tusschen de beenen zat een aanhangsel, dat hij tot een lange punt uittrok. Zoodra zulk een poppetje klaar was, kneedde hij het weer in elkaar; later liet hij het bestaan, maar maakte net zoo'n aanhangsel aan den rug en op andere plaatsen, om op die manier de beteekenis van het eerste weer te verbergen. Ik wilde hem toonen, dat ik hem begrepen had, maar het hem onmogelijk maken zich te verschuilen achter de uitvlucht, dat hij bij het maken van die mannetjes nergens aan had gedacht. Daarom vroeg ik hem plotseling, of hij zich de geschiedenis van dien romeinschen koning herinnerde, die den afgezant van zijn zoon in den tuin een antwoord in gebarentaal

---

[1]) Door het peinzen over dergelijke onbeantwoorde vragen op sexueel gebied kan zenuwlijden ontstaan. Dit is één der redenen, waardoor sexueele voorlichting gewenscht is. Zie o.a. „De sexueele opvoeding onzer jeugd," door J. Stärcke, Arts, (Volksbibliotheek, Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur.) (Vert.)

had gegeven. De knaap kon of wilde zich dit niet herinneren, hoewel hij het toch zooveel korter geleden dan ik geleerd moest hebben. Hij vroeg of dat die geschiedenis was van den slaaf, op wiens gladgeschoren schedel het antwoord was geschreven. „Neen, dat hoort in de Grieksche geschiedenis thuis," zeide ik, en vertelde: „Koning Tarquinius Superbus had zijn zoon Sextus gelast, in een vijandelijke stad binnen te sluipen. Toen de zoon daarna in de stad vele aanhangers had gekregen, zond hij een bode naar den koning, met de vraag, wat er nu verder moest gebeuren. De koning gaf geen antwoord, maar ging in zijn tuin, liet den bode daar zijn vraag herhalen en sloeg zwijgend de grootste en mooiste papaverzaadkopjes af. De boodschapper kon niets anders dan dit aan Sextus vertellen, die zijn vader begreep en diens raad zoo goed ter harte nam, dat hij de aanzienlijkste burgers der stad door moord uit den weg liet ruimen."

Terwijl ik sprak was de knaap met kneden opgehouden, en toen ik zou vertellen, wat de koning in zijn tuin deed, had hij, reeds bij de woorden „sloeg zwijgend," met een bliksemsnelle beweging zijn mannetje den kop afgerukt. Hij had mij dus begrepen, en gemerkt, dat ik hem begrepen had. Ik kon hem nu regelrecht ondervragen, gaf hem de inlichtingen, waarom het hem te doen was, en wij hadden in korten tijd een eind aan de neurose gemaakt.

De symptoomhandelingen, die men in haast eindeloos vele vormen zoowel bij gezonden als bij zieken kan waarnemen, verdienen om verschillende redenen onze belangstelling. Zij geven den geneesheer dikwijls waardevolle aanwijzingen, waardoor hij in nieuwe of hem nog vreemde verhoudingen den weg leert vinden, en zij verraden den menschen-waarnemer dikwijls alles, en soms zelfs meer dan hij wenscht te weten. Wie de kunst verstaat, deze verschijnselen op de juiste waarde te schatten en ze goed te duiden, zal zich af en toe gevoelen als ware hij

koning Salomo, die volgens de Oostersche sage de talen der dieren verstond.

Op zekeren dag moest ik een jongen man, dien ik niet kende, in het huis zijner moeder geneeskundig onderzoeken. Toen hij mij tegemoet trad, viel mijn aandacht op een groote eiwitvlek op zijn broek, herkenbaar aan de eigenaardige stijve randen. De jonge man verontschuldigde zich, na een oogenblik van verlegenheid, door te zeggen dat hij heesch was geweest, en daarom een rauw ei had genomen, en dat daarvan waarschijnlijk een beetje van het glibberige eiwit op zijn kleeren terecht was gekomen, en hij kon ter bevestiging hiervan wijzen op den eierdop, die nog op een bordje in de kamer te zien was. Daarmee was het ontstaan van de verdachte vlek op onschuldige wijze opgehelderd; maar toen zijn moeder ons alleen had gelaten, bedankte ik hem, dat hij mij de diagnose zooveel gemakkelijker had gemaakt, en deed bij ons verder onderhoud eenvoudig, alsof hij mij de bekentenis had gedaan, dat hij aan onanie verslaafd was.

Op een anderen keer bracht ik een bezoek bij een dame, die even rijk en gierig als zonderling was, en die de gewoonte had, den dokter een stapel klachten te laten doorworstelen, eer hij er aan toe kwam te vernemen hoe zij zich nu eigenlijk gevoelde. Toen ik binnenkwam, zat zij bij een tafeltje en was bezig, guldens op stapeltjes te zetten, en terwijl zij opstond wierp zij eenige guldens op den grond. Ik hielp haar deze weer op te rapen, viel haar onder het verhaal van al haar narigheid spoedig in de rede en vroeg: „Heeft uw deftige schoonzoon u dus weer zooveel geld gekost?" Zij zeide zeer gramstorig van neen, maar deed mij een oogenblikje later onder veel geklaag het verhaal van haar verkwistenden schoonzoon. Zij heeft mij intusschen na dien keer niet weer laten komen. Ik kan niet zeggen, dat men zich altijd vrienden maakt door de menschen te vertellen wat hun symptoomhandelingen beteekenen.

Een andere „bekentenis door een misprestatie" vertelt dr. J. E. G. van Emden (Den Haag.)

„Bij het betalen in een klein restaurant in Berlijn beweerde de kellner, dat een bepaald gerecht, door den oorlog, 10 pfennig duurder was geworden; op mijn opmerking, waarom dat dan niet in het tarief stond, antwoordde hij dat dat dan zeker vergeten was, maar dat het toch heusch waar was! Toen hij het geld in zijn zak stak, deed hij dat onhandig, en liet een 10 pfennigstuk vlak voor mij op de tafel vallen!!

„Nu weet ik toch zeker, dat u mij te veel gerekend hebt, zal ik het zelf eens bij de kas gaan vragen?"

„Neemt u mij niet kwalijk — een oogenblikje" — en weg was hij.

Natuurlijk gunde ik hem dien terugtocht, en toen hij twee minuten later terugkwam, en zich verontschuldigde, dat hij onbegrijpelijkerwijs met een ander gerecht in de war was geweest, liet ik hem de 10 pf. houden als belooning voor zijn bijdrage tot de invloed van het onbewuste.

Wie zijn medemenschen tijdens den maaltijd gadeslaat, zal bij hen zeer leerzame symptoomhandelingen kunnen waarnemen.

Zoo vertelt Dr. Hanns Sachs:

„Ik was toevallig erbij tegenwoordig, dat een paar gehuwde lieden van middelbaren leeftijd, familie van mij, met hun avondmaaltijd bezig wáren. De vrouw sukkelde aan haar maag en moest een zeer streng dieet houden. Haar man had juist een stuk gebraden vleesch voor zich genomen en hij vroeg zijne vrouw, die hiervan niet mee mag eten, hem de mosterd aan te geven. Zijn vrouw ging naar de kast, greep er iets uit en zette haar maagdruppels voor haar man op tafel. Tusschen het vatvormig mosterdfleschje en het kleine druppelfleschje bestond natuurlijk niet de minste overeenkomst waardoor de vergissing kon worden verklaard; desniettegenstaande bemerkte de vrouw

haar vergissing pas, toen haar man haar lachend erop opmerkzaam maakte.

De beteekenis van deze symptoomhandeling is duidelijk genoeg."

Een kostelijk voorbeeld van deze soort, dat door dengeen wien het overkwam zeer handig ten nutte werd gemaakt, heb ik te danken aan Dr. Bernh. Dattner (Weenen):

„Ik zit met een collega-philosoof, Dr. H., in een restaurant aan het middageten. Hij vertelde van de vreemde gewoonten, die bij de benoemingen bestaan, en vermeldt o.a. dat hij voor het einde van zijn studie bij den gezant, resp. bij den buitengewonen Minister van Chili, reeds zoo goed als aangenomen was als secretaris. „Toen werd de minister echter vervangen, en ik heb mij aan den nieuwbenoemden niet voorgesteld." Terwijl hij dezen laatsten zin uitspreekt, brengt hij een stuk taart naar den mond, doch laat het, als door onhandigheid, van zijn mes vallen. Ik begrijp terstond de geheime beteekenis van deze symptoomhandeling en zeg tot den collega, die met de psychoanalyse niet bekend is: „Nu, daar heb je een lekker hapje laten vallen." Hij bemerkt echter niet dat mijn gezegde evengoed op zijn symptoomhandeling toepasselijk was, en herhaalt met een vreemd aandoende, verrassende levendigheid, alsof ik hem juist de woorden uit den mond had genomen, precies dezelfde woorden die ik gezegd had: „Ja, dat was werkelijk een lekker hapje wat ik heb laten vallen," en stort dan zijn gemoed eens uit door mij uitvoerig te verhalen hoe zijn onhandigheid de oorzaak is geweest dat hij nu weer deze goedbetaalde betrekking is misgeloopen.

De beteekenis van deze symbolische symptoomhandeling wordt duidelijker, wanneer men bedenkt, dat het mijn collega moeilijk viel mij, voor hem vrijwel een vreemde, iets omtrent zijn onaangenamen finantieelen toestand te vertellen, en dat toen de zich opdringende gedachten in een symptoomhandeling werden uitgedrukt, die sym-

bolisch uitspreekt wat verborgen had moeten blijven, en op deze wijze den spreker tot veiligheidsklep van zijn onbewuste diende."

Hoe beteekenisvol het ook kan blijken, wanneer men schijnbaar onopzettelijk iets wegneemt of medeneemt, ziet men uit de volgende voorbeelden.

Dr. B. Dattner: „Een collega van mij brengt een vriendin uit zijn jeugd voor het eerst na haar huwelijk een bezoek. Hij vertelt mij van dat bezoek en spreekt zijn verwondering erover uit, dat het hem niet gelukt is slechts een korten tijd bij haar te blijven zooals zijn plan was geweest; dan vertelt hij echter van een vreemde vergissing die hij daar heeft begaan.

De echtgenoot van zijn vriendin, die aan het gesprek had deelgenomen, zocht op een gegeven oogenblik naar een lucifersdoosje, waarvan hij zeker wist dat het bij de komst van den gast nog op de tafel had gelegen; ook de collega doorzocht zijn zakken of hij het niet toevallig had „ingepikt," doch tevergeefs. Geruimen tijd later had hij het inderdaad toch in zijn zak gevonden, waarbij het hem was opgevallen dat er slechts één enkel lucifertje in het doosje zat.

Een paar dagen later komt een droom van hem, die de doos-symboliek nadrukkelijk toont en zich bezighoudt met de jeugdvriendin, mij een bevestiging brengen van mijn verklaring, dat de collega met zijn symptoomhandeling aanspraak wilde maken op prioriteitsrechten, en dat daarmede wordt voorgesteld dat hem uitsluitend het recht op dit bezit toekwam (slechts één lucifertje er in).[1])

---

[1]) Alle voorwerpen, die hol zijn, kunnen als symbool voor het vrouwelijk geslachtsdeel (en daardoor tevens voor de vrouw zelve) worden gekozen. Omgekeerd worden ook voorwerpen, die een opening of een holte vertoonen, of wel van een uitstekend deel zijn voorzien, zinnebeeldig vrouwelijk of mannelijk genoemd. In een deel van Duitschland noemt men haken en oogen „mannetjes en vrouwtjes." Bij talrijke instrumenten en werk-

Dr. H a n n s S a c h s:

„Ons dienstmeisje houdt bijzonder veel van een bepaalde soort taart. Hieraan is geen twijfel mogelijk, want dit is het eenige gerecht wat zij zonder een enkele uitzondering steeds goed klaar maakt. Op zekeren Zondag bracht zij ons nu zulk een taart, zette deze op de dientafel, ruimde de borden die voor het vorige gerecht gebruikt waren af, en stapelde deze boven op den schotel waarop zij de taart had binnengebracht. Bovenop dezen stapel plaatste zij toen weer de taart, inplaats van ons deze voor te zetten, en verdween met dezen geheelen stapel in de keuken. Wij dachten eerst, dat zij aan de taart nog iets wilde verbeteren, maar toen zij niet meer verscheen belde mijn vrouw en vroeg: „Bettie, wat is er toch met de taart aan de hand?" Daarop zeide het meisje, zonder haar te begrijpen: „Hoe zoo?" Wij moesten haar eerst aan het verstand brengen dat zij de taart weer had meegenomen; zij had deze binnengebracht, weer weggenomen en weer weggezet „zonder het te bemerken."

Den volgenden dag, toen wij het overgebleven deel van deze taart zouden gaan opeten, bemerkte mijn vrouw dat er nog evenveel over was als wij den vorigen dag hadden overgelaten en dat het meisje het haar toe-

---

tuigen, waarbij het eene deel in het andere past, noemt men deze het „mannelijke" en het „vrouwelijke" deel. Zoo onderscheidt men ook „mannelijke" en „vrouwelijke" sleutels, alnaarmate de sleutel eindigt in een massieve of in een holle stift. Men denke verder o.a. aan de „moer" (hetzelfde woord als „moeder"), die haar naam te danken heeft aan de holte waarin de schroef past, aan de „matrijs" (=baarmoeder) of holle vorm (voor afgietsels enz.). — Dergelijke symbolen vindt men ook in spreekwoorden en straatliedjes. De Duitscher noemt een oude vrijster „eine alte Schachtel" (een oude doos). Wij zeggen b.v.: geen potje zoo leelijk of er past wel een deksel op. — Het refrein van een straatliedje, over een meisje met een (hoede)doos, dat luidde: „Wees nu maar niet boos, wat zit er in die doos," hoorde ik menigmaal aldus varieeren: „Wees nu maar niet boos, j e k r ij g t e e n l e p e l i n j e d o o s." (Vert.)

komende stuk van haar lievelingsspijs versmaad had. Op de vraag waarom zij niets van de taart had gegeten, antwoordde zij een beetje verlegen dat zij er geen trek in had gehad.

De kinderlijke wijze van doen is beide keeren zeer duidelijk; eerst het kinderlijk egoïsme, dat het begeerde met niemand wil deelen, en daarna de eveneens kinderlijke reactie met trots: „Als je het mij niet gunt, houdt het dan maar zelf, nu wil ik er niets meer van hebben."

De symptoomhandelingen, die in en om het huwelijk voorkomen, hebben dikwijls een zeer ernstige beteekenis, en zij kunnen iemand, die zich om de psychologie van het onbewuste niet wil bekommeren, ertoe brengen aan voorteekens te gaan gelooven. Het is geen goed begin, wanneer een jonge vrouw op haar huwelijksreis haar trouwring verliest, doch meestal was hij maar op een ongewone plaats neergelegd en wordt hij spoedig teruggevonden. — Ik ken een dame die thans van haar man is gescheiden, en die bij het beheer van haar vermogen vaak allerlei stukken met haar meisjesnaam had onderteekend, reeds jaren vóórdat zij dezen naam werkelijk weer aannam. — Eens was ik op bezoek bij een jonggehuwd paar en hoorde hoe de jonge vrouw lachend vertelde wat haar onlangs gebeurd was, namelijk dat zij den dag na haar terugkeer van de reis haar ongetrouwde zuster weer eens had opgezocht, om met haar net als vroeger boodschappen te gaan doen, terwijl haar man zijn zaken behartigde. Plotseling was haar oog op een heer gevallen, die aan den overkant van de straat liep; zij had haar zuster aangestooten en geroepen: „Kijk, daar gaat meneer L." Zij had er niet aan gedacht, dat deze heer sinds eenige weken haar echtgenoot was. Ik voelde bij dit verhaal een koude rilling over mijn rug gaan, maar ik waagde het niet, er de bijbehoorende gevolgtrekking uit te maken. Eerst jaren later viel deze geschiedenis mij weer in, nadat dit

huwelijk reeds lang een treurig einde had genomen.[1])

Aan het reeds meermalen genoemde werk van A. Maeder te Zürich ontleen ik nog de volgende waarneming, die ik evengoed bij het „vergeten" had kunnen opnemen:

„Een dame vertelde ons onlangs, dat zij vergeten had haar trouwjapon te passen, en er pas aan dacht den avond voor den trouwdag om acht uur, terwijl haar naaister er al aan wanhoopte haar nog te zien verschijnen. Uit deze kleine bijzonderheid bleek, dat de bruid het niet zoo erg heerlijk vond een trouwjapon te dragen, dat zij trachtte deze onaangename vertooning te vergeten. Zij is thans.... gescheiden."

Een vriend, die goed op schijnbare kleinigheden heeft leeren letten, vertelde mij van de groote tooneelspeelster Eleonora Duse, dat zij in een van haar rollen gebruik maakte van een symptoomhandeling, waaruit duidelijk bleek, hoe diep doorvoeld het spel bij haar was. Het is een overspel-drama; de vrouw heeft juist een woordenwisseling met haar man gehad en staat nu terzijde in gedachten verzonken, eer de verleider haar nadert. In deze korte pauze speelt zij met den trouwring aan haar vinger, doet hem af, doet hem dan weer aan, en doet hem ten slotte weer af. Nu is zij rijp voor den ander.

Hierbij sluit aan wat Th. Reich (Int. Zeitschr. f. Ps. an. III 1915) over andere symptoomhandelingen met ringen vertelt.

„Bekend zijn de symptoomhandelingen, die echtelieden

---

[1]) Dit verhaal moge eenigszins onwaarschijnlijk klinken, maar men moet bedenken, dat het hier waarschijnlijk een huwelijk betrof, dat na zeer korte kennismaking was gesloten tusschen menschen, die elkaar feitelijk nog zeer weinig kenden. Het als vanouds boodschappen doen met haar zuster verplaatste de jonggehuwde vrouw in gedachten geheel in den nog niet zoo lang geleden tijd, dat meneer L. nog een vreemde voor haar was. (Vert.)

met hun trouwring uitvoeren, dien zij afdoen, en dan weer aan den vinger steken. Een reeks van dergelijke symptoomhandelingen vertoonde mijn collega M. Hij had van een meisje, dat hij liefhad, een ring gekregen, met de opmerking dat hij die niet mocht verliezen, want dan zou zij weten, dat hij haar niet meer liefhad. Hij was nu altijd bang, dat hij den ring zou verliezen. Had hij hem tijdelijk, b.v. om zijn handen te wasschen, even afgelegd, dan was hij hem regelmatig kwijt, en moest soms tijden lang zoeken eer hij hem weer vond. Als hij een brief in de bus gooide, kon hij nooit de vrees van zich afzetten, dat de ring aan den rand van de bus kon blijven haken, en van zijn vinger geschoven worden. Eens manoeuvreerde hij er werkelijk zoo onhandig mee, dat de ring in de bus viel. De brief, dien hij toen wegzond, was een afscheidsbrief aan een vroegere geliefde, en hij voelde zich schuldig tegenover haar. Tegelijk werd ook weer het verlangen naar die andere vrouw bij hem wakker, wat weer in strijd kwam met zijn genegenheid voor het voorwerp zijner tegenwoordige liefde."

Aan het thema van den ring kan men weer eens zien, hoe moeilijk het voor den psychoanalyticus is, iets nieuws te vinden, wat niet reeds een dichter eerder wist. In den roman van Fontane „Voor den Storm" zegt „Justizrat" Turgany tijdens een pandspelletje: „Wilt u wel gelooven, dames, dat de diepste geheimen zich openbaren in het afgeven van de panden?" Onder de voorbeelden, waarmee hij zijn bewering staaft is er een, dat onze bijzondere belangstelling verdient: „Ik herinner mij een professorsvrouw, van den leeftijd waarop men tot embonpoint begint te raken, die telkens weer haar trouwring als pand gaf. Over het huwelijksgeluk van dat gezin wil ik liever niet veel zeggen." Hij gaat dan voort: „In hetzelfde gezelschap bevond zich een heer, die het nooit moede werd, zijn engelsch zakmes, tien lemmets met

kurketrekker en vuurslag, in den schoot der dame te deponeeren, tot het monster, nadat het verschillende zijden japonnen gescheurd had, voor de algemeene verontwaardiging moest wijken."

Het kan ons niet verbazen, dat een voorwerp van zoo rijke symbolische beteekenis als de ring ook nog voor beteekenisvolle misprestaties gebruikt wordt, wanneer hij niet, als trouw- of verlovingsring het erotisch gebonden-zijn aanduidt. Dr. M. Kardos heeft mij het volgende voorbeeld van een dergelijke gebeurtenis ter beschikking gesteld:

„Een misprestatie als bekentenis."

Lang geleden raakte ik bevriend met een veel jongeren man, die mijn geestelijk streven deelt, de verhouding tusschen ons is ongeveer als van leerling tot leermeester. Bij een bepaalde gelegenheid heb ik hem eens een ring gegeven; en die heeft hem al vaak gelegenheid tot symptoomhandelingen gegeven — als het een of ander in onzen omgang hem niet beviel. Kort geleden vertelde hij mij het volgende, aardige en zeer doorzichtige geval: Hij was op een bijeenkomst, die geregeld elke week plaats vindt, en waar hij mij altijd ontmoet, niet verschenen, onder een of ander voorwendsel, omdat een afspraakje met een jongedame hem meer trok. Den volgenden morgen bemerkte hij, toen hij al een heel eind van huis was, dat hij den ring niet aan had. Hij maakte zich daar verder niet ongerust over, omdat hij dacht dat hij hem wel op het nachtkastje, waar hij hem elken avond neerlegde, zou hebben laten liggen, en dat hij hem daar, als hij thuis kwam, wel zou vinden. Toen hij thuis kwam, ging hij dadelijk kijken, maar zag hem niet, en begon nu, eveneens tevergeefs, overal in de kamer te zoeken. Ten slotte viel hem in, dat de ring, zooals meer dan een jaar lang altijd, op het nachtkastje naast een mesje had gelegen dat hij altijd in zijn vestzak droeg, en kwam

zoodoende op de gedachte of hij ook „uit verstrooidheid" den ring ook in zijn vestzak gestopt kon hebben. Hij voelde in zijn zak en vond daar werkelijk den ring.

„De trouwring in den vestzak" is de spreekwoordelijke bewaarplaats van den ring, wanneer de man van plan is, zijn vrouw te bedriegen. Zijn schuldgevoel heeft hem dus genoopt in de eerste plaats tot zelfbestraffing, („je verdient niet meer dezen ring te dragen") en 2e tot de bekentenis van zijn ontrouw, zij het slechts in den vorm van een misprestatie waar geen getuigen bij waren. Slechts langs den omweg (die echter te verwachten was) van het vertellen daarvan kwam hij tot het bekennen van zijn lichte ontrouw.

Ik heb ook gehoord van een ouden heer, die een zeer jong meisje huwde en inplaats van terstond op reis te gaan den huwelijksnacht in een hotel in de stad wilde doorbrengen. Nauwelijks was hij in het hotel, of hij bemerkte met schrik, dat hij zijn portefeuille, waarin al het geld voor de huwelijksreis zat, vermiste, dus dat hij niet wist, waar hij deze gelaten had, òf hem kwijt was. Het gelukte nog, den bediende te telefoneeren, deze vond de portefeuille in de gekleede jas, die de bruidegom thuis had uitgetrokken, en bracht hem naar het hotel, waar de bruidegom, die zich zoo zonder vermogen in het huwelijk had begeven, met ongeduld op hem wachtte. Hij kon dus den volgenden morgen met zijn vrouwtje op de huwelijksreis gaan; in den bruidsnacht was hij echter, zooals hij al tevoren had moeten vreezen, „onvermogend" gebleven. [1])

---

[1]) Freud zegt zeer aardig: „wie seine Befürchtung vorausgesehen hatte," d.w.z. „waarvoor hij tevoren wel al bang was geweest," maar het beteekent hier tevens: „hetgeen zijn vrees (n.l. om zonder geld, onvermogend, op de huwelijksreis te gaan) reeds voorspeld had." Zijn vrees, dat hij impotent zal zijn, deed hem zijn geld vergeten; omgekeerd doet het feit, dat hij zijn geld vergat („onvermogend" op reis ging), vermoeden dat hij voor impotentie vreesde. Dit alles ligt, in geestige verdichting,

Het is een troostrijke gedachte, dat het „verliezen" van voorwerpen, véél vaker dan men zou denken, een symptoomhandeling is, en dan dus tenminste deze goede zijde heeft, dat althans een geheime bedoeling van den verliezer er behagen in heeft. Het is dikwijls slechts een manier om uit te drukken dat men geringschatting voor het verloren voorwerp gevoelt, of dat men heimelijk antipathie gevoelt jegens het voorwerp of jegens dengeen, van wien het voorwerp afkomstig is, of de neiging-tot-verliezen is van andere, belangrijkere voorwerpen door symbolische gedachten-verbindingen op dit voorwerp overgebracht. Het verliezen van voorwerpen van waarde kan aan velerlei neigingen en gedachten uiting geven. Soms geeft het een symbolische uitbeelding van een verdrongen gedachte, dus herhaalt een vermaning of een zelfverwijt, waarnaar men maar liever niet zou willen luisteren, of — en dit in verreweg de meeste gevallen — het is bedoeld als een offer aan de duistere noodlotsmachten, welker eeredienst ook bij ons nog niet is verdwenen. [1])

---

besloten in dit zinnetje: „in der Nacht selbst war er, wie seine Befürchtung vorausgesehen hatte, „unvermögend" geblieben." (Vert.)

[1]) Hier is nog een kleine verzameling van allerlei symptoomhandelingen bij gezonden en zenuwlijders: Een oudere collega, die niet graag bij het kaartspel verliest, heeft op zekeren avond een vrij groote som verloren, en deze zonder klagen, maar op een eigenaardige bedaarde manier betaald. Nadat hij weg is bemerkt men, dat hij zoo ongeveer alles, wat hij bij zich had, op zijn plaats heeft laten liggen: zijn bril, zijn sigarenkoker en zijn zakdoek. Dat moeten wij wel aldus vertalen: Jullie roovers, jullie hebt mij daar mooi uitgeplunderd. — Een man, die af en toe aan geslachtelijke impotentie lijdt, hetgeen zijn oorzaak vindt in de bijzonder innige genegenheid welke in zijn jeugd en ook later tusschen hem en zijn moeder heeft bestaan (het verwennen en het te veel blijven hangen aan de ouders speelt bij vele zenuwpatienten een groote rol bij het ontstaan van hun lijden (Vert.), vertelt, dat hij de gewoonte heeft, zijn aanteekeningen en alles wat hij schrijft te versieren met een S, de beginletter van den naam zijner moeder. Hij kan niet velen, dat brieven van huis op zijn schrijfbureau in aanraking komen met andere, onheilige brieven, en is daarom

Ter nadere toelichting van hetgeen omtrent het vergeten is gezegd, volgen hier nog enkele voorbeelden:

Dr. B. Dattner: „Een collega vertelde mij dat hij

---

gedwongen, de eerste afzonderlijk te bewaren. — Een jonge dame rukt plotseling de deur der kamer open, waar haar voorgangster nog in behandeling is. Zij verontschuldigt zich met „gedachteloosheid;" het blijkt spoedig, dat zij de nieuwsgierigheid heeft getoond, welke haar vroeger het slaapvertrek der ouders deed binnendringen. — Meisjes, die trotsch zijn op hun mooie haar, weten zoo handig met hun kammetjes en haarspelden om te springen, dat midden in een gesprek hun haar losgaat. — Het gebeurt niet zelden, dat mannelijke patienten gedurende de behandeling (terwijl zij op een rustbank liggen) kleingeld uit hun broekzak laten vallen, en op die manier het behandelingsuur naar hun eigen schatting honoreeren. — Wie bij den dokter een meegebracht voorwerp, zooals een lorgnet, handschoenen, een taschje laat liggen, geeft daarmee gewoonlijk te kennen, dat hij zich niet kan losrukken en dat hij graag spoedig terug zou willen komen. — E. Jones zegt: „Men zou haast het succes, waarmede een geneesheer psychotherapie uitoefent, kunnen afmeten b.v. aan de grootte der verzameling paraplu's, zakdoeken, portemonnaie's enz., die hij in een maand zou kunnen aanleggen." — De kleinste handelingen, die tot gewoonten zijn geworden en waarvoor de aandacht niet meer noodig is, zooals het opwinden van het horloge voor het naar bed gaan, het uitdraaien van het licht als men de kamer uitgaat en derg. worden soms gestoord op een wijze, waaruit de invloed der onbewuste complexen op de schijnbaar zoo machtige „gewoonten" duidelijk blijkt. Maeder verhaalt in het tijdschrift „Coenobium" van een dokter uit een ziekenhuis, die op zekeren avond besloot, voor een belangrijke aangelegenheid de stad in te gaan, hoewel hij dienst had en eigenlijk het ziekenhuis niet mocht verlaten. Toen hij terugkwam, bemerkte hij tot zijn verbazing dat er in zijn kamer licht brandde. Hij had, wat hem nog nooit gebeurd was, vergeten het licht uit te draaien toen hij wegging. Hij begreep echter spoedig waarom hij dit vergeten had. De inwonende directeur van het ziekenhuis moest immers uit het feit, dat hij op de kamer van zijn assistent licht zag branden, wel de gevolgtrekking maken dat deze thuis was. — Een man die gebukt ging onder zorgen, en nog al eens neerslachtige buien had, verzekerde mij, dat, zoo vaak het leven hem 's avonds al te hard en onvriendelijk had geleken, den volgenden morgen zijn horloge afgeloopen was. Hij vergeet dus zijn horloge op te winden, en drukt daardoor zinnebeeldig uit, dat het hem niets kan schelen of hij den volgenden dag nog beleeft. — Iemand anders, dien ik niet persoonlijk ken, schrijft: „Door een meedoogenloos noodlot getroffen, scheen mij het leven zoo hard en onvriendelijk, dat ik mij verbeeldde, geen kracht genoeg

zijn Penkala-potlood, dat hij reeds meer dan twee jaar bezat en dat hij gaarne gebruikte omdat het zoo gemakkelijk was, plotseling had verloren. Bij de analyse bleek het volgende: Den vorigen dag had deze collega van zijn zwager een zeer onaangenamen brief gekregen, waarvan de laatste zin ongeveer als volgt luidde: „Ik heb voorloopig tijd noch lust je lichtzinnigheid en je luiheid te steunen." De onaangename gewaarwording, die met dezen brief was verbonden, was zoo sterk dat de collega terstond den volgenden dag het Penkala-potlood, het geschenk van dezen zwager, opofferde om niet te zeer afhankelijk te zijn van zijn geschenken.

---

meer te hebben, om den volgenden dag te doorleven, en toen bemerkte ik, dat ik bijna dagelijks vergat mijn horloge op te winden, iets wat ik vroeger nooit vergat en voor het naar bed gaan altijd werktuigelijk deed. Thans daarentegen dacht ik er slechts zeer zelden aan, als ik den volgenden dag iets belangrijks te doen had, of iets dat bijzonder mijn belangstelling opwekte. Zou dit ook een symptoomhandeling zijn? Ik kon er in 't geheel geen verklaring voor vinden." — Wie de moeite wil nemen, zooals J u n g (Über die psychologie der Dementia praecox, 1907, blz. 62) en M a e d e r (Une voie nouvelle en psychologie — Freud et son école, „Coenobium," Lugano, 1909) hebben gedaan, te letten op de melodieën die men, onopzettelijk, vaak zonder dat men het merkt, zachtjes neuriet, zal wel steeds bemerken, dat er verband bestaat tusschen de woorden van het lied en een onderwerp dat hem bezighoudt. Ook de fijnere determineering van de manier waarop men zich, in spreken en schrijven uitdrukt, verdient nader in oogenschouw genomen te worden. In het algemeen denkt men, dat men de keus heeft, in welke woorden men zijn gedachten zal uitdrukken, welke beelden men daarbij zal gebruiken. Bij nader toezien blijkt, dat andere overwegingen over die keuze beslissen, en dat door den vorm van de gedachte vaak een diepere, niet bedoelde beteekenis doorschemert. De beelden en zinswendingen, waarvan iemand bij voorkeur gebruik maakt, zijn voor de beoordeeling van zijn persoon niet onverschillig, en sommigen blijken toespelingen te zijn op iets, dat op het oogenblik op den achtergrond wordt gehouden, maar dat den spreker diep heeft aangegrepen. Ik hoorde eens iemand herhaaldelijk in theoretische debatten, de zinswending gebruiken: „Wanneer iemand plotseling iets door zijn hoofd gaat" (durch den kopf schiesst), maar ik wist, dat hij kort geleden gehoord had, dat een Russische kogel de soldatenmuts, die zijn zoon droeg, van voor naar achter doorboord had.

Eene mij bekende dame heeft zich, begrijpelijkerwijs, gedurende den rouw over haar oude moeder van alle schouwburgbezoek onthouden. Nu is het rouwjaar op een paar dagen na om, en zij heeft zich door een kennis laten overhalen, een kaart te nemen voor een bijzonder interessante voorstelling. Bij den schouwburg aangekomen, merkt zij, dat zij het kaartje verloren heeft. Zij bedenkt later, dat zij het waarschijnlijk tegelijk met het tramkaartje heeft weggegooid, toen zij uit de tram stapte. Deze zelfde dame beroemt er zich op, dat zij anders nooit iets door onachtzaamheid verloren heeft.

Otto Rank heeft in een uitvoerige mededeeling (Het verliezen als symtoomhandeling, Zentralblatt für Psychoanalyse. 1e Jaarg. 10—11) deze neiging tot het brengen van offers en de diepere oorzaak daarvan duidelijk gemaakt met behulp van droom-analysen.

Interessant is ook, wat hij er aan toevoegt, n.l. dat dikwijls niet alleen het verliezen, maar het vinden van voorwerpen gemotiveerd schijnt te zijn. Hoe men dit moet opvatten, blijkt uit het voorbeeld, dat ik hier laat volgen. Het is duidelijk dat bij het verliezen het voorwerp al gegeven is, dat bij het vinden eerst gezocht moet worden. (Int. Zeitschr. f. Psychoanalyse III 1915)).

„Een finantieel nog van haar ouders afhankelijk jong meisje, wil voor zichzelf een goedkoop sieraad koopen. Zij vraagt in den winkel naar den prijs van het begeerde voorwerp, hoort echter, tot haar verdriet, dat het meer kost dan haar spaargeld bedraagt. En het zijn maar twee kronen, waarvan het gemis haar het genieten van die kleine vreugde onmogelijk maakt. Eenigszins bedrukt slentert zij door de volle avondstraten van de stad naar huis. Op een van de drukste pleinen merkt zij opeens, hoewel zij, naar haar zeggen, diep in gedachten verzonken was, dat er een blaadje papier op den grond ligt. Zij raapt het op en ziet tot haar verbazing, dat het een dicht-

gevouwen tweekronen papiertje is. Zij denkt, dat is een beschikking van het lot, dat ik de ketting kan koopen, en keert verheugd om, om aan haar voornemen gevolg te geven. Op hetzelfde oogenblik echter bedenkt zij, dat dat toch niet kan, omdat gevonden geld, geluksgeld is, dat men niet mag uitgeven.

Het stukje analyse, noodig om deze „toevalshandeling" te begrijpen, kan men, ook zonder persoonlijke inlichtingen van de betrokkene persoon, uit de situatie wel opmaken. Onder de gedachten, waarhet meisje zich onder het naar huis gaan mee bezig hield, zullen die omtrent haar armoede en de daardoor opgelegde beperking wel op den voorgrond hebben gestaan, en wel, naar wij hoogstwaarschijnlijk bevroeden kunnen, in wenschvervullende droomerij over het opheffen daarvan. De gedachte, hoe men op de makkelijkste manier aan het ontbrekende bedrag zou kunnen komen, zal wel in haar geest, die gericht was op bevrediging van haar bescheiden wensch, zijn opgedoken, en dan lag de eenvoudige oplossing van „vinden" voor de hand. Zoodoende was haar onbewuste (of voorbewuste) op „vinden" gericht, zelfs wanneer die gedachte haar, doordat haar opmerkzaamheid anders werd beziggehouden (in gedachten verzonken) niet geheel bewust geworden was. Wij kunnen zelfs, op grond van overeenkomstige geanalyseerde gevallen, met goeden grond beweren, dat de onbewuste „zoek-neiging" veel gauwer tot succes leidt dan bewuste oplettendheid. Anders zou het ook werkelijk onbegrijpelijk zijn, waarom juist deze eene onder de vele honderden voorbijgangers, nog wel bij de ongunstige avondbelichting, en in gedrang van vele menschen, die vondst, die haar zelf verraste kon doen. In hoe sterke mate die on- of voorbewuste neiging werkelijk bestond, bewijst het zonderlinge feit, dat het meisje na die vondst, dus nadat die neiging eigenlijk al overbodig was geworden en zeker reeds uit de bewuste opmerkzaam-

heid was verdwenen, op haar verderen weg naar huis nog op een donker gedeelte van een straat in de voorstad een zakdoek vond."

Men kan wel zeggen dat juist zulke symptoomhandelingen vaak den besten toegang tot het meest verborgen deel van het zieleleven van den mensch verschaffen.

Nog een enkel voorbeeld van een schijnbaar toevallige symptoomhandeling zij vermeld, waaraan men ook zonder analyse wel een diepere beteekenis kan toekennen, een voorbeeld waaraan men uitstekend kan zien, onder welke omstandigheden dergelijke symptomen tot stand kunnen komen zonder ook maar in 't minst argwaan te wekken, en waaraan ik nog een opmerking van praktisch belang kan toevoegen. Op een zomerreisje moest ik eens in een zeker plaatsje eenige dagen wachten op de komst van mijn reisgenoot. Ik maakte intusschen kennis met een jongen man, die zich eveneens eenzaam scheen te gevoelen en zich bereidwillig bij mij aansloot. Daar wij in hetzelfde hotel woonden, gebruikten wij alle maaltijden te zamen en maakten ook samen wandelingen. Den derden dag deelde hij mij 's middags plotseling mede, dat hij dien avond met den sneltrein zijn vrouw verwachtte. Nu ontwaakte mijn psychologische belangstelling, want het had dien morgen reeds mijn aandacht getrokken, dat de jonge man mijn voorstel om een grooten tocht te doen had verworpen, en op onze kleine wandeling een zekeren weg niet had willen opgaan, omdat deze te steil en te gevaarlijk was. Op de middagwandeling zeide hij plotseling, dat ik toch wel hongerig moest zijn, ik moest toch voor hem mijn middagmaal niet uitstellen, hij zou eerst 's avonds na aankomst van zijn vrouw met haar gaan eten. Ik begreep den wenk en ging aan tafel, terwijl hij naar het station ging. Den volgenden morgen ontmoetten wij elkaar in de hal van het hotel. Hij stelde mij aan zijn vrouw voor en voegde er aan toe: „U zult toch zeker met ons ontbijten?" Ik moest nog

even een boodschap doen in een straat dichtbij het hotel, en ik zeide dat ik na enkele minuten wel bij hen kwam. Toen ik nu de ontbijtzaal binnenkwam, zag ik, dat zij naast elkaar aan een tafeltje bij een raam waren gaan zitten. Aan den anderen kant van het tafeltje stond slechts één stoel, maar de groote, zware lodenmantel van den man hing over de leuning van dezen stoel en bedekte de zitting. Ik begreep zeer goed welke beteekenis aan deze zeker niet opzettelijke, maar daarom des te sprekender plaatsing van dit kleedingstuk moest worden gehecht. Deze beteekende: Voor jou is hier geen plaats, jij bent hier overbodig. De man bemerkte niet, dat ik voor de tafel bleef staan, zonder plaats te nemen; de dame merkte het echter wel, stootte haar man aan en fluisterde hem toe: „Nu heb je mijnheer zijn stoel volgelegd."

Bij deze en bij andere soortgelijke gebeurtenissen heb ik bij mijzelf de opmerking gemaakt, dat de handelingen, die men zonder opzet uitvoert, in vele gevallen onvermijdelijk een bron van misverstand in den onderlingen omgang der menschen moeten worden. Degeen, die de handeling begaat, en die zich niet bewust is dat er een oogmerk achter schuilt, trekt zich er niets van aan en voelt zich er niet verantwoordelijk voor. De ander daarentegen trekt ook uit zulke onopzettelijke handelingen van zijn partner conclusies omtrent diens neiging en bedoelingen, en herkent op die manier méér van zijn zieleleven, dan de andere zelf wil toegeven of meent te hebben medegedeeld. De laatstgenoemde is echter verontwaardigd, wanneer hij de conclusies verneemt, die uit zijn symptoomhandelingen zijn getrokken; hij verklaart deze voor ongegrond, daar hij zich bij die handelingen niet van eenig opzet bewust is, en klaagt over misverstand bij den ander. Als men het goed beschouwt, berust zulk een misverstand op een te fijn-, een te-veel-verstaan. Des te „nerveuzer" twee menschen zijn, des te eerder zullen zij elkaar reden tot oneenig-

heid geven, waarbij elk even beslist ontkent, dat de oorzaak bij hem ligt, als dat hij van de schuld van den ander overtuigd is. En dat mogen wij wel beschouwen als de straf voor die innerlijke onoprechtheid, die maakt dat de menschen, onder het masker van vergeten, misgrijpen en onopzettelijkheid, opwellingen en neigingen tot uiting laten komen, die zij, als zij ze dan niet kunnen beheerschen, maar beter deden zichzelf en anderen te bekennen: Men kan inderdaad met het volste recht beweren, dat iedereen voortdurend bij zijn medemenschen psychische analyse toepast en ze op die manier beter leert kennen dan elk mensch zichzelf kent. Wie den raad „kent u zelven" ter harte wil nemen, die volge den weg die door de studie van zijn eigen schijnbaar toevallige handelingen en nalatigheden leidt.

Van alle dichters, die zich over de kleine toevals- en symptoomhandelingen hebben uitgelaten of er gebruik van hebben gemaakt, heeft geen hun geheime natuur zoo goed begrepen en zoo huiveringswekkend levend uitgebeeld, als Strindberg, wiens genie bij zulk begrijpen door zijn sterke psychische abnormaliteit gesteund werd.

Dr. Karl Weisz (te Weenen) maakte op het volgende gedeelte uit een zijner werken opmerkzaam (Int. Zeitschr. f. Psychoanalyse I 1913)

„Na een poos kwam de graaf werkelijk, en rustig stapte hij op Esther toe, als had hij daar met haar afgesproken.

— Heb je lang gewacht? vroeg hij, met zijn gedempte stem.

— Zes maanden, zooals je weet, antwoordde Esther; maar heb je mij vandaag gezien?

— Ja, zoo juist in de tram, en ik heb je zoo in je oogen gezien, dat het was, alsof ik met je sprak.

— Er is veel „gebeurd" sinds den laatsten keer.

— Ja, en ik dacht, dat het uit was, tusschen ons.

— Hoezoo?

— Alle kleinigheden, die ik van je gekregen heb, braken, en wel op een occulte manier. Maar dat ziet men vaak.

— Wat je zegt! Nu vallen mij ook een heeleboel dingen in, die ik voor toeval hield. Ik heb eens een pincenez van mijn grootmoeder gekregen, toen ik nog goed met haar was. Het was van geslepen bergkristal, en zoo prachtig bij de ontledingen, ik was er erg op gesteld. Eens op een dag brak ik met de oude vrouw, en werd zij kwaad op mij. Toen gebeurde het bij de volgende ontleding, dat de glazen zonder reden er uit vielen. Ik dacht dat het gebroken was, en zond het weg om te laten repareeren. Maar neen, het bleef den dienst weigeren, werd in een la geborgen, en nu is het weggeraakt.

— Wat je zegt! Hoe vreemd, dat, wat de oogen betreft, het gevoeligste is. Ik had eens van een vriend een operakijker gekregen; die paste zoo goed voor mijn oogen, dat het gebruik een genot was. Mijn vriend en ik raakten in onmin. Je weet wel, dat komt zoo, zonder aantoonbare oorzaak, net alsof men niet meer bevriend mag zijn. Toen ik den kijker weer eens wou gebruiken, kon ik er niet goed door zien. Het tusschenstuk was te kort, ik zag aldoor twee beelden. Ik hoef je niet te zeggen, dat het tusschenstuk niet korter, noch de afstand tusschen mijn oogen grooter was geworden! Het was een wonder, zooals er alle dagen gebeuren, maar die menschen die slecht opmerken, niet zien. De verklaring ervan? *De psychische kracht van de haat is waarschijnlijk sterker dan wij denken.* Overigens heb ik uit den ring, dien ik van je kreeg, den steen verloren, — en dien kan ik maar niet gemaakt krijgen, het kan niet. Ga je nu van mij weg? . . . . („Die gotischen Zimmer" p. 258).

[De volgende voorbeelden zijn door den vertaler toegevoegd:

1. Gedurende een paar weken, dat onze tweede baby ons een beetje op zijn komst liet wachten, gebeurde het mijn vrouw opvallend dikwijls, dat zij aan tafel den suikerpot omgooide. Volgens het volksbijgeloof voorspelt het morsen van zout ruzie, het morsen van suiker daarentegen geluk. De voortdurend bestaande wensch, dat het kindje nu maar mocht komen, zal waarschijnlijk wel van invloed zijn geweest op deze onhandigheid (omgooien, leegmaken).

2. In dezen zelfden tijd van afwachting gebeurde het mij, dat ik in de kachel wilde poken, maar inplaats van de stang opzij (die voor het poken dient), de stang in het midden uittrok (die bestemd is om het rooster weg te trekken). Mijn inval daarbij was: als je daaraan trekt, valt de inhoud van de kachel (= de inhoud van de uterus[1]) naar beneden. Ook hier dus de wensch, dat die inhoud nu maar eens te voorschijn zou komen.

3. Een dame, moeder van drie kinderen, die weder sinds enkele maanden in gezegende verwachting verkeerde, doch er nogal tegen opzag, haar kindertal al weer te zien vermeerderen, en hoopte dat het ditmaal nog los zou loopen, liet op bijzonder onhandige wijze een ei stukvallen. Terwijl zij het namelijk op tafel wilde leggen, ontsnapte het aan haar hand, rolde over de tafel, en hoewel zij het gemakkelijk nog had kunnen grijpen eer het den tafelrand bereikte, bleef zij er als verlamd naar kijken tot het op den grond stukviel. Terwijl zij zich over haar onhandigheid verbaasde en ergerde, kwam de eierenboer. Zij pakte een schaaltje

[1]) In den droom, en in de sprookjes, wordt de baarmoeder dikwijls symbolisch aangeduid als doos, kast, kachel of oven. (Een hol voorwerp, waarin iets is geborgen, of waarin het altijd warm is.) Dezelfde onbewuste symboliek, die zulk een belangrijke rol speelt in den droom, in sprookjes, mythen en sagen, is eveneens van invloed op de verschijnselen der zenuwlijders en op de symptoomhandelingen der gezonden. (Vert.)

met eenige eieren van het dienstmeisje aan, liep door de kamer om ze weg te bergen, maar struikelde over den rand van het kleed en viel languit op den vloer, waarbij zij het schaaltje en al de eieren te pletter sloeg!

4. Een (getrouwde) kennis van mij, iemand die eenigszins met het bestaan en de verklaring van symptoomhandelingen bekend is, verhaalt mij, dat hij op zekeren dag een oogenblik een onaangename achterdochtige jaloersche gedachte bij zich had voelen opkomen, waarvoor volstrekt geen gegronde reden bestond, en die hij dan ook terstond tot zwijgen had gebracht. Toen hij nu kort daarop den eveneens getrouwden man ontmoette, met wien zijn gedachten zich een oogenblik zoo onaangenaam hadden beziggehouden, maakte hij, na een vriendschappelijk onderhoud met hem gehad te hebben, bij het vertrek van zijn gast (die in militaire uniform was) schertsend het militair saluut, daarbij op achtelooze wijze de hand met de eenigszins gebogen vingers op zij aan het voorhoofd brengend. Gevolg gevend aan een oogenblikkelijke ingeving, maakte hij toen ook met de andere hand op dezelfde wijze de saluutbeweging, en werd toen plotseling met schrik gewaar, dat hij tegen zijn lachend vertrekkenden gast feitelijk het gebaar maakte (immers met de twee half-gebogen wijsvingers opzij tegen het voorhoofd), waarmee men het „horens dragen" aanduidt.[1]) Het korte maar duidelijke gevoel van pijnlijke verlegenheid, dat optrad zoodra hij het vreemde van zijn gebaar gewaar werd, [dit gevoel treedt dikwijls op, als men een vergissing, verspreking enz. bemerkt] deed hem snel een eind maken aan dezen dubbelzinnigen dubbelgroet. Eerst later bedacht hij dat dit gebaar, wanneer men het opvat in den zin van het

[1]) Van de eigenaardige uitdrukking „horens dragen" en „horendrager" voor „bedrogen echtgenoot," die sinds eeuwen in talrijke Europeesche talen voorkomt, is de herkomst, zoover ik weet, niet bekend. (Vert.)

„horens dragen," hier op twee manieren kan worden uitgelegd, centripetaal en centrifugaal [d.w.z. naar zich toe en van zich af, dus met die horentjes zichzelf bespottend maar tevens den ander ermee dreigend], en dat de beide daarmee overeenkomende gedachten evenzeer door zijn bewuste werden verworpen, maar waarschijnlijk toch wel onbewust bij hem hadden bestaan, en door zijn onbewuste in dit gebaar verdicht in beeld waren gebracht.

X VERGISSINGEN

De vergissingen,[1]) abuizen van het geheugen, verschillen van het „vergeten met foutief herinneren" slechts door deze eigenschap, dat deze vergissingen een foutief herinneren zijn, dat niet als zoodanig herkend wordt, maar waaraan geloof wordt geslagen. Deze vergissingen zijn: een verkeerd reproduceeren van psychisch materiaal dat betrekking heeft op de objectieve buitenwereld, en deze foutieve weergave kan dus met behulp van de herinnering van andere menschen worden gecontroleerd en tegengesproken[2]). Ook degeen, die zich vergiste, zal bij beter nadenken zijn vergissing bemerken en deze kunnen verbeteren; dit is een verschil met de „onwetendheid," waarbij men iets verkeerd zegt omdat men het niet beter weet.

In mijn boek „Die Traumdeutung" (1900)[3]) heb ik mij schuldig gemaakt aan een aantal foutieve opgaven van geschiedkundig en ander feitenmateriaal, welke ik na het verschijnen van het boek met verwondering heb bemerkt. Bij nader onderzoek is mij gebleken, dat zij niet het gevolg waren van mijn onwetendheid, maar van vergissingen,

---

[1]) „Vergissingen" nam ik als het meest bruikbare woord voor „Irrtümer." (Vert.)

[2]) In het Duitsch spreekt men van „irren" (dwalen, zich vergissen) als het feiten uit de buitenwereld betreft; van „falsch Erinnern" als het herinneringen uit het eigen zieleleven betreft. Dit verschil valt in onze taal weg, doch dat is voor dit hoofdstuk verder van geen belang. (Vert.)

[3]) 2e druk 1909; 3e dr. 1911; 4e vermeerderde dr. 1914.

abuizen van mijn geheugen, waarvan men het ontstaan door analyse kan ophelderen.

a. Op blz. 266 geef ik als geboorteplaats van Schiller de stad Marburg op, welke naam ook in Stiermarken voorkomt. Deze vergissing beging ik in de analyse van een droom, dien ik had terwijl ik 's nachts in den trein reisde, en waaruit ik gewekt werd doordat de conducteur den stationsnaam Marburg afriep. In dezen droom werd naar een boek van Schiller gevraagd. Nu is Schiller niet in de Universiteitsstad Marburg, maar te Marbach in Schwaben geboren. Ik weet zeker, dat ik dit ook altijd wel geweten heb. [De verklaring dezer vergissingen volgt aanstonds. V.]

b. Op blz. 135 wordt de vader van Hannibal Hasdrubal genoemd. Deze vergissing heeft mij bijzonder geërgerd, maar heeft mij ook het meest gesterkt in mijn opvatting van dergelijke vergissingen. Er zullen wel niet veel lezers van mijn boek beter thuis zijn in de geschiedenis der Barkiden dan de schrijver, die deze fout neerschreef en haar in drie drukproeven over 't hoofd zag. De vader van Hannibal heette Hamilkar Barkas; Hasdrubal was de broeder van Hannibal, en ook zijn zwager, die vóór hem legerbevelhebber was, droeg dien naam.

c. Op blz. 177 en blz. 370 beweer ik, dat Zeus zijn vader Kronos ontmant en hem van zijn troon werpt. Deze gruweldaad heb ik echter abusievelijk één generatie later laten gebeuren; in de Grieksche mythologie is het Kronos die deze daad aan zijn vader Uranos begaat. [1])

Hoe moet het nu worden verklaard, dat mijn geheugen deze feiten verkeerd weergaf, terwijl het mij overigens toch,

---

[1]) Niet absoluut een vergissing! De orphische lezing van deze mythe liet de ontmanning door Zeus aan zijn vader Kronos herhalen. (Roscher-Lexikon der Mythologie.)

zooals de lezers der „Traumdeutung" hebben kunnen zien, de beschikking gaf over de meest verwijderde bronnen en het meest ongewone materiaal? En verder, dat ik bij drie zorgvuldig gecorrigeerde drukproeven, als ware ik met blindheid geslagen, deze vergissingen over 't hoofd zag?

Goethe heeft van Lichtenberg gezegd: „Waar hij een grap maakt, ligt een probleem verborgen." Iets dergelijks kan men van de hier geciteerde passages uit mijn boek zeggen: waar een vergissing is begaan, zit er een verdringing achter. Juister uitgedrukt: een onoprechtheid, een verminking, die ten slotte zijn oorzaak vindt in een verdringing. Ik ben, bij de analyse der daar ter plaatse medegedeelde droomen, reeds door den aard der onderwerpen, waarmee de droomgedachten zich bezighouden, gedwongen geweest om ten eerste de analyse ergens af te breken vóór zij ten einde gevoerd is, en ten tweede een enkele bijzonderheid door een zeer kleine wijziging zijn al te intiem karakter te ontnemen. Ik kon niet anders handelen en had ook geen andere keus, wanneer ik tenminste voorbeelden uit eigen ervaring als bewijsmateriaal wilde gebruiken. Het was wel onvermijdelijk dat ik in deze moeilijkheid geraakte, daar dit een noodwendig gevolg was van deze eigenschap der droomen, dat zij een uiting zijn van iets dat verdrongen is, dat dus ongeschikt is om bewust te zijn of te worden. Er zal trouwens waarschijnlijk nog wel genoeg in die droomen zijn overgebleven, waaraan eenigszins gevoelige zielen aanstoot hebben genomen. Nu is het verminken, wijzigen en verzwijgen van de mijzelf nog bekende gedachten, die zich door het analyseeren bij den droom aansluiten, niet kunnen geschieden zonder sporen na te laten. Datgene, wat ik onderdrukken wilde, heeft zich dikwijls tegen mijn zin toegang verschaft tot hetgeen ik had opgenomen, en is daarin te voorschijn gekomen als een door mij niet opgemerkte vergissing. In alle drie de genoemde voorbeelden vinden wij

overigens hetzelfde onderwerp als oorzaak op den achtergrond; deze vergissingen zijn afkomstig van verdrongen gedachten, die zich met mijn overleden vader bezighouden.

ad *a*. Wie den geanalyseerden droom op blz. 266 (van de „Traumdeutung") doorleest, zal gedeeltelijk uit hetgeen hij leest bespeuren, gedeeltelijk uit toespelingen kunnen raden, dat ik ben opgehouden bij gedachten, die een onvriendelijke kritiek op mijn vader zouden hebben bevat. Zet ik dezen gedachtengang nu verder voort, dan kom ik aan een ergerlijke geschiedenis, waarin boeken een rol spelen en ook een zakenvriend van mijn vader, die Marburg heet; dit is dus dezelfde naam, die mij uit den slaap wekte toen de conducteur het gelijknamige station afriep. Dezen meneer Marburg wilde ik bij de analyse voor mijzelf en de lezers geheim houden; hij heeft zich gewroken, door zich ergens in te dringen waar hij niet hoort, en den naam van Schiller's geboorteplaats van Marbach in Marburg te veranderen.

ad *b*. De vergissing Hasdrubal inplaats van Hamilkar, de naam van den broeder inplaats van den naam van den vader, beging ik in een gedeelte van mijn boek, waar juist sprake was van de Hannibal-fantasieën uit mijn gymnasiastentijd en van mijn ontevredenheid met de wijze waarop mijn vader een grievende behandeling door de „vijanden van ons volk" had beantwoord.[1]) Ik had kunnen voortgaan en kunnen vertellen, hoe mijn verhouding tot mijn vader werd gewijzigd door een reisje naar Engeland, waarbij ik kennis maakte met een daar woonachtigen stiefbroer uit mijn vader's eerste huwelijk. De oudste zoon van dezen broer is even oud als ik; mijn fantasieën, hoe geheel anders alles geweest zou zijn, als ik niet als zoon van mijn vader, maar als zoon van mijn broer op de wereld was gekomen,

[1]) Hannibal's Vader, Hamilkar Barkas, liet zijn zoontje voor het huisaltaar zweren, wraak op de Romeinen te nemen. „Sindsdien speelde Hannibal een rol in mijn fantasieën." (Traumdeutung, blz. 139.) (Vert.)

werden dus door de verhouding der leeftijden niet belet. Deze onderdrukte fantasieën waren het nu, die op de plaats, waar ik met de analyse ophield, den text van mijn boek vervalschten, doordat zij mij dwongen, den naam van den broeder inplaats van den naam van den vader te zetten.

ad *c*. Ik schrijf het aan den invloed der herinnering aan dezen zelfden broeder toe, dat ik de mythologische gruweldaad uit de Grieksche godenwereld een generatie later heb laten plaatsvinden. Van de raadgevingen van mijn broeder is er één mij lang in het geheugen gebleven: „Bij de vraag, welke gedragslijn men moet volgen," had hij tegen mij gezegd, „moet je één ding niet vergeten, dat je eigenlijk niet behoort tot de tweede, maar tot de derde generatie, van je vader af gerekend." Mijn vader was veel later voor de tweede maal getrouwd, en was aanmerkelijk veel ouder dan de kinderen uit zijn tweede huwelijk. Ik beging de besproken vergissing in mijn boek juist daar, waar ik het had over het gevoel van piëteit van de kinderen jegens de ouders.

Het is ook eenige keeren gebeurd, dat vrienden en patienten, waarvan ik droomen had medegedeeld, of op wie ik in de droomanalyses zinspeelde, mij er op opmerkzaam maakten, dat ik de bijzonderheden der door ons tezamen doorleefde gebeurtenis niet geheel juist had medegedeeld. Dit waren dus ook weer vergissingen, die historisch, controleerbaar materiaal betroffen. Ik heb mij ook in deze gevallen kunnen overtuigen, dat mijn geheugen slechts op die punten van den waren stand van zaken was afgeweken, waar ik in de analyse met opzet iets had gewijzigd of weggelaten. Ook hier kwam weer een onbemerkte vergissing in de plaats voor een opzettelijke weglating of verdringing.

Er is een groot verschil tusschen deze vergissingen, die door een verdringing worden veroorzaakt, en andere, die werkelijk op onwetendheid berusten. Zoo was het

b.v. onwetendheid, dat ik bij een uitstapje in Wachau meende de plaats bezocht te hebben, waar de revolutionnair Fischhof verblijf hield (Emmersdorf). De beide plaatsjes hebben slechts den naam gemeen; het plaatsje Emmersdorf van Fischhof ligt in Carinthië. Ik wist echter niet beter.

Nog een beschamende en leerrijke vergissing, een voorbeeld van tijdelijke onwetendheid, als men het zoo noemen mag. Een patient vroeg mij op zekeren dag of hij nu de twee boeken over Venetië kon krijgen, die ik beloofd had hem te zullen leenen, daar hij eerstdaags in zijn Paaschvacantie op reis ging, en er vooraf wat in lezen wilde. „Ik heb ze klaargelegd," gaf ik ten antwoord, en ging naar mijn bibliotheek, om ze te halen. De waarheid was echter, dat ik vergeten had ze op te zoeken, omdat ik het eigenlijk volstrekt niet goed vond, dat mijn patient op reis ging, aangezien ik in die reis een noodelooze onderbreking in de behandeling en een financieele benadeeling van den geneesheer zag. Ik kijk dus in de bibliotheek haastig rond naar de beide boeken, die ik op het oog had. „De Kunstschatten van Venetië" is het eene; bovendien moet ik in een dergelijke uitgave nog een historisch werk bezitten. Juist, daar heb ik het: „Het geslacht der Medici." Ik neem het uit de kast en breng het den wachtenden patient, om dan beschaamd mijn vergissing te bemerken. Ik weet werkelijk toch wel, dat de Medici niets met Venetië te maken hebben, maar toch leek het mij een oogenblik volstrekt niet onjuist. Nu komt boontje om zijn loontje; daar ik den patient zoo vaak zijn eigen symptoomhandelingen voor oogen heb gehouden, kan ik mijn prestige tegenover hem slechts ophouden, wanneer ik eerlijk word en hem de geheim gehouden redenen mededeel, waarom ik het niet goed vond dat hij op reis ging.

Over het algemeen moet het ons verwonderen, dat de waarheidsliefde bij den mensch zooveel grooter is dan men

gewoonlijk veronderstelt. Misschien is het ook wel een gevolg van mijn psychoanalytische werkzaamheid, dat ik bijna niet meer liegen kan. Zoo vaak ik probeer een kleine wijziging of verminking in de waarheid aan te brengen, bega ik een vergissing of andere dergelijke symbolische handeling, waardoor, evenals in de genoemde voorbeelden, mijn onoprechtheid zich verraadt.

Het schijnt dat, van alle symbolische handelingen, de „vergissingen" het minst den stempel dragen van de verborgen gedachte die er de oorzaak van is, d.w.z. het plaatsvinden van zulk een vergissing wil slechts in het algemeen zeggen, dat de desbetreffende geestesfunctie met den een of anderen storenden invloed te kampen had, zonder dat de soort der vergissing wordt bepaald door den aard der verborgen gebleven storende gedachte. Wij mogen hier echter nog wel aan toevoegen,dat wij hetzelfde moeten aannemen voor vele eenvoudige gevallen van verspreken en verschrijven. Iederen keer, dat wij ons verspreken of verschrijven, mogen wij daaruit concludeeren dat er een stoornis is teweeggebracht door iets, dat, buiten het bedoelde zinsverband om, in onze ziel gebeurde. Wij moeten echter toegeven, dat het verspreken en verschrijven dikwijls de wetten der overeenkomst volgt, de gemakkelijkste woordverbinding kiest of aan de neiging tot spoed gehoor geeft, zonder dat het storende ziels-element erin slaagt, een deel van zijn eigen wezen in het resultaat der verspreking of verschrijving over te brengen. De aard van het taalmateriaal vergemakkelijkt het tot stand komen (door onbewuste oorzaken) van de versprekingen en verschrijvingen, maar beperkt deze tevens binnen zekere grenzen.

Teneinde niet uitsluitend vergissingen van mij zelf als voorbeeld te geven, deel ik nog eenige andere voorbeelden mee, die men even goed bij de versprekingen en verschrijvingen had kunnen indeelen, maar, aangezien al deze

verschijnselen in wezen toch vrijwel gelijk staan, komt dit er minder op aan.

a. Ik heb een patient van mij verboden, een meisje, waarmee hij zelf maar liefst niet meer om wilde gaan, te telefoneeren, omdat elk gesprek den strijd, dien het afwennen van den omgang kost, opnieuw doet ontbranden. Hij moet haar maar schrijven, wat hij haar voor 't laatst te zeggen heeft, ofschoon het moeilijk is, haar een brief te doen toekomen. Nu bezoekt hij mij om 1 uur, om mij te zeggen, dat hij een middel bedacht heeft om deze moeilijkheden te ontgaan, en vraagt mij onder anderen, of hij zich op mijn medisch advies mag beroepen. Om 2 uur is hij bezig het meisje af te schrijven, houdt middenin plotseling op, zegt tegen zijn moeder: „Nu heb ik vergeten, den professor te vragen of ik in den brief zijn naam mag noemen," holt naar de telefoon, belt op en roept in de telefoon: „Kunt u mij ook zeggen of professor na het eten al te spreken is?" Als antwoord daarop vraagt een verbaasde stem: „Adolf, ben je gek geworden?" en dit is dezelfde stem, die hij volgens mijn verbod niet meer had mogen hooren. Hij had zich alleen maar „vergist," en inplaats van het nummer van den dokter het nummer van het meisje gevraagd.

b. Een jonge dame zal een visite maken bij een pasgetrouwde vriendin, in de H a b s b u r g e r gasse (Habsb. steeg) Zij spreekt daarover aan tafel, maar zegt bij vergissing B a b e nbergergasse. Andere tafelgenooten wijzen haar lachend op deze vergissing — of verspreking als men wil. Twee dagen tevoren is n.l. in Weenen de republiek uitgeroepen, het zwart-geel is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor de kleuren der oude „Ostmark": rood-wit-rood; de Habsburgers hebben afgedaan. De spreekster heeft die verandering ook in het adres van haar vriendin aangebracht. Er bestaat overigens in Weenen een zeer bekende Baben-

bergers t r a a t, maar geen Weener zou daar „gasse" tegen zeggen.

c. Tijdens een zomervacantie heeft een dorpsonderwijzer, die zeer weinig geld maar een knap uiterlijk heeft, de dochter van den eigenaar van een buiten, die daar tijdelijk vertoeft, zoolang het hof gemaakt, tot het meisje smoorlijk verliefd op hem is geraakt, en ook haar ouders heeft weten over te halen, ondanks het bestaande verschil in stand en ras hun toestemming tot het huwelijk te geven. Nu schrijft deze onderwijzer op zekeren dag aan zijn broer een brief, waarin hij zegt: „Mooi is het meisje volstrekt niet, maar wel heel lief; dat is dus geen bezwaar. Of ik er echter toe zal kunnen besluiten met een jodin te trouwen, dat kan ik je nog niet zeggen." Dezen brief krijgt het meisje in handen, [door verwisseling van twee brieven] en daardoor wordt de verloving verbroken, terwijl de broer zich onderwijl wel moet verbazen over de aan hem gerichte liefdesbetuigingen. Mijn zegsman verzekerde mij, dat hier slechts een vergissing had plaats gehad en het geen doorgestoken werk was. Mij is nog een ander geval ter oore gekomen, waarin een dame, die niet tevreden was met haar ouden dokter en hem toch niet openlijk wilde afzeggen, dit doel bereikte door een verwisseling van brieven, en althans in dit geval kan ik ervoor instaan, dat het een vergissing en niet een bewuste list was, die van dit bekende blijspelmotief gebruik heeft gemaakt.

d. B r i l l vertelt van een dame, die aan hem vroeg, hoe een andere mevrouw, die zij beiden kenden, het maakte. Daarbij noemde zij deze bij vergissing bij haar meisjesnaam. Toen zij hierop opmerkzaam werd gemaakt, moest zij toegeven, dat de echtgenoot van deze dame haar niet sympathiek was, en dat zij met dit huwelijk zeer weinig ingenomen was geweest.

e. Een vergissing, die ook als „verspreking" beschreven kan worden: Een jonge vader gaat naar het

bevolkingsregister, om zijn tweede dochter aan te geven. Op de vraag, hoe het kind zal heeten, antwoordt hij: Hanna, en moet dan van den ambtenaar van den Burgel. Stand hooren: U hebt immers al een kind dat zoo heet. Wij kunnen hieruit de conclusie trekken, dat die tweede dochter misschien niet heelemaal zoo welkom was, als de eerste indertijd.

f. Als vergissing wil ik ook een gebeurtenis met ernstigen achtergrond vermelden, die mij door een, van nabij erbij betrokken ooggetuige werd medegedeeld. Een dame heeft den avond met haar man en twee vreemde heeren in de open lucht doorgebracht. Een van die twee vreemden is haar intieme vriend, wat de beide anderen niet weten, en niet mogen weten. De vrienden brengen het echtpaar tot aan hun huis. Onder het wachten op het opendoen van de deur wordt vast afscheid genomen.

De dame maakt een buiging voor den vreemden heer, geeft hem een hand en zegt een paar beleefdheidswoorden. Dan geeft zij haar heimelijken geliefde een arm en wendt zich tot haar man om van dien ook ook zoo beleefd afscheid te nemen. De man gaat daarop in, neemt zijn hoed af, en zegt overdreven beleefd: „Het was mij heel aangenaam, mevrouw." De vrouw die erg geschrokken is, laat den arm van haar geliefde los, en heeft nog net tijd, voor de deur opengaat, te verzuchten: neen, hoe kan iemand zoo iets overkomen! De man behoort tot die echtgenooten, die ontrouw van hun vrouw tot de absolute onmogelijkheden willen rekenen. Hij heeft dikwijls bezworen, dat a l s zoo iets gebeurde, meer dan één leven gevaar zou loopen. Hij had dus sterke innerlijke redenen, om de uittarting, die in deze vergissing stak, niet te bemerken.

g. Een vergissing van een van mijn patienten, die door latere herhaling op omgekeerde manier zeer leerrijk is. De al te bedachtzame jonge man is er pas, na lang-

durigen innerlijken strijd toe gekomen, het meisje dat hem reeds lang liefheeft, evenals hij haar, ten huwelijk te vragen. Hij brengt zijn verloofde naar huis, neemt afscheid, stapt overgelukkig in een tram, en vraagt de conductrice — t w e e kaartjes. Zoowat een half jaar later is hij al getrouwd, maar kan er zich nog niet geheel op zijn gemak bij voelen. Hij twijfelt er aan, of hij goed heeft gedaan, te trouwen, mist vroegere vriendschaps-betrekkingen, heeft aanmerkingen op zijn schoonouders. Op een avond haalt hij zijn jonge vrouw af van haar ouders huis, stapt met haar in een tram, en vraagt e e n kaartje.

h. Hoe men een wensch, dien men slechts noode heeft onderdrukt, door een „vergissing" kan bevredigen, daarvan geeft M a e d e r (Nouv. contributions etc.) ons het volgende voorbeeld. Een collega wilde van een dag, waarin hij geheel vrij was, nu eens terdege genieten; hij m o e t echter dien dag in Luzern een bezoek afleggen, waarvan hij zich niet veel aangenaams voorstelt, en na lang overleg besluit hij, er toch maar heen te gaan. Om den tijd te korten, leest hij in den trein op het traject Zürich—Arth—Goldau de couranten, stapt in het laatstgenoemde station over, en gaat voort met lezen. Toen de trein alweer een poos onderweg was, vertelde de conducteur, die de kaartjes komt nazien, hem, dat hij in een verkeerden trein was gestapt, namelijk in den trein die van Goldau weer terug gaat naar Zürich, terwijl hij een kaartje naar Luzern had genomen.

i. Een dergelijke, hoewel niet heelemaal gelukte poging, een onderdrukte wensch, door een vergissing te bevredigen, deelt dr. V. Tausk mede, onder het opschrift: „In de verkeerde richting gereden." (Int. Zeitschr. f. Psychoan. IV 1916/17).

„Ik was met verlof van het front naar Weenen gekomen. Een oude patient had gehoord dat ik er was, en liet mij vragen, of ik hem eens opzoeken wou, daar

hij ziek te bed lag. Ik gaf aan dat verzoek gehoor, en bracht twee uur bij hem door. Toen ik wegging, vroeg de patient wat hij mij schuldig was.

„Ik ben met verlof hier, en doe nu geen praktijk," antwoordde ik, „beschouwt u mijn bezoek dus als een vriendendienst."

De zieke keek wat verbaasd op, daar hij waarschijnlijk wel voelde, dat hij geen recht had een beroepsdienst als onbetaalde vriendendienst aan te nemen. Maar hij legde zich ten slotte bij mijn antwoord neer, in de eerbiedige overtuiging (versterkt door de vreugde om het uitsparen van het geld), dat ik, als psychoanalyticus, wel juist zou handelen. Zelf begon ik echter reeds enkele oogenblikken later te twijfelen aan de oprechtheid van mijn edelmoedigheid, en van twijfel — die echter ondubbelzinnig genoeg sprak — vervuld stapte ik in de electrische tram, lijn x. Na een poosje moest ik overstappen in lijn ij. Terwijl ik bij de halte stond te wachten, vergat ik de honorarium-kwestie, en raakte aan het denken over de ziekteverschijnselen van den patient. Onderwijl kwam de tram, en ik stapte in. Maar bij de volgende halte moest ik er alweer uitgaan. Ik was n.l. inplaats van in een wagen van lijn ij, weer in een x terechtgekomen, en reed den kant op, waar ik juist vandaan kwam, naar den patient waarvan ik geen honorarium had willen aannemen. Maar mijn onbewuste wilde dat honorarium gaan halen.

j. Zelf ben ik er onlangs in geslaagd een dergelijk kunststukje klaar te spelen. Ik had mijn gestrengen oudsten broeder beloofd, hem dezen zomer eindelijk eens in een Engelsche badplaats, waar hij vertoeft, op te zoeken (een bezoek dat sinds langen tijd telkens was uitgesteld). Daarbij had ik afgesproken, dat ik, daar er niet veel tijd overbleef, den kortsten weg zou nemen en mij onderweg niet op zou houden. Ik vroeg een dag uitstel om in Holland

het een en ander te zien, maar hij meende dat ik dat wel voor de terugreis kon bewaren. Ik reisde dus van München over Keulen naar Rotterdam—Hoek van Holland, vanwaar 's avonds om twaalf uur de Harwichboot vertrekt. In Keulen moest ik overstappen; ik stapte uit en keek rond naar den sneltrein naar Rotterdam, maar deze was nergens te vinden. Ik vroeg aan verschillende spoorbeambten, werd van het eene perron naar het andere gestuurd, werd overdreven wanhopig, en het duurde niet lang of ik kon wel nagaan, dat ik met dit vergeefsche zoeken de aansluiting moest hebben gemist. Nadat ik vernomen had dat dit inderdaad zoo was, dacht ik erover, of ik in Keulen zou overnachten, waarvoor ik uit piëteitsoverwegingen wel iets voelde, aangezien mijn voorouders volgens een oude familieoverlevering eens bij een jodenvervolging uit deze stad waren gevlucht. Ik besloot echter dit niet te doen, ging met een lateren trein naar Rotterdam, waar ik pas in den nacht aankwam, en was nu wel genoodzaakt een dag in Holland te blijven. Deze dag bracht mij de vervulling van een reeds lang gekoesterden wensch; ik kon de heerlijke schilderijen van Rembrandt in Den Haag en in het Rijksmuseum te Amsterdam gaan bezien. Pas den volgenden dag, toen ik onder de treinreis in Engeland mijn indrukken eens kon overzien, dook de duidelijke herinnering bij mij op, dat ik in het station te Keulen, enkele schreden verwijderd van de plaats waar ik was uitgestapt, op hetzelfde perron een groot bord had gezien, waarop stond „Rotterdam—Hoek van Holland." Daar stond de trein gereed, waarmee ik verder had moeten reizen.Men zou het wel als een onbeschrijfelijke „verblindheid" moeten beschouwen, dat ik ondanks dezen duidelijken wegwijzer den trein ergens anders had gezocht, wanneer men niet zou willen aannemen, dat het juist mijn voornemen was, tegen den zin van mijn broer de Rembrandt's reeds op de heenreis te bewonderen.

Al het overige, mijn goed gespeelde radeloosheid, het opduiken van het piëteitvolle plan, in Keulen te overnachten, was slechts op touw gezet, om mijn voornemen te verbergen, tot het geheel was gelukt.

Men zal misschien niet zoo gemakkelijk willen gelooven, dat de soort vergissingen, waarvan ik hier de verklaring geef, zeer dikwijls voorkomen of bijzonder belangrijk zijn. Ik zou echter wel eens deze vraag ter overdenking willen geven, of er geen reden is, ook alle gevallen waarin de mensch in het leven en in de wetenschap een onjuist oordeel velt of in een dwaling verkeert, vanuit hetzelfde gezichtspunt te beschouwen. Het schijnt alleen voor enkele uitverkorenen, wier geest geheel met zichzelf in evenwicht is, mogelijk te zijn, het beeld der buiten ons waargenomen realiteit te vrijwaren voor de mismakende vervorming, die dit beeld anders ondergaat bij het passeeren door de psychische individualiteit van den waarnemer.

XI SAMENGESTELDE MIS-PRESTATIES

TWEE van de laatstgenoemde voorbeelden, mijn vergissing, dat ik de Medici in Venetië breng, en de vergissing van den jongen man, die er daardoor in slaagt, ondanks het verbod een gesprek met zijn meisje te voeren, zijn eigenlijk niet nauwkeurig genoeg beschreven, en als men ze nader beschouwt blijken ze te bestaan uit een combinatie van vergeten en een vergissing. Deze combinatie kan ik nog duidelijker aan eenige andere voorbeelden laten zien.

a. Een vriend van mij vertelt mij het volgende: „Ik heb eenige jaren geleden de benoeming als lid van het bestuur van een zekere letterkundige vereeniging aanvaard, omdat ik vermoedde, dat deze vereeniging mij bij gelegenheid wel eens behulpzaam zou kunnen zijn om mijn drama opgevoerd te krijgen. Ik kwam dan ook geregeld, al was het ook zonder veel belangstelling, op de bijeenkomsten die elken Vrijdag plaats vonden. Eenige maanden geleden kreeg ik nu de vaste belofte, dat er in den schouwburg te F. een opvoering zou plaats hebben, en sindsdien gebeurde het mij iederen keer, dat ik de vergaderingen van die vereeniging v e r g a t. Toen ik uw boek over dit onderwerp las, schaamde ik mij over dit vergeten, maakte mij zelfverwijten, dat het toch gemeen was, dat ik nu wegbleef, nu ik die menschen niet meer noodig had, en besloot, den volgenden Vrijdag nu stellig niet meer te vergeten. Ik dacht telkens weer aan dit voornemen, tot ik het ook ten uitvoer bracht en voor de deur van het

vergaderlokaal stond. Tot mijn verbazing was de deur gesloten, de vergadering was al voorbij; ik had mij namelijk met de dagen vergist; het was reeds Zaterdag!"

b. Het volgende voorbeeld is een combinatie van een symptoomhandeling met het niet-kunnen-vinden van een voorwerp. Dit voorbeeld heeft mij langs een langen omweg bereikt, maar komt uit goede bron.

Een dame reist met haar zwager, een beroemd kunstenaar, naar Rome. Hij wordt door te Rome wonende Duitschers zeer gevierd en krijgt onder anderen een antieke gouden medaille ten geschenke. De dame trekt het zich nogal aan, dat haar zwager dit prachtige ding niet genoeg naar waarde wist te schatten. Nadat zij van haar zuster afscheid heeft genomen, en weer thuis is gekomen, ontdekt zij bij het uitpakken van haar bagage, dat zij de medaille — zij weet niet hoe — heeft meegenomen. Zij deelt dit haar zwager terstond schriftelijk mee, en schrijft dat zij het meegenomene den volgenden dag naar Rome zal terugsturen. Den volgenden dag heeft zij echter de medaille zoo behendig verlegd of ergens geborgen, dat zij deze nergens kan vinden en dus ook niet versturen, en nu begint de dame er een vermoeden van te krijgen, wat haar „verstrooidheid" beteekent, namelijk dat zij het voorwerp zelf graag wil houden.

c. Eenige gevallen waarin de vergissing of de foutieve handeling hardnekkig wordt herhaald en zich daarbij ook van verschillende middelen bedient:

Jones: Om een onbekende reden had hij eens een brief eenige dagen op zijn schrijfbureau laten liggen zonder hem te posten. Eindelijk besloot hij dit te doen, maar kreeg den brief toen van de post als onbestelbaar terug: hij had vergeten er het adres op te schrijven. Nadat hij het adres er op had gezet, bracht hij hem weer naar de post, maar ditmaal zonder postzegel. Hij moest toen

wel bemerken dat er bij hem een weerstand tegen het afzenden van den brief bestond.

De vergeefsche pogingen om een handeling te verrichten waartegen zich een innerlijke weerstand verzet, worden ook zeer duidelijk geschilderd in een kleine mededeeling van Dr. Karl Weiss (Weenen) over: Een geval van vergeten (Zentralbl. f. Ps. II 9): „Hoe consequent het onbewuste zich weet te handhaven, wanneer het een reden heeft, om een bepaald voornemen niet tot uitvoering te laten komen, en hoe moeilijk het is, zich daartegen in acht te nemen, kan wederom blijken uit het volgende voorval. Een kennis vraagt mij, hem een boek te leenen en het den volgenden dag voor hem mee te brengen. Ik beloof het hem terstond, maar bemerk een krachtig onlustgevoel, waarvoor ik eerst geen verklaring weet te vinden. Later wordt het mij duidelijk: de persoon in quaestie is mij sinds jaren een som gelds schuldig, en schijnt aan betalen niet te denken. Ik denk niet verder hieraan, herinner het mij den volgenden morgen weer met hetzelfde onlustgevoel, en zeg terstond tot mijzelf: „Je onbewuste zal er op af sturen, dat je het boek vergeet. Je wilt echter niet onvriendelijk zijn en zult dus alles doen, om het niet te vergeten." Ik kom thuis, pak het boek in een stuk papier, leg het naast mij op mijn schrijftafel en ga een paar brieven schrijven.

Na een poos ga ik de deur uit; nauwelijks ben ik op weg, of ik herinner mij, dat ik de brieven, die ik naar de post had willen brengen, op de schrijftafel heb laten liggen. (Terloops zij opgemerkt, dat er daarbij een was, waarin ik iemand, die in een bepaalde zaak mijn voorspraak moest zijn, iets onaangenaams moest schrijven.) Ik keer terug, haal de brieven en ga weer weg. In de electrische tram valt mij in, dat ik mijn vrouw heb beloofd, een boodschap voor haar te doen, en ik ben in mijn schik bij de gedachte, dat het maar een klein pakje zal zijn. Nu komt plotseling

de associatie pakje—boek, en nu bemerk ik pas, dat ik het boek niet bij mij heb. Ik had het boek dus niet alleen den eersten keer, toen ik uitging, vergeten, maar ik had het ook consequent over 't hoofd gezien, toen ik de brieven haalde waar het naast lag."

Hetzelfde komt voor in een zorgvuldig geanalyseerde waarneming van Otto Rank (Zentralbl. f. Psychoanalyse II, 5):

„Een buitengewoon zorgvuldig en nauwkeurig man vertelt dat hem de volgende, voor hem zeer buitengewone gebeurtenis is overkomen: Op zekeren middag, toen hij op straat wou kijken hoe laat het was, bemerkte hij dat hij zijn horloge had thuisgelaten, hetgeen, voor zoover hij zich herinnerde, nog nooit was gebeurd. Daar hij bovendien 's avonds een afspraak had gemaakt en geen tijd meer had eerst zijn horloge te halen, maakte hij gebruik van het bezoek dat hij aan een dame van zijn kennis moest brengen, om haar horloge voor dien avond te leenen. Dit kon hij thans te eerder doen, daar hij tengevolge van een vroegere afspraak deze dame den volgenden middag weer moest bezoeken, en hij beloofde haar bij die gelegenheid haar horloge terug te brengen. Toen hij den volgenden dag het geleende horloge aan de eigenares wilde teruggeven, bemerkte hij echter tot zijn verbazing dat hij nu dit horloge thuis had laten liggen; zijn eigen horloge had hij ditmaal bij zich gestoken. Hij nam zich nu vast voor, het dameshorloge nog dienzelfden namiddag terug te bezorgen en voerde dit plan ook uit. Toen hij echter bij het weggaan wilde zien hoe laat het was, had hij tot zijn onbeschrijflijke ergernis en verwondering weer zijn eigen horloge vergeten. Dit herhaaldelijk vergeten kwam den anders zoo ordelievenden man zóó pathologisch voor, dat hij gaarne had willen weten wat hiervan de psychologische oorzaak was. Bij de psychoanalyse van dit geval werd hem de vraag

gesteld, of hij op den critischen dag van het eerste vergeten iets onaangenaams had beleefd en in welk verband dit had plaats gevonden. Hij vertelde daarop terstond, dat hij na het middageten, kort voor hij wegging en zijn horloge vergat, een gesprek met zijn moeder had gevoerd. Deze vertelde hem, dat een lichtzinnig familielid, die hem reeds veel onaangenaamheden had veroorzaakt, en veel geld had gekost, zijn horloge naar de bank van leening had gebracht; daar dit horloge echter bij hem thuis werd gebruikt, liet hij hem verzoeken hem het noodige geld te leenen om het horloge weer in te lossen. Deze eenigszins gedwongen manier van geld leenen had onzen held zeer pijnlijk aangedaan, en hem al de onaangenaamheden weder voor den geest gebracht, die dat familielid hem sedert vele jaren had aangedaan. Zijn symptoomhandeling blijkt dus meervoudig gedetermineerd; ten eerste geeft deze uiting aan een gedachtengang die ongeveer aldus luidt: „Ik laat mij het geld niet op deze manier afpersen, en als er een horloge noodig is dan zal ik mijn eigen horloge maar thuis laten." Daar hij het horloge echter 's avonds noodig heeft om zich aan zijn afspraak te houden, kan dat voornemen slechts op onbewuste wijze in den vorm van een symptoomhandeling tot uitvoering komen. In de tweede plaats beteekent het vergeten zooveel als: „Die eeuwige geldelijke offers voor dezen deugniet zullen mij nog geheel ruïneeren, zoodat ik alles zal moeten afgeven." Ofschoon nu, volgens zijn eigen opgave, de ergernis over deze mededeeling slechts zeer korten tijd duurde, bewijst toch de herhaling van dezelfde symptoomhandeling, dat deze ergernis in het onbewuste krachtig voortwerkt. Als hetzelfde bewust geschiedde, zou men zeggen: die geschiedenis wil mij niet uit de gedachte.[1])

---

[1]) Dit voortwerken in het onbewuste uit zich den eenen keer in den vorm van een droom, welke op de vergissing volgt, een anderen keer door het herhalen van de vergissing of door het niet herstellen van de vergissing.

Dat hetzelfde lot ook eens het geleende dameshorloge treft, kan ons nu niet te zeer verwonderen. Toch wordt die overdraging op het „onschuldige" dameshorloge misschien nog door bepaalde oorzaken begunstigd. De meest voor de hand liggende reden is wel, dat hij het vermoedelijk gaarne voor zijn eigen opgeofferde horloge in de plaats had willen houden en daarom den volgenden dag vergeet, het terug te geven. Ook had hij misschien het horloge gaarne willen behouden als aandenken aan de dame. Verder krijgt hij, door het vergeten van het dameshorloge, de gelegenheid deze vereerde vriendin een tweede maal te bezoeken. Hij had haar immers 's morgens reeds voor iets anders opgezocht, en nu schijnt hij met het vergeten van het horloge als het ware te willen aanduiden, dat hij het jammer zou vinden om dat reeds lang te voren afgesproken bezoek nu ook nog tevens te gebruiken om het horloge terug te geven. Ook schijnt het feit, dat hij tweemaal zijn eigen horloge vergeet, er op te wijzen, dat hij onbewust trachtte te vermijden de beide horloges tegelijkertijd te dragen. Hij vermijdt blijkbaar den schijn van overdaad te wekken, daar dit eene opvallende tegenstelling zou vormen met de armoede van dat familielid. Aan den anderen kant weet hij echter daarmede, tegenover zijn schijnbare huwelijksplannen (in verband met die dame) deze te remmen met de totzichzelf gerichte vermaning, dat hij jegens zijn familie (moeder) groote verplichtingen heeft, die hij nauwelijks kan nakomen. Nog een andere oorzaak voor het vergeten van een dameshorloge moet ten slotte wellicht daarin worden gezocht, dat hij zich den vorigen avond als jonggezel bij zijn kennissen had gegeneerd op het dameshorloge te zien, wat hij slechts ongemerkt durfde te doen, en dat hij, om eene herhaling van deze pijnlijke situatie te vermijden, het horloge liefst niet meer bij zich wilde hebben. Daar hij het echter toch terug moest brengen, komt ook hier als

resultante de onbewust voltrokken symptoomhandeling tot stand, welke een compromis-vorming tusschen tegenstrijdige gevoelens en een duurgekochte overwinning van de onbewuste neiging blijkt te zijn.

Rank heeft ook zijn aandacht geschonken aan de zeer belangwekkende betrekking tusschen „vergissing" en „droom." Om zijn uiteenzetting te volgen ware echter een diepgaander analyse noodig van den droom welke op de vergissing volgt. Ik zelf droomde eens, als deel van een grooteren droom, dat ik mijn portemonnaie verloor. 's Morgens miste ik deze werkelijk bij het aankleeden; ik had, toen ik mij vóór den droomnacht uitkleedde, vergeten hem uit mijn broekzak te halen en op zijn gewone plaats te leggen. Dat vergeten was mij dus niet onbekend; het gaf waarschijnlijk uitdrukking aan een onbewuste gedachte, die reeds was klaargemaakt om in den droominhoud op te treden.

Ik beweer volstrekt niet, dat zulke combinaties ons iets nieuws kunnen leeren, iets, dat niet reeds uit de afzonderlijke enkelvoudige gevallen te zien zou zijn, maar toch krijgt men uit deze verschillende vormen, vergissingen, symptoomhandelingen enz., die alle tot hetzelfde resultaat leiden, duidelijk den indruk, dat er hier een wil is, die een bepaald doel tracht te bereiken, en dat deze verschijnselen niet maar toevallig plaats vinden. Het moet ook wel onze aandacht trekken, dat in deze voorbeelden een bewust voornemen er zoo in 't geheel niet in slaagt, het gevolg der mis-prestatie („Fehlleistung") te vermijden of ongedaan te maken. Mijn vriend is er immers niet in geslaagd, de vergadering van die vereeniging te bezoeken, en de dame ziet geen kans, van de medaille te scheiden. Dat onbekende, dat zich tegen deze voornemens verzet, vindt een anderen uitweg, wanneer het zich den eenen weg versperd ziet. Om de onbekende beweegreden te overwinnen is namelijk nog iets anders noodig dan het

bewuste tegenovergestelde voornemen; er is een psychisch proces, een geesteswerkzaamheid noodig, waardoor het onbekende in het bewustzijn wordt gebracht.

* * *

[De volgende voorbeelden zijn door den vertaler toegevoegd:

Ten eerste, een onwil uit afgunst, die zich uitte door niet-kunnen-vinden, breken en uitstellen.

1. Ik zou eens van een verzameling illustraties voor een wetenschappelijk artikel er enkele afstaan aan mijn broer, die ze als lichtbeelden bij een voordracht wilde gebruiken. Hoewel ik een oogenblik de gedachte voelde opwellen, dat ik de reproducties, die ik met veel moeite bijeenverzameld had, liever geen van alle op eenigerlei wijze vertoond of gepubliceerd zag éér ik dit zelf kon doen, beloofde ik de negatieven der verlangde plaatjes op te zullen zoeken en er lantaarnplaatjes van te zullen maken. Toen ik echter de negatieven ging opzoeken, kon ik ze niet vinden. Den geheelen stapel doozen negatieven, die op dat onderwerp betrekking hadden, keek ik door, ruim tweehonderd negatieven nam ik één voor één ter hand, maar de negatieven die ik zocht waren er niet bij. Ik vermoedde wel wat de oorzaak van dit niet-kunnen-vinden was, en verweet mijzelf, dat ik mijn broer die plaatjes eigenlijk niet scheen te gunnen. Nadat ik deze afgunstige gedachte opnieuw bewust gemaakt en bestreden had, bemerkte ik dat ik de bovenste doos van den stapel opzij gezet en niet doorzocht had, en deze doos bleek de gezochte negatieven te bevatten. Op het deksel der doos stond een korte aanteekening omtrent den inhoud, en waarschijnlijk had ik dit met een vluchtigen blik gezien eer ik de doos opzij zette.

De afgunstige gedachte scheen intusschen nog niet geheel overwonnen, want er gebeurde nog van allerlei, eer die lantaarnplaatjes goed en wel verzonden waren.

Een van die lantaarnplaatjes drukte ik stuk, terwijl ik het in mijn hand had en den glaskant schoonpoetste (iets dat mij anders met lantaarnplaatjes nooit gebeurt). Toen ik van ditzelfde lantaarnplaatje een nieuw exemplaar had gemaakt, liet ik het uit mijn hand vallen, en slechts doordat ik haastig mijn voet uitstak, en het daarop opving, belette ik het stuk te vallen. Toen ik de plaatjes aan het monteeren was, viel het heele stapeltje nog eens op den grond, gelukkig zonder dat er een brak. En ten slotte duurde het nog eenige dagen, eer ik ze werkelijk inpakte en verstuurde, daar ik mij dit elken dag opnieuw voornam, om dit voornemen telkens weer te vergeten.

2. Onlangs moest ik een vriend een briefkaart schrijven, maar stelde dit gedurende eenige dagen telkens uit, waarbij ik een sterk vermoeden had, dat dit uitstellen deze reden had: In een brief had hij mij medegedeeld, dat in den loop van die week iemand mij wilde komen spreken, op wiens bezoek ik niet zeer gesteld was. Toen die week voorbij was en er dus niet veel kans meer was op het ongewenschte bezoek, schreef ik eindelijk de briefkaart, waarin ik hem schreef wanneer ik te spreken zou zijn. Bij het schrijven van die briefkaart wilde ik eerst schrijven, dat ik door druk werk verhinderd was geweest eerder te schrijven, maar schreef dit ten slotte niet, omdat dit gewone uitvluchtje toch door geen verstandig mensch geloofd wordt. Dit jokkentje scheen zich echter toch te moeten uiten, want toen ik de briefkaart in de brievenbus deed, gooide ik hem bij vergissing in de onderste bus (Druk-werk).

3. Een meisje gaat, op een ochtend dat het heel mooi weer is, naar het Rijksmuseum om er gips te teekenen. Hoewel ze, met dit mooie weer, liever zou gaan wandelen, besluit ze toch maar ijverig te gaan teekenen. Ze moet eerst teekenpapier gaan koopen. Ze gaat naar den winkel (ongeveer tien minuten van het Museum), koopt potlooden en ander teekengerei (maar vergeet juist teekenpapier

te koopen), gaat dan naar het Museum, en als ze op haar krukje zit, gereed om te beginnen, heeft ze geen papier, zoodat ze opnieuw naar den winkel moet. Nadat ze papier gehaald heeft, begint ze werkelijk te teekenen, schiet met werken goed op, en hoort na eenigen tijd de torenklok een groot aantal slagen slaan. Ze denkt: dat zal wel twaalf uur zijn, werkt nog door tot de torenklok kwart speelt (dat is kwart over 12, denkt ze), pakt nu haar teekengerei in, en besluit nu, door het Vondelpark naar haar zuster te wandelen, om daar koffie te drinken. Bij het Suasso-museum ziet zij tot haar verbazing, dat het inplaats van half één pas twaalf uur is! — Het lokkende mooie weer had haar ijver om den tuin geleid, en daardoor had zij, toen de torenklok, om half 12, twaalf slagen sloeg, er niet aan gedacht dat een torenklok ook met het halve uur slaat.

XII DETERMINISME — GELOOF AAN TOEVAL, EN BIJGELOOF — BESCHOUWINGEN

HET resultaat van het voorafgaande kan als volgt worden samengevat: Zekere foutieve of gebrekkige wijzen van werken van onze psychische functies — wij zullen aanstonds zien welke eigenaardige kenmerken deze alle vertoonen — en zekere schijnbaar doellooze handelingen blijken, wanneer men ze volgens de psychoanalytische methode onderzoekt, wél gemotiveerd te zijn en hun oorzaak te vinden in beweegredenen die het bewustzijn onbekend zijn.

Om tot deze groep van verschijnselen te worden gerekend, moet een psychische mis-prestatie („Fehlleistung") voldoen aan de volgende voorwaarden:

a. Zij mag een zekere grens niet overschrijden. Wij bepalen die grens zoo bij benadering, door te zeggen dat iets nog „binnen de grens van het normale" valt.

b. Het moet een momentaan optredende en tijdelijk bestaande stoornis zijn. Wij moeten dezelfde handeling vroeger correcter hebben verricht, of overtuigd zijn dat wij deze op ieder ander oogenblik correcter kunnen verrichten. Wanneer iemand anders onze fout verbetert, moeten wij de juistheid van de verbetering en de onjuistheid van onze eigen geesteswerkzaamheid terstond inzien.

c. Wanneer wij al iets van de mis-prestatie bemerken, mogen wij in ons geen drijfveer daarvoor bespeuren, maar moeten geneigd zijn, deze door „onoplettendheid"

te verklaren of ze toe te schrijven aan het „toeval.”

In deze groep komen dus de gevallen van vergeten, en de vergissingen die „tegen beter weten in” plaatsvinden, het verspreken, verlezen, verschrijven, vergrijpen en de zoogenaamde toevalshandelingen. Dat deze verschijnselen innerlijk verwant zijn, is bij de meeste ervan ook taalkundig aangeduid in den overeenkomstigen vorm van het woord, met de beginlettergreep v e r. Bij het bespreken van de ontstaanswijze van deze verschijnselen kunnen wij nog eenige opmerkingen maken, die ten deele de aandacht vestigen op een ruimer gebied.

I. Wanneer wij voor een deel van onze psychische werkzaamheid de verklaring door doelvoorstellingen prijsgeven, dan beperken wij ten onrechte de determineering in het zieleleven. Zoowel hier als op ander gebied is er méér door oorzaken bepaald, dan wij vermoeden. In 1900 heb ik een artikel van den philoloog R. M. M e y e r (in de „Zeit”) gelezen, waarin deze schreef, en met voorbeelden duidelijk maakte, dat het onmogelijk is willekeurig, met opzet, iets geheel onzinnigs te zeggen. Het is mij reeds lang bekend, dat men er niet in slaagt, zich geheel willekeurig een getal te laten invallen, en een naam al evenmin. Gaat men nauwkeurig onderzoeken, dan blijkt het getal dat men schijnbaar willekeurig, schertsend of in een overmoedige bui had uitgesproken, tegen alle verwachting in streng gedetermineerd te zijn. Ik zal nu in het kort een voorbeeld van een willekeurig gekozen voornaam bespreken, en daarna een dergelijk voorbeeld van een „gedachteloos eruitgeflapt” getal meer uitvoerig analyseeren.

a. Op zekeren dag, terwijl ik bezig ben de ziektegeschiedenis van een mijner vrouwelijke patienten voor den druk gereed te maken, denk ik erover na, welken voornaam ik haar hierin zal geven. Schijnbaar heb ik een zeer ruime keus; weliswaar moet ik reeds dadelijk eenige

namen uitsluiten, in de eerste plaats den waren naam, dan de namen van mijn eigen huisgenooten en naaste familieleden, daar ik het onaangenaam zou vinden deze ervoor te gebruiken, en dan bijvoorbeeld nog sommige andere vrouwennamen die bijzonder weinig voorkomen; overigens behoefde het mij geen moeite te kosten om een bruikbaren naam te vinden. Nu zou men denken, en ik dacht ook zelf, dat ik uit een groot aantal vrouwennamen zou kunnen kiezen. In plaats daarvan duikt er slechts één enkele op, de naam D o r a, en er komt geen tweede naam bij. Ik vraag mij af hoe ik aan dezen naam kom. Wie heet er dan nog meer Dora? Ongeloovig zou ik den eersten inval, die luidt, dat het kindermeisje van mijn zuster zoo heet, willen afwijzen. Maar ik bezit zooveel zelf-discipline of zooveel oefening in het analyseeren, dat ik den inval vasthoud en hem verder uitspin. Nu valt mij ook dadelijk een kleine gebeurtenis van den vorigen avond in, waardoor de gezochte oorzaak aan een dag komt. Ik zag in de eetkamer van mijn zuster een brief op de tafel liggen, die geadresseerd was: „Aan Mejuffrouw Rosa W." Ik vroeg verwonderd, wie er zoo heet, en vernam, dat het kindermeisje Dora eigenlijk Rosa heet, en dezen naam moest afleggen toen zij daar in huis kwam, omdat mijn zuster zelf ook Rosa heet, en er dus verwarring zou kunnen ontstaan. Ik zeide op een medelijdenden toon: „Die stakkers, zelfs hun eigen naam mogen zij niet blijven dragen!" Ik herinner mij nu, dat ik toen een oogenblik stil werd, en aan allerlei ernstige dingen begon te denken, tot mijn gedachten vaag en onbestemd werden (hoewel ik die gedachten thans gemakkelijk bewust zou kunnen maken). Toen ik nu den volgenden dag naar een naam zocht voor iemand, die haar eigen naam niet mocht blijven dragen, viel mij geen andere naam in als „Dora." Dat deze naam zoo geheel alleen op den voorgrond trad, had

een gegronde reden in dieper liggende omstandigheden. In de geschiedenis van mijne patiente speelt een gouvernante, dus ook iemand die bij vreemden in huis dient, een belangrijke rol, die ook voor het resultaat der behandeling van grooten invloed was.

Deze kleine gebeurtenis had jaren later nog een onverwacht vervolg. Toen ik op zekeren dag de thans reeds lang gepubliceerde ziektegeschiedenis van dit meisje (dat nu Dora was gedoopt) op mijn college besprak, viel het mij in, dat een van mijn beide toehoorderessen eveneens den naam Dora droeg, denzelfden naam, dien ik in zoo verschillend verband moest noemen. Ik wendde mij tot de jeugdige collega, die ik ook persoonlijk kende, met de verontschuldiging, dat ik er werkelijk niet aan gedacht had dat zij ook zoo heette, dat ik echter gaarne bereid was, dezen naam in mijn voorlezing door een anderen naam te vervangen. Ik was dus nu genoodzaakt, snel een anderen naam te kiezen, en bedacht daarbij, dat ik nu moest zorgen dat ik niet den voornaam van de andere toehoorster nam, want daarmee zou ik den collega's, die reeds eenigszins psychoanalytisch waren geschoold, een slecht voorbeeld geven. Ik was dus zeer tevreden, toen mij, voor Dora in de plaats, de naam Erna inviel, welken naam ik nu in mijn voordracht gebruikte. Na afloop vroeg ik mij af, hoe ik eigenlijk aan den naam Erna kwam, en ik moest lachen, toen ik bemerkte, dat de gevreesde mogelijkheid bij de keuze van een anderen naam toch, althans gedeeltelijk, werkelijkheid was geworden. De andere dame heette van haar achternaam Lucerna, waarvan Erna een deel is.

b. In een brief aan een vriend deel ik hem mede, dat ik nu met de correcties van de „Traumdeutung" gereed ben, en niets meer aan het boek wil veranderen, „al zaten er ook nog 2467 fouten in." Ik probeer terstond na te gaan, hoe ik aan dit getal kom, en voeg de kleine analyse

nog als onderschrift bij den brief. Het is het beste dat ik hier citeer, hetgeen ik destijds heb geschreven, toen ik mijzelf op heeterdaad betrapte:

„Nog even een bijdrage tot de psychopathologie van het dagelijksch leven. Je vindt in den brief het getal 2467 als overmoedige willekeurige schatting van het aantal fouten, die er in het boek over den droom nog te vinden zouden zijn. De bedoeling was: een of ander groot getal, en nu verschijnt dit getal. Nu bestaat er echter in het psychische niets willekeurigs, niets ongedetermineerds. Je zult dus ook terecht verwachten, dat het onbewuste gauw het getal heeft gedetermineerd, waarvan de keus door het bewuste werd vrijgelaten. Nu had ik juist kort te voren in de krant gelezen, dat een zekere Generaal E. M. als generaal der artillerie gepensionneerd was. Die man interesseert mij, moet je weten. Toen ik als assistent-officier-van-gezondheid diende, was hij overste, en kwam hij eens in het hospitaal en zeide tot den dokter: „Kijk eens hier, u moet mij in 8 dagen weer beter maken, want ik heb een werkje te doen, waar de keizer op wacht." Toen heb ik mij voorgenomen, de verdere loopbaan van dezen man eens na te gaan, en ziedaar, thans (1899) is hij reeds aan het einde, generaal der artillerie en reeds gepensionneerd. Ik wilde uitrekenen, in hoeveel tijd hij dezen weg had afgelegd, en veronderstelde, dat ik hem in 1882 in het hospitaal had gezien. Dat was dus 17 jaar geleden. Ik vertel een en ander aan mijn vrouw en zij zegt: „Dan moest jij dus ook al gepensionneerd zijn?" En ik protesteer: „God zal me bewaren." Na dit gesprek ga ik aan tafel zitten, om jou te schrijven. De genoemde gedachtengang wordt echter nog voortgezet, en niet zonder reden. Ik had verkeerd gerekend; dat kan ik nagaan aan iets wat ik mij heel goed herinner. Mijn meerderjarigheid, dus mijn 24en verjaardag, heb ik gevierd terwijl ik in militair arrest zat (omdat ik zonder

verlof naar huis was gegaan). Dat was dus in 1880: het is 19 jaar geleden. Daar heb je nu het getal 24 in 2467! Neem nu het getal dat mijn leeftijd aangeeft, 43, en tel er 24 jaar bij, dan krijg je de 67! Dat beteekent: op de vraag, of ik ook reeds gepensionneerd wil worden, heb ik mijzelf in mijn wensch nog 24 jaren arbeid toebedeeld. Blijkbaar heb ik het mij aangetrokken, dat ik het in de jaren, dat ik den overste M. in zijn loopbaan heb gevolgd, zelf niet ver gebracht heb, en bedenk toch als 't ware triomfantelijk, dat het met hem nu reeds gedaan is, terwijl ik nog alles vóór mij heb. Men kan dus met het volste recht zeggen, dat zelfs het op goed geluk uitgesproken getal 2467 vanuit het onbewuste werd bepaald."

Sinds ik dit eerste voorbeeld waarnam, van een schijnbaar willekeurig gekozen getal, dat bij onderzoek bleek gedetermineerd te zijn, heb ik nog meermalen dezelfde proef herhaald, en met hetzelfde resultaat; in de meeste gevallen bevat de analyse echter zulke intieme bijzonderheden, dat het daardoor onmogelijk wordt deze voorbeelden mee te deelen.

Juist daarom wil ik niet nalaten, een zeer interessante analyse van een „invallend getal" op te nemen, die mijn collega Dr. Alfred Adler vernam van iemand, dien hij kende als een „door en door gezond" mensch: [1]) A. schrijft mij: „Gisteravond heb ik in de „Psychopathologie des Alltags" zitten lezen, en ik zou het boek meteen uitgelezen hebben, als ik niet door een merkwaardig voorval was opgehouden. Toen ik namelijk las, dat elk getal, dat wij schijnbaar geheel willekeurig in ons bewustzijn roepen, een bepaalde beteekenis heeft, besloot ik, daarvan eens de proef te nemen. Het getal, dat mij toen

---

[1]) Alfr. Adler, Drei Psycho-Analysen von Zahleneinfällen und obsedierenden Zahlen. Psych.-Neur. Wochenschrift. Nr. 28. 1905.

inviel, was 1734. Nu kwamen snel achter elkaar de volgende invallen: 1734 : 17 = 102; 102 : 17 = 6. Daarna verdeelde ik het getal in 17 en 34. Ik ben 34 jaar oud. Ik beschouw, zooals ik u, naar ik meen, wel eens heb gezegd, het 34e jaar als het laatste jaar van de jeugd, en ik heb mij daarom op mijn laatsten verjaardag zeer ellendig gevoeld. Op het eind van mijn 17e jaar begon voor mij een mooi en zeer interessant tijdperk van mijn ontwikkeling. Ik verdeel mijn leven in tijdperken van 17 jaar. Wat beteekenen nu die deelsommetjes? Bij het getal 102 valt mij in, dat no. 102 van de Universal-bibliotheek van Reclam het stuk „Menschenhaat en Berouw" van Kotzebue is.

„Mijn tegenwoordige geestestoestand is Menschenhaat en Berouw. No. 6 van de Universal-bibliotheek (ik weet een heeleboel nummers ervan uit mijn hoofd) is Müllner's „Schuld." Ik word voortdurend geplaagd door de gedachte, dat ik door mijn eigen schuld niet geworden ben wat ik met mijn bekwaamheden had kunnen worden. Verder valt mij in, dat No. 34 van de Univ.-bibl. een verhaal van denzelfden Müllner is, getiteld „Der Kaliber." Ik snijd het woord als volgt in tweeën: „Ka-liber;" en verder valt mij in, dat het de woorden „Ali" en „Kali" bevat. Dat herinnert mij eraan, dat ik op een keer met mijn (zesjarigen) zoon Ali rijmpjes maakte. Ik zei, dat hij een woord moest zoeken dat op Ali rijmde. Hij kon er geen vinden, en toen hij mij vroeg er een te geven zei ik: „Ali spoelt zijn mond met chloorzure kali." Wij moesten daar erg om lachen en Ali was heel lief. Deze laatste dagen moest ik tot mijn spijt constateeren, dat hij „ka (kein) lieber Ali" was [„geen lieve Ali"].

„Nu vroeg ik mij af: Wat is No. 17 van de Univ. bibl.? maar daar kon ik niet op komen. Ik weet echter zeker dat ik het vroeger heb geweten, ik veronderstel dus dat ik dit getal vergeten wilde. Tevergeefs peinsde ik er

een poos over. Ik wilde verder lezen, maar ik las slechts mechanisch, zonder een woord te begrijpen van wat ik las, doordat die 17 mij aldoor nog plaagde. Ik draaide het licht uit en zocht verder. Eindelijk viel mij in, dat No. 17 een stuk van Shakespeare moet zijn. Maar welk? Er valt mij in: Hero en Leander. Blijkbaar een onnoozele poging van mijn wil om mij af te leiden. Eindelijk sta ik op en zoek in den Catalogus van de Univ. Bibl. No. 17 is „Macbeth." Tot mijn groote verbazing bemerk ik, dat ik bijna niets van den inhoud van dit stuk weet, ofschoon het mij bij het lezen niet minder heeft geboeid dan andere drama's van Shakespeare. Er valt mij alleen in: Moordenaar, Lady Macbeth, Heksen, „Schoon is boos," [1]) en dat ik indertijd Schiller's bewerking van de Macbeth zeer mooi heb gevonden. Ongetwijfeld heb ik dus ook het stuk willen vergeten. Verder valt mij nog in, dat als men 17 en 34 door 17 deelt, men 1 en 2 krijgt. No. 1 en 2 van de Univ. Bibl. is Goethe's Faust. Ik heb vroeger in mijzelf veel gevonden dat mij aan Faust deed denken."

Het is werkelijk jammer, dat de geheimhouding, waartoe de medicus verplicht is, ons niet veroorlooft een nauwkeuriger inzicht in de beteekenis van deze reeks invallen te krijgen. Adler maakt de opmerking, dat het den man niet is gelukt tot een synthese van zijn uiteenzettingen te komen, ze tot een geheel te vereenigen. Wij zouden het ook haast de moeite niet waard gevonden hebben, deze mede te deelen, wanneer er niet nu iets kwam, dat ons den sleutel in de hand geeft, waarmee wij het getal 1734 en de geheele reeks invallen kunnen begrijpen.

„Vanmorgen gebeurde er iets, dat zeer voor de juistheid der Freud'sche opvatting pleit. Mijn vrouw, die

[1]) [In het 1e bedr. 1e tooneel zeggen de Heksen:
„Schoon is boos en boos is schoon;
Voort! door damp en mist gevloôn!"]

wakker geworden was toen ik vannacht opstond, vroeg mij, waarvoor ik toch den catalogus van de Univ. Bibl. had gehaald. Ik vertelde haar de geschiedenis. Zij vond, dat het allemaal erg gezocht was, alleen — en dit vond ik zeer merkwaardig — de Macbeth, waartegen ik mij zoozeer had verzet, liet zij gelden. Zij zeide, als zij aan een getal dacht, viel haar niets in. Ik antwoordde: „Laten wij het eens probeeren." Zij noemt het getal 117. Daarop zeg ik terstond: „17 heeft betrekking op hetgeen ik je gisteren heb verteld, verder heb ik gisteren tegen je gezegd: „als een vrouw in haar 82e jaar is en een man in zijn 35e, dan is dat een erge wanverhouding." Sinds een paar dagen plaag ik mijn vrouw door tegen haar te zeggen dat zij een oud moedertje van 82 jaar is. 82 + 35 = 117."

De man, die voor zijn eigen getal de verklaring niet kon vinden, vond dus dadelijk de oplossing, toen zijn vrouw hem een zoogenaamd willekeurig getal noemde. In werkelijkheid had de vrouw zeer goed begrepen, [1]) uit welk complex het getal van haar man afkomstig was, en koos zij [1]) zelf een getal uit hetzelfde complex, dat zéker bij hen beiden een rol speelde, daar het betrekking had op het verschil in leeftijd dat er tusschen hen bestond. Het valt ons nu makkelijk, den getallen-inval van den man in woorden om te zetten. Dat opduikende getal spreekt, zooals Dr. Adler te verstaan geeft, een onderdrukten wensch van den man uit, welke wensch in zijn ware en volledige gedaante zou luiden: „Bij een man van 34 jaar, zooals ik ben, past slechts een vrouw van 17 jaar."

Opdat men niet al te geringschattend over zulke „Spielereien" moge denken, voeg ik hier nog aan toe, dat ik kort geleden van Dr. Adler heb vernomen dat,

---

[1]) Bedoeld wordt, dat dit begrijpen en kiezen onbewust, niet bewust heeft plaats gehad. (Vert.)

een jaar nadat deze analyse werd geplubliceerd, de man van zijn vrouw was gescheiden. [1])

Een soortgelijke verklaring geeft Adler voor het ontstaan van obsedeerende getallen. [2]) Ook de keus van zoogenaamde „lievelingsgetallen" staat in verband met het leven van den betrokken persoon en is eveneens van psychologisch belang. Een heer, die vertelde dat hij een bijzondere voorliefde voor de getallen 17 en 19 had, wist na eenig nadenken te vertellen, dat hij op zijn 17e jaar op de universiteit was gekomen, in de langgewenschte academische vrijheid, en dat hij op zijn 19e jaar zijn eerste groote reis had gedaan en kort daarop zijn eerste wetenschappelijke vondst. Zijn voorkeur werd echter pas tien jaar later voor goed op deze getallen vastgelegd, toen deze zelfde getallen een bijzondere beteekenis voor zijn liefdesleven kregen. — Ja, zelfs getallen die men, schijnbaar willekeurig, zeer dikwijls in een bepaald verband gebruikt, blijken bij analyse een onverwachte beteekenis te hebben. Zoo was het een mijner patienten eens opgevallen, dat hij, als hij in een kwade bui was, placht te zeggen: „Dat heb ik je al 17 à 36 maal gezegd," en het was nu de vraag, of daarvoor ook een reden bestond. Het viel hem al spoedig in, dat hij op den 27en dag eener maand was geboren, zijn jongere broer op een 26en, en dat er voor hem reden bestond, erover te klagen, dat het lot hem van 's levens goed zooveel had ontroofd, dat aan zijn jongeren broer was geschonken. Deze partijdigheid van het lot duidde hij dus aan, door van zijn geboorte-

---

[1]) Tot beter begrip van de „Macbeth," No. 17 van de Univ. Bibl., deelt Adler mij mede, dat de persoon in quaestie in zijn 17e jaar lid was geworden van een anarchistische vereeniging, die den koningsmoord ten doel had. Dat was wel de reden, dat hij den inhoud van den Macbeth vergat. In dienzelfden tijd vond hij een geheimschrift uit, waarin de letters door getallen werden vervangen.

[2]) Obsedeerend = wat iemand vervolgt. (Vert.)

datum 10 af te trekken en deze bij den datum van zijn broer op te tellen. „Ik ben de oudste en toch ben ik zoo te kort gedaan."

Wie eens een goeden indruk wil krijgen van de manier, waarop het getallen-materiaal in het onbewuste denken wordt verwerkt, dien verwijs ik naar het artikel van C. G. J u n g: „Ein Beitrag zur Kenntnis des Zahlen-traumes" („Zentralbl. für Psychoanalyse" I. 12) en naar een artikel van E. J o n e s: „Unconscious manipulations of numbers" (ibid. II, 5, 1912).

In mijn eigen analysen van deze soort vallen mij twee dingen speciaal op: Ten eerste de merkwaardige zekerheid, waarmede ik op het mij onbekende doel afga, mij verdiep in een gedachtengang van rekensommetjes, welke dan plotseling bij het gezochte getal terecht komen, en de snelheid waarmede dit laatste geschiedt; ten tweede de omstandigheid, dat mijn onbewuste denken de getallen zoo onmiddellijk tot zijn beschikking heeft, terwijl ik een slecht rekenaar ben en het mij de grootste moeite kost, jaartallen, huisnummers en dergelijke, bewust te onthouden. Intusschen bespeur ik in dit onbewuste werken met getallen een neiging tot bijgeloof, waarvan de herkomst mij langen tijd duister is gebleven.

Het zal ons niet verwonderen, zoo wij vinden, dat niet alleen het invallen van getallen, maar ook het invallen van andere woorden bij analytisch onderzoek steeds gemotiveerd, geheel gedetermineerd blijkt.

Een aardig voorbeeld van afleiding van een obsedeerend, d. w. z. vervolgend woord, vindt men bij J u n g (Diagnost. Assoziationsstudien IV, blz. 215). „Een dame deelde mij mede, dat haar sinds eenige dagen telkens het woord „T a g a n r o g" inviel, zonder dat zij ook maar eenigszins wist, wat hiervan de oorzaak was. Ik vroeg deze dame welke gebeurtenissen en wenschen den laatsten tijd een rol in haar gemoedsleven hadden gespeeld. Na eenige

aarzeling vertelde zij mij, dat zij zeer gaarne een „Morgenrock" (ochtendjapon) zou willen hebben; dat haar man daarvoor echter niet veel voelde. „Morgenrock: Tag-an-rock" [letterlijk: dag-aan-rok], men ziet hoe deze woorden in klank en beteekenis overeenkomen. De russische vorm is dáárdoor gedetermineerd, dat deze dame ongeveer in denzelfden tijd iemand uit Taganrog had leeren kennen."

Dr. E. Hitschmann heb ik nog een ander voorbeeld te danken, waarin op een bepaalde plaats zich een vers als inval opdrong, zonder dat na te gaan was, waar dat iets mee te maken had.

Verteld dooı Mr. E. Zes jaar geleden reisde ik van Biarritz naar S. Sebastian. De spoorlijn gaat hier over de Bidassoarivier, die hier de grens tusschen Frankrijk en Spanje vormt. Op de brug heeft men een prachtig uitzicht, aan den eenen kant over een breed dal en de Pyreneeën, aan den anderen kant ver over de zee. Het was een prachtige heete zomerdag, alles was vol zon en licht, ik was op een vacantiereis, en blij dat ik naar Spanje ging — toen vielen mij de versregels in: Aber frei ist schön die Seele, schwebet in ein Meer von Licht."

Ik herinner mij dat ik er toen over nagedacht heb, waar die regels uit waren, en het niet bedenken kon. Ik geloof dat ik later, daar zij mij telkens weer in de gedachte kwamen, nog verschillende menschen ernaar gevraagd heb, zonder dat ik iets te weten kon komen.

Dit voorjaar reed ik, van een reis in Spanje terugkeerend, op hetzelfde traject. Het was pikdonkere nacht, en het regende. Ik keek uit het raampje, om te zien, of we al bij het grensstation waren, en merkte, dat we op de Bidassoa-brug waren. Dadelijk kwamen mij diezelfde regels weer in de gedachten, en weer kon ik niet bedenken, waaruit zij waren. Vele maanden later kreeg ik thuis de gedichten van Uhland in handen. Ik deed

het boek open, en mijn oog viel op de regels: Aber frei ist schön die Seele, schewebet in dem Meer von Licht, die het slot vormden van een gedicht, dat „der Waller" heet. Ik las het, en herinnerde mij nu ook heel flauwtjes dat ik het jaren geleden had gekend. Het speelt in Spanje, en dat leek het eenige verband, dat er tusschen die versregels en het beschreven stuk spoorweg bestond. Ik was door die ontdekking maar half bevredigd, en bladerde mechanisch verder in het boek. De regels „Aber frei ist," enz. stonden onderaan op een bladzij. Toen ik het blad omsloeg zag ik dat de volgende begon met een vers dat tot opschrift had: „De Bidassoabrug."

Ik moet nog opmerken dat de inhoud van dit laatste gedicht mij nog onbekender voorkwam dan het eerste; het begint: „Auf der Bidassoabrücke steht een Heiliger Altersgrau, segnet rechts die span'schen Berge, segnet links den fränkschen Gau."

* * *

[Een paar door den vertaler toegevoegde voorbeelden: een obsedeerend wijsje, en een invallend woord:

1. Een kennis vertelt mij het volgende: Zijn vrouw, die pas bevallen is, en bij deze gelegenheid met één draadje is gehecht, zingt of liever neuriet de eerstvolgende dagen tot vervelens toe steeds een zelfde wijsje, zonder te weten waarom. Dit wijsje bleek te zijn het refrein van „Lapper Crispijn." De laatste regels van dit refrein zijn:

„Ik zit er mijn schoentje te naaien
En haal er mijn draadje toe."

2. Van Dr. v. d. Ch. te A. ontving ik het volgende voorbeeld van een „invallende gedachte of beter invallend woord."

„Ik hoor 's morgens 7 uur de wekker afloopen. Het eerst wat daarbij in mijn gedachten komt is het woord: Przemysl.

Wat is nu het geval. Het bovenstaande had plaats den ochtend, volgende op de ontvangst van je aanvraag om eventueele aanvullingen. Waar ik weinig of nooit zulke invallende woorden produceer, en het me steeds moeite kost, ten bate van zelfanalyse stof te verzamelen, is het opvallend dat dit voorbeeld me zoo bewust bijbleef. Daarin moet je dus mijn bereidwilligheid lezen om je materiaal te verschaffen. Natuurlijk kan ik dit verder analyseeren, maar daarom is het minder te doen.

Het aardige echter is, dat het woord Przemysl het begrip strijd voorstelt, en dat is wel de strijd om uit mijn bed te komen. Den vorigen avond was ik laat naar bed gegaan, was flink verkouden en had last van rheumatische aandoeningen. Die wekker deed me in dat opzicht onaangenaam aan. Juist behandel ik twee patienten die geregeld strijd voeren om 's morgens op tijd op te staan. Terwijl ik hen steeds aanspoor daartoe, waarbij ik meermalen hun z.g. excuses moet weerleggen, komt wel eens de gedachte bij me op: de beste stuurlui staan aan wal, d.w.z. ik kan er wel inkomen dat men met die goede gewoonte eens moeite heeft.

Vandaar de strijd om de verovering van Przemysl."]

Ik wil bij de analysen van invallen van getallen nog iets langer blijven staan, want ik ken geen andere waarnemingen die zulk een duidelijk bewijs geven van het bestaan van zeer samengestelde denkprocessen, waarvan het bewustzijn niets bemerkt, en aan den anderen kant ken ik geen beter voorbeeld van analysen, waarbij het medewerken van den geneesheer (de suggestie), waartegen men zoo vaak bezwaar maakt, zoo klaarblijkelijk buiten spel blijft. Ik zal daarom de analyse van een getal-

inval van een mijner patienten (met zijn toestemming) hier mededeelen:

Ik behoef van hem hier slechts te vermelden dat hij het jongste kind uit een groot huisgezin is, en dat hij reeds op zeer jeugdigen leeftijd zijn vader, waarvoor hij groote bewondering koesterde, heeft verloren. In een bijzonder vroolijke stemming valt hem het getal 426718 in, en nu vraagt hij zich af: wat valt mij nu daarbij in? In de eerste plaats een mop dien ik gehoord heb. „Wanneer men zich voor een verkoudheid door den dokter laat behandelen, duurt zij 42 dagen en wanneer men er niets aan doet .... 6 weken." Dit komt dus overeen met de eerste cijfers van het getal $42 = 6 \times 7$. Na dat eerste gedeelte van de oplossing van het raadsel willen er geen invallen meer komen, en nu maak ik hem er opmerkzaam op, dat in het door hem gekozen getal van 6 cijfers alle cijfers van 1 tot 8 voorkomen behalve 3 en 5. Nu vindt hij terstond het vervolg van de duiding. „Wij zijn met ons zevenen; ik ben de jongste; de derde in de kinderreeks is mijn zuster A., en de vijfde mijn broeder L.; dat waren mijn twee vijanden. Ik placht als kind elken avond God te bidden dat hij deze beide kwelgeesten van mij uit het leven weg zou nemen. Het komt mij nu voor, dat ik hier dezen wensch zelf vervul: 3 en 5, de booze broeder en de gehate zuster, zijn overgeslagen. — „Wanneer het getal dus u en uw broertjes en zusjes beteekent, wat beteekent dan 18 aan het eind? Gij waart toch maar met 7." — „Ik heb menigmaal gedacht dat, wanneer vader nog langer had geleefd, ik niet de jongste was gebleven. Wanneer er nog 1 was gekomen dan waren er 8 geweest en ik had een jonger kind onder mij gehad, waartegenover ik den oudere had kunnen spelen."

Op deze wijze was het getal opgehelderd, maar nu blijft nog de taak over, het verband te zoeken tusschen het eerste en het tweede gedeelte van de duiding. Dit

bleek zeer duidelijk uit de voorwaarde die hij bij de laatste cijfers stelde: „wanneer vader nog langer had geleefd." $42 = 6 \times 7$ beteekende den hoon tegen de geneesheeren, die zijn vader niet hadden kunnen helpen, en drukte dus, in dezen vorm, den wensch naar het blijven leven van den vader uit. Het geheele getal kwam eigenlijk overeen met de vervulling van zijn beide kinderlijke wenschen met betrekking tot zijn familiekring. Zijn nare broertje en zusje moesten sterven, en een jong kindje er voor in de plaats komen, of, op de kortste wijze uitgedrukt: „Waren die twee maar liever gestorven inplaats van mijn lieve vader!" [1])

Een andere getal-analyse ontleen ik aan Jones (l. c. p. 478): Een zijner kennissen liet zich het getal 986 invallen, en tartte hem toen als het ware, dit getal in verband te brengen met iets waaraan hij dacht.

De eerste associatie van dezen heer was de herinnering aan een aardigheid, waaraan hij reeds lang niet had gedacht. Zes jaar te voren, op den heetsten dag van het jaar, had in een courant gestaan dat de thermometer 986 graden Fahrenheit wees, blijkbaar eene belachelijke overdrijving van 98,6, den werkelijken thermometerstand! Hij zat tijdens dit gesprek voor een kachel die flink brandde; hij zette zijn stoel iets verder van de kachel en hij maakte waarschijnlijk met recht de opmerking, dat de groote hitte hem op deze herinnering had gebracht. Ik was daarmede echter niet zoo spoedig tevreden en verlangde van hem te weten, waarom juist deze herinnering zoo vast bij hem was blijven hangen. Hij vertelde dat hij om deze grap zoo verbazend had moeten lachen en dat hij zich telkens opnieuw er mede had geamuseerd, zoo vaak het hem weer inviel. Aangezien ik het echter

[1]) Om het niet te ingewikkeld te maken, heb ik eenige invallen van den patient er tusschen uit gelaten, welke echter niet minder goed met de rest overeenkomen.

niet zoo bijzonder aardig kon vinden, werd ik nog in mijn verwachting gesterkt, dat er nog een geheime beteekenis achter was verborgen. Zijn eerstvolgende gedachte was, dat de voorstelling van warmte altijd zooveel beteekenis voor hem had gehad. Warmte is immers het belangrijkste in de natuur, de bron van alle leven, enz. Een dergelijke dweperij van een overigens zeer nuchter jongmensch moest tot nadenken stemmen; ik verzocht hem, met zijn associaties voort te gaan. Zijn volgende inval betrof den schoorsteen van een fabriek, dien hij van zijn slaapkamer uit kon zien. Hij placht dikwijls 's avonds naar den rook en de vlammen te staren, die er uit te voorschijn kwamen, en daarbij na te denken over de betreurenswaardige verspilling van energie. Warmte en vuur, de bron van alle leven, de verspilling van energie uit een hooge holle buis — het was niet moeilijk, uit deze associatie te raden dat de voorstelling warmte en vuur bij hem was verbonden met de voorstelling van liefde, zooals dat in het symbolisch denken gewoonlijk het geval is, en dat een sterk masturbatie-complex [1]) de oorzaak was geweest, dat hem het bovengenoemde getal inviel. Er bleef hem niets anders over dan mijn vermoeden te bevestigen."

II. Het inzicht, dat wij nu in de determineering van schijnbaar willekeurig gekozen namen en getallen hebben gekregen, kan wellicht ook meehelpen, ons een ander probleem duidelijker te maken. Wanneer er sprake is van een algemeen geldig psychisch determinisme, brengen, gelijk bekend is, vele menschen daartegen het argument te berde, dat zij een bijzonder gevoel van overtuiging hebben, dat hun zegt dat er een vrije wil bestaat. Dit gevoel van overtuiging bestaat, en ook het geloof aan het determinisme is niet in staat dit gevoel weg te nemen. Evenals alle normale gevoelens moet ook dit gevoel een

[1]) [Masturbatie = onanie.]

redelijke oorzaak hebben. Het treedt echter, zoover ik kan nagaan, niet op bij groote en belangrijke wils-beslissingen; bij deze gelegenheden krijgt men veeleer de gewaarwording dat men psychisch wordt gedwongen, en beroept zich daar gaarne op. („Hier sta ik, ik kan niet anders.") [Het bekende gezegde van Luther]. Daarentegen heeft men juist bij de onbelangrijke wilsbesluiten een neiging om te verzekeren, dat men even goed anders had kunnen handelen, dat men uit vrijen, niet gemotiveerden wil aldus heeft gehandeld. Onze analysen leeren ons, dat men er niet over behoeft te twisten, of het gevoel van overtuiging, dat men een vrijen wil bezit, terecht of ten onrechte bestaat. Maakt men onderscheid tusschen motiveering vanuit het bewuste en motiveering vanuit het onbewuste, dan geeft het genoemde overtuigings-gevoel ons te kennen, dat er niet voor al onze willekeurige beslissingen („motorischen Entscheidungen") een bewuste motiveering bestaat. Minima non curat praetor. [De rechter kan zich niet om elke beuzeling bekommeren.] Hetgeen echter op deze wijze van den eenen kant vrij gelaten wordt, dat krijgt zijn motiveering van den anderen kant, vanuit het onbewuste, en op die manier vertoont de determinatie ook in het psychische geen leemte, geldt de regel, dat alles door oorzaken wordt bepaald, ook voor alle psychische verschijnselen. [1])

[1]) Deze opvatting, dat elke schijnbaar willekeurige geesteswerkzaamheid streng gedetermineerd is, heeft reeds rijke vruchten opgeleverd voor de psychologie — en misschien ook voor de rechtsplegingg Bleuler en Jung hebben ons vanuit dit standpunt de reacties bij de zoogenaamde associatie-proef begrijpelijk gemaakt, bij welke proef de onderzochte persoon een hem toegeroepen woord (het „prikkelwoord") beantwoordt me thet eerste he tbeste woord dat hem daarbij invalt (het „reactiewoord") en waarbij dan de tijd wordt gemeten, die er verloopt, eer hij met een reactiewoord antwoord (de „reactietijd"). Jung heeft in zijn „Diagnostische Assoziationstudien" (1906) aangetoond, welk een fijn reagens voor psychische toestanden wij in het op deze wijze toegepaste associatie-experiment bezitten. Twee leerlingen van den hoogleeraar in het strafrecht H. Grosz te Praag, Wertheimer en Klein, hebben uit

III. Hoewel het bewuste denken nu niet bekend is en niet bekend kan zijn met de beweegredenen, welke tot de besproken mis-prestaties hebben geleid, zou het toch gewenscht zijn, een psychologisch bewijs voor het bestaan van die beweegredenen te vinden; en een nauwkeuriger bestudeering van het onbewuste maakt het waarschijnlijk, dat zulk een bewijs wel ergens te vinden is. Men kan inderdaad op tweeërlei gebied op verschijnselen wijzen, die, naar het schijnt, moeten worden toegeschreven aan een onbewuste (en daarom verschoven) bekendheid met deze motiveering. [1])

a. Het is een der meest kenmerkende eigenaardigheden van de lijders aan paranoïa, dat zij groote beteekenis hechten aan kleine bijzonderheden in de manier van doen van andere menschen, waaraan wij geen aandacht schenken, dat zij daar allerlei uitleggingen aan geven en er vèrstrekkende conclusies uit maken. De laatste paranoïalijder, dien ik b.v. gezien heb, kwam tot de conclusie dat alle menschen in zijn omgeving een complot tegen hem hadden gesmeed, omdat de menschen, toen hij van het station vertrok, allen een bepaalde beweging met de eene hand hadden gemaakt. Een ander heeft op de manier gelet, waarop de menschen op straat loopen, met hun wandelstokken zwaaien en dergelijke dingen meer. [2])

Terwijl dus de normale mensch aanneemt, dat een deel van zijn eigen psychische werkzaamheden en foutieve handelingen slechts „bij toeval" plaats vinden, en men daarvoor geen drijfveer behoeft te zoeken, gelooft de

---

deze experimenten een techniek opgebouwd, welke als „Tatbestands-Diagnostik" van beteekenis kan zijn in strafzaken, en waarvan de practische waarde door psychologen en juristen nader wordt onderzocht.

[1]) Lezer, lees niet te vlug. Het wordt hier iets moeilijker! (Vert.)

[2]) Van een ander gezichtspunt uit heeft men de manier, waarop deze zieken allerlei onbeduidende en toevallige uitlatingen en handelingen van andere menschen beoordeelen, beschouwd als verschijnselen van „betrekkingswaan."

paranoïa-lijder niet aan toeval, wanneer hij de uitingen van anderen beoordeelt. Alles, wat hij aan andere menschen opmerkt, heeft een beteekenis, voor alles kan men een verklaring geven. Maar hoe komt hij tot die meening? Waarschijnlijk projecteert hij in het zieleleven van de andere menschen, hetgeen in zijn eigen ziel onbewust bestaat, gelijk dit in meer dergelijke gevallen geschiedt. Bij de lijders aan paranoïa dringt veel tot in het bewustzijn door, dat bij normale menschen en neurotici slechts met behulp van de psychoanalyse in het onbewuste kan worden aangetoond.[1]) De paranoïcus heeft dan in zooverre gelijk, dat hij iets bemerkt, dat normale menschen ontgaat, hij ziet scherper dan het normale denkvermogen, maar doordat hij het opgemerkte op andere personen verschuift, wordt dit inzicht weer waardeloos. Men zal, naar ik hoop, niet van mij verwachten, dat ik van alle uitleggingen, die de paranoïa-lijders van allerlei dingen geven, zal aantoonen waarop ze eigenlijk berusten. Dat wij echter, bij de opvatting die wij van de toevalshandelingen hebben, de paranoïa tot zekere hoogte gelijk geven, maakt het ons makkelijker te begrijpen, dat de paranoïcus overtuigd is dat zijn uitleggingen juist zijn. *Er is ook iets van waar*; ook de vergissingen, die wij in ons oordeel begaan, en die men niet pathologisch kan noemen, komen op dezelfde wijze aan het gevoel van overtuiging, dat ermee gepaard gaat. Dit gevoel heeft voor een bepaald deel van den foutieven gedachtengang, of voor de bron waaruit deze voortkomt, recht van bestaan,

[1]) De onbewuste fantasieën der hysterici b.v., welke door de analyse bewust gemaakt kunnen worden, fantasieën van sexueele en wreede mishandelingen, komen soms tot in kleinigheden overeen met de klachten van paranoïa-lijders, die meenen dat zij vervolgd worden. Het is merkwaardig, doch niet onbegrijpelijk, dat wij denzelfden inhoud ook als *werkelijkheid* aantreffen in de gewoonten, die de perversen erop na houden om hun begeerten te bevredigen.

en wordt dan door ons uitgebreid op al het overige dat ermee in verband staat.

b. Iets anders dat in verband staat met de onbewuste en verschoven kennis van het gemotiveerd-zijn der foutieve- en symptoom-handelingen, vindt men in de verschijnselen van het bijgeloof. Ik zal dit nader duidelijk maken door een kleine gebeurtenis te bespreken, welke voor mij het uitgangspunt van deze beschouwingen vormde.

Als ik van mijn vacantie terug kom, gaan mijn gedachten het eerst naar de zieken, die ik in het nieuw beginnende arbeidsjaar zal hebben te behandelen. Het eerst breng ik een bezoek aan een zeer oude dame, bij wie ik (zie boven) sinds jaren tweemaal daags dezelfde medische kunstverrichting heb te doen. Ten gevolge van de gelijkvormigheid dezer dagelijksche visite gebeurt het zeer dikwijls, dat er, terwijl ik naar deze patiente op weg ben of terwijl ik met haar bezig ben, onbewuste gedachten bij mij tot uiting komen. Zij is in de negentig; het ligt dus voor de hand, dat men zich bij het begin van elk jaar afvraagt, hoe lang zij nog wel zou leven. Op den dag, waarvan ik nu spreek, heb ik haast, en neem dus een rijtuig, dat mij naar haar huis zal brengen. De koetsiers, die op de standplaats voor mijn huis staan, kennen allen het adres van die oude dame, want elk van hen heeft mij er wel eens heengebracht. Nu gebeurt het mij vandaag, dat de koetsier niet voor haar huis stilstaat, maar voor hetzelfde nummer in een dichtbijgelegen straat, die werkelijk veel op de goede straat lijkt. Ik bemerk dat de koetsier zich vergist heeft en zeg hem dit, waarop hij zich verontschuldigt. Heeft dat nu iets te beteekenen, dat ik voor een huis wordt gebracht, waarin ik de oude dame niet vind? Voor mij zeker niet, maar wanneer ik b ij g e l o o v i g was, zou ik hierin een voorteeken zien, een vingerwijzing van het noodlot, dat dit jaar het laatste

levensjaar voor de oude vrouw zal zijn. Talrijke voorteekens, die in de geschiedenis worden vermeld, waren door geen betere symboliek gemotiveerd. Ik althans beschouw deze gebeurtenis als een toeval, dat geen verdere beteekenis heeft.

Het zou een geheel ander geval zijn, wanneer ik te voet was gegaan en dan „in gedachten," „in mijn verstrooidheid" voor het huis in de andere straat inplaats van voor het goede huis was gekomen. Dat had ik dan niet voor een toeval gehouden, maar voor een handeling met onbewust opzet, waarvoor een verklaring gezocht moest worden. Dit „verkeerd loopen" zou ik dan waarschijnlijk zóó moeten uitleggen, dat ik verwacht dat ik de oude dame spoedig niet meer zal aantreffen.

Tusschen mij en iemand die bijgeloovig is bestaat dus het volgende verschil:

Ik geloof niet, dat een gebeurtenis, die plaats vindt zonder dat mijn zieleleven daarop van invloed is geweest, mij iets verborgens kan leeren over hetgeen in de toekomst zal gebeuren. Ik geloof echter wel, dat een schijnbaar onopzettelijke uiting van mijn eigen zieleleven mij iets verborgens onthult, dat eveneens slechts met mijn zieleleven in verband staat; ik geloof dus wel aan het bestaan van wezenlijk toeval in de buitenwereld, maar niet aan innerlijke (psychische) toevalligheid. Bij den bijgeloovige is het net andersom: hij weet niets van de motiveering van zijn „toevallige" en foutieve handelingen, hij denkt, dat er psychische toevalligheden bestaan; daarentegen is hij geneigd, aan het toeval in de buitenwereld juist wel een beteekenis toe te kennen, in het toeval een middel te zien, waardoor iets, dat buiten hem en voor hem verborgen is, in het gebeuren der werkelijkheid tot uiting komt. Tusschen mij en den bijgeloovige bestaat dus tweeërlei verschil: ten eerste projecteert hij een motiveering, die ik in ons innerlijk zoek, naar buiten;

ten tweede verklaart hij het toeval door een gebeuren, terwijl ik er een gedachte als oorzaak achter zoek. Maar het verborgene bij hem komt overeen met het onbewuste bij mij, en wij voelen ons beiden genoopt, het toeval niet als toeval te beschouwen, maar er een verklaring voor te geven.

Ik veronderstel nu, dat in het feit, dat wij bewust niet weten en onbewust wèl weten dat de psychische „toevalligheden" door oorzaken worden teweeggebracht, een der psychische wortels van het bijgeloof is gelegen. [1]) Omdat de bijgeloovige in 't geheel niet weet dat zijn eigen schijnbaar toevallige handelingen gemotiveerd zijn, en omdat het bestaan van deze motiveering toch als 't ware tracht zich aan hem kenbaar te maken,[2]) komt hij ertoe, die motiveering door verschuiving een plaats te geven in de buitenwereld. Heeft er inderdaad zooiets plaats gehad, bestaat er inderdaad een verband als het hier beschrevene, dan zal deze stand van zaken wel niet alleen in dit speciale geval bestaan. Ik geloof inderdaad, dat een groot gedeelte van de mythologische wereldbeschouwing, die zich tot ver in de hedendaagsche godsdiensten voortzet, niets anders is dan psychologie, die in de buitenwereld is geprojecteerd. Het vage besef (men zou het „endopsychische waarneming" kunnen noemen) van de psychische factoren en verhoudingen van het onbewuste zien wij dáárin weerspiegeld — het is moeilijk in andere woorden te zeggen, de analogie met de paranoïa moet hier te hulp geroepen worden — dat de mensch een bovenzinnelijke werkelijkheid [n.l. de mythologie] construeert, die door de wetenschap weer in psychologie

[1]) Freud spreekt van de „bewusste Unkenntnis und unbewusste Kenntnis von der Motivierung der psychischen Zufälligkeiten." (Vert.)

[2]) Freud: ....„und weil die Tatsache dieser Motivierung nach einem Platz in seiner Anerkennung drängt,"....

van het onbewuste moet worden omgezet. Men kon het gerust wagen, de mythen van het paradijs en den zondenval, van God, van goed en kwaad, van de onsterfelijkheid en dergelijke meer, op die manier op te lossen,[3]) en zoo de metaphysica in metapsychologie om te zetten. Tusschen de verschuiving van den paranoïa-lijder en die van den bijgeloovige bestaat een minder diepgaand verschil dan men op het eerste gezicht zou denken. Toen de menschen begonnen te denken, waren zij, zooals men weet, genoodzaakt de buitenwereld anthropomorphiseerend op te lossen in een veelheid van personen, die naar hun eigen beeld waren gevormd. De „toevalligheden," die zij op bijgeloovige wijze verklaarden, waren voor hen dus handelingen, uitingen van personen, en zij [de menschen] hebben dus net zoo gedaan als de paranoïa-lijders, die uit de onbeduidende teekens, die de andere menschen hun geven, conclusies trekken, en ook evenals alle gezonde menschen, die terecht de toevallige en onopzettelijke handelingen van hun medemenschen als grondslag nemen, om daarop een oordeel omtrent hun karakter te bouwen. Het bijgeloof is alleen maar zoo weinig op zijn plaats in onze moderne, natuurwetenschappelijke; maar nog volstrekt geen afgerond geheel vormende wereldbeschouwing; in de wereldbeschouwing van vroegere volken en tijden, toen de wetenschap nog een geringe rol speelde, was het bijgeloof consequent en goed op zijn plaats.

De Romein, die een belangrijke onderneming opgaf, wanneer hij een ongunstige zwerm vogels tegenkwam, had dus betrekkelijk gelijk, d.w.z. hij handelde in overeenstemming met hetgeen hij als waar veronderstelde. Wanneer hij echter van de onderneming afzag, omdat hij over den

---

[3]) Bedoeld wordt: die mythen op te lossen zooals een vraagstuk of een raadsel wordt opgelost. (Vert.)

drempel van zijn huisdeur was gestruikeld („Een Romein zou terugkeeren"), dan was hij, ook volgens een absolute maatstaf, ons ongeloovigen de baas, en een beter zielenkenner dan wij met veel moeite trachten te zijn. Want dit struikelen kon voor hem het bewijs zijn, dat er in zijn innerlijk een twijfel, een tegengesteld gerichte strooming bestond, waardoor op het oogenblik, dat de voorgenomen daad zou worden uitgevoerd, niet alle energie daarvoor beschikbaar zou zijn.[1]) Men is er namelijk slechts dàn zeker van, geheel te zullen slagen, als de geheele geestesenergie eenparig het gewenschte doel nastreeft. Wat geeft Schiller's Wilhelm Tell, die zoo lang heeft geaarzeld, eer hij den appel van het hoofd van zijn zoontje schoot, ten antwoord, als de landvoogd hem vraagt, waarom hij nog een tweeden pijl bij zich heeft gestoken?

„U had ik met dien tweeden pijl doorschoten,
als ik mijn kind geraakt mocht hebben!
En u? Waarachtig! 'k Had u niet gemist!"

IV. Wie in de gelegenheid is geweest, met behulp van de middelen, waarover de psychoanalyse beschikt, de verborgen neigingen en opwellingen der menschelijke ziel te bestudeeren, kan ook over de hoedanigheid der onbewuste motieven, die in het bijgeloof tot uiting komen, wel iets nieuws te berde brengen. Bij de dikwijls zeer intelligente zenuwpatienten, die aan dwanggedachten en dwangtoestanden lijden, kan men het duidelijkst merken, dat het bijgeloof ontstaat uit onderdrukte vijandige en wreede gemoedsaandoeningen. Bijgeloof is voor een groot deel onheilsverwachting, en wie anderen dikwijls iets kwaads heeft toegewenscht, maar door de aange-

---

[1]) ....„deren Kraft sich im Momente der Ausführung von der Kraft seiner Intention abziehen konnte." D.w.z.: voor de onderneming of daad, die hij bewust wilde volbrengen, zou niet al zijn energie beschikbaar zijn, doch deze zou verminderd zijn met de kracht der tegenwerkende neiging of tegengestelde strooming in zijn geest. (Vert.)

kweekte vriendelijkheid dergelijke wenschen naar het onbewuste heeft verdrongen, zal er licht toe komen, de straf voor zulk onbewust kwaad, als een onheil dat hem dreigt, van buitenaf te verwachten.

Terwijl wij toegeven, dat wij met deze opmerkingen de psychologie van het bijgeloof volstrekt niet grondig hebben behandeld, moeten wij toch even de vraag aanroeren, of het nu zoo absoluut zeker vast staat, dat het bijgeloof in het geheel niet op iets werkelijk bestaands berust, of het vast staat dat er geen voorgevoelens, prophetische droomen, telepathische verschijnselen, manifestaties van bovenzinnelijke machten en dergelijke bestaan. Nu zou ik volstrekt niet zoo maar zonder aarzelen eén haastig oordeel willen uitspreken over al deze verschijnselen, waarover zooveel grondige waarnemingen zijn gepubliceerd, onder anderen ook door intellectueel zeer hoog staande personen, maar ik acht het gewenscht, dat deze verschijnselen nauwkeurig verder worden onderzocht. Het is dan zelfs te hopen, dat een deel van deze waarnemingen verklaard zal kunnen worden met behulp van het inzicht, dat wij van de onbewuste geestesprocessen beginnen te krijgen, zonder dat wij genoodzaakt worden, onze tegenwoordige opvattingen geheel en al omver te werpen. Wanneer het mocht blijken, dat van nog andere verschijnselen, zooals b.v. die welke de spiritisten beweren waar te nemen, het bestaan kan worden aangetoond, dan zullen wij onze „wetten" zoodanig veranderen, als door de nieuwe ervaringen noodzakelijk wordt gemaakt zonder dat wij nu den kijk op het verband der dingen geheel en al kwijtraken.

Om in het kader dezer bespreking te blijven, kan ik de thans geopperde vragen niet anders dan subjectief, d.w.z. volgens mijn persoonlijke ervaring beantwoorden. Ik moet tot mijn spijt bekennen, dat ik behoor tot die onwaardige personen, in welker tegenwoordigheid de geesten

met hun werkzaamheden ophouden en het bovenzinnelijke verdwijnt, zoodat ik nooit in de gelegenheid ben geweest, zelf iets bij te wonen, dat mij ertoe had kunnen brengen aan wonderen te gelooven. Ik heb, evenals alle menschen, wel eens voorgevoelens gehad en ben wel eens door onheilen getroffen, maar deze twee ontweken elkander, zoodat de voorgevoelens door niets werden gevolgd, en het onheil mij zonder waarschuwing overkwam. In den tijd dat ik als jonge man alleen in een mij vreemde stad woonde, is het mij vaak genoeg gebeurd dat ik plotseling, door een lieve stem die ik maar al te goed kende, mijn naam hoorde roepen, en dan noteerde ik nauwkeurig, wanneer deze hallucinatie had plaats gehad, en informeerde bezorgd bij de familie thuis, wat er omstreeks dien tijd was gebeurd. Er was niets gebeurd. Bij wijze van schadeloosstelling is het mij later eens gebeurd, dat ik doodbedaard en zonder iets te vermoeden met mijn patienten bezig was, terwijl mijn kind gevaar liep te verbloeden. Van alle voorgevoelens, waarvan patienten mij verteld hebben, is er ook geen enkel, waarvan ik de overtuiging heb gekregen, dat het werkelijk zulk een voorspellend verschijnsel was als waarvoor zij het hielden.

Het geloof aan prophetische droomen telt vele aanhangers, omdat dit geloof zich daarop kan beroepen, dat vele dingen werkelijk in de toekomst zóó uitkomen, als de wensch het tevoren in den droom heeft geconstrueerd. Dat is echter volstrekt geen wonder, en bovendien zijn er meestal tusschen den droom en de vervulling ervan nog belangrijke verschillen aan te wijzen, die de droomers echter in hun goedgeloovigheid het liefst verwaarloozen. Een mooi voorbeeld van een droom, die men met recht prophetisch kan noemen, kreeg ik eens van eèn intelligente en waarheidslievende patiente te analyseeren. Zij vertelde dat zij eens gedroomd had, dat zij haar vroegeren vriend en huisdokter ontmoette voor een zekeren winkel in een zekere straat,

en toen zij den volgenden morgen de stad in ging, ontmoette zij hem werkelijk op deze plaats waarvan zij gedroomd had. Ik moet er nog bij opmerken, dat deze eigenaardige coïncidentie van gebeurtenissen niet werd gevolgd door eenig voorval dat daaraan een beteekenis scheen te geven, dus dat men de verklaring ervoor niet in de toekomst kon gaan zoeken.[1])

Bij nauwkeurig onderzoek bleek, dat het op geen enkele manier te bewijzen was, dat de dame zich dezen droom reeds 's morgens na den droomnacht, dus vóór de wandeling en de ontmoeting, had herinnerd. Zij kon niets inbrengen tegen een andere voorstelling van den gang van zaken, waardoor al het wonderlijke eraan wordt ontnomen en er slechts een interessant psychologisch probleem overblijft. Zij is op zekeren morgen door de bedoelde straat gekomen, heeft voor den genoemden winkel haar ouden huisdokter ontmoet en heeft, toen zij hem zag, de overtuiging gekregen, dat zij in den voorafgeganen nacht van deze ontmoeting op deze zelfde plaats had gedroomd. Uit de analyse kon men zien, hoe zij hoogstwaarschijnlijk aan deze overtuiging was gekomen. Ook hier geldt de algemeene regel, dat een overtuigings-gevoel altijd wel op iets is gebaseerd. Een te voren verwachte samenkomst op een bepaalde plaats, dat komt immers neer op een rendez-vous. De oude huisdokter had in haar de herinnering wakker geroepen aan een tijd, toen samenkomsten met een derde, die ook met den dokter bevriend was, voor haar van beteekenis waren geweest. Met dezen heer was zij sinds dezen tijd blijven omgaan, en den dag vóór den beweerden droom had zij tevergeefs op hem gewacht. Indien ik alle omstandigheden van dit geval uitvoerig kon mededeelen, zou het mij makkelijk vallen te

---

[1]) Zooals bijgeloovige menschen zouden willen doen. Freud geeft de verklaring vanuit het verleden. (Vert.)

bewijzen, dat het zinsbedrog (die vermeende herinnering aan den prophetischen droom), dat bij haar optrad toen zij haar vriend uit vroeger tijd zag, ongeveer deze beteekenis heeft: „Ach, dokter, u herinnert mij aan dien tijd, toen ik nooit tevergeefs op N. behoefde te wachten, als wij een afspraak gemaakt hadden."

Van die bekende „merkwaardige coïncidenties van gebeurtenissen," n.l. dat men iemand ontmoet, waaraan men juist even te voren had gedacht, heb ik bij mij zelf een eenvoudig en zeer begrijpelijk voorbeeld waargenomen, waaraan wij waarschijnlijk ook tevens kunnen zien, hoe het bij andere dergelijke gebeurtenissen toegaat. Enkele dagen nadat mij de titel van professor was verleend, welke titel in monarchistisch ingerichte staten alleen reeds voldoende is, om iemand veel autoriteit te verleenen, wandelde ik eens in de stad, toen mijn gedachten plotseling afdwaalden naar een kinderlijke wraak-fantasie, die tegen een zekeren man en zijn vrouw was gericht. Deze hadden eenige maanden tevoren mijn hulp ingeroepen voor hun dochtertje, waarbij, in aansluiting aan een droom, interessante dwangverschijnselen waren opgetreden. Ik meende te begrijpen, hoe deze verschijnselen waren veroorzaakt en toonde zeer veel belangstelling voor dit geval; de ouders wilden echter het kind niet door mij laten behandelen en gaven mij te verstaan, dat zij van plan waren ermee naar een buitenlandsche beroemdheid, die met hypnose behandelde, te gaan. Nu fantaseerde ik, dat deze behandeling niets had geholpen, en dat de ouders mij nu vroegen of ik het kind nu in behandeling wilde nemen, zij hadden nu het volste vertrouwen in mij, enz. Ik antwoordde echter: „Ja, nu ik ook professor ben geworden, hebt u vertrouwen in mij. Die titel heeft aan mijn bekwaamheid niets veranderd; als u mij als docent niet kon gebruiken, kunt u mij ook wel missen nu ik professor ben." — Toen ik met fantaseeren zoover was gekomen, hoorde ik

mij op luiden toon toeroepen: „Dag, professor," en toen ik opkeek, zag ik dat dezelfde menschen, waarop ik mij zooeven had gewroken door hun verzoek af te wijzen, mij voorbij kwamen. Toen ik even nadacht, bleek het geval niet zoo wonderlijk te zijn als het eerst wel leek. Ik liep op een breede rechte straat, waar haast geen menschen liepen, en deze twee kwamen mij tegemoet; toen ik misschien nog twintig stappen van hen af was had ik even vluchtig opgekeken en hen in dikke deftigheid zien aankomen en ze ook herkend, maar ik had deze waarneming — bij wijze van negatieve hallucinatie — genegeerd door dezelfde gevoels-motieven, die daarna in die schijnbaar spontaan opduikende fantasie tot uiting kwamen.

Een andere „uitlegging van een schijnbaar voorgevoel" ontleen ik aan Otto Rank (Zentr. f. Psychoanalyse II, 5):

„Eenigen tijd geleden beleefde ik een eigenaardige variatie van dat „merkwaardig toeval," waarbij men iemand tegenkomt, waaraan men juist had gedacht. Ik ga vlak voor Kerstmis naar de Oostenrijk-Hongaarsche Bank, om tien nieuwe zilverkronen te wisselen, daar ik wat cadeautjes wilde gaan koopen. In eerzuchtige fantasieën verzonken, die in verband staan met de tegenstelling tusschen mijn geringe hoeveelheid geld en de geldmassa's die in het bankgebouw liggen opgestapeld, sla ik de smalle straat in, waar de bank staat. Voor de deur zie ik een automobiel staan en veel menschen in- en uitloopen. Ik denk bij mijzelf: de beambten zullen voor mijn paar kronen wel even tijd hebben; in elk geval zal ik gauw voortmaken, het bankbiljet neerleggen en zeggen: „Geeft u mij als 't u belieft goud! — Tegelijkertijd bemerk ik mijn vergissing — ik kom immers zilver vragen — en ontwaak uit mijn fantasieën. Ik ben nog slechts enkele stappen van den ingang verwijderd en zie dat een jonge man mij tegemoet loopt, die mij bekend voorkomt, doch dien ik door mijn

bijziendheid nog niet met zekerheid kan herkennen. Nu hij echter dichterbij komt, herken ik in hem een schoolkameraad van mijn broeder, die Goud heet, en van wiens broeder, een bekend schrijver, ik in het begin van mijn literaire loopbaan had verwacht dat hij mij nogal vooruit zou helpen. Deze hulp bleef echter uit, en daarmede ook het gehoopte stoffelijke gevolg, waarmede mijn fantasieën op weg naar de bank zich hadden bezig gehouden. Ik moet dus, verzonken in mijn fantasieën, mijnheer Goud onbewust hebben zien aankomen, hetgeen in mijn bewustzijn, dat van stoffelijke gevolgen droomde, op zoodanige wijze in beeld werd gebracht, dat ik besloot, den kassier om goud — inplaats van het minderwaardige zilver — te vragen. Aan den anderen kant schijnt ook het aanvankelijk zonderling lijkende feit, dat mijn onbewuste in staat is een voorwerp of persoon waar te nemen, die mijn oog eerst later herkent, gedeeltelijk verklaard te kunnen worden uit de „Komplexgereedheid" (zoo genoemd door Bleuler), d.w.z. het gereed-liggen van een gevoels-complex. Door deze was ik ingesteld op het materieele en geldelijke, en waren mijn schreden, tegen mijn beter weten in, van het begin af aan geleid naar dit gebouw, waar alléén goud en papieren geld gewisseld wordt."

Tot de groep der wonderlijke en ietwat „beangstigende" verschijnselen behoort ook nog die eigenaardige gewaarwording, die men af en toe in verschillende omstandigheden wel eens krijgt, de gewaarwording alsof men precies hetzelfde vroeger al eens had doorleefd, alsof men vroeger al eens in dezelfde omstandigheden en op dezelfde plaats was geweest, maar zonder dat het ons ooit lukt ons dat vroeger doorleefde (dat zich op deze wijze aan ons kenbaar schijnt te willen maken) duidelijk te herinneren. Ik weet, dat ik alleen maar het spraakgebruik volg, wanneer ik datgene, dat in zulke oogenblikken in ons omgaat, een

gewaarwording of een gevoel noem; het is eigenlijk een o o r d e e l, een m e e n i n g, men méént zich iets te herinneren, maar deze gevallen zijn toch wel van een heel bijzonderen aard, en men mag niet over het hoofd zien dat men zich nooit te binnen kan brengen, van wanneer die herinnering afkomstig is. Ik weet niet, of men dit verschijnsel, „la sensation du déjà vu" [„het gevoel van het reeds gezien"], wel eens in ernst heeft aangevoerd om daarmede te bewijzen, dat de mensch reeds vroeger een ander bestaan heeft doorgemaakt, en dat de ziel zich van dat vorige leven iets herinnert.[1]) Wel hebben de psychologen er hun aandacht aan geschonken en op allerlei speculatieve manieren getracht dit raadsel op te lossen. De verklaringen, die men ervan heeft gegeven, schijnen mij geen van alle juist te zijn, omdat in al die verklaringen uitsluitend rekening is gehouden met begeleidende verschijnselen en voorwaarden die gunstig zijn voor het optreden van het verschijnsel. Die psychische processen echter, die (zooals uit mijn waarnemingen blijkt) alleen als oorzaak van het verschijnsel van het „déjà vu" moeten worden beschouwd, namelijk de onbewuste fantasieën, worden tegenwoordig nog door vrijwel alle psychologen verwaarloosd.

Ik geloof dat men ongelijk heeft, wanneer men de gewaarwording van het reeds-vroeger-doorleefd-hebben een zinsbedrog noemt. In zulke oogenblikken wordt er inderdaad aan iets geraakt, dat men reeds eens doorleefd heeft, alleen kan men zich dit laatste niet bewust herinneren, omdat het nooit bewust gewéést is. De gewaarwording van het „déjà vu" is dus eigenlijk, kortweg gezegd, de herinnering aan een onbewuste fantasie. Er zijn onbewuste fantasieën (of dagdroomen), zooals er ook bewuste fantasieën zijn, die iedereen uit eigen ervaring kent.

---

[1]) Inderdaad is dit verschijnsel in de spiritistische literatuur (en naar ik meen ook in de theosophische) wel eens aangevoerd als „bewijs" voor de zielsverhuizing. (Vert.)

Ik weet, dat het onderwerp een uitvoerige bespreking zou verdienen, doch ik zal hier slechts de analyse van een enkel geval van „déjà vu" mededeelen, waarin dit verschijnsel bijzonder krachtig en langdurig optrad. Een thans 37-jarige dame beweert, dat zij zich absoluut zeker herinnert, dat zij, toen zij 12½ jaar was, voor het eerst bij schoolvriendinnetjes buiten op bezoek was geweest, en toen zij daar den tuin inkwam had zij dadelijk het gevoel gehad, dat zij daar al eens vroeger geweest was; diezelfde gewaarwording had zij nog eens gekregen, toen zij in de kamers kwam, zoodat zij meende, dat zij van te voren kon zeggen, in welke kamer zij nú zou komen, wat voor uitzicht men van daaruit had, enz. Nu is het volkomen zeker, zooals door navraag bij de ouders is gebleken, dat dit gevoel van herkenning niet zijn oorzaak daarin kon hebben, dat zij vroeger, b.v. als heel klein kind, al eens in dat huis en in dien tuin was geweest; zij was daar nimmer te voren geweest. De dame, die ons dit geval mededeelde, zocht niet naar een psychologische verklaring, maar zag in deze gewaarwording van herkenning een soort prophetie, die betrekking had op de beteekenis, welke deze vriendinnen later voor haar gevoelsleven kregen. Wanneer wij echter de omstandigheden in aanmerking nemen, waaronder het verschijnsel bij haar optrad, komen wij tot een andere opvatting. Toen zij destijds bij die meisjes op bezoek ging, wist zij dat hun eenige broer zwaar ziek was. Zij kreeg hem bij het bezoek ook te zien, vond dat hij er zeer slecht uitzag en dacht bij zichzelf, dat hij wel spoedig zou sterven. Nu had haar eigen eenige broer eenige maanden tevoren diphterie gehad en was zeer ernstig ziek geweest; gedurende zijn ziekte was ze wekenlang buitenshuis geweest, bij familie. Zij meent, dat deze broer bij dit uitstapje met haar is meegeweest, en zij gelooft zelfs, dat het zijn eerste uitstapje na zijn ziekte is geweest, maar toch is haar herinne-

ring op dit punt merkwaardig onduidelijk, terwijl alle andere bijzonderheden, en vooral de jurk, die zij dien dag had aangehad, haar bijzonder duidelijk voor oogen staan. Voor een kenner is het niet moeilijk, uit deze teekenen op te maken, dat de verwachting, dat haar broer zou sterven, destijds bij het meisje een groote rol heeft gespeeld en òf nooit bewust is geworden, òf na den gelukkigen afloop der ziekte krachtig is verdrongen. Ware het slecht afgeloopen, dan zou zij een andere jurk, namelijk een rouwjurk, hebben moeten dragen.[1] — Bij de vriendinnetjes vond zij nu overeenkomstige omstandigheden, den eenigen broer zoo ziek, dat hij wellicht spoedig zou sterven, zooals korten tijd daarna ook werkelijk gebeurde. Zij had zich nu eigenlijk bewust moeten herinneren, dat zij enkele maanden tevoren deze situatie zelf had doorleefd; dit (deze herinnering) was echter door de verdringing verhinderd, en inplaats daarvan bracht zij het herinneringsgevoel over op de kamers, op den tuin en het huis, en kreeg een „fausse reconnaissance" [foutieve herinnering], dat zij dat allemaal vroeger al eens net zoo had gezien. Uit het bestaan der verdringing mogen wij concludeeren, dat de verwachting, die zij destijds had gekoesterd, dat haar broer sterven zou, tamelijk veel op een wenschfantasie heeft geleken. Indien haar broer gestorven was, zou zij het eenige kind gebleven zijn. In haar later opgetreden neurose had zij zeer te lijden van den angst, dat zij haar ouders zou verliezen, en de analyse kon, evenals dat gewoonlijk het geval is, aantoonen dat deze angst overeenkwam met een onbewusten wensch van denzelfden inhoud.

Voor mijn eigen vluchtige ervaringen van „déjà vu" heb ik op soortgelijke manier een verklaring kunnen vin-

---

[1]) Daarom is de niet-rouw-jurk, die zij dien dag had aangehad, haar zoo duidelijk in de herinnering gebleven. (Vert.)

den in den toestand, waarin mijn gevoelsleven op dat oogenblik verkeerde. [Deze toestand, deze gevoelens zou men als volgt onder woorden kunnen brengen:] „Nu zou er weer reden bestaan, om die (onbewuste en mij onbekende) fantasie te verlevendigen, die ik bij die en die gelegenheid had, en waarin ik mijn wensch, dat ik in betere omstandigheden mocht verkeeren, vervuld voorstelde."[1])

V. Toen ik onlangs in de gelegenheid was, een philosophisch geschoolden collega eenige voorbeelden van het vergeten van eigennamen met de analysen ervan mede te deelen, antwoordde hij haastig: „Dat is allemaal heel aardig, maar bij mij gaat het vergeten van namen anders in zijn werk." Het spreekt vanzelf, dat men er zich niet zoo gemakkelijk mag afmaken; ik geloof niet, dat die collega er ooit tevoren van gehoord had, dat men, bij het vergeten van namen, door analyse de oorzaak hiervan op het spoor kon komen. Hij kon ook niet zeggen, hoe het bij hem dan wèl toeging. Maar zijn opmerking raakt toch een quaèstie aan, waarop velen wel grooten nadruk zullen willen leggen. Is de verklaring, die wij voor de foutieve en de toevalshandelingen hebben gegeven, nu voor alle gevallen of slechts voor enkele gevallen geldig, en zoo

[1]) Deze verklaring van het verschijnsel van het „déjà vu" is totnogtoe slechts door een enkel waarnemer als juist erkend. Dr. Ferenczi die den derden druk van dit boek met zooveel waardevolle bijdragen heeft vermeerderd, schrijft mij hieromtrent: „Ik heb mij zoowel bij mijzelf als bij anderen ervan overtuigd, dat het onverklaarbare gevoel van herkenning zijn ontstaan te danken heeft aan onbewuste phantasieën, waaraan men in een gegeven oogenblik door bepaalde omstandigheden onbewust wordt herinnerd. Bij een mijner patienten ging het schijnbaar anders, in werkelijkheid echter net zoo. Bij hem kwam dit gevoel zeer dikwijls terug, het bleek echter telkens, dat het afkomstig was van een vergeten (verdrongen) gedeelte van een droom uit den afgeloopen nacht. Het schijnt dus, dat de „sensation du déjà vu" niet alleen van dagdroomen, maar ook van nachtelijke droomen afkomstig kan zijn."

dit laatste het geval mocht zijn, hoe kan men dan uitmaken op welke gevallen deze verklaring toepasselijk is? Bij de beantwoording van deze vraag laat mijn ervaring mij in den steek. Ik kan slechts zeggen dat ik niet geloof dat het besproken verband zelden bestaat, want zoo dikwijls ik bij mijzelf en bij mijn patienten de proef ervan heb genomen, bleek hetzelfde verband te bestaan, als in de medegedeelde voorbeelden, of was er althans gegronde reden om te vermoeden dat dit verband bestond. Het is niet te verwonderen, dat het niet altijd gelukt, de verborgen beteekenis der symptoomhandeling te ontdekken, aangezien de grootte der innerlijke weerstanden, die zich tegen de oplossing van dit raadsel verzetten, daarbij een belangrijke factor vormt. Men is ook niet in staat, bij zichzelf of bij patienten elken droom te verklaren; om aan te toonen, dat de theorie algemeen geldig is, is het voldoende, wanneer men een eindweegs kan binnendringen in den verborgen samenhang. Het gebeurt meermalen dat een droom, die den dag na den droomnacht weerstand biedt aan de poging, hem te analyseeren, zich een week of een maand later zijn geheim laat ontfutselen, wanneer er ondertusschen in de werkelijkheid een verandering heeft plaats gehad, waardoor de strijd tusschen de psychische machten is geluwd. Hetzelfde is ook het geval bij de oplossing der symptoomhandelingen; het voorbeeld van verlezen „In een vat door Europa" op blz. gaf mij de gelegenheid, te laten zien hoe een symptoom, waarvoor men aanvankelijk de verklaring niet heeft kunnen vinden, voor de analyse toegankelijk wordt wanneer de verdrongen gedachten niet meer van zoo groot actueel belang zijn.[1]) Zoolang de mogelijkheid bestond, dat mijn broer

[1]) ....„wenn das reale Interesse an den verdrängten Gedanken nachgelassen hat."

den door mij begeerden titel eerder verkreeg dan ik, kon ik er niet in slagen de oorzaak der genoemde verlezing door analyse aan het licht te brengen; toen het bleek, dat hij dien titel waarschijnlijk niet vóór mij zou krijgen, werd het mij plotseling duidelijk, langs welken weg ik de oplossing van het raadsel kon vinden. Het zou dus onjuist zijn, van alle gevallen, waarin de analyse niet gelukt, te beweren dat zij op een andere manier ontstaan zouden zijn als volgens het beschreven psychische mechanisme; om dit aan te nemen zou men andere dan alleen deze negatieve bewijzen moeten aanvoeren. Ook de neiging, die zoo ongeveer bij alle gezonde menschen schijnt te bestaan, om voor hun foutieve en symptoomhandelingen een andere verklaring te geven, geeft geen schijn van bewijs; deze neiging is, zooals zeer begrijpelijk is, een uiting van dezelfde ziele-machten, die een geheim ervan gemaakt hebben, die daarom ook hun best doen dit geheim te bewaren, en zich ertegen verzetten dat dit geheim aan het licht wordt gebracht.

Aan den anderen kant moeten wij niet over 't hoofd zien, dat de verdrongen gedachten en neigingen niet in staat zijn, zich zelfstandig in symptoomhandelingen tot uiting te brengen. Onafhankelijk van hun eigen aanwezigheid moet de technische mogelijkheid voor het totstandkomen dezer verschijnselen bestaan; de neiging van het verdrongene, om tot uiting te komen, maakt dan gaarne gebruik van deze mogelijkheid. Welke omstandigheden het nu zijn, welke factoren van woord- en zinsbouw en dergelijke, waardoor die technische mogelijkheid ontstaat, dat hebben, voor het geval van het verspreken, verlezen en verschrijven, philosofen en philologen getracht vast te stellen. Wanneer wij nu op deze wijze, bij de voorwaarden voor het totstandkomen van symptoomhandelingen, onderscheid maken tusschen de onbewuste drijfveer en de physiologische en psycho-physische factoren, dan blijft het nog een

open vraag, of er bij gezonde menschen nog andere factoren zijn, welke, inplaats van de onbewuste drijfveer doch op dezelfde manier, de hoofdoorzaak voor het totstandkomen van foutieve- en symptoomhandelingen kunnen uitmaken. Deze vraag te beantwoorden behoort niet tot mijne taak.

Het ligt overigens niet in mijn bedoeling, het verschil tusschen de psychoanalytische en de gewone opvatting der misprestaties, dat toch al groot genoeg is, nog te overdrijven. Veeleer zou ik juist de aandacht willen vestigen op gevallen waarin dat verschil lang zoo duidelijk niet is. In de minst gecomplieerde en opvallende voorbeelden van verspreken en verschrijven, waar b.v. alleen 2 woorden zijn samengetrokken, of een woord of een letter is uitgevallen, is die verklaring niet zoo ingewikkeld. Van psychoanalytisch standpunt kan men beweren, dat in die gevallen de bedoeling op een of andere manier gestoord werd, maar kan niet aangeven, waardoor die storing tot stand kwam, en wat zij uitdrukken wou. Zij heeft het dan niet verder gebracht, dan te kennen te geven, dat zij er was! In deze gevallen ziet men dan ook den, door ons nooi tbestreden, begunstigenden invloed van klankovereenkomst, of voor de hand liggende psychologische associaties. Maar het is van wetenschappelijk standpunt een billijken eisch, dat men dergelijke rudimentaire gevallen van verspreken en verschrijven beoordeelt naar de duidelijkere, waarvan het onderzoek zoo ondubbelzinnig opheldering geeft omtrent de oorzaken van zulke misprestaties.

VI. Zoowel bij de bespreking van het verspreken, als bij de andere vergissingen en symptoomhandelingen, hebben wij niet anders gedaan dan aangetoond, dat deze verschijnselen een verborgen motiveering hebben, en wij hebben, met behulp van de middelen die de psychoanalyse ons verschaft, ons den weg gebaand welke ons tot de

kennis van deze motiveering heeft gebracht. Totnogtoe hebben wij ons weinig beziggehouden met het algemeene karakter en de bijzonderheden van de psychische factoren, welke in de bedoelde verschijnselen tot uiting kwamen, en in elk geval hebben wij geen poging gedaan, om nader vast te stellen of deze factoren steeds van eenzelfde soort zijn. Wij zullen ook thans niet trachten deze vraag volledig te beantwoorden, want bij de eerste schreden op dit gebied zullen wij reeds spoedig bemerken, dat men dit gebied beter van een anderen kant kan binnendringen.[1]) Men kan hier eenige vragen stellen, die ik kort wil bespreken. 1. Wat hebben de gedachten en neigingen, die zich door de foutieve- en symptoomhandelingen kenbaar maken, voor inhoud en waar komen zij vandaan? 2. Aan welke voorwaarden moet voldaan zijn, opdat een gedachte of een neiging wordt genoodzaakt en instaatwordt gesteld, zich van deze middelen te bedienen om tot uiting te komen? 3. Kan men aantoonen, dat er een standvastige betrekking bestaat tusschen de soort der vergissing en den aard der gedachten die daardoor tot uitingkwamen?

Ik zal beginnen met eenig materiaal voor de beantwoording dezer laatste vraag bijeen te brengen. Bij het bespreken van de voorbeelden van verspreken bleek het ons noodig te zijn, verder te zien dan alleen naar den inhoud van den zin die bewust bedoeld werd, en hebben wij de oorzaak der stoornis moeten zoeken buiten het bedoelde. Deze oorzaak lag in een aantal gevallen nogal voor de hand en was aan het bewustzijn van den spreker bekend. In de schijnbaar eenvoudigste en doorzichtigste voorbeelden was de stoornis teweeggebracht door dezelfde gedachte, doch in een andere formuleering, die evenveel recht van bestaan had, zonder dat men had kunnen zeggen,

[1]) Namelijk o. a. door hetgeen de droom-studie heeft geleerd. Vergelijk de meergenoemde werkjes: „De Droom als uiting van het onbewuste zieleleven" (Freud) en „De Droom en de Mythologie" (Abraham). (Vert.)

waarom de eene formuleering het onderspit moest delven voor de andere (contaminaties van Meringer en Mayer). In een tweede groep van gevallen werden de storende woorden tegengehouden door een overweging, welke echter niet sterk genoeg bleek om deze woorden geheel tegen te houden („te voorzwijn gekomen").[1]) Ook de bewoordingen, welke [ten deele] werden teruggehouden, waren den spreker volkomen bewust. Eerst bij gevallen van de derde groep kan men ten volle beweren, dat hier de storende gedachte een geheel andere was als die welke men bedoelde uit te spreken, en men kan hier weer onderscheid maken tusschen twee, naar het schijnt essentieel verschillende categorieën. In het eene geval staat de storende gedachte door associaties in verband met datgene, wat hij verstoort (stoornis door tegenspraak), in het andere geval is er geen dusdanig innerlijk verband tusschen deze beiden, en is het gestoorde woord door een oppervlakkige associatie, die ons nogal zonderling voorkomt, verbonden met de storende gedachte, die dikwijls onbewust is. In de voorbeelden, die ik uit mijn psychoanalyses heb medegedeeld, staat de geheele gesproken zin onder den invloed van gedachten, die terzelfder tijd actief geworden zijn, maar die geheel onbewust zijn. Deze gedachten verraden zich òf door de stoornis zelf (Klapper schlange — Kleopatra), òf zij oefenen indirect invloed uit, door het mogelijk te maken, dat de afzonderlijke onderdeelen van den zin, dien men wilde zeggen, elkander storen (zooals in het geval waar iemand zeide: „Ase natmen," doordat „Hasenauer strasse," herinneringen aan een Française hem door het hoofd spelen). De teruggehouden of onbewuste gedachten, die de stoornis in het spreken

[1]) In het voorbeeld, waaraan hier herinnerd wordt, was dit dus deze overweging, dat de spreker voorzichtig moest zijn dat hij zich niet te beleedigend uitliet. (Vert.)

veroorzaken, kunnen van den meest uiteenloopenden aard zijn. Een algemeenen regel kunnen wij dus na dit overzicht niet opstellen.

Het vergelijkend onderzoek van de voorbeelden van verlezen en verschrijven leidt tot hetzelfde resultaat. Enkele gevallen schijnen, evenals bij het verspreken, hun ontstaan te danken te hebben aan een verdichting, waarvoor overigens geen reden bekend is (b.v. „der A p f e"). Men zou echter wel graag willen weten, of er niet nog aan bepaalde voorwaarden moet zijn voldaan, eer zulk een verdichting, die in den droomarbeid [1]) overeenkomstig den regel is, maar die in ons wakende denken een fout is, tot stand komt, en de medegedeelde voorbeelden geven op die vraag geen antwoord. Ik zou hieruit echter volstrekt niet willen concludeeren, dat er géén dergelijke factoren in het spel zijn behalve dan de verminderde bewuste aandacht, aangezien het mij elders is gebleken, dat juist automatische handelingen bijzonder nauwkeurig en betrouwbaar gebeuren. Ik zou er eerder den nadruk op willen leggen, dat hier, evenals het in de biologie zoo vaak het geval is, de normale of ten naastenbij normale toestand den onderzoeker meer moeite geeft dan de pathologische toestand. Hetgeen hier bij de verklaring van deze zeer lichte stoornissen nog duister blijft, zal, naar ik verwacht, wel worden opgehelderd door hetgeen het onderzoek van ernstiger stoornissen aan het licht brengt.

Ook bij het verlezen en verschrijven zijn er talrijke voorbeelden, waarin een meer verwijderde en samengestelde oorzaak blijkt te bestaan. „In een vat door Europa" is een lees-stoornis, die verklaard kan worden door den invloed van een gedachte, die geheel vreemd is aan den inhoud van den gelezen zin, maar die afkomstig is van een

---

[1]) Zie o.a. Freud, „De Droom" enz. (Vert.)

verdrongen opwelling van jaloerschheid en eerzucht, en die van de dubbele beteekenis van het woord „Beförderung" gebruik maakt om zichzelf in verband te brengen met het onbelangrijke en onschuldige onderwerp, waarover ik aan het lezen was. In het geval „Burckhard" is het deze naam zelf, waardoor de verwisseling van twee verschillende, doch gelijknamige personen mogelijk wordt.

Het lijdt geen twijfel, dat de stoornissen der spraak makkelijker tot stand komen, en dus minder zware eischen stellen aan de storende oorzaak, dan de stoornissen der andere psychische functies.

Een andere quaestie is het met het vergeten in eigenlijke zin. (Het vergeten van eigennamen en vreemde woorden,— in deze gevallen zeggen wij dat iets ons is „ontschoten" — dat in hoofstuk I en II is behandeld, en het vergeten van voornemens (dit noemen wij ook wel „nalatigheid") zou men kunnen onderscheiden van het vergeten in engeren zin). De hoofdvoorwaarden, waaronder het normale vergeten tot stand komt, zijn onbekend.[1]) Men moet er ook

---

[1]) Over het mechanisme van het eigenlijke vergeten kan ik de volgende aanwijzingen geven. Het herinneringsmateriaal ondergaat in het algemeen den invloed van twee werkingen, de verdichting en de misvorming. De misvorming is het werk van zekere machten die in het zieleleven heerschen, en heeft voornamelijk plaats bij die herinnerings-resten, die nog in staat gebleven zijn aandoeningen op te wekken. Verdichting heeft hierbij echter minder plaats, daar deze resten daartegen meer weerstand bieden. De onbelangrijk (indifferent) geworden herinneringsresten bieden daaraan geen weerstand en worden sterk verdicht. Bovendien kan men waarnemen, dat de misvormingsneiging („die Entstellungs-Tendenzen") welke daar, waar zij zich wilde uiten, haar werkzaamheid niet kon ontvouwen, zich verzadigt aan het indifferente materiaal. Doordat dit proces van verdichting en misvorming langen tijd duurt, en gedurende al dien tijd alle recente [kort geleden plaats gevonden hebbende] gebeurtenissen wijzigend inwerken op den geheugen-inhoud meenen wij, dat het de tijd is, die de herinneringen onzeker en onduidelijk maakt. Hoogstwaarschijnlijk is er bij het vergeten geen sprake van een directen invloed van den tijd. — Aan de verdrongen herinneringsresten kan men constateeren, dat deze zelfs door een zeer langen tijd geen ver-

aan denken, dat niet alles vergeten is, wat men ervoor aanziet. Onze verklaring heeft hier slechts te maken met die gevallen, waarin het vergeten ons verbaast, voor zoover daarbij de regel, dat het onbelangrijke wordt vergeten, het belangrijke echter door het geheugen wordt bewaard, niet opgaat! Bij de analyse van die voorbeelden van vergeten, waarbij een bijzondere verklaring noodig schijnt, blijkt steeds dat de drijfveer voor het vergeten daarin was gelegen, dat er een tegenzin bestond tegen het herinneren van iets, dat onaangename aandoeningen kan opwekken. Wij komen tot het vermoeden, dat deze beweegreden zich in het zieleleven steeds poogt te doen gelden, doch door andere, tegenwerkende krachten daarin vaak wordt belemmerd. Het schijnt wel een zeer nauwkeurig psychologisch onderzoek waard te zijn, om den omvang en de beteekenis van dezen tegenzin tegen het herinneren van onaangename indrukken nader vast te stellen, ook doet zich hier de vraag voor, welke bijzondere voorwaarden vervuld moeten zijn, om het mogelijk te maken, dat het vergeten, waarnaar steeds wordt gestreefd, in bepaalde gevallen mogelijk wordt gemaakt.

Bij het vergeten van voornemens treedt een andere factor op den voorgrond; het conflict, dat wij bij het verdringen

---

andering hebben ondergaan. Het blijkt trouwens uit verschillende andere feiten, dat het onbewuste „tijdeloos" is, dat het los is van den tijd, als 't ware het begrip tijd niet kent. („Das Unbewusste ist überhaupt zeitlos.") De voornaamste en tevens vreemdste eigenaardigheid van het vasthouden in den geest is deze, dat alle indrukken eenerzijds net zoo bewaard zijn gebleven, als zij werden opgenomen, en bovendien nog in al die vormen, welke deze indrukken bij elk later tijdperk der ontwikkeling hebben aangenomen, een eigenaardigheid, die men door geen vergelijking met een verschijnsel op eenig ander gebied duidelijker kan maken. Ingevolge deze theorie zou dus elke toestand van den geheugeninhoud, welke vroeger heeft bestaan, weer in de herinnering kunnen worden gebracht, zelfs wanneer de bestanddeelen ervan alle oorspronkelijke betrekkingen reeds lang voor latere hebben verwisseld.

van het voor-de-herinnering-onaangename slechts vermoedden, kan men hier voelen en tasten, en bij de analyse der voorbeelden herkent men steeds een tegenwerkenden wil, die zich tegen het voornemen verzet, zonder het te niet te doen. Evenals bij de vroeger besprokene mis-prestaties („Fehlleistungen") kan men ook hier twee verschillende vormen onderscheiden: òf de tegenwerkende wil keert zich direct tegen het voornemen (wanneer dit op een eenigszins belangrijk doel is gericht), òf hij is niet tegen het voornemen zelf gericht, maar is daarmede verbonden door een oppervlakkige associatie (bij weinig belangrijke, haast indifferente voornemens).

Ditzelfde conflict beheerscht ook de verschijnselen van het mis-grijpen. De neiging of opwelling, het streven, dat in het storen der handeling tot uiting komt, is dikwijls een streven in tegenovergestelde richting, maar nog vaker is het daaraan geheel vreemd, en maakt slechts van de gelegenheid gebruik, om bij het uitvoeren van de handeling tot uiting te komen door deze handeling te storen. De gevallen, waarin de stoornis door een innerlijke tegenspraak ontstaat, zijn het meest van beteekenis en hebben ook betrekking op de meer belangrijke verrichtingen.

Bij de toevals- of symptoomhandelingen treedt dan het innerlijke conflict nog meer op den achtergrond. Deze bewegingsverschijnselen, die door het bewustzijn met geringschatting worden beschouwd of geheel over het hoofd worden gezien, dienen als middel om zeer verschillende onbewuste of teruggedrongen gedachten of neigingen tot uiting te brengen; meestal zijn ze een symbolische uitbeelding van fantasieën of wenschen.

Op de eerste vraag, waarvandaan de gedachten en opwellingen komen, die in de mis-prestaties tot uiting komen, kan men antwoorden, dat het in een aantal gevallen makkelijk kan worden aangetoond, dat de storende gedachten afkomstig zijn van onderdrukte gemoedsaandoeningen.

Egoïstische, jaloersche, vijandige gevoelens en opwellingen, die onder den druk der zedelijke opvoeding staan, maken bij gezonde menschen niet zelden van den weg der misprestaties gebruik, om hun onloochenbaar bestaande, maar door de hoogere ziele-strevingen niet erkende macht op de een of andere manier te uiten. Dat men deze foutieve- en symptoomhandelingen laat gaan, moet grootendeels worden beschouwd als een makkelijke, geriefelijke manier om het immoreele in ons een oogenblik vrij spel te laten. Onder deze onderdrukte neigingen spelen de verschillende sexueele aandriften een niet geringe rol. Dat juist deze zoo weinig voorkomen in de gedachten, die de analyse in mijn voorbeelden te voorschijn bracht, heeft een zeer begrijpelijke reden.[1]) Doordat ik voornamelijk voorbeelden uit mijn eigen zieleleven heb geanalyseerd, deed ik a priori een partijdige keuze, en sloot het sexueele daarbij vrijwel uit. In weer andere gevallen schijnen de storende gedachten afkomstig te zijn van volmaakt onschuldige overwegingen en tegenwerpingen.

Wij komen nu aan de tweede vraag, n.l. aan welke psychologische voorwaarden moet voldaan zijn, opdat een gedachte niet in zijn volledige gedaante tot uiting komt, maar als 't ware parasiteerend, als wijziging en stoornis van een andere gedachte aan den dag moet treden. Uit de meest typische voorbeelden van foutieve handeling („Fehlhandlung") schijnt men te moeten concludeeren, dat deze voorwaarde in verband staat met de meerdere of mindere geschiktheid [van een gedachte] om bewust te worden, met de in meer of minder sterke mate bestaande „verdringing" van die gedachte. Maar gaat men dit nu aan andere voorbeelden na, dan is daarin van die verdringing hoe langer hoe minder te bespeuren. De neiging,

[1]) Freud zegt: „ist ein Zufall des Materials," en bedoelt daarmee: dit komt bij d i t materiaal nu toevallig zoo uit, doordat ik.... enz. (Zie den volgenden zin.) (Vert.)

iets weg te laten omdat het te tijdroovend is, de overweging, dat de bedoelde gedachte niet zoo onmiddellijk in verband staat met hetgeen men wilde zeggen, schijnen even goed te kunnen bewerken dat een gedachte wordt teruggedrongen (welke gedachte er dan op aangewezen is, zich te uiten door de uiting van andere gedachten te storen) als de zedelijke veroordeeling van een weerspannige gevoelsneiging, of het feit, dat een gedachte afkomstig is van een geheel onbewusten gedachtengang. Een juist inzicht van den algemeenen aard der voorwaarden, waaronder toevalshandelingen tot stand komen, kan men op deze wijze niet verkrijgen. Intusschen leert men bij dit onderzoek één belangrijken regel kennen: hoe onschuldiger de beweegreden der mis-prestatie is, hoe minder onbetamelijk (en dus hoe minder ongeschikt om bewust te worden) de gedachte is, die erin tot uiting komt, des te gemakkelijker is het ook, de oplossing van het verschijnsel te vinden, wanneer men er zijn aandacht op vestigt; de lichtste gevallen van verspreken worden dadelijk door den spreker bemerkt en door hemzelf verbeterd.[1]) Ligt de beweegreden echter in werkelijk verdrongen neigingen of gedachten, dan is er voor de verklaring van het verschijnsel een nauwkeurige analyse noodig, en ook deze analyse kan nu en dan op moeilijkheden stuiten of mislukken.

Men mag dus het resultaat van het laatstgenoemde onderzoek wel beschouwen als een aanwijzing, dat de bevredigende verklaring voor de psychologische voorwaarden waaronder toevalshandelingen ontstaan, langs anderen weg en vanuit een ander gebied gezocht moet worden. De welwillende lezer moge dan ook deze uiteenzetting beschouwen als het toonen der breukvlakken, die ontstaan zijn op de plaatsen, waar dit onderwerp tamelijk kunstmatig uit een grooter geheel is losgemaakt.

) En hij vindt dan ook betrekkelijk gemakkelijk de oorzaak der verspreking. (Vert.)

VII. Laat mij met enkele woorden althans eenigszins aanduiden, welk grooter geheel hier wordt bedoeld. De wijze van ontstaan (het „mechanisme") van de foutieve en symptoomhandelingen, die wij door de toepassing der analyse hebben leeren kennen, komt in hoofdzaak overeen met het mechanisme der droomvorming, dat ik in het hoofdstuk over den „droomarbeid" (droombewerking) van mijn boek over droomuitlegging („die Traumdeutung") heb uiteengezet. In beide gevallen vindt men verdichtingen en compromis-vorming (contaminaties); in beide gevallen heeft men deze situatie, dat onbewuste gedachten langs een ongewonen weg, langs oppervlakkige associaties, als een wijziging van andere gedachten tot uiting komen. De ongerijmdheden, de belachelijke nonsens en de onjuistheden uit den droominhoud [d.w.z. de droom zooals die ons bewust wordt], welke maken dat de droom nauwelijks als een geestesproduct wordt erkend, ontstaan op dezelfde manier (hoewel daarbij een ruimer gebruik wordt gemaakt van de aanwezige middelen), als de gewone vergissingen en symptoomhandelingen uit ons dagelijksch leven. *In beide gevallen blijkt de schijnbaar gebrekkige of verkeerde werking te zijn ontstaan door een eigenaardige samenwerking*[1]) *van twee of meer correct plaatsvindende prestaties.* Uit deze overeenkomst kunnen wij een belangrijke gevolgtrekking maken: De eigenaardige manier-van-werken, waarvan wij het meest opvallende product in den droominhoud zien, mag niet aan den slaaptoestand van het zieleleven worden toegeschreven, aangezien wij in de symptoomhandelingen [enz.] een zoo overvloedig bewijsmateriaal bezitten, waaruit blijkt, dat deze werkzaamheid ook ge-

[1]) Freud zegt: „Interferenz." Interferentie is de samenwerking van twee bewegingen, die door hun inmenging elkaars werking dan eens versterken, dan eens verzwakken of wijzigen. (Vert.)

durende het waak-leven bestaat. Om dezelfde reden mogen wij ook een diepgaand verval van de geesteswerkzaamheid, een ziekelijke wijze van functioneeren niet als noodzakelijke voorwaarde beschouwen voor deze ons zoo abnormaal en vreemd lijkende psychische processen.

Het wordt ons pas mogelijk, de vreemdsoortige psychische werkzaamheid, waardoor zoowel de foutieve- en symptoomhandelingen als de droombeelden ontstaan, juist te beoordeelen, wanneer wij weten, dat de psycho-neurotische verschijnselen, en voornamelijk de geestes-producten van de hysterie en de dwangneurose, in hun mechanisme [wijze van ontstaan] eveneens de voornaamste kenmerken van deze manier-van-werken vertoonen. Hier zouden wij dus ons onderzoek kunnen voortzetten. Het heeft echter voor ons nog een bijzondere waarde, dat wij de foutieve-, toevals- en symptoomhandelingen in het licht dezer laatste analogie kunnen bezien. Wanneer wij er een overeenkomstige beteekenis aan toekennen als aan de neurotische verrschijnselen, kunnen wij nu eerst recht begrijpen en lijkt iets dat zoo dikwijls wordt beweerd, ons veel waarschijnlijker, namelijk dat er geen scherpe grens bestaat tusschen hetgeen wij nerveus maar nog normaal en hetgeen wij abnormaal noemen, en dat wij allen een beetje nerveus zijn. Afgezien van hetgeen de medische ervaring leert, zou men verschillende typen kunnen construeeren, waarbij slechts een aanduiding van nervositeit bestaat— men zou ze „formes frustes" [1]) van de neurosen kunnen noemen —; waarbij slechts weinig verschijnselen bestaan, of deze slechts zelden en niet in hevige mate optreden, waarbij men zich dus het aantal [verschillende] verschijnselen, hun hevigheid

[1]) „Formes frustes" zijn die vormen eener ziekte, waarbij niet alle karakteristieke verschijnselen, doch slechts enkele ervan aanwezig zijn, en soms van deze zelfs nog slechts een aanduiding. (Vert.)

en duur beperkt dacht; toch zou men dan misschien juist niet op dàt type komen, dat, naar het schijnt, het vaakst den overgang vormt tusschen gezondheid en ziekte. Het type, wiens ziekteverschijnselen de foutieve- en symptoomhandelingen zijn, is namelijk daardoor gekenmerkt, dat de symptomen alleen in de minst belangrijke geesteswerkingen plaats vinden, terwijl alles, wat aanspraak kan maken op een hoogere geestelijke waarde, vrij van stoornis blijft. De tegenovergestelde plaatsing der symptomen, waarbij deze bij de meest gewichtige individueele en maatschappelijke werkzaamheden te voorschijn komen, zoodat de voedselopname en het geslachtsverkeer, de beroepsbezigheden en het maatschappelijk verkeer erdoor worden gestoord, komt bij de zware gevallen van neurosen voor, en het is meer deze plaatsing, [het gebied waar de verschijnselen zich uiten] waardoor deze ernstige vormen van zenuwlijden zich kenmerken, dan b.v. de verscheidenheid of heftigheid der ziekteverschijnselen.

Hetgeen echter zoowel de lichtste als de zwaarste gevallen, — en ook de foutieve- en toevalshandelingen zijn hierbij gerekend — met elkander gemeen hebben, dat is, dat de verschijnselen kunnen worden teruggebracht tot onvolkomen onderdrukt psychisch materiaal, dat uit het bewustzijn is verdrongen, maar toch niet geheel is beroofd van de geschiktheid, om zich op een of andere wijze te uiten.

INHOUD

1921 GODSDIENST EN WIJSBEGEERTE – 1921
ZEDENLEER EN OPVOEDING – ZIELKUNDE
– BEELDENDE KUNSTEN EN MUZIEK –
NATUURKUNDE – BIOLOGIE, PLANT- EN
DIERKUNDE

OP DEZE GEBIEDEN VERSCHENEN BIJ DE MIJ. VOOR GOEDE EN GOEDKOOPE LECTUUR (WERELDBIBLIOTHEEK) TE AMSTERDAM

Alle prijzen zijn geteekend in guldens.
I = ingenaaid, C = carton, L = linnen,
K = keurband.
(Zie belangrijke mededeelingen achteraan)

GODSDIENST EN WIJSBEGEERTE

H. BAKELS, *Het Nieuwe Testament, voor leeken leesbaar gemaakt.* (Herdruk ter perse).

Luther's Leven, Voor Leeken verteld. Geïllustreerd. I. 0.75 C. 1.25 L. 1.40

„Een alleraardigst boekje, prettig te lezen van begin tot eind." *De Blijde Wereld.*

„Het voornaamste uit Luther's leven weet hij interessant te verhalen, en de talrijke illustraties verrijken zijn vertelling niet weinig." *Het Kerkblad.*

Beknopt Bijbelsch woordenboek. L. 3.—

„Welk een bruikbaar handboek heeft hier de predikant en welk een begeerlijk boek voor onze gemeenteleden." *Doopsgezind krantje.*

„Een heerlijk boek om te bezitten voor allen die belang stellen in den Bijbel." *Geloof en Leven.*

Het Instinct der Onsterfelijkheid. Een verzameling van getuigenissen uit alle eeuwen omtrent de onsterfelijkheid der ziel. I. 3.05 C. 3.55 L. 3.70

„Een rijke bloemlezing." *Rott. Ct.*
„Bakels op zijn best." *De Zondagsbode.*
„Een zeer gedocumenteerde studie." *Prov. Gron. Ct.*

....

THOMAS CARLYLE, *„Over Helden, Heldenvereering en Heldengeest in de Geschiedenis".* Zes lezingen. Met inleiding van L. S. Portret. 2e dr. 5e-10e duizend. I. 0.95 C. 1.45 L. 1.60 K. 2.20

Febr. '21 - 6000.

R. CASIMIR, *Beknopte Geschiedenis der Wijsbegeerte.*

Deel I. *Van Thales tot Kant.* De Grieksche Wijsbegeerte; De Middeleeuwen; De Overgangstijd; De Nieuwere Wijsbegeerte. Ter perse.

Deel II. *De Negentiende Eeuw* (Kant; Fichte; Schelling; Marx; Het psychisch Monisme, Fechner, Heymans; Regis-Hegel; Schopenhauer; Herbert; Het Positivisme, Het Materialisme, Individualisme en Socialisme; Stirner, Nietzsche, ters).

A. B. DAVIDS, *Het boek Jesaja.* Met Inleiding.
I. 55 L. 1.05

„Met wat een liefde en met wat groot begrip en toch ook hoe eenvoudig en met zelfbeheersching heeft Davids ons in zijn vertaling Jesaja's profetieën weergegeven. Ik wensch dit boekje binnen ieders bereik."
Dr. Roest in de *Hervorming.*

R. W. EMERSON, *Vertegenwoordigers der Menschheid* (Representatieve Mannen, met 7 afbeeldingen. Vertaald en ingeleid door Jb. Mees P.Rzn. 2e dr. 6/8e duizend) I. 95 C. 1.45 L. 1.60

„Een fijne, bizondere, hoogstaande geest, die ruimten doet overzien en diepten aanschouwen. Een van die menschen, die ons rijker en rustiger maken."

Zeven Essays. Vert. Just Havelaar en N. Havelaár-Mees (2e dr. 7/9e duizend)
I. 0.75 C. 1.25 L. 1.40

Inhoud: Zelfvertrouwen - Verevening - Wetten des Geestes - Liefde - Vriendschap - Verstandigheid - Heldhaftigheid.

„Moge dit boekje vele lezers vinden en doen genieten van de frissche, diepe, rijke gedachten die het bevat."
De Hervorming.

GODSDIENSTIGE VRAAGSTUKKEN, *Zeven Lezingen.*
I. 3.— L. 4.50

„Te midden van de bijna verbijsterende verscheidenheid van stroomingen op godsdienstig gebied kan dit werkje voor velen een zeer welkome wegwijzer wezen."
Dordrechtsche Courant.

„Het is een goede daad der redactie van de W. B. dezen bundel in het licht te geven, in een tijd als dezen, waarin

een algemeene opleving van de studie der richtingen en stroomingen van het relegieuze leven valt waar te nemen.

Het boekje zal blijken voor hen, die er belang in stellen een goede gids te zijn. Erin zijn opgenomen de volgende onderwerpen: De levens- en wereldbeschouwing der Gereformeerden. Recht-Modernisme. Het standpunt der Confessioneelen, de Moderne richting, de Evangelische richting, de Ethische richting, het Christendom der Toekomst; achtereenvolgens van de hand van ds. J. B. Netelenbos, prof. dr. K. H. Roessing, ds. G. H. Wagenaar, dr. A. K. Mankes—Zernike, dr. D. Klein Wassink, ds. S. H. J. James en dr. A. H. De Hartog. *Rotterd. Nieuwsblad.*

ERNST HAECKEL, *Het Monisme.* Als band tusschen Godgeloof en Wetenschap. Vertaling M. W. Cats. I. 0.55 C. 1.05

DR. C. E. HOOYKAAS, *Wat de Bijbel ons te zeggen heeft.* I. 0.10

IMM. KANT, *Ten Eeuwigen Vrede.* Vert. door A. P. Prins met een voorbericht van Prof. Dr. Ph. Kohnstamm. I. 0.55 C. 1.05 L. 1.20

„Wat gezegd werd, is genoeg om het belang van het geschrift, ook en vooral voor onze dagen helaas! te doen uitkomen." *Prov. Overijs. en Zwolsche Crt.*

THOMAS à KEMPIS, *De Navolging van Christus.* Vertaling en Inleiding van Willem Kloos (3e herziene, met nieuwe Inleiding voorziene dr. 9/12e duizend) I. 1.20 C. 1.70

„Het Nederlandsch van Kloos staat in rustig-gevoeligen toon en in harmonisch — ja soms in melodisch — dichterlijke beweging der volzinnen weinig ten achter bij de oorspronkelijke taal." *De Hervorming.*

KERN-MANNOURY, *Het Boeddhisme.* Overzicht van leer en geschiedenis. Naar Prof. Kern's Manuel of Buddhism, onder diens toezicht bewerkt door G. Mannoury. Met illustraties (3e dr. 9/11e duiz.) I. 1.60 C. 2.10

Inhoud: Inleiding - Het leven van Boeddha - De leer van Boeddha - De orde van Boeddha - Geschiedenis van het Boeddhisme - Het Boeddhisme in verband met andere wereldbeschouwingen (Laotse, Socrates).

C. MEYER, *Het Nieuwe Leven.* (In herdruk).

De Theosophie. Haar Oorsprong, Leer en Occulte Methoden. I. 0.75 C. 1.25

De heer *Kees Meyer* heeft zich bij de behandeling van het onderwerp T h e o s o p h i e gesteld op het onpartijdig standpunt, dat men elk stelsel allereerst bekijken moet met het oog van de aanhangers ervan.

Inhoud: Het stoffelijk gebied - Het astraal gebied - Kâmaloka - Het verstandsgebied - Devachan - Het buddisch en nirvânisch gebied - Reïncarnatie - Karma - De Logos - De Cosmos - Het Pad - De Theosophische Vereenigingen - Slot: Eenige nieuwe beschouwingen over het onderwerp.

BLAISE PASCAL, *Gedachten,* vertaald en ingeleid door Fenna de Meijier. Met portret. I. 1.40 L. 1.90

„Een van de beste uitgaven van de Wereld-Bibliotheek." *N. Prov. en Groningsche Courant.*

„Moge Pascal door deze uitgave minder geprezen en meer gelezen worden!" *Het Vaderland.*

„De Inleiding mag een model van klare, beknopte karakteristiek heeten." *Hofstad.*

PLATOON, *Phaidoon,* vertaald door Dr. P. C. Boutens. I. 0.95 C. 1.45

„Het onsterfelijke werk over de onsterfelijkheid."

„Het is te hopen dat deze vertaling door den kunstenaar Boutens, moge bijdrage om Plato weer iets terug te bezorgen van de diepe vereering, die hij voor alle tijden verdient." *Willem Kloos*

JOHANNES RUUSBROEC (de Wonderbare), *Het Sieraad der Geestelijke Bruiloft.* In hedendaagsche taal overgebracht door Mr. Frans Erens. Met portret van Ruusbroec. I. 0.95 C. 1.45 L. 1.60

„Slechts weinigen zullen door hem worden onderwezen, maar ieder die hem met aandacht leest, kan worden geheven."

„De behoefte aan mystieke verdieping ontwaakt en door wien zal men beter laten leiden dan door mannen als Ruusbroec, den Wonderbare?" *De Tijdspiegel.*

DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS, *Het Geloof van den Nieuwen Mensch.* 4e druk. I. 0.75 C. 1.25

Inhoud: Nieuwe Menschen - Wijding - Deemoed - Twijfelmoed - Heiligheid - De Bouwmeester - Nieuw Geloof -

Ascese en Mystieke Moraal - Sociale Beteekenis der Mystieke Moraal - Nieuwe Liefde - Nieuwe Strijd - Nieuwe Godsdienst - Nieuwe Wetenschap - De Koningsmensch - Geestelijkheid.

„En hij werd gehoord en gelezen, wijl hij een persoonlijkheid is, een mensch naar wien geluisterd worden *moet* en naar wien geluisterd worden zal." *De Hofstad.*

BENEDICTUS DE SPINOZA, *Ethica.* Vertaald, ingeleid en toegelicht door Dr. Nico van Suchtelen. Met 2 portretten. I. 1.20 C. 1.70

„Grooten lof hebben wij ook voor de vertaling, de inleiding en de toelichting door Jhr. Dr. Nico van Suchtelen"... *De Kerkelijke Courant.*

PROF. DR. THEOBALD ZIEGLER, *Godsdienst en Godsdiensten.* Vert. J. H. Groenewegen. I. 0.55 1.05

„Wij kunnen niet anders dan dit werkje warm aanbevelen. De scherpe ontleding en onderscheiding van dezen voorlichter zal menig probleem juister doen stellen en menig misverstand uit den weg ruimen." *N. Rott. Courant.*

ZEDENLEER. OPVOEDING

E. W. ASSCHER, *Paedagogische Overwegingen.* I. 1.20 C. 1.70

„Een goed voorbeeld van paedagogische gevallen-leer. We wenschen het boekje in handen van allen die met kinderen hebben om te gaan. *Alg. Handelsblad.*

„Zij zijn door de schrijfster gegoten in den aantrekkelijken vorm van verhaaltjes uit het dagelijksch leven. Een aardig boekje." *Leeuwarder Courant.*

J. BOS-MEILINK, *Kinderlektuur.* I. 0.10

Voor ieder, die een wegwijzer noodig heeft bij het zoeken naar lectuur voor zijn kinderen, een onmisbaar werkje.

A. H. GERHARD, *Beroepskeuze.* I. 0.10

„Een aantal nuttige wenken — met erkenning van de moeilijkheden, die het vinden en leeren van een beroep naar aanleg in den tegenwoordigen tijd met zich brengt — inzake het wegwijsmaken onzer kinderen na hun schooltijd."

Dr. J. H. GUNNING Wz., *Dr. Maria Montessori.* De Italiaansche onderwijshervormster. I. 0.75 C. 1.25

....„Men legt het niet neer voor men het geheel uitgelezen heeft, om het later nog vaak te herlezen."
Indische Gids.

DR. H. T. DE GRAAF, *Om het hoogste Goed.*
I. 1.20 C. 1.70

„De schrijver filosofeert over staat en recht en waarheid, over karakter, schoonheid en menschheid, maar zijn filosofeeren is allerminst abstracte bespiegeling. Wat bij Dr. De Graaf altijd opvalt is, dat hij zoo volop in de werkelijkheid staat." *M. C. v. Mourik Broekman.*

J. HUISMAN, *Hoe houden we onze kinderen bezig?* (Geïllustreerd). I. 0.10

J. KLEEFSTRA, *Grondslagen van Opvoeding en Onderwijs.* I. 0.95 C. 1.45 L. 1.60

....„Een leek kan hier slechts getuigen dat het werk zijn aandacht onverdeeld in beslag nam en hem deed nadenken. Waaruit blijken mag dat het werk voor velen bestemd is"....
Vlaamsche Gazet.

NELLIE VAN KOL, *Aphorismen.* (Over Opvoeding en Leven). Bijeenverzameld door Johanna Dorré — met Inleiding en Aanteekeningen van Mevr. v. Kol. I. 0.55 C. 1.05 K. 1.80

„Een klein pittig boekje, dat ik ieder aanraad te koopen. Vooral voor ons, moeders, die zich bij de opvoeding helaas maar àl te vaak laten leiden door ingevingen van sleur en oogenblik, bevat 't zoo menig nuttigen wenk." *Opwaarts.*

Mr. R. MEES, *De Moraal in het Handelsleven.*
I. 0.55 C. 1.05

„De belezen schrijver die zijn ideeën in zeer aantrekkelijken vorm weergeeft wijst op de fouten in het handelsleven en bespreekt de middelen ter verbetering."
Delftsche Courant.

Dr. J. TH. MOUTON, *De Bond van Zedelijk Onderwijs en zijne werkwijze.* C. 0.25

PLATOON'S *Verdediging van Socrates.* Vertaald en ingeleid door Dr. A. Rutgers. I. 0.55 C. 1.05 L. 1.20

....„een uitgave van eenige dubbeltjes is genoeg, om zich de vreugde te koopen van in geestelijke gemeenschap te staan tot grooten met een reine ziel." *Goudsche Courant.*

FRITS VAN RAALTE, *Vragen van Opvoeding.*
I. 0.55 C. 1.05

Inhoud: Het kleine kind in den loop der tijden - Hoe het kind zich de wereld voorstelt - De Bio-Genetische grondwet - Knappe kinderen - Kindertranen - De macht van het voorbeeld in de opvoeding - Over den invloed van het voorbeeld door litteratuur - Indirecte vermaningen - Het spel der kinderen - Sprookjesvertellen I en II - Verliefde kinderen - Zwakke opvoeders - Redetwistende opvoeding I en II - Aforismen.

„Van Raalte's opstellen geven steun en houvast aan hen, die zich in school of huis wezenlijk ernstig met kinderen willen bezighouden." *Avondpost.*

L. SIMONS, *Hoe kom ik vooruit in de wereld?* I. 0.10

Inhoud: Zelfdril - Vlugheid - Oplettendheid - Feiten - Denken - Zelfkennis - Volharding en durf - Organisatie - Administratie - Zelfhulp en Samenwerking.

J. STÄRCKE, *De sexueele opvoeding onzer jeugd* (2e dr. 9/16e duizend) I. 0.15

„Het boekje is aardig geschreven, het geeft verschillende aannemelijke methoden aan de hand om den kinderen zoo eenvoudig en zoo kinderlijk mogelijk goede voorlichting te geven. Ongemerkt echter geeft de schrijver den ouders zelf de opvoeding op dit gebied die zij eigenlijk allereerst noodig hebben. Verder bevat het boekje nog tal van medische raadgevingen, die zeker nog niet overbodig zullen zijn."
Het Volk.

THEOPHRASTUS, *Karakters.* Vertaald en ingeleid door Dr. P. Groeneboom. I. 0.55 C. 1.05 L. 1.20

....„een aardig boekje, met veel oude wijsheid, die nog nieuw is." *De Avondpost.*

ALFRED RUSSEL WALLACE, *Maatschappelijke Omgeving en Zedelijke Vooruitgang.* Vertaling N. van Suchtelen. I. 0.55 C. 1.05 L. 1.20

„Dit boekje is het werk van een negentig jarige. ....Een man van enorme denkkracht".... *Utr. Prov. en Sted. Dagbl.*

ZIELKUNDE

DR. W. H. COX, *Gevoel en Verstand in de psychologie en in het leven.* L. 3.50

„Een boek dat den lezer met groote helderheid en frisch-

heid orienteert in het gemoedsleven en verschillende zielkundige problemen."

Inhoud: I. Over enkele problemen. II. De mensch en zijn aandoenlijkheid. III. De waardeeringen. IV. Het individu. V. Het groote motief en zijn transformaties. VI. Het dogma en de zelfzucht. VII. Het vrijheidsbeginsel. VIII. De souvereiniteit van personen en groepen. IX. De beteekenis der aandoening. X. De Erotiek.

PROF. DR. SIGMUND FREUD, *De invloed van het onbewuste in ons dagelijksch leven.* (Over: Vergeten — Zich verspreken — Zich vergissen — Onhandigheid en Bijgeloof. Vertaald en uitgebreid door Arts J. Stärcke. L. 3.50

....„De leek behoeft niet bevreesd te zijn dat hij een voor hem niet begrijpelijk of bezwaarlijk werk voor zich zal krijgen, de klare, heldere taal is voor iedereen begrijpelijk en de studie ervan zal de lezer veel kennis bijbrengen van het gedachtenleven, van het onbewuste geestesleven vooral".... *Delftsche Courant.*

Inleiding tot de Psycho-analyse. Vertaald en ingeleid door Dr. A. W. van Renterghem.

Deel I: Vergissingen en Droomen I. 2.25 L. 3.50

Deel II: Leer der Neurosen. I. 2.25 L. 3.50

„En waar zou degene die op dit gebied wenscht te worden ingelicht, zich beter kunnen vervoegen dan aan de bron zelve welke ons hier ontsloten wordt."
Het Groene en Witte Kruis.

„Merkwaardig zijn ze, omdat daarin zaken worden geopenbaard, waarbij wij nooit hebben stil gestaan."
Vox Medicorum

„Dit keurig werk van den genialen Weener geleerde."
De Nederlander.

DR. BERNARD HART, *Geestes- en Gemoedsziekten.* Hun wezen en Herkenning. Vertaald en met een inleiding voorzien door Dr. A. W. van Renterghem I. 0.75 C. 1.25

Inhoud: I. De Geschiedenis der Krankzinnigheid. II. Het psychologische begrip van krankzinnigheid. III. De verschijnselen van krankzinnigheid. IV. Dissociatie. V. Complexen. VI. Conflict. VII. Verdringing. VIII. Openbaringen

van verdrongen complexen. IX. Projectie. X. De onredelijkheid van den krankzinnige. XI. Phantasie. XII. De beteekenis van het conflict.

....„Een zeer belangwekkende studie"....
Het Centrum.

PROF. G. HEYMANS, *Psychologie der Vrouwen.* Onder toezicht van den schrijver vertaald door J. F. van Hees (3e dr. 4e duizend) I. 3.25 L. 4.75

„Het is prachtig materiaal voor allen, die werken voor de verheffing der vrouw." *Opwaarts.*

„Wie over deze dingen voortaan wil medespreken heeft van deze studie kennis te nemen." *Kerkelijke Courant.*

Doel en Middelen der Vereeniging voor Psychical Research. I. 0.25

DR. A. MAEDER, *Genezing en Ontwikkeling in het Zieleleven,* (Psychoanalyse). Vertaald door Dr. N. van Suchtelen, met een voorwoord van Dr. J. R. Katz. I. 0.55 C. 1.05

„Schenkt ons een grondig inzicht der psychoanalyse en hare beteekenis voor het leven." *De Standaard.*

„Een dieptastende psychologiese verhandeling van hooge rang." *Ons Land.*

N. v. SUCHTELEN, *Uit de diepten der ziel.* Samenspraken over Droom en Geweten. Met een algemeene Inleiding over het Psycho-analytisch onderzoek van den droom (2e dr.) L. 3.50

„Wie bereidwillig is van de wegen kennis te nemen die tot het onderbewuste heenleiden, moet het boek doorlezen met bereidwilligheid, omdat een ernstig en bekwaam man aan het woord is, en tevens uit de overweging dat de waarheid van dit onderzoek ligt in geen der afzonderlijke vindingen op zichzelf, maar in het geheel. Elke bijzondere aanduiding zou kunnen falen, terwijl alle te zamen raak treffen." *Dr. J. D. Bierens de Haan.*

Prof. Dr. TH. ZIEHEN, *Hersenen en Zieleleven.* Derde druk bewerkt doër W. A. W. Moll. I. 055 C. 1.05

BEELDENDE KUNSTEN, MUZIEK

H. P. BERLAGE, *Bouwkunst in Holland.* Met 20 illustraties. I. 10

H. L. BERCKENHOFF, *Kunstwerken en Kunstenaars.* I. 1.20 C. 1.70 L. 1.85

„Pittig en frisch werk van den zoo bekenden muziekkriticus."

EMMANUEL DE BOM, *Het Levende Vlaanderen.* (Met 29 illustraties). C. 1.90 L. 2.05

„Schets ons het geestelijk leven van Vlaanderen als een machtig brok volkscultuur, een cultuur die door geen macht ter wereld is ten onder te brengen." *Vragen v. d. Dag.*

THEO VAN DOESBURG, *Drie voordrachten over de nieuwe beeldende kunst.* (Met 39 illustraties). I. 0.95 C. 1.45

„Het is van veel belang dat dit boekje in veler handen komt." *Nieuwe Arnh. C.*

„Voor wie iets over het doel der ultramodernen weten wil, is dit werkje onmisbaar." *De Nederlander.*

VINCENT VAN GOGH, *Brieven aan zijn Broeder.* Uitgegeven en toegelicht door zijn schoonzuster J. van Gogh-Bonger. Met talrijke illustraties. In drie deelen. I. 7.50 K. 12.50

„Doch niet alleen tot den mensch, ook tot den kustenaar brengen de brieven ons nader. Vele reproducties van teekeningen, in den tekst opgenomen, en nog vele portretten en illustraties versieren het mooi uitgegeven werk."
Herman Middendorp in De Tijdspiegel.

HERMAN HANA, *Ornament-ontwerpen voor iedereen.* Het Stempelboekje. Met 64 afb. I. 1.20 C. 1.70

....„De heer Hana laat in dit aardige werkje met een aantal voorbeelden (niet minder dan 64 afbeeldingen buiten den tekst) zien hoe men ook zonder teekenvaardigheid met zijn „stempelmethode", alleen geholpen door wat goeden smaak, heel goede, krachtig-decoratieve ornamenten kan ontwerpen. *Dagblad Stad en Land.*

JUST HAVELAAR, *Vincent van Gogh.* Geïllustreerd.
I. 0.95 C. 1.45

„Just Havelaar heeft de ware methode om over schilderkunst te schrijven, te pakken.".... *Minerva*

WOUTER HUTSCHENRUYTER, *Hoe moet ik muziek genieten?* I. 0.10

Geschiedenis der Toonkunst. I. 2.— C. 2.50

„De schrijver, zijn stof uitermate meester, heeft de behandeling doen gepaard gaan met een frischheid van verhaaltrant, een zuiverheid van nationalen stijl en met een zoo nauwgezet mogelijke uitdieping van vermeldingswaardige feiten." *De Maasbode.*
Populair, zonder oppervlakkigheid." *Delftsch C.*
„Prachtige proeve van volksonderricht." *Standaard.*

---

*Isographieën (*systeem van Meurs*).* Volledige, rijk-geïllustreerde catalogus dezer meesterlijke reproducties. Een kunstwerk op zichzelf. I. 1.—

JULIUS KAPP, *Richard Wagner,* uit het Duitsch vertaald door Louis Landry, met 47 afbeeldingen.
I. 1.20 C. 1.70 L. 1.85

„Kapp's studie is uit gevoelens voortgekomen die alleen den biograaf mogen vervullen: liefde tot de waarheid en eerbied voor het leven dat hij beschrijft. Zij is uiterst nauwkeurig en overzichtelijk saamgesteld."
W. Sibmacher Zijnen.

HERMAN VAN DER KLOOT-MEYBURG, *Landhuisbouw in Nederland.* Buitengewoon rijk geïllustreerd. (Ter perse).

T. LANDRÉ, *De moderne Woninginrichting.* (Geïll.)
I. 0.75 C. 1.25

MEVR. M. E. LELIMAN-BOSCH, *De inrichting onzer woning.* (Geïllustreerd). I. 0.10

EDWARD LEONARD, *Voor 's Lands Wederopbouw* (geïll.) I. 1.75 (voor België frs. 7)

„Een klein, maar belangrijk werkje. Het boekje is voornamelijk bestemd voor Belgische architecten en bouwers,

maar ook in ons land zal menigeen er door gebracht worden tot een grootere waardeering van het moderne in de bouwwereld." *Nieuwe Rott. C.*

S. MOULIJN, *De Lithografische Prentkunst.* (Rijk geïllustreerd). I. 1.20 C. 1.70

„Het is weer een uitmuntend deeltje van de bekende serie: wie het groote publiek nader wil brengen tot de kunst, doe zulks op déze wijze." *Nieuwe Courant.*

„Een uitstekende aanwinst voor de boekenverzameling van elken beoefenaar der grafische vakken." *Graficus.*

MR. JOZEF MULS, *Het Rijk der Stilte, De Kunst en de Oorlog* (met 14 ill.) I. 1.75 (België frs. 7)

ROELOFS, *De Praktijk van het Schilderen.* (Wenken aan collega's, met 7 ill.) I. 1.— C. 1.50 L. 2.—

„Men hoort onder de collega's allerwege met erkenning spreken over dit praktische boekje." *Telegraaf.*

ROMAIN ROLLAND, *Het leven van Beethoven.* Vertaling Dr. J. de Jong. I. 0.75 C. 1.25

CORN. V. D. SLUYS, *Binnenhuiskunst.* (Schitterend geïll.) Ter perse.

W. J. STEENHOFF, *Nederlandsche Schilderkunst in het Rijksmuseum.* Drie deelen, elk met ± 80 illustraties, per deel I. 3.05 C. 4.05 L. 4.35

„Een waar fortuintje is het voor het publiek, van dezen opgewekten gids door 's Rijks verzamelingen thans voor luttel gelds te kunnen profiteeren."
A. Pit in de *Nieuwe Amsterdammer.*

PROF. AUG. VERMEYLEN, *Geschiedenis der Europeesche Plastiek en Schilderkunst* (rijk geïll.) ter perse.

B. P. WIGGERS-VAN IJSSELSTEIN, *Schilderijen zien.* Handboekje voor Leeken. (Geïllustreerd).
I.1.20 C. 1.70

„Belangrijke, leerzame, boeiend geschreven tekst."
De Vrouw en haar huis.

„Haar werk is populair in den goeden zin, onderhoudend, doeltreffend." *Handelsblad.*

NATUURKUNDE

DR. J. VAN DER BILT, *Sterrenkunde.* Een inleiding tot de Studie van het Heelal, met 133 afbeeldingen 2e dr. 7/10e duizend) I. 2.25 C. 2.75 L. 2.90

„Het verschijnen er van is van groote beteekenis voor de populaire sterrenkunde in ons land, — ook hij, die als liefhebber reeds aan sterrenkunde gedaan heeft, kan dit werkje niet missen." *Handelsblad.*

„Niets is verwaarloosd om het werkje bevattelijkheid bij te zetten. Treffende vergelijkingen ontbreken er niet en de bij uitstek mooie en duidelijke platen dragen er niet weinig toe bij. *De Standaard.*

PROF. R. C. DUNCAN, *Techniek en Wetenschap,* naar het Engelsche „The Chemistry of Commerce", bewerkt door W. C. de Leeuw. L. 3.50

„Een buitengewoon interessant boek voor leek en ingewijde." *Vragen van den Dag*

Moderne Wetenschap, 3e geheel herziene bewerking door Dr. F. H. Büchner. In herdruk.

G. DE CLERCQ, *Electriciteitsleer* (met ill.) I. 2.25 C. 2.75 L. 3.25

„Het boek leent zich in het bijzonder voor zelfstudie." *De Telegraaf.*

„. . . is voor den weetgierigen leek een aangename handleiding." *Rott. Nieuwsblad.*

DR. B. G. ESCHER, *De Gedaanteveranderingen onzer Aarde,* Algemeene Geologie. Rijk geïll. (2e dr. 7/9e duizend) C. 4.85 L. 5.—

„Een boek waarvan de verschijning nadrukkelijk vermelding verdient en warm moet worden toegejuicht. . . ."

. . . . „niet een bewerking van één of meer buitenlandsche geschriften voor ons pasklaar gemaakt, maar oorspronkelijk opgezet, met een eigen karakter. . . ." — . . . „Bijzondere vermelding verdienen de vele uitstekende illustraties. . . ." *De Gids.*

PROF. DR. PH. KOHNSTAMM, *Warmteleer.* In herdruk.

Dr. H. NABER, *De Ster van* 1572. (Drebbel) ; met vele natuurkundige illustraties. I. 0.55 C. 1.05

Voor de meesten onzer is Drebbel een groote onbekende. Dr. Naber doet hem in dit werkje kennen als den grooten voorganger der in de geschiedenis van de natuurkundige ontdekkingen wereldberoemde grootheden.

DR. J. J. TESCH, *Het leven der Zee* (met 219 ill.) I. 4.35 C. 4.85 L. 5.—

Zoowel de wijze van behandeling als de tallooze mooie illustraties zullen dit boek, het eerste oorspronkelijke Nederlandsche werk over dit onderwerp, ongetwijfeld maken tot een standaardwerk op dit gebied.

BIOLOGIE, PLANT- EN DIERKUNDE

PROF. DR. J. BOEKE, *De Afstamming van den Mensch.* Met 29 tekstfiguren en register (2e dr. 7/9e duiz.) I. 1.40 C. 1.90 L. 2.05

„Het streven van prof. Boeke was, niet, zooals zoo dikwijls in populaire geschriften juist over dit vraagstuk geschiedt, een volledig geconstrueerd beeld te geven van de afstamming van den mensch, zooals de schrijver van zulk een boekje zich die toevallig denkt, maar te laten zien, hoe weinig men er eigenlijk aan positieve feiten over weet en welke beschouwingen zich aan die weinige feiten laten vastknoopen." *Het Vaderland.*

Algemeene Levensleer. In bewerking.

DR. H. J. CALKOEN, *Bloemen en Insecten.* I. 0.10

T. CHALMERS MITCHELL, *Evolutie en de oorlog.* Uit het Engelsch vertaald door Jhr. dr. Nico van Suchtelen. I. 0.75 C. 1.25 L. 1.40

„Hij getuigt van evolutie en oorlog, gelijk hij deze in milderen en beteren geest ziet. Een werkje dat niet genoeg kan worden geprezen." *N. Courant.*

....„Onder de vele geschriften, die in verband met den oorlog zijn verschenen, is dit wel een van de merkwaardigste, lezenswaardigste en gezondste boeken"....

Leeuwarder Courant.

E. HEIMANS, *Uit de Natuur.* Bloemlezing uit zijn

werken, verzameld door H. E. Heimans. Geïll.
I. 1.20 C. 1.70 L. 1.85

„En het werk van wijlen E. Heimans is 't waard, na hem te blijven leven en zijn naam levend te houden als liefdevol en kundig vriend der natuur, die de gave bezat, op aangename en toch degelijke wijze zijn natuurkennis en natuurindrukken aan anderen mede te deelen."
De Avondpost.

E. E. KRONENBURG, *Verzorging van Kamerplanten.*
I. 0.10

F. VAN OSTAEYEN, *Het Kamer-Aquarium.* Met 10 ill. door Gust van Meel. I. 0.10

F. STEENSMA, *Wetten der erfelijkheid.*
I. 0.55 C. 1.05

„Een hoogst leerzaam en interessant werkje."
Delftsche Courant.

TICKNER EDWARDES, *Het Verhaal van de Honingbij.* Uit het Engelsch door Mevr. M. van Vloten. Met 20 illustraties en een Aanhangsel over De Bij en haar Wapens door dr. Percy E. Spielmann. I. 0.95 C. 1.45 L. 1.60

„Van heeler harte aanbevolen aan hen die hart hebben voor het schoone, het wonderdadig grootsche, ook in het kleinste, het wijze, de poëzie, die overal in de Natuur zijn op te merken." *Avicultuur.*

Prof. HUGO DE VRIES, *Het Yellowstone Park; Experimenteele Evolutie.* Met 4 autotypieën (3e dr. 9/11e duizend) C. 1.25 L. 1.40